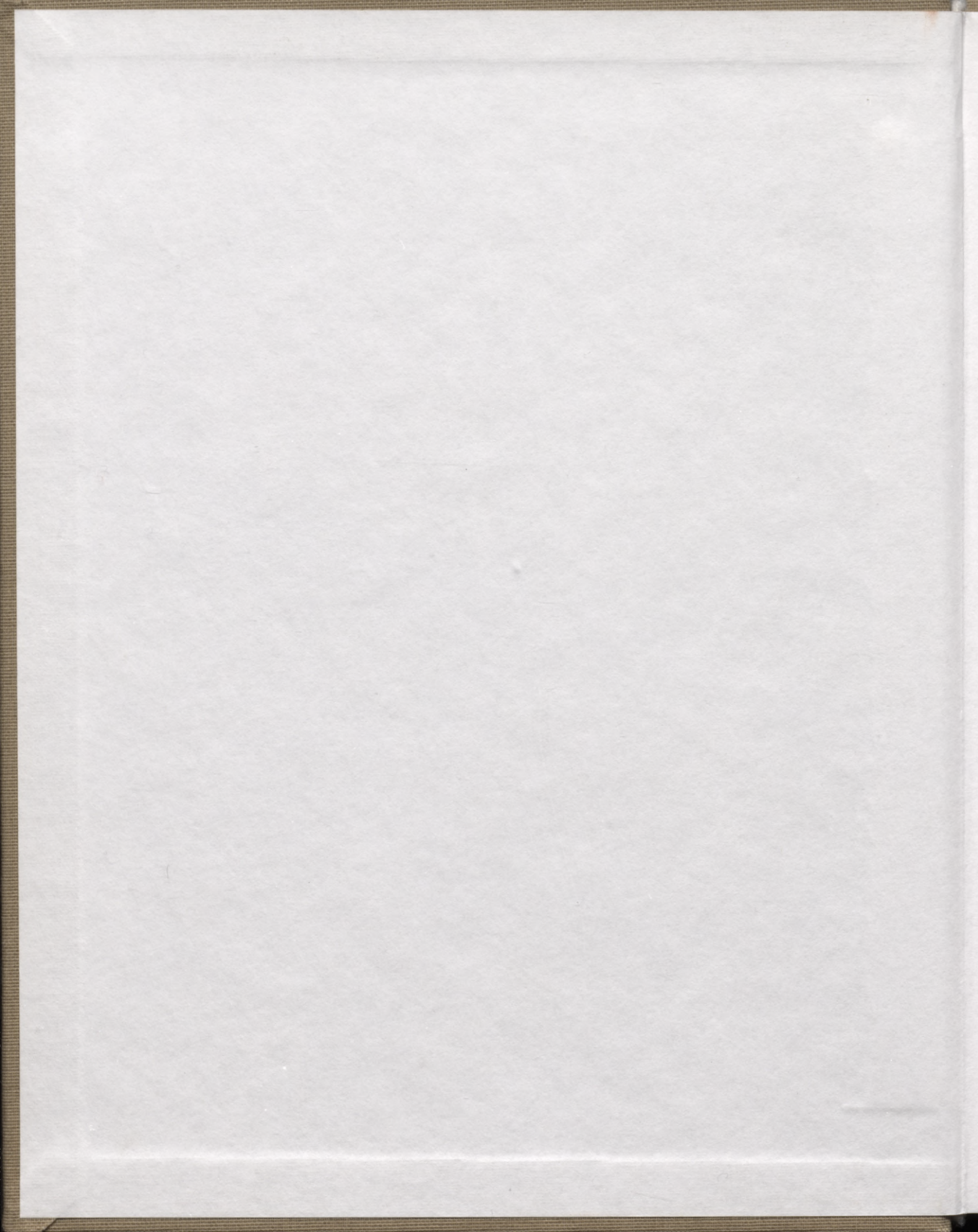
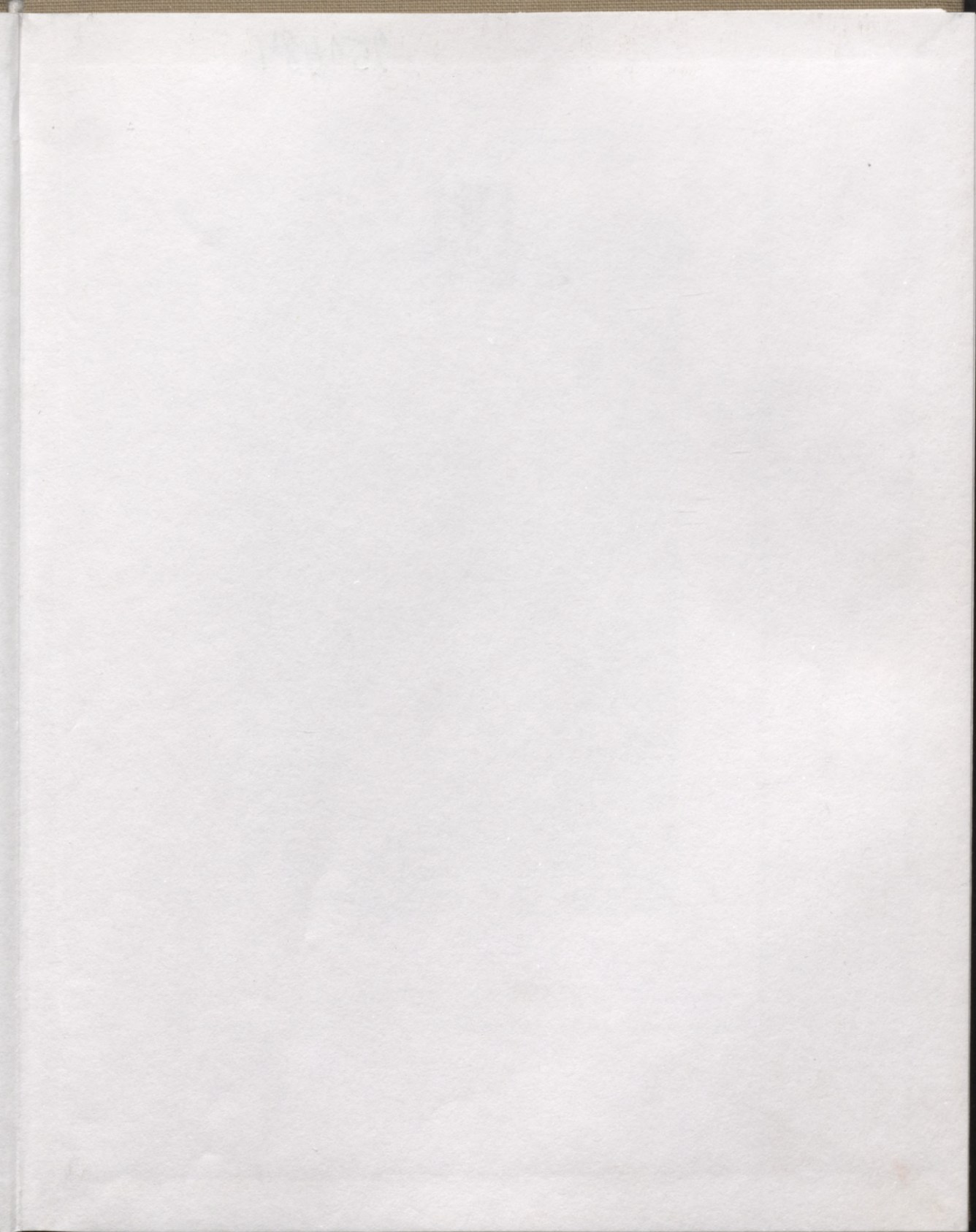

KÄRLIM ULMANIM

125

251484

4

15

LATVIJAS ZINĀTĀNU KĀRTOJUMS
ĒD LATVIJAS VĪSTURIJAS

IZDARĪTĀS
1951

2004-4
L 19

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

109

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJA
LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

KĀRLIM ULMANIM

125

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA APGĀDS
Rīga 2003

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

UDK 94(474.3)(092)(063)+929
UI 560

0304013949

Redakcijas kolēģija:

ANDRIS CAUNE (galvenais redaktors un sastādītājs)

TĀLIS MILLERS

JĀNIS STRADIŅŠ

Redaktore *Rita Kļaviņa*

Korektore *Brigita Vārpa*

Māksliniece *Ināra Jēgere*

Datormaketētāja *Margarita Stoka*

Grāmata izdota

ar

JĀŅA LABSVĪRA atbalstu

un par

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA APGĀDA

līdzekļiem

ISBN 9984-601-78-1

© LU Latvijas vēstures institūts, 2003

Priekšvārds

Tā jau ir tradīcija – atzīmēt Latvijas 20. gadsimta spilgtākās un izcilākās personības – valstsvīra un agronoma Kārļa Ulmaņa ievērojamākās jubilejas. Ar plašu vērīenu valsts līmenī jubilejas gadu atzīmējām 1997. gadā. Tad notika valdības rīkots svinīgs sarīkojums Rīgā, Nacionālajā teātrī, un zinātniskā konference Rīgas Latviešu biedrības namā. Jāatzīst, ka ne tajā līmenī un ne ar tādu vērīenu tika sagaidīta Ulmaņa 125. dzimšanas diena 2002. gadā. Latvijas Zinātņu akadēmija, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts un Rīgas Latviešu biedrība rīkoja zinātnisku konferenci, veltītu Kārlim Ulmanim – pirmajam Latvijas Republikas Ministru prezidentam. Šis zinātnieku saiets bija nozīmīgākais pasākums šajā jubilejas gadā.

1997. gada konferencē Kārļa Ulmaņa personība tika vērtēta laikmeta kontekstā, aplūkojot viņa biogrāfiju gan no politiskā, gan ekonomiskā, gan kultūras aspekta. Vispusīgi izvērtēja viņa darbību Latvijas pirmās brīvvalsts divdesmit gados. Pēdējā laikā sabiedrības uzmanība vairāk vērsta uz Ulmaņa darbību 1934. gada 15. maijā un 1940. gada 17. jūnijā. Mēs it kā esam aizmirsuši to Ulmani, kas vadīja un veidoja Latvijas valsti tās pirmajos grūtajos gados – 1918.–1920. gadā. 2002. gadā zinātniskās konferences dalībnieki galvenokārt pievērsās 1918. gada 18. novembra Ulmanim – Latvijas Republikas pirmajam Ministru prezidentam.

Kārļa Ulmaņa 125. gadadienai veltītās konferences nosaukums – “Latvijas valsts tapšana 1918.–1920. gadā un Ministru prezidents Kārlis Ulmanis”. Tā tika rīkota Rīgas Latviešu biedrības Zelta zālē 2002. gada 5. septembrī. Diemžēl šajā svinīgajā jubilejas konferencē nepiedalījās neviens valdības pārstāvis. Arī Valsts prezidente Vaira Viķe-Freiberga aizņemtības dēļ nebija varējusi ierasties, taču bija atsūtījusi savas uzrunas tekstu, ko nolasīja prezidentes padomnieks vēstures jautājumos Antonijs Zunda. Valsts prezidentes uzruna ievada šo rakstu krājumu.

Tajā ievietotie raksti ir konferencē nolasītie referāti, turklāt daļa referātu pārstrādāta un papildināta ar avotiem. Rakstu krājums ilustrēts ar fotogrāfijām un pastkartēm, kas ataino 1918.–1920. gada notikumus un Kārli Ulmani. Attēli ir no profesora Andra Caunes personiskā arhīva. Raksti krājumā sakārtoti to nolasīšanas secībā konferencē.

Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidents Jānis Stradiņš ievadreferātā ataino Kārļa Ulmaņa – Latvijas Republikas pirmā Ministru prezidenta darbību. Autors uzsver, ka neapšaubāmi 1918. gada 18. novembra Latvijas Republikas proklamēšanas aktā centrālā figūra ir bijis Kārlis Ulmanis. 18. novembra akts tieši tādā veidā notika, pateicoties Kārlim Ulmanim un viņa stingrajai nostājai. Tālāk autors mēģina atsegt cēloņus, kādēļ tieši šis vīrs, t.i., Kārlis Ulmanis, izvirzījās Latvijas valsts tapšanas notikumu priekšplānā. Tāpat tiek raksturoti arī citi tālaika inteliģences pārstāvji, kuri varēja būt iespējamie kandidāti pirmajam Latvijas valsts vadītājam. Nobeigumā autors secina, ka Kārļa Ulmaņa darbībā un liktenī personificējas jaundibinātās Latvijas valsts politiskās kultūras pozitīvie aspekti un nepilnības. Ja pārmetam kaut ko Kārlim Ulmanim, tad pārmetums attiecināms arī uz prāvu Latvijas sabiedrības daļu toreiz un varbūt arī tagad. Kanonizēt Kārli Ulmani nebūtu latviešu dabā, taču apliecināt viņam savu cieņu arī darbos ir mūsu morāls pienākums.

Lai labāk izprastu Latvijas tautas pašnoteikšanās idejas rašanos, filozofs Vilnis Zariņš aplūko tautas pašnoteikšanās ideju attīstību Eiropā. Veicot plašus ekskursus un salīdzinājumus gan vēsturiskajā, gan ģeogrāfiskajā jomā, autors nobeigumā secina, ka daudzām tautām, kas ir skaitliski lielākas nekā latvieši, sava valstiskuma joprojām vēl nav. Mūsu tautai valstiskās neatkarības izveidošanai un atjaunošanai ir bijusi vēsturiska izdevība. Tāpēc īpašu cieņu un pateicību ir pelnījuši tie Latvijas valstsvīri, kas šīs vēstures dotās iespējas spējuši īstenot dzīvē.

Vēsturnieks Jānis Bērziņš savā rakstā aplūko Latvijas valstiskuma idejas veidošanos 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā. Autors secina, ka līdz 1916. gadam viena latviešu sabiedrības daļa jau bija noskaidrojusi, ka Latvijas nākotnes valstiskuma modelis varētu būt Latvijas politiskā autonomija. Taču viena lieta bija analizēt un izprast vēlamo Latvijas sabiedriski politisko un valstisko attīstību, izvirzīt tās pārkārtošanās plānus, bet pavisam cita – realizēt to visu dzīvē.

Profesors Inesis Feldmanis savā rakstā apskata Latvijas valstiskuma idejas un to risinājumus 1917. gadā. Autors norāda, ka tikai pēc 1917. gada Februāra revolūcijas Krievijas pasludinātās politiskās tiesības un brīvības nodrošināja latviešiem

līdz tam neiedomājamas politiskās darbības un aktivitātes iespējas. Izveidojās vairākas jaunas latviešu politiskās partijas. Rakstā izsekots, kā veidojās un izkristalizējās Latvijas politiskās autonomijas idejas. Kāda nozīme Latvijas valsts dibināšanā bijusi ārpus Latvijas Krievijā izveidotajai Latvijas Nacionālajai padomei un 1918. gadā Rīgā radītajai Tautas padomei. Nobeigumā autors secina, ka tikai Tautas padomes rīkotais 18. novembra akts radījis istu Latvijas valsts demokrātisma pamatu.

Profesors Valdis Bērziņš savā referātā iztīrā Kārļa Ulmaņa lomu neatkarīgas valsts izveidošanā. Referents izseko un raksturo Kārļa Ulmaņa darbību, sākot ar to laiku, kad viņš gatavoja 1918. gada 18. novembra aktu, līdz pat 1920. gadam.

Profesors Ilgvars Butulis salīdzina divu Latvijas valsts sākumposma ievērojamu politiķu – Kārļa Ulmaņa un Jāņa Čakstes darbību 1918.–1920. gadā. Kā norāda autors, abi valstsvīri aktīvi piedalījās jaunās valsts celtniecībā, tās politikas veidošanā, bet viņu aktivitātēm ir dažāds raksturs. Tomēr nevar noliegt, ka 1918. gada nogalē salīdzinājumā ar K. Ulmaņa vētrains politisko darbību J. Čakste ir pasīvs, pat bezdarbīgs.

Profesors Aivars Stranga pievērsies LSDSP lomai neatkarīgās Latvijas izveidē 1918.–1920. gadā. Autors secina, ka 1919. gadā Latvijā faktiski bijušas tikai divas partijas, kuru darbība atbildusi vārdam "partija". Tās bija sociāldemokrātu un Ulmaņa Latviešu zemnieku savienība. Abas partijas pieļāvušas nopietnas politiskas kļūdas un bijušas spiestas mainīt daudzus savus lozungus. Autors izseko LSDSP darbībai un nozīmei dažādos Latvijas valsts notikumos, kā arī salīdzina sociāldemokrātu un Kārļa Ulmaņa darbību tajos.

Profesors Antonijs Zunda apskata Kārļa Ulmaņa un Latviešu zemnieku savienības lomu Latvijas valsts izveidē (1918.–1920. gads). Autors norāda, ka Latvijas vēsturē valsts tapšanas un attīstības jautājumi K. Ulmaņa darbībā un Latviešu zemnieku savienības aktivitātēs ir cieši savstarpēji saistīti, un raksturo šo saistību uz tālaika dažādu notikumu fona.

Vēsturnieks Elmārs Pelkauss salīdzina trīs 1919. gadā Latvijai iespējamās alternatīvas – Pēteri Stučku, Andrievu Niedru un Kārli Ulmani. E. Pelkauss norāda, ka Latvijas vēsturē ir grūti atrast politiskajā ziņā tik sarežģītu gadu, kāds bija gads pēc neatkarīgas valsts proklamēšanas. Toreiz Latvijā dažus mēnešus vienlaikus pastāvēja trīs valdības, kuru priekšgalā bija izcilas personības – katra ar savu redzējumu par Latvijas tālāko likteni.

Taču valsts neatkarību, demokrātiju, zemi bezzemniekiem, sabiedrības integrāciju un iekļaušanos brīvu tautu kopībā varēja piedāvāt tikai viena – Kārļa Ulmaņa vadītā Latvijas Pagaidu valdība.

Vēsturnieks Ēriks Jēkabsons aplūko Latvijas Pagaidu valdības lomu Neatkarības karā 1918.–1920. gadā. Autors norāda, ka par Pagaidu valdības darbību Neatkarības kara laikā ir rakstīts samērā daudz, tāpēc rakstā ieskicēti vienīgi galvenie Kārļa Ulmaņa vadītās valdības jeb četru ministru kabinetu darba posmi, kā arī to iekšpolitiskie un ārpolitiskie uzdevumi šajos divos gados. Nobeigumā autors secina, ka Kārļa Ulmaņa vadītā Pagaidu valdība samērā sekmīgi izpildījusi savus uzdevumu tālaika sarežģītajā politiskajā un militārajā situācijā, vadīdama un panākdama Latvijas teritorijas atbrīvošanu un valsts starptautiski tiesisko atzīšanu.

Vēsturnieks Ainārs Lerhis raksturo Pagaidu valdības sakarus ar ārvalstīm 1918.–1920. gadā.

Jaunajai topošajai Latvijas valstij bija nepieciešams starptautisks atbalsts un atzīšana, lai ieņemtu savu vietu Eiropas valstu vidū. Līdz ar citām jau minētajām Kārļa Ulmaņa darbības sfērām arī ārlietas bija svarīgs viņa vadītās valdības darbības virziens. Autors secina, ka Pagaidu valdība Kārļa Ulmaņa vadībā no 1918. gada līdz 1920. gadam bija veikusi nozīmīgu darbu, sarežģītos starptautiskos un iekšpolitiskos apstākļos attīstot kontaktus ar Eiropas valstu, ASV, Japānas, Ķīnas u.c. valstu pārstāvjiem. Šis diplomātiskais darbs norisēja bez pārtraukumiem arī tad, kad Pagaidu valdības situācija Latvijā šķita gandrīz bezcerīga. Tieši šādos brīžos Ministru prezidents Kārlis Ulmanis ticēja iespējai aizstāvēt Latvijas intereses ārvalstīs, uzņēmās iniciatīvu aktīvai darbībai un kopā ar saviem līdzstrādniekiem paveica daudz, lai rastu atbalstu Latvijai ārzemēs.

Vēsturnieks Arturs Žvinklis vērs uzmanību uz apstākļiem, kādos veidojās un darbojās Latvijas Pagaidu valdība, un sniedz pārskatu par Kārļa Ulmaņa vadīto Pagaidu valdību laikā no 1918. gada līdz 1920. gadam.

Rakstu krājumu noslēdz dokumenti par Latvijas Republikas pasludināšanas aktu 1918. gada 18. novembrī. Tos publicēšanai sagatavojis profesors Valdis Bērziņš.

Rakstu krājums tiek publicēts 2003. gadā, kad aprit Latvijas valsts nodibināšanas 85. gadadiena. Lai šī grāmata vēlreiz apliecina, ka Latvijas valsts tapšana 1918.–1920. gadā nav iedomājama bez tās Pagaidu valdības Ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa personības. Vēsture ir apliecinājusi, ka Latvijas valsts dibināšana un Kārlis Ulmanis ir viens – nedalāms jēdziens.

Redkolēģija

Zinātniskā konference

**Latvijas valsts tapšana
1918.–1920. gadā
un Ministru prezidents
Kārlis Ulmanis**

Rīgas Latviešu biedrības namā
2002. gada 5. septembrī

Latvijas valsts tapšana

1918-1920. gads

un Ministru prezidents

Kārlis Ulmanis

1918. gada 18. oktobris

1918. gada 18. oktobris

Latvijas valsts tapšana ir viens no vissvarīgākajiem notikumiem mūsu tautas vēsturē. Šis process sākās 1918. gada oktobra 18. dienā, kad tika izveidota Latvijas valsts. Šajā laikā notika arī Ministru prezidenta Kārlis Ulmanis izveidošana.

1918. gada 18. oktobris ir diena, kas ir kļuvusi par Latvijas valsts tapšanas simbolu. Šajā dienā tika izveidota Latvijas valsts, kas ir mūsu tautas mājvieta. Šis process sākās 1918. gada oktobra 18. dienā, kad tika izveidota Latvijas valsts.

Latvijas valsts tapšana ir viens no vissvarīgākajiem notikumiem mūsu tautas vēsturē. Šis process sākās 1918. gada oktobra 18. dienā, kad tika izveidota Latvijas valsts. Šajā laikā notika arī Ministru prezidenta Kārlis Ulmanis izveidošana.

1918. gada 18. oktobris ir diena, kas ir kļuvusi par Latvijas valsts tapšanas simbolu. Šajā dienā tika izveidota Latvijas valsts, kas ir mūsu tautas mājvieta. Šis process sākās 1918. gada oktobra 18. dienā, kad tika izveidota Latvijas valsts.

Latvijas valsts tapšana ir viens no vissvarīgākajiem notikumiem mūsu tautas vēsturē. Šis process sākās 1918. gada oktobra 18. dienā, kad tika izveidota Latvijas valsts. Šajā laikā notika arī Ministru prezidenta Kārlis Ulmanis izveidošana.

1918. gada 18. oktobris ir diena, kas ir kļuvusi par Latvijas valsts tapšanas simbolu. Šajā dienā tika izveidota Latvijas valsts, kas ir mūsu tautas mājvieta. Šis process sākās 1918. gada oktobra 18. dienā, kad tika izveidota Latvijas valsts.

Latvijas Valsts prezidente
Vaira Vīķe-Freiberga

Uzruna

Kārļa Ulmaņa 125. dzimšanas dienai veltītās
zinātniskās konferences dalībniekiem

Augsti godātais priekšsēdētāj!

Cienījamie konferences dalībnieki un viesi!

Šodienas konference ir veltīta vienam no Latvijas 20. gadsimta redzamākajiem, spilgtākajiem un vienlaikus arī pretrunīgākajiem politiķiem – agronomam un tautsaimniekam Kārlim Ulmanim.

Kārlis Ulmanis paliekošu vietu Latvijas vēsturē izpelnījies tieši savas aktīvās līdzdalības dēļ neatkarīgas Latvijas valsts izveidošanā un nostiprināšanā, īpaši 1918.–1920. gadā. Viņa vārds šajā laikā kopā ar Jāni Čaksti, Paulu Kalniņu, Zigfrīdu Annu Meierovicu un citiem laikbiedriem nav šķirams no valsts proklamēšanas 1918. gada 18. novembrī, Brīvības cīņām, bermontiādes sagrāves, agrārās reformas, Latvijas Satversmes izstrādes, valsts starptautiskas atzīšanas, pirmo četru Latvijas valdību darbības.

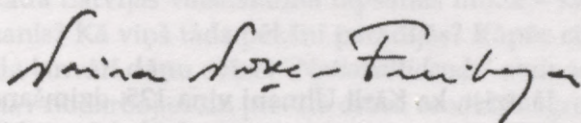
Šodien, kad ir pagājuši 125 gadi kopš Kārļa Ulmaņa dzimšanas, ar zināmu laika atstarpi var atskatīties un izvērtēt viņa labos un varbūt arī ne tik veiksmīgos darbus. Detalizēti un argumentēti to šodien darīsiet jūs – konferences dalībnieki. Es no savas puses vēlētos akcentēt to, ka Latvijas sabiedrībā daudziem Kārlis Ulmanis asociējas kā neatkarīgas Latvijas dibinātājs un veidotājs, kā viens no tās redzamākajiem līderiem. Mūsdienās Kārlis Ulmanis un 20. un 30. gadu Latvijas Republika nav atdalāmi viens no otra. Viņš ir viens

no tālaika Latvijas simboliem, kas cauri gadiem, izturot pārbaudi, ir saglabāties tautas atmiņā.

Vērtējot Kārli Ulmani, atcerēsimies, ka tas jādara kopā ar viņa laikmetu, ar laiku, kurā viņš dzīvoja un strādāja. Viņa raksturojums nav šķirams no problēmām un panākumiem, ko pārdzīvoja jaundibinātā Latvijas valsts. Tieši Kārlis Ulmanis bija tas, kam Tautas padome 1918. gada 18. novembrī lielā vienprātībā uzticēja vadīt jaunās valsts valdību. Tā nebija nejauša izvēle, jo tikai šim politiķim piemita nepieciešamais gribasspēks, enerģija, drosme un talants risināt sarežģītās problēmas. Kārlis Ulmanis nezaudēja optimismu un nekrita panikā pat tad, kad zem Pagaidu valdības kājām vairs nebija Latvijas zemes, bet tikai kuģa "Saratov" klājs. Kārļa Ulmaņa vadītā valdība prata saliedēt ap sevi tautu un uzvarēja gan Latvijai naidīgos boļševiku spēkus ar Pēteri Stučku priekšgalā, gan krievu un vācu militāros formējumus. Kārlis Ulmanis šajā situācijā nodemonstrēja neapstrīdamu politiķa talantu. Viņš spēja apvienot ap valdību lielāko daļu sabiedrības, dažādās Latvijas mazākumtautības, saliedēt tās, ļaujot noticēt, ka tās visas kopā ar latviešiem ir spējīgas izveidot demokrātisku Latvijas valsti. Ar šādu rīcību sarežģītajās 1918.–1920. gada dienās Kārlis Ulmanis sev nodrošinājis redzamu vietu Latvijas vēsturē.

Kārlis Ulmanis bija politiķis, kura darbībā labi atspoguļojas aizvadītā laikmeta galvenās attīstības tendences, ideoloģija un demokrātijas tradīcijas. Viņš bija 20. gadsimta sākuma valstsvīrs, kura personība iemiesoja sevī gan zemniecisko, patriarhālo, gan arī modernās, laikmetīgās domāšanas elementus. Pāri visam Kārlim Ulmanim vienmēr bija nevis kāds personiskais labums, kādas materiālās intereses, bet Latvijas valsts un tās augšupeja. Tā bija ideja, kam viņš atdeva visus savus spēkus un izpratni, darbojoties konkrētos iekšpolitiskos un ārpolitiskos apstākļos. Domāju, ka par to viņš izpelnījies cieņu gan laikbiedru, gan mūsdienu sabiedrības vērtējumā.

Novēlu veiksmi un panākumus konferences darbā. Ceru, ka no-
lasītie referāti dos jaunas un laikmetīgas atziņas gan par Kārli Ul-
mani, gan par tālaika Latvijas valsts attīstību. Atcerēsimies, ka ap-
skatāmais laikmets, atsevišķu politiķu darbības izvērtējums tajā būs
objektīvāks tad, ja mēs, izdarot secinājumus, centīsimies izvairīties
gan no personību glorificēšanas, gan arī to klaja nihilisma un no-
liegšanas.

2002. gada 5. septembrī.

Jānis Stradiņš

18. novembra Ulmanis (Latvijas Republikas pirmais Ministru prezidents) *

Jāatzīst, ka Kārli Ulmani viņa 125. dzimšanas dienā pieminam ne tajā līmenī un ne ar to vērienu, kāds būtu atbilstošs šim valstsvīram. Šajā atbildīgajā vēstures brīdī, kad Latvija gaida uzaicinājumu iekļauties Eiropas Savienībā un NATO, Kārļa Ulmaņa – īpaši viņa autoritārās valdīšanas laikmeta atgādinājums šķiet neiederīgs. Taču, vai vēlamies to vai ne, viņš tomēr visspilgtāk personificē – vismaz “vienkāršās tautas” apziņā – Latvijas valsts tapšanu un pirmās Republikas gadu-desmitus ar visiem tās sasniegumiem, ar visām tās kļūmēm, ar tās uz-nākšanu uz vēstures skatuves, uz “Nacionālā teātra” skatuves (tiešā un pārnestā nozīmē) 1918. gada 18. novembrī, un ar tās noiešanu no šīs pašas skatuves 1940. gada 21. jūlijā.

Pēdējos gados, šķiet, pat pārāk sakāpināti tiek akcentēti 1934. gada 15. maija Ulmanis un 1940. gada 17. jūnija Ulmanis, bet, manuprāt, nepelnīti novārtā atstāts 1918. gada 18. novembra Ulmanis. Neapšaubāmi, 1918. gada 18. novembra Latvijas Republikas proklamēšanas aktā **centrālā** figūra ir bijusi Kārlis Ulmanis. Vēsturnieki labāk nekā jebkurš cits pateiks, ka 18. novembra akts tādā veidā, kādā tas notika, ir noticis, pateicoties K. Ulmanim un viņa striktajai nostājai, jo Latvijas

* Paplašināts ievadreferāta teksts Latvijas Zinātņu akadēmijas, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta un Rīgas Latviešu biedrības rīkotajā zinātniskajā konferencē “Latvijas valsts tapšana 1918.–1920. gadā un Ministru prezidents Kārlis Ulmanis” Rīgā 2002. gada 5. septembrī.

neatkarību vai suverenitāti jau agrāk šādā vai citādā formā ir deklarējusi Latviešu Pagaidu nacionālā padome (LPNP) Valgā un Petrogradā un šī neatkarība *de facto* ir tikusi atzīta Lielbritānijas ārlietu ministra Artura Balfūra paziņojumos Zigfrīdam Meierovicam 1918. gada 23. oktobrī (mutiski) un 11. novembrī (rakstiski), tātad pirms 18. novembra, atzīstot legālas pārstāvniecības pilnvaras citai institūcijai, nevis tai, ko Rīgā veidoja Kārlis Ulmanis un viņa domubiedri.¹

Un te nu izvirzās kāda Latvijas valstiskuma tapšanas mīkla – kas bija 18. novembra Ulmanis? Kā viņš tāds pēkšņi parādījās? Kāpēc cilvēks, kurš vēl 1919. gada janvārī dāņu avīzei "*Nationaltidende*" atzinās, ka līdz šim ar politiku nav nodarbojies un privātā dzīvē esot bijis agromoms, tik negaidīti izvirzās priekšplānā un gūst autoritāti pietiekami plašās latviešu sabiedrības aprindās, lai spētu tās saliedēt cīņā par neatkarīgu Latviju, par tādu Latviju, kas agrāk kā valstisks veidojums nekad nav pastāvējusi un par kuras teritoriālo atrašanās vietu pat pieredzējuši diplomāti bija neizpratnē.

Kārļa Ulmaņa biogrāfs Edgars Dunsdorfs, kurš savā pazīstamajā grāmatā Ulmani gan reizēm vērtē pārāk kritiski, pat sarkastiski tendenciozi, atzīst, ka ar Latvijas valsts dibināšanu "*Kārļa Ulmaņa ārkārtīgi lielajai enerģijai un darba priekam [...] bija pavērtas iespējas [...] Grūti iedomāties, ka kāds cits būtu varējis būt Latvijas pirmais ministru prezidents. Nav šaubu, ka, vadoties tikai no spējām, latviešu jaunajā inteliģencē bija daudzi, kas būtu varējuši ieņemt šo amatu. Tomēr nevienam nebija vajadzīgās drosmes, lai (lietojot angļu izteicienu) satvertu nātres. Ulmanim šāda drosmē bija.*"² Domāju, šim profesora Dunsdorfa vērtējumam var pievienoties, atceroties arī paša Ulmaņa pazīstamo, pat Jāņa Norviļa melodijā ietvertu teicienu: "Kam drosmē ir un goda prāts, un skaidra sirds, kam tauta tuvāka par draugu stāv, tas nāk man līdz, tas nāk man līdz, lai mūžam godā, slavā celtu Latviju!"³

Un tomēr – mēģināsim sīkāk atsegt cēloņus, kādēļ tieši šis vīrs izvirzījās priekšplānā. Tāpat paanalizēsim citus, kuri toreiz varētu būt bijuši iespējami kandidāti pirmajam Latvijas valsts vadītāja krēslam.

Protams, nemēģināsim kaut ko skaidrot mistiskās līdzībās ar to, ka Ulmanis vārda tiešajā nozīmē ir bijis "trešais tēva dēls" (vecākais – Janis, vidējais – Indriķis, jaunākais – Kārlis Augusts Vilhelms) un Latvija veidojusies kā "trešo tēva dēlu" valsts, fantastu valsts, kaut arī atgādināšu, ka pavisam neilgi pirms tam tāds izcils patriots kā Stērstu Andrejs bija rakstījis, ka "būtu jāuzskata par plānprātiņu ikviens latvietis, kas iedomātos dibināt kādu patstāvīgu valsti, vai nu Mazo vai Liellatviju"⁴. Tāpat neuzsvēršu mistisko sakritību, ka Kārlis Ulmanis dzimis 1877. gada 23. augustā (pēc vecā stila) – šis datums minēts viņa ārzemju augstskolu izglītības dokumentos bez kalendāra stila norādes. Arī Edvarta Virzas poetizētajā Ulmaņa biogrāfijā⁵ ir vairāk dzejnieciskas fantāzijas nekā konkrētu argumentu, īpaši par nākamā vadoņa misijas apziņas tapšanu jau agrā jaunībā. Pārskatot paša Ulmaņa rakstus, tos, kas sacerēti līdz Latvijas valsts dibināšanai, neatrodam tajos ambiciozitāti, konkrētas liecības tieši par valsts dibinātāja misijas apziņu. Šie raksti ir lietišķi, vietumis mazliet sentimentāli iekrāsoti sacerējumi, lielākoties speciāli par lauksaimniecību. Arī raksts⁶ Hermaņa Enzeliņa rediģētajā žurnālā "Lauksaimnieks", kura dēļ Ulmanim pēc Piekta gada bija jāemigrē no Krievijas impērijas, būtībā bija informatīva rakstura; tur bija sacīts, ka "Pagastu delegātu kongress izteicies par autonomu Latviju [...] pagastos ievadama atjaunota pašvaldība [...] Rīgas Latviešu biedrība jāboikotē, kamēr tās priekšgalā tagadējie vadītāji", un tamlīdzīgas lietas; nekā radikāla, ne vārda par Latvijas valstiskumu, nedz musinājuma uz vardarbību. Patiesībā visu 1905. gadu Ulmanis ir pavadījis ārzemēs un dzimtenē atgriezās tikai rudenī.

18. novembra K. Ulmanis nebija nacionāls ideologs, nebija utopists. Viņš bija reāls cilvēks, pragmatiski noskaņots praktiķis, demokrāts, kura prasības Latvijas un tās zemniecības labā gāja līdzī toreizējai vēstures realitātei. Taču jāatzīst, ka tieši toreizējā realitāte deva ārkārtīgas iespējas.

Tolaik unikālu iespēju latviešu nācijai veidot neatkarīgu valsti gluži negaidīti piedāvāja pasaules vēstures lielie notikumi – Krievijas un Vācijas impēriju sabrukums, Oktobra revolūcija un Krievijas boļševizācija,

Vudro Vilsona deklarētie mazo tautu pašnoteikšanās principi (kas gan sākotnēji nebija domāti Baltijai; no sabiedrotās Krievijas sastāvdaļām labākajā gadījumā – vienīgi Somijai un Polijai). Valstiskuma iespējas pavērās latviešiem ārkārtīgi nelabvēlīgos apstākļos – zeme bija pasaules kara izpostīta, vācu karaspēka okupēta, vairākus gadus sadalīta trijās daļās. Sabiedriskā doma neatkarības idejai nebija gatava – tika diskutēta vēl tikai autonomijas un Latvijas teritoriālās vienotības lieta, un pat to Aleksandra Kerenska Pagaidu valdība noraidīja. Prāva tautas daļa un inteliģences vairākums bija izkliešs bēgļu gaitās Iekšējā Krievijā. Lielākajā latviešu daļā, kā arī strēlniekos dominēja marksistiskās, sociālistiskās ilūzijas. Situācija ne tikai nebija labvēlīga pilsoniskas valsts veidošanai, pat vairāk – tolaik tā bija īsti nelabvēlīga, šķietami pat neīstenojama. Taču vēstures piedāvājums bija vienreizējs – *tagad vai nekad*. Bija nepieciešams kāds spēks, kāds vīrs vai cilvēku grupa, kas spētu konsolidēt sabiedrības vairākumu, balstoties uz tās pilsonisko daļu, taču neignorējot arī strādnieku un bezzemnieku vajadzības un zināmā mērā neitralizējot ietekmīgo Baltijas vāciešu minoritāti.

Pirmā latviešu politiskā elite galvenokārt veidojās “trimdā”, bēgļu gaitās Petrogradā kā Bēgļu apgādāšanas Centrālkomiteja, kas kļuva par pirmo latviešu parlamentārisma skolu, jo pārsvarā no tās cilvēkiem mazliet vēlāk – jau pēc Oktobra revolūcijas – Valkā un Petrogradā izveidojās Latviešu Pagaidu nacionālā padome. Atgādināšu, ka bēgļu organizāciju vadīja Vilis Olavs, Jānis Čakste, Arveds Bergs, valdē bija arī abi latvieši – Krievijas Valsts domes deputāti Jānis Goldmanis un Jānis Zālītis. Kārļa Ulmaņa šīs elites vidū vēl nebija, kaut gan bēgļu Centrālkomitejas sastāvā bija viņa tiešais priekšnieks – Rīgas Lauksaimniecības centrālbiedrības priekšnieks Viļums (Vasilijs) Skubiņš.

Pēc tam kad Rīgu 1917. gada septembrī bija okupējis vācu karaspēks, neokupētajā Vidzemes guberņas daļā konstruējās pieminētā Latviešu Pagaidu nacionālā padome, kurā bez jau minētajiem J. Čakstes, A. Berga, J. Zālīša darbojās arī Zigfrīds Anna Meierovics, Ādolfs Klīve, Voldemārs Zāmuels, kā arī rakstnieki Jānis Akuraters, Kārlis Skalbe un daudzi citi. Faktiski tieši šajās aprindās izkristalizējās ideja par Latvijas

pašnoteikšanās tiesībām un neatkarīgu Latvijas valsti, kaut arī sabiedroto diplomātu ieteikumu dēļ tā tika izteikta visai piesardzīgi (J. Čakstes, A. Berga un J. Zāliša formulējumā), kas plašākās sabiedrības aprindās okupētajā Latvijā turklāt nevarēja tikt sadzirdēta.⁷

Tātad viens spēks bija latviešu inteliģence, kura būtībā izloloja neatkarības ideju, taču šī inteliģence bija izkļiedēta, lielākoties atšķelta no reālās Latvijas. No dzimtenes atrautie latviešu strēlnieku pulki arī izšķīrīgajā brīdī atradās viņpus potenciālās neatkarības barikādēm, cīnījās par Padomju Krieviju un pasaules revolūciju; par neatkarības balstu tie kļūt nevarēja.

Tādēļ reālāks spēks, uz kā varētu balstīties jaunā Latvija, atradās nevis "trimdā", aiz tās robežām, bet vācu okupētajā Latvijā – Rīgā un Vidzemē. Tie bija zemnieki, un būtībā šajā vēstures situācijā tas bija vienīgais reālais spēks, uz ko varēja balstīties politiķi – valstiskās neatkarības piekritēji. Latviešu tautas vairākums bija zemnieki, un arī nacionālā inteliģence šādā vai tādā veidā saglabāja ciešu ģenētisku saistību ar laukiem, ar provinci.

Precīzāk sakot, reālais zemnieku spēks bija koncentrēts tieši Vidzemē. Kurzeme bija iztukšota, vairākus gadus nīkusi vācu okupācijas jūgā bez jebkādas brīvas sabiedriskas domas, Latgale vēl nebija ienākusi vienotās Latvijas aprītē. Vidzemes zemnieki turpretī bija saglabājuši zināmu turību, daži kara apstākļos pat vairojuši to, uzņēmuši Kurzemes bēgļus, pēc Februāra revolūcijas 1917. gada pavasarī sākuši organizēties politiski – Latviešu zemnieku savienībā. Vidzemes zemnieku neformālais līderis bija no ASV 1913. gadā atgriezies agronoms Kārlis Ulmanis, viņš pulcēja savus domubiedrus visā Vidzemē – Valkā, Valmierā, Priekuļos, pa daļai Rīgā. Uzsācis savu karjeru Rīgas Lauksaimniecības centrālbiedrībā (biedrības Latvijā būtībā bija pilsonisko elementu pirmā politiskā skola, biedrību kultūra Latvijas laukos 20. gadsimta sākumā aizstāja krogu kultūru, politisko partiju kultūra pēc 1905. gada nebija īsti paguvusi izveidoties) pie V. Skubiņa, guvis popularitāti kā lektors, agronomisku pasākumu organizators, lopu saglabātājs bēgļu ģimenēm Sidgundas (Riktēre) muižā, pēc Februāra

revolūcijas sācis iesaistīties arī plašākā sabiedriskā darbībā, līdzās lauksaimniecības biedrībai ierosināja dibināt arī jaunu *politisku partiju*, kas aizstāvētu zemnieku intereses, tika izvirzīts par Vidzemes vicegubernatoru (gubernas komisāra vietnieku) līdzās sociāldemokrātam Andrejam Priedkalnam.

Tiesa, 1917. gads Kārlim Ulmanim nebija veiksmīgs veselības ziņā – atgriežoties no centrālbiedrības sēdes, viņš saaukstējās, smagi saslima ar pneimoniju, nogulēdams starp dzīvību un nāvi izšķirīgos mēnešus – no maija līdz augustam, tādēļ nepildīja ne vicegubernatora pienākumus, ne arī piedalījās Latviešu zemnieku savienības (LZS) dibināšanas kongresā.⁸ Taču viņa autoritāte jau bija tik liela, ka neklātienē viņu ievēlēja par jaundibinātās LZS priekšsēdētāju un apstiprināja vicegubernatora amatā. To sekmēja ne tikai Ulmaņa rakstura pozitīvās šķautnes, bet arī spēja skatīties uz priekšu, perspektīvā – viņš mudināt mudināja zemniekus nedoties prom no dzimtenes bēgļu gaitās, nepakļauties toreiz valdošajai pretvācu eiforijai, mudināja saudzēt lopus, aprūpēt ne tikai cilvēkus, bet arī bēgļu gaitās līdzpaņemtus lopus. Viņš aicināja zemniekus būt uzņēmīgiem, situāciju izmantot savā labā. Ulmaņa politiskais oponents Andrievs Niedra, kas kopā ar saviem nedaudzajiem domubiedriem (piemēram, Jānis Ansbergs) arī mēģināja balstīties uz zemniekiem – gan vairāk uz patriarhāliem, konservatīviem vecsaimniekiem –, savās “Tautas nodevēja atmiņās” (1923–1930) diezgan precīzi, kaut arī tendenciozi raksturo K. Ulmaņa toreizējo sociālo bāzi.

“Ulmaņa spēks bija tieši šie saimniekdēli, kuri ar vienu kāju – daži arī jau ar abām – stāvēja ārpus saimniecības. Tā bija tā pati pīne, kas pamazām bija pinusies pirms kara ap Ekonomisko sabiedrību [Jelgavā. – J. S.] vienā pusē, ap Lauksaimniecības centrālbiedrību un Konzumu otrā, kas pa kara laiku armijas aizmugurē audzināja teļus, apkopa bēgļus, strādāja pa zemsti, kā arī pilsētu savienībām un dažādām apgādēm. Tie bija tie, kas raisījās no zemturības vaļā uz valsts rēķina. Krievija bija sabrukusi, bet par to Ulmanis organizēja Latvijai tikai priekš latviešiem. Tur bija jāpievāc vispirms aizbēgušo lielinieku un aizejošo vācu savilktie un pamestie krājumi; tur bija jāsaņem muižas un to inventārs, tur nāca iegūstami zivju dīķi, dzirnavas, cepļi, alus darītavas, spirta

dedzinātavas. Tur bija gaidāms zemes ierīcības darbs un mežu izmantošana. Kur sirds raudzījās – visur šos saimnieku dēlus un viņu lietpratības gaidīt gaidīja. Katrā pagastā bija šādi lietpratēji, kas bija redzējuši pasauli un zināja, kā rīkojas līdzīgos gadījumos armijas aizmugurē. Tikai vienas lietas viņiem vajadzēja kā atbalsta, kā varas avotu: pašiem savas valsts.

Šādu saimniekdēlu, kam zemturība bija tikai blakuslieta, netrūka nevienā pagastā. Un tieši tie bija saimnieku politiskie vadoņi.

Es saku: *p o l i t i s k i e vadoņi*, jo saimnieciskie vadoņi viņi pagastā nevarēja būt tādēļ, ka viņu pašu galvenie ienākumi vairs nenāca no zemkopības. Drīzāk viņi bija zemniecības izmantotāji: veikalnieki, rūpnieki, kooperatori, ierēdņi. Tāpat arī lauku pašpārvaldē viņi piedalījās tikai tik daudz, ciktāl tas veicināja viņu politisko vai veikalniecisko karjeru. Tie bija Ulmaņa spēks; caur tiem Ulmanis vadīja saimniekus.⁹

Varētu A. Niedram piekrist tajā ziņā, ka pirmais, kas Ulmani virzīja jaunās valsts vadībā, bija stabils sociāla slāņa – uzņēmīgu cilvēku balsts. Vēsturiskās situācijas dēļ ne pilsētu buržuāzija, ne strādnieki Latvijā tajā laikā nebija gatavi valsts veidošanai, taču K. Ulmanim, kā tālāk redzēsim, bija pietiekami plašs skatiens, lai saprastu arī šo slāņu intereses un neraudzītos uz jaundibināmo valsti no zemniecības viedokļa vien.

Otra – varbūt vēsturnieku un biogrāfu mazāk akcentēta Kārļa Ulmaņa biogrāfijas puse bija viņa visumā rietumnieciskā orientācija, orientācija uz angļu–sakšu pasauli. Atskaitot Miķeli Valteru, K. Ulmanis no Latvijas dibinātājiem bija vienīgais, kas nebija studējis Krievijā – ne Rīgā, ne Tērbatā, ne Maskavā, ne Pēterburgā. Studijām viņš bija izvēlējis Šveici, slaveno Cīrihes Federālo tehnisko augstskolu (ETH) – divus semestrus, Leipcigas universitātē, kur tolaik darbojās arī Vilhelms Ostvalds, – divus gadus; vēlāk viņš studēja arī Nebraskas universitātē ASV un būtībā bija pirmais redzamais latviešu darbinieks, kas guvis amerikānisku izglītību. Atšķirībā no dažiem tendenciozi noskaņotiem K. Ulmaņa biogrāfijas rakstītājiem, kas apšaubīja viņa izglītību,¹⁰ gribu uzsvērt, ka Ulmanis bija guvis **labu** ārzemju izglītību labās augstskolās, bija kompetents ne tikai izvēlētajā specialitātē, bet arī ar pietiekami

plašu vispārēju redzesloku un Rietumu demokrātisko vērtību izpratni. (Viņam 1934. gadā piešķirtie Latvijas Universitātes goda doktora grādi lauksaimniecības un tautsaimniecības zinātnēs, kaut arī neapšaubāmi toreizējās vadonības laikmeta konjunktūras inspirēti, bija pelnīti, ko apliecina gan viņa nolasītās akadēmiskās lekcijas kvalitāte, gan viņa daudzo populāro grāmatu un rakstu līmenis; zinātnes varbūt tur bija pamaz, arī par ekonomisko priekšstatu teorētisko ievirzi var stipri strīdēties, bet kompetents Ulmanis neapšaubāmi bija.) Gandrīz visu laikposmu no 1902. gada līdz 1914. gadam Ulmanis būtībā bija pavadījis ārpus Krievijas impērijas.¹¹

Arguments, ka K. Ulmanis nav bijis saistīts ar krievu kultūru un zinātnisko domu, nav domāts to noniecināšanai – vienkārši K. Ulmanim bija cita atskaites skala. Viņš neuzskatīja, ka ir pārāk cieši saistīts ar Krievijas impērijas apstākļiem, tik uzbāzīgi nejuta šķietami nesaraujamo Latvijas ekonomisko un politisko saistību ar Iekškrēvijū kā citi viņa latviešu laikabiedri. Viņš prata un lietoja svešvalodas – vācu valodu, kā arī angļu valodu. Tam bija izšķiroša loma gan partneru izvēlē 1918.–1919. gadā, gan spējā tieši komunicēt ar sabiedroto lielvalstu un Vācijas pārstāvjiem. Vispār gan Ulmanis lielā mērā bija sava ceļa gājējs – viņu mazāk varētu saukt par eiropieti, drīzāk par “amerikāni” ar *self made man* iezīmēm, kurš bija daudz mācījies no amerikāņu “*success-story*” ideologiem (O. Mardens) un sekojis populārajai maksīmai: “Man patīk tas vīrs, kurš, sasniedzis trepju augšējo kāpsli, uzsauc apakšā stāvētājiem, lai dod vēl otras trepes augšā.”¹²

Ar mazu ironiju varētu sacīt, ka Latvijas tapšanā zināma veiksmē bija tā, ka atšķirībā no vairākuma latviešu politiķu K. Ulmanis nebija jurists, bet gan agronoms un ekonomists. Bieži vien viņš ignorēja juridisko pusi – ap 18. novembri un citkārt, bet varbūt lietai dažkārt tas nāca par labu. Tā notika 1918. gada 15. novembrī Valgā,¹³ kur Ulmanis sasauca Latviešu zemnieku savienības “aktīvu”, lai šis šaurais domubiedru pulks izteiktu atbalstu Tautas padomei un lemtu par neatkarības proklamēšanu 18. novembrī, kaut gan prāvai daļai pilsonisko politiķu bija skeptiska attieksme pret šādu nodomu.

Domāju, ka vēl būtisks K. Ulmaņa veiksmes elements bija tas, ka viņš agrāk nebija bijis iesaistīts ne politiskās kaislībās, ne partijās, ka viņam jau kopš jaunības bija svešas latviešu sabiedrībā tik izplatītās sociāldemokrātiskās idejas. Tā, piemēram, M. Valteru, kuru minēja kā iespējamo kandidātu pirmā ministru prezidenta amatam, Paula Kalniņa sociāldemokrāti noraidīja kategoriski kā savu bijušo domu-biedru, kas bija pārgājis Sociāldemokrātu savienībā, ar kuru bija ilgusi politiska polemika, turklāt sociāldemokrāti M. Valteram piedēvēja saistību ar ķeizariskās Vācijas izlūkdienestu.¹⁴ Arī Jānis Goldmanis – Krievijas Valsts domes deputāts un vēlāk Krievijas Satversmes sapulces loceklis – drīzāk zaudēja nekā ieguva ar savu iepriekšējo politisko darbību – latviešu strēlnieku pulku organizēšanu un kādreizējo servilismu cara Krievijai, kaut arī LPNP aprindas 1918. gada rudenī, šķiet, būtu vēlējušās viņu redzēt ministru prezidenta amatā un gaidīja viņu atgriežamies Rīgā no ārzemēm decembra sākumā; tieši ieilgušās gaidīšanas dēļ LPNP zaudēja ietekmi un iespēju proklamēt Latviju.¹⁵

Kārlis Ulmanis uznāca uz skatuves kā jauns, agrāk neredzēts darbinieks, kuram bija liela autoritāte un popularitāte nevis politiskajā elitē, bet tieši plašākos sabiedrības slāņos vai, precīzāk, noteiktā sabiedrības slānī – zemniecībā, kas toreiz bija izšķirīgs Latvijas valstiskuma balsts. Viņš istajā brīdī nebaidījās atklāti pateikt, ka bēgļu organizāciju inspirētā pārstāvība, kas bija radīta 1917. gadā, vairs neatbilst vēstures reālajai situācijai Latvijā 1918. gada nogalē. Tieši K. Ulmanis aizstāvēja principu, ka Tautas padomei tomēr jābalstās uz politiskajām partijām, un būtībā Latvijā “palaida partiju politisko ķēķi”, ko 1934. gada 16. maijā pats arī apturēja. Viņš nebaidījās pasacīt, ka, lai izveidotu Latvijas valsti, pilsonībai ir jābiedrojas ar strādniecību un bezzemniekiem, tās pārstāvjiem – sociāldemokrātu līderiem. Tieši to uzsver Bruno Kalniņš savos memuāros,¹⁶ kur par Ulmani tiek runāts ar pietiekamu respektu.¹⁷ Tiesa, šī labējā sociāldemokrātija vēl nebija īpaši stipra, tai – vismaz līdz Bermonta avantūrai – nesevoja ne strādnieku, ne bezzemnieku vairākums (kaut gan Liepājas pilsētas domes vēlēšanās 1919. gada janvārī tā guva absolūtu

majoritāti). Tā kritiskajā brīdī nodeva pašu Ulmani un Tautas padomi, ko vēlāk Ulmanis sociāldemokrātiem nekad neaizmirsā un nepieņēma.¹⁸ Taču vēsturiskās izvēles brīdī Ulmanis sekoja demokrātijas un tautvaldības principiem (atšķirībā no A. Niedras, kurš vēlējās kārtu pārstāvniecību un nekādā ziņā nepieļāva domu par vispārējām demokrātiskām vēlēšanām). 1920. gadā pirmo vispārējo (Satversmes sapulce) vēlēšanu rezultāti visumā attaisnoja K. Ulmaņa prognozes – tieši LSDSP un Zemnieku savienība bija tās partijas, kurām Latvijas tautas vairākums atdeva savas balsis. Ulmanim tolaik piemita vēsturiskajai situācijai atbilstoša spēja reizē atrast gan kompromisus (attiecībā ar vācu okupācijas varu, kā arī ar sociāldemokrātiem), gan saglabāt stingru mugurkaulu.

Domāju, ka Rietumu demokrātijas idejas jo spēcīgi izskan Pagaidu valdības pirmajā deklarācijā, kuras tekstu pamatā neapšaubāmi ir izstrādājis Kārlis Ulmanis pats (iespējams, ka dažus formulējumus līdzējis dot viņa tolaik tuvākais domubiedrs M. Valters). Deklarācijā minēta valsts iekšējā izbūve un ārējā nostiprināšana, dziļas un plašas sociālās reformas un sociālā likumdošana, kas nodrošinātu darbaļaužu tiesības un stāvokli, demokrātiska zemes reforma, tātad muižnieku zemes sadalīšana, visu tautību tiesību garantēšana. Kā reālpolitiķis K. Ulmanis akcentē sāpīgo pārtikas jautājumu, agrāro jautājumu, bēgļu (gūstekņu) repatriācijas jautājumu, sola spert stingrus soļus, lai nolīdzinātu visus asumus un grūtumus, kas savienoti ar šo ārkārtējo pārejas laiku, sola veidot labas attiecības ar tāliem un tuviem kaimiņiem. Akcentēta ir arī nācijas pašmobilizēšanās nepieciešamība.

*"Tagad, kad esam brīvi un vairs negaidām no augšas vai no ārienes palīdzību un palīdzību, paši veidosim savu dzīvi. Uzplauks atkal lauksaimniecība, mūsu rūpniecība un tirdzniecība, atjaunosies dzīvība visā mūsu dzimtenē vēl spilgtāk kā agrāk un pārspēs visu, kas līdz šim mums bijis. Pie šī darba varēs ņemt dalību visi Latvijas pilsoņi un varēs baudīt labumus, kas saistīti ar mūsu neatkarību. Visi pilsoņi bez tautības izšķirības aicināti palīdzēt, jo visu tautību tiesības Latvijā nodrošinātas. Tā būs demokrātiska taisnības valsts, kurā nedrīkst būt ne apspiešanas, ne netaisnības."*¹⁹

Šī deklarācija atšķiras no Latviešu Pagaidu nacionālās padomes 1917. gada 17. (30.) novembra emocionālā uzsaukuma ar savu lietišķumu un konkrētību, tā ir bez retorikas. Tāpat konkrēta, lietišķa un uz Rietumu demokrātijas principiem balstīta ir K. Ulmaņa vadībā izstrādātā Tautas padomes platforma.

Dažkārt tiek uzdots jautājums, cik lielā mērā vispār bija vajadzīgs 18. novembra akts; vai tas nav vācu okupācijas varas, Augusta Vinniga inspirēts un vai tas pat nav traucējis jaunajai Latvijai saņemt atzīšanu no sabiedrotajām lielvalstīm, kuras jau pazina citus Latvijas pārstāvjus. Ā. Klīve un arī E. Dunsdorfs netieši izsaka aizdomas, ka Pagaidu nacionālās padomes darbība esot apturēta un jauna institūcija – Tautas padome izveidota tieši Ulmaņa ambīciju dēļ, jo viņš, lūk, pats neesot līdzdarbojies Nacionālajā padomē un tādēļ itin kā juties apiets. Gan A. Bergs, V. Zāmuels, gan pat Ā. Klīve un, iespējams, pat J. Čakste 18. novembra aktā neesot piedalījušies tieši tādēļ, ka zināmā mērā uzskatījuši to par pārestību Pagaidu nacionālajā padomē pulcētajiem neatkarības pionieriem un par traucēkli Latvijas valstiskuma atzīšanai no sabiedroto puses. Par abu institūciju lomu vēstures kopsakarībās zināmā mērā runā J. Čakste Tautas padomes svinīgajā sēdē 1919. gada 18. novembrī.

“Atskanēja pazīstamais prezidenta Vilsona princips par tautu pašnoteikšanos. Bija jautājums, vai latviešu tauta pieder pie tām tautām, pie kurām varētu šis princips tikt piemērots. Latviešu tauta apzinājās – ka “jā”. Latviešu tautas attīstība, viņas spējas, viņas kulturālās mantas deva garantiju par to, ka latviešu tauta, reiz kļuvusi par valsti, spēs pilnīgi nostāties uz savām kājām. [...] Latviešu tautā nodibinājās uzskati, ka: mēs gribam būt brīvi un būsim brīvi! Šo apziņu, šo tautas apņemšanos saprata agrākā Nacionālā padome un no savas puses tā izpildīja tautas gribu un pirmā proklamēja latviešu patstāvības lietu (izcēlums mans. – J. S.). To pašu saprata mūsu Tautas padome, kura neaprobežojās tikai ar proklamēšanu, bet kura tūlīt ķērās pie darba, uzņemdamās suverēno varu līdz Latvijas tautas Satversmes sapulces sanākšanai. Tautas padome proklamēja brīvo Latviju un iecēla pagaidu kabinetu.”²⁰

Turklāt 18. novembra akts bija nepieciešams arī tajā ziņā, ka jauno valsti tomēr vajadzēja dibināt galvaspilsētā, publiskā (kaut arī toreizējās preses maz izgaismotā un popularizētā) aktā, nevis kaut kur tālā perifērijā vai pat ārzemēs, tādos kā puspagrides apstākļos un ar nenoteiktiem formulējumiem, kā to paguva izdarīt LPNP gadu agrāk.

Tātad Latvija veidojās kā demokrātiska, sociāli orientēta valsts, kur valdītu taisnīgums, – šo modeli atbalstīja Rīgas demokrātiskās inteliģences, Vidzemes zemniecības un labējo sociāldemokrātu aprindas, tas izvirzījās kā pieņemamākais, atbilda visas Latvijas tautas (ne latviešu vien!) nacionālajām interesēm. Šo modeli lielā mērā veidoja un pirmajos gados īstenoja tieši Kārlis Ulmanis. Būtībā vairāk nekā jebkurš cits viņš izkristalizēja no haosa Latvijas valsti organizatoriski, jo ne 1918. gada nogalē, ne 1919. gada pirmajā pusē valsts īstenībā vēl nepastāvēja.

Memuārliteratūrā laikabiedri – politiķi Kārli Ulmani vērtējuši lielākoties kritiski – gan viņa paša partijas biedri (Ā. Klīve, A. Kroders, J. Lejiņš),²¹ gan politiskie oponenti (F. Cielēns, A. Bergs, A. Niedra),²² bieži vien pieklusinot Ulmaņa reālo devumu. Turpreti “vienkāršo cilvēku” atmiņās Kārlis Ulmanis lielākoties vērtēts daudz, daudz pozitīvāk, pat cildinoši. Protams, var šaubīties par toreizējā Vācijas valsts pilnvarotā pārstāvja A. Vinniga objektivitāti, taču zīmīgs šķiet viņa sniegtais vērtējums.

“Latviešu inteliģence bija politiski radikāla. Izņemot Valteru, Ulmani un dažus sociālistus, starp viņiem nebija nevienas galvas, kas kaut ko nozīmētu [..] Pēc mana vērtējuma viņš [Ulmanis] valdībā bija vienīgais loceklis, kuru interesē lieta pati, tāds, ko sauc par kārtīgu cilvēku. Esmu bieži nožēlojis, ka šo vīru nevarēju iegūt Vācijai. Viņa naidis pret vāciešiem bija spēcīgs un bieži izpaudās atbaidošā veidā, un tad viņam nebija svarīgi, vai krāpjas vai melo. Daži zināja teikt, ka viņu nopirkusi Anglija, bet tādas lietas gan var apgalvot, bet reāli tās nevar pierādīt.”²³

Savukārt britu pilnvarotais Baltijas valstīs sers S. Dž. Talents savos memuāros Ulmaņa vērtējumā ir mērenāks.

*"Ulmanis bija liela auguma, drukns zemnieku cilmes vīrs. Agrāk viņš dažus gadus bija pavadījis Amerikā un angļiski runāja tekoši, kaut stipri lauzīti [...] Kādu laiku viņš bija darbojies, referējot par piensaimniecību daudzās vietās Latvijas laukos un tā labi iepazinies ar zemnieku lietām [...] Ulmanis bija labsirdīgs vīrs ar ievērojamām spējām un britiem labvēlīgiem uzskatiem."*²⁴

Saprotams, latviešu vidū ir bijuši arī K. Ulmaņa darbības apoloģēti, kuru skaitā minams Edvarts Virza, Alfrēds Bērziņš, Jānis Labsvīrs, arī Arveds Švābe, J. Klīdzējs, Veronika Strēlerte, Ivande Kaija un vēl daudzi citi. Ja arī Ulmaņa tuva līdzgaitnieka – A. Bērziņa spriedumus par K. Ulmaņa darbības dažām šķautnēm reizumis varam apstrīdēt, tomēr pamatots šķiet viņa ieskats, kāpēc Tautas padome 17. novembrī izvirzīja Ulmani par pirmo Ministru prezidentu **vienbalsīgi**.

*"Vienbalsīgā izšķiršanās par Kārli Ulmani liecina, ka Tautas Padomes locekļi viņu uzskata par piemērotāko un varbūt arī vienīgo šim amatam. Šī izšķiršanās nenotika tālab, ka šajā lielajā vēsturiskajā brīdī visus būtu pārņēmis piepeši no debesīm nolaidies vienprātības gars. Arī ne tādēļ, ka Ulmanis būtu kļuvis visiem mīļš. Tālu no tā! Stiprus raksturus viņu dzīves laikā reti kad mīl. No viņiem bīstas. Ulmaņa izraudzīšana [Ministru] prezidenta amatam notika tālab, ka atbildības nasta bija par smagu, lai pēc tās kāds censtos, risks pārāk liels, lai būtu vēlēšanās sevi upurēt. Bez tam, vai bija kāds ar stiprāku ticību Latvijas brīvībai, spējīgs aizraut sev līdzī citus? Vai bija kāds ar lielāku enerģiju, ar patriotisko ideālismu, bagāts idejām, kā radīt turpat ne no kā kaut ko paliekamu jaunās valsts pamatos? Šķiet, visi apzinājās Ulmaņa pārākumu un tālab neradās neviens cits šī amata tīkotājs."*²⁵

Atgādināšu, ka Ulmanis vadījis pēc kārtas visus četrus pirmos ministru kabinetus – līdz 1921. gada jūnijam un vēlāk vēl vairākkārt – veiksmīgāk vai mazāk veiksmīgi – veicis Ministru prezidenta pienākumus parlamentārās republikas laikā, pavisam astoņas reizes, tas ir vairāk nekā jebkurš cits Latvijas valstsvīrs.

Atturīgāk, ar ironiju, tomēr visumā pozitīvi Latvijas Tautas padomes parlamentārajās debatēs 1919. gada decembrī Kārli Ulmani ir vērtējis tās loceklis Kārlis Skalbe.

*".. Mums taču ir Ulmaņa kungs, kuram mēs ziedojam visu savu uzticību. Bez šaubām, Ulmaņa kungs mūsu kabinetā ir liels ieguvums. Šinīs grūtās dienās ar savu lielo enerģiju un neizsīkstošu optimismu viņš ir gājis mums pa priekšu. Viņš ir bijis vienmēr visur ar savu dzīvo, aktīvo sirsnību un, jāsaka, arī ar savu pavisrību. Mums ir bijis Ulmaņa kungs rītos, pusdienā un vakarā. Ulmaņa kungs visādos veidos. Varbūt jūs nu teiksiet, ka tas ir bijis par daudz. Man par nožēlošanu jāsaka, ka dažos gadījumos tas ir bijis par maz. Pie visām labām īpašībām Ulmaņa kungam trūkst dažos jautājumos politiskas tālredzības. Es negribu Ulmaņa kungam to pārnest, tā nav viņa vaina, bet mēs varētu vēlēties, lai šādos gadījumos Ulmaņa kungs ņem sev palīgā citas acis. Bet par nožēlošanu pie viņa šo vēlēšanos neredzam."*²⁶

Šis dzejnieka un arī ētiski ļoti prasīgā valstsvīra K. Skalbes rindas liecina par Ulmaņa pārāk vienpersonisko rīcību, par vēlmi visu uzņemt pašam. Taču jāvaicā, vai tomēr nav bijis zināms personību deficīts Ulmaņa pirmajā un otrajā Ministru kabinetā un vai Ministru prezidenta nevēlēšanās strādāt komandā neizraisīja nepieciešamību labāk pašam veikt darbu ne pārāk izdarīgo ministru vietā. Kā profesionālāko Ā. Klīve atzīst trešo Ulmaņa kabinetu (1919–1920), vēlāk profesionalitātes vietā nākuši partiju politiskie kompromisi.²⁷

K. Ulmaņa pirmajā Ministru kabinetā²⁸ kā spilgtākā personība minams M. Valters – Ulmaņa personisks draugs no Cīrihes laikiem (starp citu, viņš izvirzīja Ulmaņa kandidatūru premjera amatam), kurš tolaik daudzkārt aizvietoja Ulmani premjera krēslā. Var piekrist Edgara Andersona atziņai, ka "Latvijas valsts uzbūves darbu veica galvenā kārtā divi cilvēki – Kārlis Ulmanis un Miķelis Valters. Valdība radās spontāni, bez iepriekšēja, labi pārdomāta plāna un organizācijas. Tās bāze – Latvijas Tautas padome – nereprezentēja vēl visus Latvijas iedzīvotājus, bet tikai nelielas grupas."²⁹ No Ministru kabineta locekļiem vēl īpaši cildināms Zigfrīds Meierovics, kurš ļoti sekmīgi (kopā ar Jāni Čaksti) kārtoja ārlietas, sarunas par Latvijas valstiskuma atzīšanu ārzemēs. Turklāt, kaut arī no LPNP aprindām nākdams, Z. Meierovics pārgāja 18. novembra rīkotāju pusē un tādējādi novērsa būtisku pilsonisko politiku sašķelšanos Latvijas rītausmā, kas jaunajai valstij varētu kļūt liktenīga.

Lai nu kā, bet 18. novembra Kārlis Ulmanis neapšaubāmi bija demokrāts, zemnieku demokrāts ar plašu valstisku domāšanu, Rietumu tipa valstsvīrs, kurā autoritārs valdītājs nebija ņēmis pārsvaru pār demokrātu, kurš spēja veidot Latviju plašas tautas interesēs, veidot demokrātisku partiju sistēmu. Vai vēlāk – kopš 20. gadu vidus – Ulmanis pakāpeniski neatkāpās no 18. novembra ideāliem? Un, ja tā, kāpēc viņš to darīja – tas ir īpaši apcerams jautājums.

Ja vispār aplūko pirmos iespējamos Latvijas vadītājus, tad savas autoritātes un vienotāju funkciju dēļ reprezentatīvi pārstāvēt jauno valsti varētu Jānis Čakste vai Jānis Rainis (Vilis Olavs jau bija aizgājis mūžībā). No potenciāliem ministru prezidenta kandidātiem bez Kārļa Ulmaņa varētu diskutēt arī par Jāni Goldmani, Zigfrīdu Meierovicu, Arvedu Bergu, Marģeru Skujenieku, otrajā plānā atstājot Voldemāru Zāmuēlu un Gustavu Zemgalu.³⁰ Še nav vieta iztirzāt katra iespējamā kandidāta priekšrocības un trūkumus, taču popularitātes ziņā Vidzemes zemnieku un pietiekami plašās inteliģences aprindās (uz ko varētu balstīties Latvijas valsts) Kārlim Ulmanim līdzinieka nebija. Savukārt, ja tiktu veidota Baltijas valsts kā Latvijas–Igaunijas kopvalsts vai vāciski orientēta Latvijas republika (baltvāciešiem līdzdominējot), tad priekšplānā izvirzītos no Rīgas Latviešu biedrības saimnieciski un intelektuāli norietošo latviešu “vecpilsoņu” aprindām Andrejs Krastkalns, Frīdrihs Veinbergs, Andrievs Niedra, varbūt arī Arveds Bergs, taču šāda valsts diez vai gūtu popularitāti un atbalstu latviešu tautā.

Pieminot Kārļa Ulmaņa personiskās īpašības, daži vēsturnieki pārlietu akcentē viņa godkāri, valdonīgumu, diktatoriskās tendences, iedomību, provinciālismu, noslēgto, intraverto raksturu, meklējot pat freidiskus kompleksus un dažādas anomālijas. Nav šaubu, savas īpatnības Ulmanim piemita. Laikam ritot, uz vecuma pusi tās varbūt pieņēmas spēkā. Bet katra cilvēka pozitīvie dotumi vienlaikus ir viņa trūkumu turpinājums, un jāatzīst, ka neatkarības izcīnīšanas laikā Ulmanim tipiskās rakstura iezīmes, iespējams, pat veicināja valsts tapšanu. Itin kā pašraksturojums skan kādā Ulmaņa 1922. gada rakstiņā “Mazdūšīgie” par tik svarīgo indivīda spēju iedrīkstēties.

*"Noteiktais un izdarīgais, visiem starpgadījumiem bruņotais, kurš par galīgo iznākumu un panākumu ir pilnīgi drošs un pārliecināts, iemanto arī savu līdzbiedru uzticību un pašāvēību. Viņam uzticas tādēļ, ka viņš ir bezbailīgs un stāv pats uz savām kājām. Tikai apzinīgais un pašpaļāvības pilnais uz priekšu gājējs var lielas lietas veikt. Viņam netrūkst dūšas uzņemties atbildību arī liela pulka mazdūšīgo priekšā un iet pašam savu ceļu. Viņam ir dūša par vadoni būt."*³¹

Neatkarības izcīnīšanai ne mazāk svarīgas īpašības bija Ulmaņa optimisms, lielās darbaspējas un darbaprieks, par ko viņš šajā rakstā izsakās: *"Nodoties savam darbam un darīt to darba paša dēļ un tā prieka dēļ, ko mums sniedz padarītais darbs, un nevis to aplausu dēļ, kuri var nākt un var arī nenākt."*

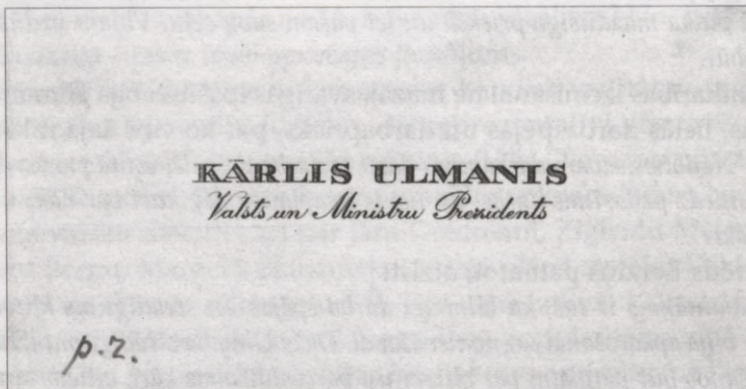
Alfrēds Bērziņš pamatoti atzīst:

*"Dīvainākais ir tas, ka Ulmaņa darba spējas un strādīgums kļuva par iemeslu viņa apkarošanai un nonievēšanai. Dažs Ulmaņa strādīgumu iztulkoja kā vēlēšanos būt pārākam par citiem un par valdīšanas kāri, citiem viņa pārākums radīja mazvērtības kompleksus. Viņš bija laipns pret visiem, bet nekad nemēģināja pietuvināties kādam. Viņa atturību izskaidroja ar iedomību un draudzības nemeklēšanu ar rakstura skarbumu. Īstenībā Ulmanis bija ar lab-sirdīgu raksturu un ar jūtīgu sirdi, gatavs sniegt labu padomu vai citāda veida palīdzību, ja vien tas bija viņa spēkos."*³²

Ulmanis bija izteikts pozitīvisists ar lielu ticību Latvijai un latviešiem. Ir jāpiekrīt kritiski noskaņotajam Ulmaņa oponentam agronomam Jānim Lejiņam, kurš līdzās daudziem Ulmanim adresētiem pārmetumiem atzinis, ka *"ārkārtīga uzņēmība, neatlaidība, lielās darbaspējas un kompetence daudzās nozarēs, drošsirdība un dziļš patriotisms bija Kārļa Ulmaņa gaišās īpašības"*. Taču *"Ulmanim bija autoritārās domāšanas veids, ko viņš nespēja grozīt"*³³.

K. Ulmanis vadīja jaunās republikas pirmos četrus ministru kabinetus nepārtraukti līdz 1921. gada 16. jūnijam, kad demokrātiskā, parlamentārā procedūrā viņa kabinetam liedza uzticību Satversmes sapulce (latgaliešu deputātu interpelācijas dēļ sakarā ar nebūšanām agrārreformas īstenošanas gaitā). Demisijas dziļākie iemesli, pēc

E. Dunsdorfa domām,³⁴ meklējami Ulmaņa nostājā agrārreformas jautājumā (tika noraidīts Ulmaņa viedoklis par daļējas kompensācijas izmaksāšanu muižniekiem), kā arī Ulmaņa šķietamajā atbalstā ārzemju investoriem Latvijas mežu izmantošanā, resp., izsaimniekošanā.

Kārļa Ulmaņa vizītkarte ar pateicības apliecinājumu (*pour remerciér*) par ārstēšanos Rīgas II pilsētas slimnīcā (tagad Paula Stradiņa universitātes klīniskā slimnīca)

Ulmanim bija jāuzklausā smagi pārmetumi par valstij neizdevīgiem darījumiem ar ārzemniekiem, arī ar Latvijā mītošiem starpniekiem – spekulantiem (“Vecauces ķēniņš” Jankels Kleins un vācu armijas inventāra uzpircējs Kucikers). Jāpiebilst gan, ja nebūtu šo Ulmaņa valdības īstenoto pirkumu, tad Rīgā šodien nepaceltos Centrāltirgus halles, kas veidotas no pārvestajiem vācu lidmašīnu angāru korpusiem.

Visa rezultātā Ulmanis politiski tika atbīdīts malā. Kādus četrus gadus viņš pievērsās vienīgi savas partijas – LZS un tās laikraksta “Brīvā Zeme” veidošanai. Bija pat ierosinājums Ulmani norīkot par pirmo Latvijas vēstnieku ASV (pēc diplomātisko attiecību nodibināšanas 1922. gadā), lai viņu, līdzīgi M. Valteram, izslēgtu no Latvijas “lielās

politikas”³⁵. Ļoti iespējams, ka šis sarūgtinājums par it kā nepateicību gluži psiholoģiski bija viens no impulsiem K. Ulmaņa augošajai nepatīkai pret parlamentārisumu, kas vēlāk noveda viņu pie kļūmīgās izšķiršanās rīkot 15. maija apvērsumu.

Kārļa Ulmaņa grāmatzīme. Arājs lasa grāmatu rīta saulē – latviešu tautas zinību alkas un zemkopība.

(No profesora Jāņa Stradiņa ģimenes arhīva)

Alfrēds Bērziņš šo dramatisko momentu K. Ulmaņa mūžā – 1921. gada jūniju – raksturo vārdiem:

"Nejuzdamas vairs ārējas briesmas, politiskās partijas itin drīz nāca pie atziņas, ka īstā vara ir viņu rokās, un, ja kāds varu sajūt, viņš cenšas to izbaudīt. Kārlis Ulmanis bija vadījis jauno valsti caur visnemierīgākajiem ūdeņiem un sasniedzis vēl pirms nedaudziem gadiem tikai dzejnieku iztēlē skatīto valsts neatkarību. Tad viņš bija vajadzīgs, pat nepieciešams. Tad bija vajadzīgs priekšgalā vīrs, kurš nešaubījās par mērķa pareizību, kuram netrūka drosmes un pašvīvas pašam un iedvesmes spēka vadīt tautu pretī šim mērķim. Šis lielais darbs bija padarīts. Kālab vēl tālāk dzīvot vienas lielas personības ēnā? Varbūt arī Ulmanim pašam, kurš bija pieradis – pats paklausīdams augstākam likumam, t.i., tautas labklājībai, – rīkot citus un prasīt no tiem paklausību, kļuva pretīga izdabāšana partiju vīru untumiem."³⁶

Taču, lai kāda būtu K. Ulmaņa tālākā gaita, uzskatu evolūcija, lai cik pretrunīgi, pat negatīvi vērtētu vairākus viņa darbības momentus un personības šķautnes, katram objektīvam cilvēkam jāatzīst: viņa devums Latvijas valstiskuma izcīnīšanā un nostiprināšanā bija ļoti liels, pat – izšķirīgs. 18. novembra Latvijas Ulmanis bija demokrāts, paradoksālā kārtā viņu var vērtēt pat kā demokrātijas tēvu Latvijā, viņa vadīto pirmo ministru kabinetu darbība jaunajai valstij deva pozitīvus impulsus.

Kārļa Ulmaņa darbībā un liktenī personificējās jaundibinātās Latvijas valsts politiskās kultūras pozitīvie aspekti un nepilnības, zināma tās aprobežotība.³⁷ Kārlis Ulmanis lielā mērā bija jaunās, nacionālās Latvijas sabiedrības un tautas spogulis, zemnieciskās Latvijas spogulis. Ja pārmetam kaut ko Kārlim Ulmanim, tad pārmetumi attiecināmi arī uz prāvu Latvijas sabiedrības daļu toreiz un varbūt arī tagad. Vai tie ir pareizi vai aplami – lai atbildi katrs rod pats.

Un nobeigumā jāatgādina, ka viena no K. Ulmaņa mācībām bija līdzsvars starp materiālām un gara vērtībām – arājs ar grāmatu, kā tas attēlots viņa personiskajā grāmatzīmē, lai cik karīķēti, būtībā netaisnīgi daži vēsturnieki un politiķi vērtētu K. Ulmaņa intelektuālo līmeni. Visam pāri tomēr stāv dedzīga, kūsājoša tautas mīlestība, aicinājumi celt tās pašapziņu, izteikts, bet ne agresīvs nacionālisms, jo Ulmanis aicināja pakāpties augstāk katru.

*"Mums vajag atmett vecos ieskatus; mēs priekš tam neesam, lai staigātu noliektām mugurām. Es esmu aicinājis un saucis, latviešiem teicis: celieties, lieciet muguras taisni, jo mēs esam pelnījuši to, ka drīkstam staigāt atliektām mugurām. Nav tiesa, ka mēs būtu tauta, kurai nav nekā, uz ko atpakaļ skatīties: mums ir gari laika sprīži, kuri pilni varonības un pilni lielu darbu [..] Mēs neesam tie, kas grib citus apspiest, bet mēs arī neļausimies no citiem apspiesties."*³⁸

Kārlim Ulmanim nebija laicīgās mantas, ģimenes, bērnu, tuvāku draugu. Savā būtībā viņš bija diezgan vientuļš savrupceļa gājējs. Viņu nevilināja materiālās vērtības, viņam bija viena pamatvērtība – *mūžīgā Latvija*, par ko viņš domāja baltās un nebaltās dienās, domāja savas personības, savas izpratnes un viņam atvēlēto vēstures apstākļu ietvaros. Kanonizēt Kārli Ulmani nebūtu latviešu dabā, taču apliecināt viņam savu cieņu – arī darbos, tomēr ir mūsu morāls pienākums.³⁹ Vai Latvija jaunajā – apvienotajā Eiropā ieies ar vai bez Kārļa Ulmaņa – arī tāds jautājums vēl paliek. Vai iestāšanās Eiropas Savienībā reizē būtu arī Kārļa Ulmaņa fenomena pārvarēšana Latvijas vēsturē un, ja tā, tad – cik lielā mērā?

Atsauces un skaidrojumi

- ¹ *Andersons E.* Latvijas vēsture 1914–1920. – [Stokholma], 1967, 3. d., 2. nod., 755 lpp.
- ² *Dunsdorfs E.* Kārļa Ulmaņa dzīve: Ceļinieks. Politīķis. Diktators. Mocekļis. – Tumba, 1978, 119. lpp.
- ³ *Labsvīrs J., Bērziņš A.* Kam drosme ir. Pagātne un tagadne vērtējumu lokā. – Michigan USA, 1990, 4. izd., 88. lpp.
- ⁴ *Stērstu Andrejs* // Dzimtenes Vēstnesis, 1915, 12. febr.
- ⁵ *Virza E.* Kārlis Ulmanis. – Kopenhāgena, 1955, 209 lpp. (pirmizdevums Rīgā, 1933).
- ⁶ *Ulmanis K.* Pēdējo dienu notikumi // Lauksaimnieks, 1905, nr. 22.
- ⁷ *Līgotņu Jēkabs.* Latvijas valsts dibināšana (Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome). – Rīga, 1925; *Paegle S.* Kā Latvijas valsts tapa. – Rīga, 1923, 383 lpp.; *Lasmanis U.* Andrejs Bergs: Sabiedriski politiska biogrāfija. Pirmā daļa: Impērijas demokrāts, 1875–1918. – Rīga, 1997, 301 lpp.; *Šilde Ā.* Pirmā Republika. Esejas par Latvijas valsti. – Brooklyn, 1982, 377 lpp.; *Klīve Ā.* Brīvā Latvija. Latvijas tapšana. Atmiņas, vērojumi un atzinumi. – [B.v.], 1969, 493 lpp.

- ⁸ Dunsdorfs E. Op. cit.
- ⁹ Niedra A. Tautas nodevēja atmiņas. Piedzīvojumi cīņā pret lieliniecismu. – Rīga, 1998, 399., 400. lpp.
- ¹⁰ Dunsdorfs E. Op. cit.; sal.: Ozoliņa Dz. Kārlis Ulmanis Jelgavā – vidusskolnieks // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 2002, nr. 3, 133.–140. lpp.
- ¹¹ Labsvīrs J. Kārlis Ulmanis (3. izd.). – Rīga, 1997, 47 lpp.; Bērziņš A. Kārlis Ulmanis. Cilvēks un valstsvīrs (2. iesp.). – Ņujorka, 1974, 359 lpp.; Kārlim Ulmanim – 120. – Rīga, 1998, 200 lpp.
- ¹² Degsme. Dr. Kārļa Ulmaņa atziņas, norādījumi, aicinājumi un vēlējumi. – Rīga, 1938, 355. lpp.
- ¹³ 2002. gada septembrī – K. Ulmaņa jubilejas atceres dienās šo rindiņu rakstītājs vairākkārt apmeklēja Valgu Igaunijā un Valku Latvijā, lai apzinātu vietas, ar kurām vistiešāk saistīta Latvijas valstiskuma ģenēze 1917.–1919. gadā. Sakarā ar Rīgas atrašanos piefrontes zonā 1915.–1917. gadā un tās nonākšanu vācu okupācijā 1917. gada septembrī Valkā šajā laikā bija koncentrētas Vidzemes guberņas centrālās iestādes, te nonāca daudz bēgļu no Latvijas, te raisījās latviešu sabiedriskās un politiskās aktivitātes. Vietas, kur koncentrējās latviešu darbinieki un notika Latvijas tapšanai būtiski notikumi, teritoriāli tagad atrodas lielākoties Valgā – Igaunijai piederošā Valkas pilsētas daļā. Tā bijušajā Valkas rātsnamā (tagad Valgas tūristu informācijas centrs) 1917. gada 16.–19. novembrī notika Latviešu Pagaidu nacionālās padomes dibināšanas sesija, kurā tā konstruējās un pieņēma 1917. gada 19. novembra deklarāciju (Zāmuels V. Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome // Latvijas Republika desmit pastāvēšanas gados / Galv. red. A. Bīlmanis, red. sast. J. Izaks. – Rīga, 1928, 22.–24. lpp.). 1917. gada 12. maijā Valgā, Rīgas ielā, tika dibināta Latviešu zemnieku savienība (Plaudis A. Latvijas Valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa dzīves un darba vietas. – Rīga, 1994), 1917.–1918. gadā Valgā, Keska ielā, atradās Iskolata mītne. Kungla ielā atradās laikraksta "Lidums" redakcija, kur 1918. gada 15. novembrī K. Ulmaņa vadībā pulcējās minētā Latviešu zemnieku savienības apspriede. Valgā 1919. gada februārī tika parakstīts rīkojums par Ziemeļlatvijas iedzīvotāju mobilizēšanu, un te konstruējās Ziemeļarmija u.tml. 1917. gadā Valkā mita arī Kārlis Ulmanis. 1997. gadā tam par godu atklāja piemiņas akmeni pie Lugažu Sv. Katrīnas baznīcas (Valka–Valga. – Phare izdev. s.a., s.l., 1999, 21+21 lpp.). 2002. gadā Valkas novadpētniecības muzejā atklāta interesanta izstāde par Latvijas Zemnieku savienības vēsturi. Kopš 1919. gada 1. februāra Valga tika iekļauta Igaunijas sastāvā, un šis Latvijai nozīmīgās vietas maz identificētas un nav atzīmētas piemiņas plāksnēm. Tā kā atmiņas par kādreizējiem robežstrīdiem sen jau pārvarētas un pēc iestāšanās Eiropas Savienībā Valga kopā ar Valku veidos savdabīgu "eiropilsētu", mūsaprāt, pienācis laiks atgādināt par šīm Latvijas vēsturei un K. Ulmaņa biogrāfijai nozīmīgajām vietām abu valstu – Latvijas un Igaunijas vēsturiskās draudzības kopīgai sapratnei un turpmākai izkopšanai.

- ¹⁴ Šilde Ā. Valstsvīri un demokrāti. Biogrāfiskas studijas. – Brooklyn, 1985, 379 lpp.; Kalniņš B. Latvijas Sociāldemokrātijas 50 gadi (1904–1954). – Stokholma, 1993, 247 lpp.
- ¹⁵ Klīve Ā. Op. cit.
- ¹⁶ No B. Kalniņa memuāriem izriet, ka kādu laiku – 1917.–1918. gadā – Kārlis Ulmanis un Miķelis Valters dzīvojuši vienā mājā – Rīgā, Suvorova (K. Barona) ielā 37, ar sociāldemokrātiem Paulu, Klāru un Bruno Kalniņiem, bet nama pirmajā stāvā tolaik mitis lielinieku Latvijas Revolucionārās kara komitejas loceklis Kārlis Krastiņš (Viktors).
- ¹⁷ Kalniņš B. Vēl cīņa nav galā, I d.: 1899–1920. – Surrey, 1983, 170. lpp.
- ¹⁸ Plensners A. Liepājas posms valsts tapšanā // Laiks, 1969, 15. febr. Cit. pēc: Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve ..
- ¹⁹ Latvijas Tautas Padome. – Rīga, 1920 (atk. izd. Rīga, 1993).
- ²⁰ Čakste J. Taisnība vienmēr uzvarēs. Atziņas. Runas. Dokumenti. Raksti. Vēstules. – Rīga, 1999, 51. lpp.
- ²¹ Klīve Ā. Op. cit.; Kroders A. Atmiņas. – Kopenhāgena, 1968, 359 lpp.; Lejiņš A. Mana dzimtene. Atmiņu un pārdomu atspulgā. – Västerås, 1971, 334 lpp.
- ²² Cielēns F. Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas. – Lidingö, 1963, 2. sēj., 511 lpp.; Lasmanis A. Op. cit.; Niedra A. Op. cit.
- ²³ Winnig A. Am Ausgang der deutschen Ostpolitik. – Berlin, 1921, S. 82.
- ²⁴ Cit. pēc: Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve ..
- ²⁵ Bērziņš A. Op. cit., 76., 77. lpp.
- ²⁶ Skalbe K. Kārļa Skalbes runas Latvijas Tautas padomē // Skalbe K. Raksti. VI sēj. – Stokholma, 1955, 369. lpp.
- ²⁷ Klīve Ā. Op. cit., 440. lpp.
- ²⁸ Ulmanis K. Pirmais ministru kabinets // Latvijas Republika desmit pastāvēšanas gados .., 25., 26. lpp.
- ²⁹ Andersons E. Op. cit., 356. lpp.
- ³⁰ Šilde Ā. Valstsvīri un demokrāti ..
- ³¹ Ulmanis K. Mazdūšīgie // Zemes Spēks, 1922, nr. 15; citēts pēc: Bērziņš A. Op. cit., 146., 147. lpp.
- ³² Bērziņš A. Op. cit., 138. lpp.
- ³³ Lejiņš J. Op. cit., 71. lpp.
- ³⁴ Dunsdorfs E. Op. cit., 210.–212. lpp.
- ³⁵ Bērziņš A. Op. cit., 140. lpp.
- ³⁶ Bērziņš A. Op. cit., 135. lpp.
- ³⁷ Sal.: Stranga A. Ebreji un diktatūras Baltijā (1926–1940). 2. izd. – Rīga, 2002, 343 lpp., šeit: 164., 165. lpp.
- ³⁸ Stradiņš J. Kārlis Ulmanis – valstsvīra liktenis un mācības // Kārlim Ulmanim – 120. – Rīga, 1998, 27. lpp.
- ³⁹ Bērziņš A. Kārlis Ulmanis. Cilvēks un valstsvīrs. 2. iesp. – [Nujorka], 1974, 76., 77. lpp.

Vilnis Zariņš

Tautas pašnoteikšanās ideju attīstība Eiropā

Nozīmīgas parādības sabiedrībā dažkārt sākas gandrīz nemanāmi. Tādas ir bijušas arī tautu pašnoteikšanās idejas. Vēlākajos periodos daudzi centušies pārspīlēt vai mazināt to nozīmi. Lielvalstīm, kā arī citiem spēkiem, kas savas varas pamatošanai izmantojuši atšķirīgus principus, tautu pašnoteikšanās idejas bieži vien bijušas neērtas. Tādēļ ap tām ne vienreiz vien risinājušies strīdi un konflikti. Tās parasti realizējušās tikai tad, kad plašas aprindas bijušas gatavas to vārdā upurēt savu labklājību un daudzi cilvēki – savu laiku un spēku, bet vajadzības gadījumā arī dzīvību. Idejas, kam tautu pašnoteikšanās ieceri vajadzētu niansēt un pielāgot jebkurai reālai situācijai, piemēram, cilvēktiesību, starptautisko tiesību, īpašumtiesību un daudzu citu tiesību idejas, bieži "izspēlētas" pret tām. Vēl biežāk pret tām vērstas dūres tiesības.

Jēdzienu "tauta" mēdz lietot vairākās nozīmēs. Jau antīkajā pasaulē šajā ziņā nav bijusi vienveidība. Dažkārt ar šo vārdu apzīmēti noteiktas teritorijas iedzīvotāji vai liels ļaužu kopums. Tas atbilstu grieķu vārdam *dēmos* vai latīņu vārdam *populus*. Tādā nozīmē latviešu valodā precīzāk būtu lietot vārdus "iedzīvotāji" vai "tautas masas". Savukārt ar jēdzienu "nācija" Rietumeiropas valodās tradicionāli un arī mūsdienās parasti apzīmē kādas valsts pilsoņus. Vārds "nacionalitāte" tad nozīmē "valstiskā piederība". Latvijā ar nacionalitāti parasti izprot etnisko piederību. Šajā referātā vārds "tauta" lietots vienīgi etniskās piederības apzīmēšanai.

Senie grieķi klasiskajā periodā apzinājās sevi kā īpašu ļaužu grupu un tos, kas nebija grieķi, neatkarīgi no vietas, kur viņi bija dzimuši vai dzīvoja, sauca par barbariem, neatzīstot nekādu līdztiesību. Taču ikviens grieķis – kādas polisas pilsonis – pirmām kārtām identificēja sevi kā savas polisas – pilsētvalsts pilsoni. Romieši republikas periodā, ja viņi bija šīs valsts pilsoņi, identificēja sevi ar Romas valsti. Attiecībā par hellēnisma valstīm un Romas impēriju grūti runāt par tautu tiesībām mūsdienu izpratnei līdzīgā nozīmē.

Viduslaikos Eiropā un, protams, arī citos kontinentos tautu pašnoteikšanās tiesības nepastāvēja ne valstiski demokrātiskā, ne etniskās pašnoteikšanās vai kultūras autonomijas nozīmē. Teritorijas ar visiem to iedzīvotājiem tad skaitījās valdnieku īpašums saskaņā ar stiprākā tiesībām. Valdnieki tās varēja sagrābt, atņemt cits citam, saņemt pūrā precoties, dāvināt, dažos gadījumos arī pirkt un pārdot, nemaz nejaugtājot, vai šo teritoriju iedzīvotājiem tas patīk vai nepatīk. Tautas kā tiesību subjekta viduslaiku Eiropā faktiski nebija. Barbaru cilšu sapulces tad bija zaudējušas savu nozīmi un eksistēja vienīgi tālā perifērijā – Skandināvijā, īpaši Islandē. Līdz ar feodālās hierarhijas rašanos bija izbeigusies arī kara draudžu militārā demokrātija. Līdz 15. gadsimtam tikai nelielai daļai Eiropas iedzīvotāju bija kaut nelielas zināšanas par to, kas notiek ārpus viņu novada. Attālu reģionu iedzīvotājiem arī vienas zemes ietvaros bija grūti saprasties, jo dažādu novadu dialekti cits no cita stipri atšķīrās. Tālus ceļojumus viduslaikos tad bija veikuši tikai tirgotāji un klaidoņi, dažkārt arī ceļojošie zēlli un studenti.

Izglītotie ļaudis viduslaiku Eiropā cits ar citu varēja sazināties latīņu valodā, bet ļaužu vairākumam šādas iespējas nebija, jo latīniski prata tikai neliela sabiedrības daļa. Sociālās atšķirības viduslaikos bieži vien savijās ar etniskajām. Ar tirdzniecību un finanšu lietām viduslaiku Vācijā un Francijā parasti nodarbojās ienācēji no Ziemeļītalijas (lombardieši), ebreji vai sīrieši. Arī juvelieri, ārsti un citu augsti kvalificētu profesiju pārstāvji reti kad bija vietējie. Viduslaiku Čehijā daudzi pilsētnieki, kā arī lauku muižnieki bija vācieši. Vācieši bija sabiedrības virslānis arī Latvijā, Igaunijā un Polijas rietumdaļā. Slovākijā un Horvātijā

tāda pati sabiedrības virsslāņa loma bija ungāriem. Somijā valdošais slānis bija zviedri, vairākos Norvēģijas novados – dāņi, Lietuvā un Ukrainas rietumdaļā – poļi. Arī vienas tautas ietvaros tiklab dzīvesveida, kā arī kultūras tradīciju ziņā bija daudz atšķirību starp zemniekiem, kalnu ganiem, zvejniekiem, ogļdeģiem un kalnračiem, pilsētu iedzīvotājiem. Tiesa, Jauno laiku sākumā Eiropas zemēs zemnieku bija 80–90% iedzīvotāju, bet viņu labklājības un kultūras līmenis bija ļoti dažāds. Īpašas subkultūras Jauno laiku sākumā bija arī jūrniekiem, kas kuģoja okeānos, un algotajiem kareivjiem, kuriem bieži vien mēnešiem ilgi nebija kontaktu ar sabiedrību ārpus savas šaurās grupas.¹

Ja ļaudis no daudzām zemēm sapulcējās vienuviet, neizbēgami izvirzījās savstarpējās sazināšanās problēma. Katoļu baznīcas iekšējo problēmu apzināšanas un regulēšanas nolūkā sasauktajā Konstances koncilā, kas šajā Šveices pilsētā darbojās no 1414. gada līdz 1418. gadam, saskaņā ar kāda Konstances pilsoņa Ulriha Rihentāla sastādīto dalībnieku sarakstu koncila darbības laikā pilsētā *no citurienes* ieradusās 72 460 personas. Viesu vidū bijuši divi pāvesti un pieci patriarhi, Romas impērijas ķeizars, kā arī 83 Eiropas, Āzijas un Āfrikas valdnieku pārstāvji, 1700 taurētāju un citu muzikantu, 5300 garīdznieku un sholastisko filozofu, 1400 veikalnieku, tirgotāju, krodzinieku un viesnīcnieku, turklāt vēl arī 700 prostitūtu. Garīdznieki, protams, savā starpā varēja saprasties latīniski. Par to, cik aktuāla lielai daļai vienkāršo cilvēku tad bijusi valodas problēma, liecina tas, ka Konstances koncila laikā grēkus tur varēja izsūdzēt 12 valodās.²

Anglijā kopš Vilhelma Iekarotāja karagājiena, kas notika no 1066. gada līdz 1069. gadam, iedzīvotāju vairākums runāja senangļu jeb angļu-sakšu valodā, bet valdošās aprindas, kas bija atnākušas līdzī iekarotājiem un kļuvušas par zemes kungiem, – lielie zemes īpašnieki jeb baroni, viņu sardze un apkalpojošais personāls, garīdznieki un pilsētu virsslāņi, kas kopā veidoja aptuveni astoto vai desmito daļu no zemes iedzīvotājiem, – franču valodā. Šāda divvalodība pastāvēja vairākus gadsimtus. Normandiešu cilmes Anglijas karaļi vairāk nekā simt gadu nesaprata savu pavalstnieku vairākuma valodu. Tiesa, arī šā vairākuma

dažādās grupas, ko veidoja angļu, sakšu, jitu, dāņu, kā arī citu 5.–6. gadsimtā un vēlāk ieceļojušo – galvenokārt ģermāņu dažādu etnisko grupu piederīgo pēcteči, tikai ar grūtībām sapratās savā starpā, jo viņu valodas gan bija līdzīgas, taču ne identiskas. No nedaudz atšķirīgajām Anglijā dzīvojošo ģermāņu tautu valodām pastarpinājumā ar valdošo aprindu lietoto franču valodu normandiešu kundzības apstākļos aptuveni trīs gadsimtu laikā izveidojās vienota angļu valoda. 1362. gadā tika pieņemts lēmums, ka parlamenta apakšnamā jārunā angļu valodā. Franču valoda Anglijā saglabāja savu lomu vēl vairākus gadsimtus un bija valdošo slāņu saziņas līdzeklis. Franču valodas prasme kā pazīme piederībai pie “labākās sabiedrības” dažos aspektos saglabājusi savu lomu līdz pat mūsdienām. Vēsturnieki norāda, ka pat Simtgadu karu, kas, protams, ar pārtraukumiem starp Angliju un Franciju notika no 1337. gada līdz 1453. gadam, laikabiedri gandrīz visā šajā laikā izpratuši kā divu dinastiju cīņu un tikai kara beigū posmā to minējuši arī kā divu nāciju cīņu.³

Tādas pašas problēmas kā Anglijai ar valsti dominējošās valodas attīstīšanu un izkopšanu ir bijušas arī citām Rietumeiropas zemēm. Viduslaiku Franciju lielākoties apdzīvoja romanizētie galli, kuru valodas līdzīgumu latīņu valodai Romas impērijas laikā – no mūsu ēras sākuma līdz 5. gadsimtam – bija uzspieduši romiešu kolonisti. Sākot ar 5. gadsimtu, Francijas teritorijā apmetās vestgoti, burgundi, franki un citas ģermāņu ciltis, taču to piederīgie dažu paaudžu laikā pārņēma iekaroto, romanizēto gallu valodu un kultūru. Tomēr atšķirības dažādu Francijas novadu izloksnēs bija tik lielas, ka varas iestādēm un tiesām vēl vairākus gadsimtus oficiālos dokumentus bija ērtāk rakstīt un izplatīt latīņu valodā.

Tiesa, stingras konsekvences šajā jautājumā nebija. Laikā, kad Rietumeiropā veidojās centralizētas monarhijas, Francijas karalis Fransuā I 1539. gadā izdeva rīkojumu, ka viņa valsts iestādēs un tiesās oficiāli jālieto vienīgi literārā franču valoda.

Šāds rīkojums dažā ziņā diskriminēja Francijas mazākumtautību valodas un lokālos dialektus – provansiešu, bretoņu, basku, flāmu utt. valodas, bet būtībā tas bija vērstis pret latīņu valodas dominējošo stāvokli oficiā-

lajā sarakstē un kosmopolītiskās Romas katoļu baznīcas centieniem jaukties Francijas valsts lietās. Par reālu pagriezienu franču valodas un kultūras attīstībā valdnieku rīkojumi kļuva tikai tāpēc, ka tos aktīvi atbalstīja kultūras darbinieki un izglītotie cilvēki visā valstī. Sevišķi liela nozīme franču valodas izkopšanā un nostiprināšanā bija dzejnieku un literatūras teorētiķu kopai, kas kultūras vēsturē iegājusi ar vārdu "Plejāde". Šīs kopas aktīvākie locekļi, īpaši dzejnieks Pjērs de Ronsārs un literatūras teorētiķis Joahims di Bellē, kā arī daži citi literāti, sekmīgi veica savu vēsturisko uzdevumu – nodrošināt savas tautas kultūras neatkarīgu attīstību visās dzīves jomās.

Franču valoda, ko pirms 16. gadsimta vidus bija pieņemts uzskatīt tikai par mazkulturālu ļaužu saziņas līdzekli, kurā nevar izteikt nekādas cēlas, precīzas vai mākslinieciski izkoptas domas, viņu darbības rezultātā kļuva par saziņas līdzekli, kas piemērots indivīda, sabiedrības un valsts dzīvē sastopamo jautājumu iztirzāšanai un formulēšanai. Aptuveni līdzīgi nacionālā kultūra veidojās arī Spānijā, proti, tās centrālajā daļā Kastīlijā. Spānijas valsts nomalēs dzīvojošās tautas – kataloņi un galisieši, nemaz jau nerunājot par baskiem, vēl ilgi neieguva šādu iespēju kopt savu valodu. Vācija un Itālija politiskā ziņā palika sašķelta līdz 19. gadsimta otrajai pusei – daudz ilgāk, nekā veidojās vienota vācu un vienota itāļu valoda un kultūra, turklāt valstiskā sadrumstalotība ievērojami kavēja šādas kultūras veidošanos.

Lai tautas pašnoteikšanās ideja varētu realizēties un izpausties nacionālas valsts formā arī tām tautām, kuras savu valsti nav mantojušas no iepriekšējiem laikmetiem – un tādu tautu pasaulē ir visvairāk –, vajadzīgi vairāki objektīvi nosacījumi, pirmām kārtām pietiekama saimnieciskās dzīves un kultūras attīstība. No subjektīvajiem nosacījumiem jāmin divi: 1) lai tautai būtu pietiekami stipra tieksme pēc sava valstiskuma, un lai šī tieksme būtu stiprāka par citām tautas vai atsevišķu tās grupējumu interesēm; 2) lai tautā būtu pietiekami izplatītas un tās apziņā dziļas saknes laidušas tautas pašnoteikšanās idejas.

Šajā referātā iztirzāts tikai otrais nosacījums. Pirmais pieminēts tāpēc, ka latviešu tautā, kā šķiet, valstiskuma ideja līdz šim ir nepietiekami kopta. Tādēļ latvieši bieži kūlušī svešas rījas.

Līdz Lielās franču revolūcijas un Napoleona karu laikam par tautu pašnoteikšanās idejām var runāt tikai nosacīti, kaut arī tad notika tautu cīņas par atbrīvošanos no svešzemnieku kundzības. Kad šveicieši trijos kantonos – Urijā, Švicē un Untervaldenā 1292. gadā izveidoja savienību, kas kļuva par kodolu Šveices konfederācijai, tur daudz ideju nebija. Bija griba nepakļauties svešai varai un prasme pret bruņinieku kavalēriju, kas kalnu takās nevarēja izvērsties straujam triecienam, izmantot toreiz jaunos ieročus – uzvelkamos stopus un āvas. Šveices konfederācijas kantoni bija stipri atšķirīgi iedzīvotāju etniskās piederības un valodas ziņā, bet tos visus vienoja kopējs politisks mērķis – saglabāt neatkarību.

Arī holandieši, kas 1579. gadā izveidoja Utrehtas ūniju, kura vēlāk evolucionēja par Nīderlandes savienību, subjektīvi nebija tautas pašnoteikšanās ideju, bet drīzāk gan reliģiskas deģsmes pārņemti. Ideju novadā tur notika kalvinisma cīņa pret Spānijas katoļu inkvizīciju. Radikālākie Nīderlandes neatkarības cīnītāji – jūras gēzi 16. gadsimta beigās par pazīšanās zīmi dažkārt pie cepurēm piestiprināja papes pusmēnešus, un viņu lozungs tad skanēja: "Labāk [kalposim] turkiem nekā pāvestam."

Teorētiski tautu pašnoteikšanās idejas sagatavoja 18. gadsimta domātāji. Minēšu tikai dažus. Franču rakstnieks un filozofs Žans Žaks Ruso savā darbā "Sabiedriskais līgums", kas iznāca 1762. gadā, pierādīja, ka augstākais suverēns ir tauta. Valdnieku vara nav ne mūžīga, ne svēta. Arī karš vai cita varmācība nevar būt nekādu tiesību avots. "Ja tauta ir spiesta pakļauties un tā pakļaujas, tā dara labi; bet, ja tad, kad tautai ir radusies iespēja jūgu nokratīt, tā to nokrata, tad tauta dara vēl labāk."⁴

Jēdzienu "tauta" Ruso gan izprata galvenokārt dēmons – valsts iedzīvotāju, nevis etnosa nozīmē, taču arī šīs nozīmes nenošķīra. Ruso atzina, ka var pastāvēt saistības starp valdniekiem un tautu, tās ir obligātas vienīgi tad, ja tās ir savstarpējas un izdevīgas abām pusēm.⁵

Kas bija attaisnojams savas zemes valdniekam, vēl jo vairāk bija atzīstams attiecībā pret svešinieku.

Ar šādām noskaņām saskārās Austrijas imperators Jozefs II, kas valdīja no 1780. gada līdz 1790. gadam. Viņš teorētiski bija apguvis dažas apgaismotāju idejas un gribēja būt "filozofs troni". 1781. gadā viņš piešķīra reliģisko brīvību kristiešiem, kas nebija katoļi, bet gadu vēlāk – arī ebrejiem. Vairākas progresīvas reformas viņš centās īstenot ar valdnieka dekrētiem, nerēķinoties ar daudzo impērijā dzīvojošo tautu vēlmēm un tradīcijām, tādēļ tās bieži vien izrādīja pretdarbību pat no tādām aprindām, kurām reformas bija izdevīgas.⁶ Pēc apgaismotā valdnieka nāves liela daļa viņa reformu tika atcelta.

Jozefa II centieni visā impērijā realizēt pāreju uz vācu valodu kā vienīgo oficiālo valodu izraisīja lielu sašutumu Beļģijā, Čehijā, Lombardijā, bet jo sevišķi Ungārijā. Tomēr tautu nemieri minētajās teritorijās bija vērsti galvenokārt pret valdnieka administratīvo patvaļu, nevis lai aizstāvētu savu valodu. Tie gan radīja zināmu interesi par vietējām valodām, taču kopumā nebalstījās uz tautu pašnoteikšanās idejām. Vācu valodas ieviešanai Ungārijā visenerģiskāk pretojās ungāru aristokrāti, kas vēlējās, lai Ungārijā par oficiālo valodu iestādēs un tiesās paliktu latīņu valoda.⁷ Nacionālā kustība Ungārijā plaši izvērsās tikai 19. gadsimta četrdesmitajos gados.

Liela ietekme uz sabiedriskās domas attīstību 18. gadsimtā bija vācu filozofa Johana Gotfrīda Herdera izdotajam krājumam "Tautu dziesmas", kas pazīstamas galvenokārt ar nosaukumu "Tautu balsis dziesmās" ("*Stimmen der Völker in Liederen*" (1778–1779)). Šis tautu dziesmu sakopojums pierādīja, ka daudzu tautu vienkāršie ļaudis, ko "smalkās aprindas" paradušas nicināt, ir spējīgi radīt un saglabāt milzīgas kultūrvērtības, turklāt ikvienai tautai tās ir unikālas. Tiesa, Herders norādīja, ka viņa izpratnē "Tauta nav pūlis uz ielām, kas nekad nedzied un nedzejo, bet tikai klaiņā un sagroza"⁸.

Herders par īstu tautu atzina galvenokārt zemniekus, mazāk uzmanības veltot pilsētu iedzīvotājiem – amatniekiem un pilsētu plebejiem, kaut gan arī tiem bija daudz interesantu kultūras tradīciju. Taču kopumā "Tautu dziesmas" bija novatorisks izdevums īpaši tādā nozīmē, ka nostatīja līdzās daudzu tautu garīgās vērtības, sevišķi neizceļot un nenoniecīnot nevienu tautu.

Tautu pašnoteikšanās ideju attīstībā daudz devuši 18. gadsimta beigu un 19. gadsimta sākuma valodnieki. Viņi deva iespēju pierādīt, kur ir katras valodas un tautas robežas. 19. gadsimta gaitā tautu pašnoteikšanās idejas izplatījās daudzu Eiropas tautu inteliģencē. Svarīgākais dzinējspēks šim procesam bija lasītprasmes paplašināšanās, vēlētu likumdošanas iestāžu un atklātu tiesu izveidošanās, kā arī preses attīstība, jo daudzi tūkstoši un pat miljoni cilvēku vēlējās savā dzimtajā valodā iegūt informāciju par visu svarīgāko, kas notiek pasaulē un viņu pašu zemē. Vairs nebija vienalga, kādā valodā runā valsts iestādēs un tiesās, jo savā ikdienas dzīvē arvien biežāk nonāca saskarē ar tām. Daudzu ļaužu domāšanā apvērsumu radīja arī ar 18. gadsimta rūpniecības revolūciju saistītās sociālās pārmaiņas Lielbritānijā. Agrāk tur grāmatas lasīja galvenokārt aristokrātijas un garīdzniecības aprindu vai tām tuvi ļaudis. Rūpniecības apvērsuma laikā turību ieguva daudzi amatnieki, veikalnieki un banku darbinieki. Viņu vairākumam nebija ilgstošas teoretiskas izglītības. Profesionālo kvalifikāciju viņi bija guvuši, būdami amatnieku mācekļi un veikalu komiji, viņi bija maksāspējīgi pircēji un centīgi lasītāji viegli saprotamām, bet nebūt ne vienkāršota satura grāmatām. Pieprasījums radīja atbilstošu piedāvājumu. Kad daudzas saturā bagātas, bet viegli lasāmas grāmatas bija iznākušas angļiski, tās viegli varēja pārtulkot citās valodās. Tas ietekmēja grāmatu tirgu un cēla ļaužu pašapziņu visā Eiropā.

Spēcīgu stimulu tautu pašnoteikšanās ideju attīstībai deva Lielā franču revolūcija 1789. gadā un tai sekojošie kari līdz pat Vīnes kongresam 1815. gadā. Filozofs Johans Gotlibs Fihte, kas jakobiņu diktatūras laikā bija paudis simpātijas revolucionārajai Francijai, 1807./1808. gada ziemā, kad lielu daļu Vācijas bija okupējis Napoleona karaspēks un arī tajās vācu valstīs, kas nebija okupētas, daudzās dzīves nozarēs priekšroka tika dota ne tikai Francijas politiskajai orientācijai, bet arī franču valodai un kultūrai, Berlīnes universitātē nolasīja lekcijas par Vācijas izcilību un vācu tautas unikālo vērtību. Lekcijas saucās "Runas vācu nācijai" ("*Reden an die deutsche Nation*"). Tur nav tieša aicinājuma tvert ieročus, jo pa okupēto Berlīni tad brīvi staigāja franču virsnieki, tomēr *runas* noved tuvu šādam secinājumam.

Astotajā lekcijā Fihte stāstīja par senajiem ģermāņiem, kas drīzāk bijuši gatavi mirt nekā pārņemt romiešu dzīvesveidu un likumus, kļūt par Romas valsts provinci, kaut arī tas solītu dažādas ērtības, jo šādu atkarību ģermāņi vērtējuši kā verdzību. Vācieši, ko romieši saukuši par ģermāņiem, brīvību uzskatījuši par augstāko vērtību un labāk brīvības vārdā bija gatavi mirt nekā kļūt par vergiem.⁹

Devītajā lekcijā viņš norādīja, ka svarīgākais uzdevums ir katrā ziņā saglabāt vācu esamību un turpināšanos, aicināja veidot īpašu iestādi, kas regulētu strīdus vācu valstu starpā. (Vēl pēc Napoleona kariem, kad daudzas mazās vācu valstis jau bija beigušas pastāvēt, Vācijā joprojām bija 35 valstis un četras brīvpilsētas.) Svarīgākais pienākums ikvienā vācu valstī esot tēvzemes mīlestība.¹⁰

Vienpadsmitajā lekcijā Fihte uzsvēra vācu kultūras darbinieku un literātu pienākumu veicināt vācu vienību apstākļos, kad Vācija politiski ir sašķelta. Trīspadsmitās lekcijas satura izklāstā Fihte minēja valodu kā ļaužu dabisku saistītāju vai šķirēju.¹¹

1813. gadā (vācu) tautas brīvības un pašnoteikšanās idejas pauda daudzi dzejnieki un publicisti. Citēšu ievērojamā vācu literāta Ernsta Morica Arnta "Tēvzemes dziesmas" ("*Vaterlandslied*") sākumu: *Der Gott, der Eisen wachsen ließ, der wollte keine Knechte* (Tas Dievs, kas dzelzij līcis augt, tas negribēja vergus).

Vīnes kongress, kur 1815. gadā tautu likteņus lēma pārstāvji no Austrijas, Prūsijas, Anglijas un Krievijas – valstīm, kas Eiropā dominēja pēc Napoleona I krišanas, centās restaurēt feodālo kārtību. Tas pilnīgi ignorēja iedzīvotāju etnisko piederību, valodu un kultūras tradīcijas. Tomēr arī periodā no 1815. gada līdz 1848. gadam Eiropā veidojās jaunas neatkarīgas valstis. Balkānos no turku jūga atbrīvojās daļa serbu, melnkalniešu un grieķu tautas. Ikvienā no tām bija varonīgi cīnītāji, taču viņu cīņas motīvs galvenokārt bija etniskā piederība, kas skubināja atbrīvoties no iekarotāju varas. Šo tautu cīnītāji maz prātoja un āģitēja, jo piekritēji pie viņiem nāca, ne jau teorētisku apsvērumu vadīti. Gandrīz visu enerģiju viņi atdeva, lai iekarotu un nostiprinātu savas tautas brīvību. No 1815. gada līdz 1817. gadam notika serbu tautas sacelšanās

pret turku jūgu. Tā beidzās ar to, ka Turcija atzina Serbijas autonomiju. Turpmākajos gados šī autonomija pamazām kļuva par reālu neatkarību. Tiesa, lielvalstu, it īpaši Krievijas atbalstam Serbijas neatkarības panākšanā bija ne mazāk svarīga loma kā tautu pašnoteikšanās idejām. Līdzīgā kārtā neatkarību izcīnīja Grieķija (1829), kuras neatkarības cīņu atbalstīja Lielbritānija un Francija, kā arī Melnkalne (1852), kas faktiski turku varai vairs nepakļāvās kopš 1798. gada.

Rietumeiropā 1830. gadā pret Hābsburgu monarhiju vērstas sacelšanās rezultātā izveidojās Beļģijas valsts. Tajā no paša sākuma ietilpa vairākām tautām piederoši pilsoņi, kaut gan sabiedriski aktīvāki 19. gadsimtā bija franciski runājošie voloņi. Fakts, ka Beļģijas voloņi valstiski neapvienojās ar Francijas frančiem un flāmi – ar Nīderlandes holandiešiem, rāda, cik liela tajā laikā bijusi Lielbritānijas starptautiskā ietekme, jo Lielbritānija nevēlējās ne Francijas, ne Nīderlandes paplašināšanos. Visas šeit minētās valstis neatkarību ieguva un nosargāja vairāk Eiropas lielvalstu sāncensības un intrigu dēļ, nekā tautu pašnoteikšanās ideju ietekmētas.

Tautu pašnoteikšanās ideju veidošanā un propagandā ar saviem specifiskajiem līdzekļiem piedalījušies poļu inteliģenti. 1830. gada sacelšanās sakāvei veltīts Frederika Šopēna sēru maršs. Simpātijas poļu tautas cīņai par savu valstiskumu caurstrāvo izcilā gleznotāja Jana Matejko darbība. Kādā viņa gleznā – “Āksts galma ballē” – redzams, kā pēc Polijas sadalīšanas kaimiņvalstu starpā magnāti un bijušie valstsvīri, kuru īpašumus solīts saglabāt, uzjautrinās dejā. Tikai viena cilvēka – galma āksta sejā atspoguļojas šausmas. Viņš vienīgais saprot, ko poļu tautai nozīmē valstiskuma zaudēšana. Glezna liek secināt: augstākā sabiedrība ir ākstu bars. Tur ir tikai viens valstsvīrs. Ar āksta mīci galvā. Ikvienam, kas jūt atbildību, jābūt nomodā par tautas un valsts likteni.

Attīstītas formas tautu pašnoteikšanās idejas 19. gadsimta vidū parādījās Itālijā. Ārvalstis, īpaši Austrija, kavēja Itālijas apvienošanos. Cīņa ilga aptuveni četrdesmit gadu un beidzās ar Itālijas apvienošanos, kas pamatos noslēdzās 1861. gadā, kaut gan Itālijas ziemeļu novadi tad vēl

palika Austrijas sastāvā. Itālijas apvienošanās gaitā rosīgi izplatījās tautas pašnoteikšanās idejas, kuru ražīgākais autors bija dzejnieks Džuzepe Madzīni. Viņa 1832. gadā sacerētais zvērests slepenās politiskās biedrības "Jaunā Itālija" biedriem labi atspoguļo vienu no augstākajiem tautu pašnoteikšanās idejas attīstības līmeņiem šajā laikā.

"Es,

ticot misijai, ko Dievs piešķīris Itālijai, un vadoties no pienākuma, ka ikvienam, kas dzimis par itālieti, jāveicina tās īstenošanās; pārliecināts, ka tur, kur Dievs ir gribējis, lai būtu neatkarīga valsts, pastāv spēki, lai to veidotu, ticot, ka tautai šie spēki ir un ka uzvaras noslēpums atrodas tautā un kopā ar tautu;

pārliecībā, ka tikums ir darbība un uzupurēšanās; ka spēks ir vienībā un gribas noturībā;

es pievienojos "Jaunajai Itālijai", biedrībai, kas vieno vīrus ar līdzīgu pārliecību, un zvēru sevi visu un uz visiem laikiem veltīt tam, lai kopā ar viņiem veidotu Itāliju par vienotu, neatkarīgu, brīvu, republikānisku, nacionālu valsti."¹²

1848. gada revolūcija Eiropā daudzās vietās izvērtās par nacionālās atbrīvošanās kustību. Lielu vērienu tā guva Ungārijā, kur tautas neatkarības cīņu Austrijas valdība varēja apspiest vienīgi ar 100 000 Krievijas zaldātu durkļiem. 19. gadsimta otrajā pusē aktīvi tautu pašnoteikšanās idejas izplatījās Austrijā – vēlākajā Austroungārijas impērijā. Vācu tautas centieniem apvienoties vienā valstī galvenais šķērslis bija no viduslaikiem mantotā ekonomiskā un politiskā sadrumstalotība. Taču arī kaimiņzeme Francija nevēlējās sev līdzās spēcīgu Vāciju, tādēļ kavēja tās apvienošanos. Vācijas apvienošanās noslēdzās tikai 1871. gadā pēc Francijas sakāves franču-prūšu karā. Pēc Itālijas un Vācijas apvienošanās bija pamats sacīt, ka Eiropā pārsvarā ir nacionālās valstis. Taču valstu robežas bieži vien nesakrīta ar tautu etniskajām robežām, turklāt Austrumeiropā joprojām dominēja trīs daudzncīņu impērijas – Turcija, Austroungārija un Krievija.

Ideja, ka savas tautas valstiskums ir pati augstākā vērtība, nostiprinājās ne tikai tajās tautās, kas par nacionālo valstiskumu vēl tikai cīnījās, bet arī tajās, kur tas pastāvēja jau gadsimtiem ilgi, bet ikvienā laikmetā bija jāaizstāv no jauniem ienaidniekiem, un līdz ar to tās iegu-

va jaunas skaldnes. Tās precīzi paudis franču vēsturnieks Ernsts Laviss savā uzrunā ārzemju studentiem.

*".. Es labi zinu, ja es no sevis izrautu dažas jūtas un dažas idejas, mīlestību pret dzimto zemi, senču piemiņu, prieku atrast savu dvēseli viņu domās un viņu darbos, viņu vēsturē un viņu legendā; ja es nejustu sevi kā visa tā sastāvdaļu, kā pagātne ir pagaisusi miglā un nākotne nav skaidra; ja es nenotrīsētu, dzirdot valsts himnu, ja karogu es neuzlūkotu ar tādām pašām jūtām kā pagāns elku, kurš prasa pielūgsmi, bet dažkārt arī cilvēku upurus, ja aizmirstība manī izdzēstu mūsu tautas sāpes, tad es patiesi vairs nezinātu ne to, kas es esmu, ne to, ko es daru šajā pasaulē. Man zustu dzīves galvenā jēga."*¹³

Tautu pašnoteikšanās ideja ikvienā laikmetā bijusi tikai viena no sabiedriskajām idejām, kas ietekmējušas vēstures gaitu. Īstenošanas gaitā tās nereti nonākušas konfrontācijā ne tikai ar reakcionāro spēku centieniem nedot tautām iespēju īstenot savus demokrātiskos ideālus, bet dažkārt ar tādām citām idejām, kas arī paudušas plašu aprindu vitālās intereses. Raksturīgs piemērs šajā ziņā ir cīņa par Vācijas robežām. Nevar būt šaubu par gadsimtu gaitā politiskā ziņā sadrumstalotās vācu tautas tiesībām apvienoties vienā valstī. Taču 1871. gadā, kad izveidojās vienota Vācijas valsts, izrādījās, ka tajā mīt daudz citu tautu piederīgo – poļu, dāņu, franču utt. Vēl vairāk bija to, kuri vāciski gan runāja, taču nevēlējās iekļauties Vācijas impērijā, būt tās pavalstnieki. Tādi bija austrieši, vāciski runājošie šveicieši, kā arī Francijas austrumu departamentu – Elzasas un Lotringas iedzīvotāji.

Šādā situācijā tautu pašnoteikšanās idejas dažkārt tika interpretētas ačgārnī, minot valodu par vienīgo pamatu ļaužu valstiskajai piederībai, bet pilnīgi ignorējot viņu vēlēšanos dzīvot tās vai citas valsts ietvaros. Tā, piemēram, pēc franču-prūšu kara 1870.–1871. gadā Vācija atņēma Francijai Elzasu un Lotringu. Šo teritoriju iedzīvotāju domas neviens neprasija. Īstenībā vairākums Elzasas un Lotringas iedzīvotāju daudzas paaudzes bija dzīvojušas Francijas valsts sastāvā un tur jutās labi. Vācijas impērijā valdošais militarisms viņiem nebija simpātisks. Vācu vēsturnieks un sabiedriskais darbinieks Henrihs Treičke šādā situācijā aicināja Vācijas vāciešus nerēķināties ar minēto teritoriju iedzīvotāju

vēlēšanos, bet uzspiest viņiem savu gribu. Viņš rakstīja: "Mēs vācieši [...] labāk zinām, kas elzasiešiem ir vajadzīgs, nekā šie nelaimīgie paši .."¹⁴

Bet pret poļu un dāņu apdzīvotu teritoriju atrašanos Vācijas sastāvā viņš neiebilda¹⁵ un pat aicināja sagrābt arī vēl tādas franču teritorijas kā, piemēram, Mecas un Belforas pilsētu, kaut gan pats atzina, ka tur vāciešu gandrīz nemaz nav.¹⁶

19. gadsimta gaitā gandrīz visās Eiropas zemēs līdzās cieņai pret savas tautas valstiskumu auga interese un cieņa arī pret savas tautas folkloras vērtībām. Sevišķi liela nozīme tam bija tajās tautās, kam feodālisma laikā sava valstiskuma nebija bijis un līdz ar to šajās valodās nebija galma kultūras tradīciju. Tāda, piemēram, bija somu tauta. Tādēļ tās pašapziņas attīstīšanā liela loma bija 1835. gadā publicētajam somu tautas eposam "Kalevala". Tas ietekmējis arī latviešu folkloras vākšanu, bet tad, kad daudzas latviešu tautas dziesmas bija jau savāktas un publicētas, apziņa par savas tautas kultūras bagātībām stiprināja latviešu tautas pašnoteikšanās ideju attīstību. To veicināja arī igauņu tautas eposa "Kalevipoegs" iznākšana 1857. gadā. Arī igauņiem un latviešiem sava feodālā valstiskuma un tam atbilstošas galma kultūras nav bijis, taču mūsdienīgo valstiskuma vērtību ieaudzināšanas gaitā ir svarīgi šo vājo vietu tautas apziņā kompensēt.

Latvieši tautu pašnoteikšanās idejas iepazīja 19. gadsimta vidū. Tāpošā latviešu inteliģence, kas vidējo un augstāko izglītību bija guvusi galvenokārt vācu skolās, kā arī vēlākajos mūža posmos, informāciju par pasauli visbiežāk iepazīja no vācu avīzēm un grāmatām, ziņas par citu tautu nacionālo atmodu varēja gūt galvenokārt no tām. Pati tautiskā kustība, protams, izauga no tālaika Latvijas sociālās realitātes. Kā patstāvīgu un savām interesēm naidīgu spēku to pirmie pamanīja vācu luterāņu mācītāji. Viņi arī pirmie devuši tai nosaukumu – "Jaunā Latvija". Tādējādi viņi to pielīdzināja citu Eiropas tautu nacionālajām kustībām, kam jau bija nosaukumi "Jaunā Vācija", "Jaunā Itālija", "Jaunā Čehija" un kas dažādu valstu valdošajām aprindām nebija simpātiskas. Jaunlatviešu kustības veidotāji, sākot ar 19. gadsimta 50. gadu otro pusi, bija labi informēti par svarīgākajām sabiedriskajām un kultūras ten-

dencēm Vācijā, bet daudz uzmanības viņi pievērsuši arī tautu pašnoteikšanās ideju attīstībai dažādās Austrijas impērijas daļās, sevišķi Čehijā.

Savas tautas piederības apziņa latviešiem attīstījās jau dažus gadu desmitus agrāk un lielā mērā izauga no zemnieku apziņas par savu saimniecisko un sabiedrisko stāvokli. Jau 1842. gadā publicētā Jāņa Ruģēna sacerētā "Latviešu draugu dziesma" norāda: "Tāpēc esi latviet's dzimis, ka būs dzīvot tautas dēļ; labāk tas būt' pirtū grimis, kam nav savas tautas žēl."¹⁷

50. gados izglītoto latviešu vidū veidojās nostāja pret latviešu pārvācošanu. Pret to uzstājās Juris Caunītis savā referātā 1851. gadā Vidzemes skolotāju konferencē.¹⁸

Par latviešiem kā savdabīgu tautu rakstīja arī Juris Alunāns, Kaspars Biezbārdis un citi jaunlatvieši. Latviešu sabiedriskajiem darbiniekiem 19. gadsimta vidū bija diezgan sarežģīti runāt un rakstīt par latviešu tautas pašnoteikšanās tiesībām, jo Latvija atradās cariskās Krievijas impērijas sastāvā, bet impērijas vadība asi vērsās pret ikvienu, kaut netiešu darbību, kas varētu skart impērijas vienību. 19. gadsimta 60. gados, sevišķi pēc poļu dumpja 1863. gadā no janvāra līdz aprīlim, cara valdība cīnījās pret poļu izglītoto aprindu centieniem panākt kaut nedaudz lielākas tiesības poļu valodai un kultūrai Krievijas impērijā ietilpstošajās poļu zemēs. Latviešu tauta atradās divkārsā – vācu un krievu – nacionālajā jūgā, tādēļ tās iespējas iestāties par savām tiesībām un interesēm bija vēl mazākas nekā poļiem. Lai neizraisītu represijas no cara valdības iestāžu puses, latviešu sabiedriskās domas veidotāji akcentēja latviešu valodas tiesības, kā arī tiesības skolās mācīties dzimtajā valodā. Lai uzskatāmi parādītu, cik beztiesīgi ir latvieši savā tēvu zemē, jaunlatvietis Andrejs Spāģis savā Vācijā izdotajā brošūrā uzskaitīja, ko latviešu zemnieks Kurzemē *nedrīkst*. Jo tad jau pāri nepalika gandrīz nekas.¹⁹

Jaunlatviešu loma latviešu tautas pašnoteikšanās ideju attīstībā ir diezgan sīki iztirzāta citos pētījumos, tādēļ šeit detalizētāk pie tās nekavēsimies.

Līdz 19. gadsimta 80. gadiem, kad Latvijā sākās aktīva latviešu pārkrievošanas politika, latviešu izglītība un kultūra visvairāk cieta no Baltijas vāciešu radītajiem ierobežojumiem. Šādos apstākļos latviešu tautas pašapziņas veidotāji asi kritizēja galvenokārt tos ierobežojumus, ko latviešu attīstībai lika vācu iestādes un atsevišķi to darbinieki, bet noklusēja tās neērtības, kas radās cariskās Krievijas politikas dēļ. Lai gan no carisma realizētās pārkrievošanas politikas Latvijā cieta ne tikai latvieši, bet kaut kādā mērā arī vācieši, vadošie vācu sabiedriskie darbinieki Latvijā arī tad turpināja savu latviešiem naidīgo politiku, noraidot visus latviešu darbinieku centienus vienoties par abām pusēm svarīgu vērtību, piemēram, luterānisma aizstāvēšanu. Arī 1905. gada revolūcijas laikā pret carismu Latvijā cīnījās galvenokārt latvieši, saņemot zināmu palīdzību no poļiem, ebrejiem, lietuviešiem, kā arī citu Latvijā dzīvojošu tautu pārstāvjiem, taču Baltijas vācieši, sevišķi to virsslāni, šajā laikā aktīvi uzstājās pret latviešu pašnoteikšanās tiesībām.

Jaunu pacēlumu tautas pašnoteikšanās idejas guva Pirmā pasaules kara beigu posmā. Krievu boļševiki tās izvirzīja kā vienu no saviem lozungiem, kaut gan praktiskajā politikā rīkojās pret tām. Redzamākais Rietumvalstu politiķu devums šajā jomā bija ASV prezidenta Vudro Vilsona 14 tēzes, ko Kongresam cēla priekšā 1918. gada 8. janvārī.²⁰

Tēzēs, starp citu, bija prasīta Itālijas robežu noteikšana pēc nacionalitāšu principa. Tas nozīmēja, ka tās itāļu apdzīvotās teritorijas, ko līdz tam bija okupējusi Austroungārija, varēs pievienoties Itālijai. Tēzēs tika prasīta autonomija Austroungārijas tautām. Tur prasīta arī Polijas neatkarība, apvienojot poļu iedzīvotājus. Baltijas tautas tēzēs nav minētas. Jāpatur vērā, ka tēzes publiskotas 1918. gada janvārī, bet, piemēram, Latvijas neatkarība pasludināta tikai 18. novembrī. No Baltijas tautu viedokļa pats svarīgākais šajās tēzēs ir tas, ka tās necentās restaurēt Krievijas impēriju pirmskara robežās. Komentārā, ko Parīzes miera konferencē sastādījis ASV delegāts pulkvedis Hauzs (*House*) un ko apstiprinājis arī prezidents, norādīts, ka neatkarīgas Polijas izveidošana izslēdz Krievijas impērijas teritorijas atjaunošanu. Tur minēts:

"Tas, kas atzīts par pareizu attiecībā uz poļiem, protams, tādā pašā kārtā atzīstams attiecībā uz somiem, lietuviešiem, latviešiem un, iespējams, arī attiecībā uz ukraiņiem."²¹

Pirmā pasaules kara rezultātā daudzas Eiropas tautas – arī latvieši – ieguva vai atguva savu valstiskumu. Taču tās lielvalstis, kas bija arī koloniālas impērijas, to pieļāva, tikai apstākļu spiestas, un jaunās nacionālās valstis ilgi neatzina *de iure*. Saglabāja un pat no jauna veidoja impēriju atlūzas, piemēram, Čehoslovākiju un Dienvidslāviju. Tās pastāvēja līdz pat 20. gadsimta beigām, turklāt Dienvidslāvijas tautām to demontāžā nācās liet daudz asiņu.

Pirmā pasaules kara rezultātus tautu tiesību paplašināšanā centās anulēt hitleriskā Vācija un staļiniskā PSRS. Viņu nostāju rāda slepenie punkti Molotova–Ribentropa paktā. Īstenojot šo paktu, abas totalitārās impērijas likvidēja daudzu Eiropas tautu nacionālo valstiskumu. Vācija Otrajā pasaules karā tika sakauta, taču PSRS, izmantojot Rietumvalstu piekāpību Jaltas konferencē 1944. gadā, spēja sev izdevīgos Molotova–Ribentropa pakta noteikumus saglabāt līdz savas impērijas sabrukumam 1991. gadā. Vairāk nekā pusgadsimtu ilgā PSRS imperiālisma kundzība un ar to saistītais asiņainais terors bija smags trieciens ne tikai Austrumeiropas tautu pašnoteikšanās idejām, bet arī pašām tautām.

Latvijas sabiedrību joprojām traumē rezultāti no PSRS daudzus gadus praktizētās kolonistu masveida izvietošanas, ko šī impērija veica, lai asimilētu latviešu tautu. Šāda politika atradās kļiedzošā pretrunā ar tautu pašnoteikšanās idejām. Visvairāk kolonistu, dodot viņiem priekšrocības dzīvokļu, labi apmaksāta darba un citu labumu saņemšanā, okupanti izvietoja septiņās lielākajās Latvijas pilsētās, it īpaši Rīgā. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas iebraucēji ir nonākuši strupceļā. Latvijai viņi nav vajadzīgi, bet Krievijas impēriskie spēki kavē viņu repatriāciju, jo cer tos pie gadījuma izmantot kā savu "piekto kolonnu". Starptautiskā mērogā viņus pat nedrīkst saukt par kolonistiem, jo saskaņā ar diplomātisko terminoloģiju kolonisti varot būt tikai tādās zemēs, ko no metropoles šķir zila jūra, nevis Zilupe. Tādēļ okupācijas laika iebraucēji esot nevis kolonisti, bet *nelegālie imigranti*.

Daļa ieceļotāju cenšas būt lojāla pret valsti, kurā mīt, tomēr jāatzīst, ka daudzi citi okupācijas laikā ievestie imigranti visai vāji iekļāvušies Latvijas dzīvē. Viņi negrib samierināties ar faktu, ka Latvijas okupācija beigusies, un līdz ar to mūsu valstī joprojām ir un arī jūtas kā svešķermenis. Latvieši tradicionāli ir laipni pret citu tautu piederīgajiem, īpaši, ja tie neuzvedas kā okupanti. Tomēr no dažādām pusēm pret okupācijas upuri – Latviju – tiek vērsts spiediens, lai tā *nelegālo imigrantu* problēmas risina uz latviešu tautas rēķina. Tādēļ pacietība un neatlaidība, meklējot iespējas aizstāvēt savas vitālās intereses, taču tā, lai pēc iespējas nenonāktu atklātā sadursmē ar kādu nedraudzīgu kaimiņvalsti, latviešiem būs vajadzīga vēl ilgi.

Tas, ka okupētājvalsts – PSRS juridiskā mantiniece Krievija izvairās atzīt Baltijas tautu okupācijas faktu, liecina, ka tās valstis, kas nevēlas tautu brīvības problēmas risināt demokrātiski, ja vien militārā ziņā tās ir pietiekami stipras, ar tautu pašnoteikšanās tiesībām var nerēķināties. To rāda arī fakti, ka tajos kontinentos, kur tautu etniskās piederības un nacionālās kultūras apziņa vēl tikai mostas, it īpaši Āzijā un Āfrikā, to bieži slāpē ar reliģiskā fanātisma, politiskās diktatūras, masu terora, karu un valsts militarizācijas līdzekļiem, pret tautām, kas enerģiski cīnās par savu brīvību, vēršot pat atklātu vai vāji slēptu genocīdu, kā arī piespiedu asimilāciju.

Latviešu tautai, kaut arī 20. gadsimtā piedzīvots tik daudz nelaimju, kopumā ir veicies labāk nekā daudzām citām tautām, jo tautu vairākumam sava valstiskuma joprojām nav. Arī tādām, kas skaitliski ir lielākas nekā latvieši. Mūsu tautai valstiskās neatkarības izveidošanas un atjaunošanas iespēja ir bijusi vēsturiska izdevība. Daudzām tautām tādas izdevības nerodas gadsimtu gaitā. Tie Latvijas valstsvīri, kas vēstures dotās iespējas spējuši īstenot dzīvē, ir pelnījuši mūsu cieņu un pateicību.

Atsauces

- ¹ *Burke P.* Popular Culture in Early Modern Europe. – 1978, 29.–39., 43. lpp.
- ² *Aston M.* The Fifteenth Century. – 1979, 78.–80. lpp.
- ³ *Keen M.* The Pelican History of Medieval Europe. – 1969, 261. lpp.
- ⁴ *J.-J. Rousseau* du Contrat Social ou Principes du droit politique. – Paris, 1889, 1 l., 1 p., 16. lpp.
- ⁵ Turpat, 47. lpp.
- ⁶ *Anderson M. S.* Europe in the Eighteenth Century, 1713–1783, 331 lpp.
- ⁷ *Williams E. N.* The Ancien Régime in Europe. – 1970, 480.–484. lpp.
- ⁸ *Herder J. G.* Sämtliche Werke / Ed. by B. Suphan, 25, Hildesheim, 1967, 323. lpp.
- ⁹ *Fichte J. G.* Reden an die deutsche Nation / Eingeleitet von R. Eucken. – Leipzig, 1909, 143., 144. lpp.
- ¹⁰ Turpat, 151. lpp.
- ¹¹ Turpat, 223. lpp.
- ¹² *Bendžebārs A.* Mūsdienų pasaule. – Rīga, 1997, 38. lpp.
- ¹³ Turpat, 50. lpp.
- ¹⁴ Zehn Jahre Deutscher Kämpfe 1865–1874. Schriften zur Tagespolitik von Heinrich von Treitschke. – Berlin, 1874, 289. lpp.
- ¹⁵ Reden von Heinrich von Treitschke im Deutschen Reichstage 1871–1884. – Leipzig, 1896, 83. lpp.
- ¹⁶ Zehn Jahre Deutscher Kämpfe .., 83. lpp.
- ¹⁷ Citēts no antoloģijas: Ideju vēsture Latvijā. – Rīga, 1995, 355. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 356.–358. lpp.
- ¹⁹ Turpat, 479. lpp.
- ²⁰ *Bendžebārs A.* Mūsdienų pasaule, 62. lpp.
- ²¹ *House E. M.* The Intimate Papers of Colonel House / Arranged as a narrative by Ch. Seymour. – Boston; New York, 1926–1928, 4. sēj., 202.–204. lpp.

Jānis Bērziņš

Latvijas valstiskuma idejas veidošanās (19. gs. otrā puse – 20. gs. sākums)

19. gadsimta otrajā pusē Eiropā par nozīmīgu politisku spēku kļuva nacionālisms un ticība nacionālas valsts varenībai. Rietumu modernizācijas izraisītās lielās pārmaiņas saimnieciskajā, kultūras, izglītības un sabiedriskajā dzīvē, sākot ar 19. gadsimta vidu, skāra arī latviešu tautu. Latviešiem un igauņiem atšķirībā no lietuviešiem, kuriem bija senas un slavenas valstiskuma tradīcijas, valstiskuma ceļš bija jāsāk ar pašiem pirmajiem soļiem, veidojot savu nacionālo pašapziņu. Šis process sākās 19. gadsimta otrajā pusē pirmās latviešu atmodas laikā un sasniedza noteiktu izglītības un kultūras līmeni. Lai to paveiktu, bija jāveido arī materiālās labklājības bāze.

Jaunlatvieši izvirzīja domu, ka latviešu valodai jāklūst par mācību valodu pagastu un draudžu skolās un skolotāju semināros, kā arī par mācību priekšmetu ģimnāzijās; jāpaplašina pašvaldību tiesības; nākotnē jāievieš zemstu pašvaldības, kurās varētu lietot latviešu valodu.¹ Tātad latvieši izvirzīja pieteikumu uz savu vietu apdzīvotās teritorijas pašvaldībā. Šie pasākumi varēja kļūt par Latvijas valsts idejas pirmajiem aizmetņiem.

Liela loma šinī attīstības procesā bija vārda "Latvija" jēdzienam. 1859. gadā Jelgavā iznāca pirmā ģeogrāfiskā karte, kurā Vidzemes trīs dienvidu apriņķi un Kurzeme bija attēlota kā "latviešu zemes"². Jaunlatvieši jau 19. gadsimta 70. gados sāka atgādināt atziņu, ka arī Vitebskas guberņā iekļautā Latgale ir neatņemama latviešu apdzīvota teritorija. Jaunlatvieši lietoja jēdzienu "Latvija", ar to saprotot latviešu

apdzīvotu vienotu teritoriju. Pēc Pētera Dreimaņa atzinuma, ar vārdu "Latvija" tika apzīmētas ilgas pēc pārvaldes ziņā apvienotas tautas.³ 1890. gadā etnogrāfs Matīss Siliņš, sastādīdams Latvijas karti, jēdzienam "Latvija" piešķīra konkrētību.⁴ "Latvijas" vārds kļuva ģeogrāfisks jēdziens, bet nacionālpolitiskā nozīmē tas iesakņojās daudz vēlāk – tikai 20. gadsimta sākumā, kad tiek izvirzīts jautājums par latviešu tautas apvienošanu un tās ieslēgšanu vienotā administratīvā pārvaldē. Kronvaldu Atis aicināja kurzemniekus, vidzemniekus, latgaliešus un lietuviešus apvienoties un audzināt savā starpā tautu saskaņas apziņu.⁵

Jaunlatvieši izteica domu, ka Vidzemes guberņas latviešu daļu administratīvi vajadzētu apvienot ar Kurzemes guberņu. Vēlāk latviešu nacionālās kustības vadītāji šo prātījumu izvirzīja jau augstākā līmenī. Rīgas Latviešu biedrības 1882. gada iesniegumā senatoram Nikolajam Manaseinam starp vairākām problēmām bija arī jautājums par Baltijas sadalīšanu divās daļās – Vidzemes guberņas ziemeļu daļu – Pērnavas, Vilandes, Verovas (Viru) un Tērbatas apriņķi, Sāmsalu, kā arī citas salas, kuras apdzīvoja igauņi, pievienot Igaunijai, bet tās dienviddaļu – Rīgas, Valmieras, Cēsu un Valkas apriņķi – pievienot Kurzemei. Tā izveidotos divas guberņas ar guberņas pilsētām Rīgu un Rēveli. Tās varētu paturēt līdzšinējo nosaukumu vai arī saukties par Rīgas un Rēveles guberņu.⁶ Tādējādi latviešu apdzīvotās teritorijas lielākā daļa būtu administratīvi vienota.

19. gadsimta beigās radās atsevišķu inteliģentu idejas par Latvijas valsts izveides nepieciešamību. Tā tautskolu inspektors Ernests Grāvītis, kam bijušas draudzīgas attiecības ar Reini Kaudzīti, personiskā sarunā pastāstījis par viņam vien zināmiem inteliģentu nodomiem, ka latviešiem vajadzētu atdalīties no Krievijas impērijas un kopā ar lietuviešiem dibināt savu valsti. E. Grāvītis norādījis, "ka Krievijā, tāpat kā Latvijā, valdot muižnieki un tāpēc latviešiem Krievijas valstī nekad neizdošoties atrisināt nacionālo jautājumu visā pilnībā, vispāri tauta varot savas nacionālās īpatnības izkopt visā pilnībā tikai tad, kad viņa esot pilnīgi patstāvīga, t.i., kad viņai esot sava valsts. Kaudzītes Reinis E. Grāvīša un dažu citu latviešu nodomu dibināt kopā ar leišiem savu

valsti noraidījis, aizrādīdams uz to, ka latvieši vienmēr esot bijuši uzticīgi Krievijas ķeizaram."⁷ Šis fakts sasauca ar lietuviešu ārsta un sabiedriskā darbinieka Jona Šļūpa 1885. gada ierosinājumu izveidot federatīvu Lietuvas–Latvijas valsti.⁸ Var atrast arī citus līdzīgus, lai gan mazāk ticamus faktus. Saprotams, ka šādiem prātojumiem vēl nebija ietekmes sabiedrībā.

Raksturīgi, ka savus nacionālos centienus jaunlatvieši svinīgos sarīkojumos izcēla, dziedādami lūgsnu "Dievs, svēti Latviju!", kurai 1872. gadā vārdus sacerēja un muziku komponēja Kārlis Baumanis.⁹

Jaunstrāvnieki nenodarbojās ar nacionālās pašapziņas audzināšanu tautā, taču viņu darbības laikā uzmanība tika pievērsta latviešu tautas politiskā intelekta izkopšanai. Dažreiz jaunstrāvnieki pieskārs arī jautājumam par valsts lomu tautas dzīvē, par tās dibināšanas nepieciešamību un dažādām valsts formām.¹⁰ Jaunstrāvnieki Krievijā vēlējās redzēt federatīvi republikānisku iekārtu, kur atsevišķām tautām būtu sava autonomija.¹¹

19. gadsimta modernizācijas pārmaiņu rezultātā latvieši spēja izklūt no zemnieku kārtas, kādi tie bija feodāli agrārajā patriarhālajā sabiedrībā. Pakāpeniski latvieši veidojās par pilna profila tautu. 19. gadsimta otrajā pusē inteliģences pārstāvji bija izteikuši dažādas, diemžēl ar reālo dzīvi mazsaistītas romantiskas domas par Latvijas nākotnes valstiskuma ideju. Bet tās arī palika tikai kā ideja, kā dažu politisko ideālistu sapnis. Tautas masās šī ideja ne tikai nerada atsaukumi, bet par to pat nezināja. Tomēr 20. gadsimta sākumā latvieši bija pietuvojušies situācijai, kad politiskās un saimnieciskās dzīves attīstība, izglītības, kultūras un nacionālās pašapziņas līmenis atbilda Latvijas valstiskuma idejas priekšnoteikumiem. No jaunstrāvnieku kustības izauga gan Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP), gan arī Latviešu sociāldemokrātu savienība (LSDS), kuras Latvijas valstiskuma ideju mazākā vai lielākā mērā ietvēra savos politiskajos dokumentos un to popularizēja tautā.

Pirmo reizi plašā sabiedrībā ar Latvijas valstiskuma ideju saistītas problēmas radās 1905. gada revolūcijas laikā.¹² Tās izpaudās kā prasība

pēc tautas pašnoteikšanās, pēc Latvijas autonomijas, cīņā par jaunām pašvaldības iestādēm. Jēdzieni "vietējā pašvaldība" un "autonomija" šinī laikā lielā mērā bija sinonīmi. Teorētiski autonomija gan ir plašāks jēdziens nekā pašvaldība, jo autonomija dod tiesības kādas valsts daļai patstāvīgi kārtot savu pārvaldi un risināt arī valstiskos jautājumus.

1905. gada revolūcijas vadošais politiskais spēks – LSDSP savā programmā prasīja Krievijas demokrātiskās republikas nodibināšanu, pašnoteikšanās tiesības visām tautām, kas dzīvoja Krievijas valsts robežās. Tas bija programmā. Šis mērķis tālāk netika konkretizēts, un Latvijas valstiskuma problēma palika nerisināta. Revolūcijas laikā LSDSP ne tikai neiestājās par Latvijas autonomiju, bet jebkuru prasību par to noraidīja. LSDSP pārstāvjiem šķita, ka Krievijas impērijas atsevišķi reģioni saimnieciskā ziņā bija tā sasaistīti, ka nav ne iespējams, ne arī lietderīgi tos sašķelt. Galveno uzmanību LSDSP pievērsa cīņai ar carisko patvaldību. Tā ievēroja arī Vācijas sociāldemokrātu atzinumu par priekšrocībām, kādas, pretojoties ekspluatatoriem, dod lielas valsts proletariāta vienotība.

1905. gada revolūcijas notikumi nedaudz aktivizēja LSDSP darbību pašvaldību jautājuma risināšanā. Revolūcija lika izšķirties, vai pastāvošās pagastu pašvaldības spēj pildīt jaunās prasības, vai tās ir spējīgas aizstāvēt lauku iedzīvotāju intereses. Latvijas laukos pēc oktobra vispārējā politiskā streika pašvaldību izveidošanas teorētiskajiem jautājumiem bija jau redzamas praktiska risinājuma aprises. Zemnieki ievēlēja jaunās pagastu valdes – rīcības komitejas. LSDSP šo jautājumu risināšanā sekoja revolucionārajiem notikumiem. Tā norādīja, ka vispirms jāsasauca Krievijas Satversmes sapulce un pēc tam jāsāk latviešu tautas demokrātiskās pašvaldības izveidošana. Tanī pašā laikā revolucionārā tauta izvirzīja prasību par vietējās Satversmes sapulces sasaukšanu.¹³

Svarīgs ceļaposms LSDSP darbībā Latvijas valstiskuma idejas attīstībā un propagandā 1905. gadā iezīmējās Latvijas tautskolotāju (10.–14. novembris) un Latvijas pagastu delegātu (19.–20. novembris) kongresos. Abos kongresos bija vērojams latviešu nacionālās pašapziņas pacēlums. Tautskolotāju kongresā runātāji citēja Jāņa Raiņa un Andreja

Pumpura dzeju. Kongresa dalībniekus uzaicināja nodziedāt "Dievs, svētī Latviju!".¹⁴ Šādā atmosfērā aktualizējās arī valstiskuma problēma. Rīgas mācītājs Juris Rozēns ieminējās, ka "vajadzīga nacionāla autonomija". Atis Ķeniņš ieteica šo lietu apskatīt no nācijas stāvokļa.¹⁵ Enerģiski Latvijas valstisko autonomijas ideju aizstāvēja LSDS biedrs dzejnieks un skolotājs Kārlis Skalbe.¹⁶

Tā kā tautskolotāju kongress sekoja LSDSP izstrādātajai politiskajai līnijai, Latvijas autonomijas jautājuma apspriešana tika noraidīta. Kongress pieņēma rezolūciju neatdalīties no Krievijas, bet latviešiem savas kultūras saglabāšanai pēc iespējas sabiedroties vienā pašvaldībā. Pēc vēsturnieka Arveda Švābes domām, ar šādu rezolūciju LSDSP cerēja nomierināt arī tos delegātus, kas bija izteikušies, ka Latvijai nepieciešama tālejoša valstiska autonomija.¹⁷

Savukārt pagastu delegātu kongress bija pirmais Latvijas lauku iedzīvotāju pārstāvniecības forums, kas ar pilnām tiesībām varēja runāt lauku iedzīvotāju vārdā. Tajā piedalījās deputāti no Vidzemes, Kurzemes un Latgales.¹⁸ Kongresa galvenais uzdevums bija izlemt jautājumu par pagastvalžu likvidāciju un jauno – demokrātisko pagastu pašvaldību (rīcības komitejas) izveidošanu. Visplašāko Latvijas autonomiju pieprasīja nacionālisti J. Rozēns, A. Ķeniņš un LSDS biedri Miķelis Valters, P. Saldavs u.c.¹⁹ Pret nacionālās autonomijas ideju atkal uzstājās LSDSP pārstāvji, visenerģiskāk Janis Jansons-Brauns. LSDSP pārstāvji prasīja, līdzīgi kā citām Krievijas gubernām, tikai demokrātisku iekšējo pašvaldību un pat neatzina visu latviešu apdzīvoto gubernu un to daļu apvienošanu vienā administratīvā vienībā. Kongresā noraidīja LSDS pārstāvja M. Valtera ierosināto rezolūciju, kurā tika prasīta tālejoša Latvijas politiskā autonomija un Latvijas Satversmes sapulce kā suverēna lēmēja par Latvijas nākotni.²⁰ Latvijas pagastu delegātu kongresa rīcības komiteju darbības apvienošanai, sasaukšanai un vadīšanai ievēlēja Centrālbiroju. Noteica, ka rīcības komitejas ir tikai pagaidu iestādes, kuru uzdevums ir apmierināt pagastu vissteidzamākās vajadzības līdz tam laikam, kamēr sanāks Krievijas Satversmes sapulce. Pēc tam Centrālbirojs Rīgā sasauks pagastu pārstāvju Satversmes sapulci, kura

izstrādās galīgo pašvaldības projektu. Tad tiks organizētas vietējo pašvaldības iestāžu vēlēšanas un rīcības komitejas nodos savas funkcijas jaunievēlētām iestādēm.

Svarīgi bija tas, ka gan tautskolotāju, gan pagastu delegātu kongresā ievēlēja Latvijas iedzīvotājus apvienojošas iestādes – Skolotāju biroju un Centrālbiroju. Šie jaunie pašpārvaldes orgāni bija izveidoti, balstoties uz latviešu tautas kopības ideju.

Pagastu delegātu kongresā izskanējusi prasība pēc Latvijas autonomijas tika atspoguļota latviešu presē. To 23. novembrī 22. numurā rakstā "Pēdējo dienu notikumi" pieminēja arī Kauguru lauksaimniecības žurnāla "Lauksaimnieks" līdzredaktors Kārlis Ulmanis.²¹ Tā ir pirmā zināmā K. Ulmaņa publikācija presē par Latvijas valstiskuma ideju, lai gan tā ir tikai informatīva.

Pagastu delegātu kongresa dalībnieki apsprieda Latvijas valstiskuma ideju. Tika runāts par latviešu tautas visas apdzīvotās teritorijas apvienošanu un Latvijas autonomiju Krievijas sastāvā. Tomēr neviens delegāts neizteicās par neatkarīgas Latvijas valsts dibināšanu un izstāšanos no Krievijas impērijas sastāva.²²

LSDSP, kas bija 1905. gada revolucionārās kustības galvenā vadītāja un politiskais spēks, atbalstīja savu iepriekšējo taktiku pašvaldības jautājuma risināšanā – vispirms jāsasauca Viskrievijas Satversmes sapulce un tikai pēc tam jāizveido vietējās pašvaldības Latvijā. LSDSP 1905. gadā necentās cīnīties par Latvijas politisko autonomiju, bet aprobežojās tikai ar prasību pēc plašas demokrātiskās pašpārvaldes.

Aktīvākie Latvijas valstiskuma idejas propagandētāji 1905. gadā bija tieši savienībnieki M. Valters, Ernests Rolavs, Emīls Skubiķis un K. Skalbe. Viņi jau agrāk bija iepazinušies ar Rietumos izplatītajām idejām par valsts uzbūvi un tās izveidi un savas aktivitātes šinī jautājumā sāka jau pirms revolūcijas. Sevišķa uzmanība tika pievērsta Šveices valsts darbībai, Somijas cīņai par valstisko neatkarību, kā arī Rietumu demokrātiskajām idejām. Kā vadošais starp šīm personībām izvirzījās M. Valters, kas Cīrihes universitātē studēja valststiesības. 1962. gadā tiek izdotas M. Valtera atmiņas, kur viņš par šo dzīves posmu raksta:

*"Te Šveicē sāku nopietni strādāt, pētīt, jautāt. Bezgala daudz deva 5 gadi Cīrihes augstskolā, līdz nonācu pie doktorāta. Šveices augstskolā redzēju, kas ir nopietna domāšana, un tajā pašā laikā studijās, debatēs, lekcijās attīstījās mana juridiskā pasaule domās un idejās. Te veidojās Latvijas valsts ideja kā augsta garīga vienība, kā mērķis grūtībās, centienu augšanā [...] Kas gan varēja būt vienkāršāks kā doma par mūsu tautas pacelšanos un izveidošanos formālā augstā veidā – valstī? Tas taču bija tik dabīgi, bet to tautiešu vairums neatzina. Cik viegli bija saprotama valsts ideja un mūsu patstāvība, klausoties profesoru Maksi Hūberu, Šallenbergu, Gugenheimu, Maksi Vēberu un citus Cīrihes universitātē."*²³

1903. gada novembrī mēnešrakstā "Proletariets" bija ievietots M. Valtera raksts "Patvaldību nost! Krieviju nost!"²⁴. Tas ir pirmais raksts publicistikā, kur prasīta latviešu tautas atraisīšanās no Krievijas impērijas. Autors tajā cenšas iezīmēt Latvijas valstiskuma idejas attīstības ceļu.

*"Sociāldemokrātijas programmai jābūt augstākā mērā aktīvai, aktuelai un noteiktai, tai jāaptver sevī visas revolucionārās tendences zināmā laikmetā un zināmā zemē, tā nedrīkst reālos, noteiktos apstākļos sacīt, lai dara katrs pēc savas vēlēšanās. "Tev nepieciešama tava pašcienība ne tik vien tavā labā, Tev jācīnās pēc tavas personas brīvības, tas ir, visu Krievijā dzīvojošo labā," sakām mēs uz ikvienu cilvēku. Tas pats mums jāsaka ikvienai Krievijas tautai: "Nodibini sevī pašcienību, atzīsti savu personu, savu būtību, lauzies ārā no Krievijas, stiprini izšķaidošās tendences Krievijā, jo tas nāk visu tautu un visu Krievijas iedzīvotāju labā; plašini savu brīvības aploku, centies palikt par sava likteņa nolēmēju, mācies pašorganizāciju, pašpārvaldību, paštiesāšanu, esi pati likuma devēja." Mums jāstājas aktīvi pie tautu modināšanas, pie viņu personu stiprināšanas, kas Krievijas satversmē nozīmē Krievijas sastāvdaļu attālināšanos, izklaidēšanos, Krievijas dismembrāciju, Krievijas saskaldīšanu. Šī ir vadošā doma mūsu uzskatos uz Krievijas ārlietu politiku, kur Krievija rauga iznīcināt saviem tumšiem nolūkiem ārvalsts personas, šī ir mūsu vadošā doma arī cīņā pret tautu un cilvēku apspiešanu pašā Krievijā. Divos vārdos saspiesta, tā skan: Patvaldību nost! Krieviju nost!"*²⁵

Savienībnieki arī nākamajos gados – īpaši 1905. gadā – vairākos rakstos izteica savas domas par Krievijas impērijas decentralizāciju, par federālas valsts iekārtas izveidi, par Latvijas politisko autonomiju, par

atdališanos no Krievijas.²⁶ Interesantas domas izteiktas 1905. gada septembrī klajā nākušajā Latviešu sociāldemokrātu savienības izdevumā "Demokrātija un sociālā revolūcija Baltijā", kurā asi kritizēta LSDSP attieksme pret Latvijas valstiskuma ideju.

*"Ja tas ir izskaidrojams pie krieviem, kuri lēti piemirst, ka Krievijā vairāk citu tautu nekā krievu, tad mēs stāvam jautājuma priekšā, kā varēja notikt, ka arī latviešos, kas kā vajāta tauta tikusi dzītin dzīta uz pareizu uzskatu, varēja ķert saknes uzskats, ka mums vajaga nedalītas Krievijas, ka te varēja pat rasties naidis pret tiem, kas prasa sadalītu Krieviju, kas saka, ka mums nav vis vajadzīgs parlaments svešā valodā, bet katrai tautai sava pašvaldība, ka arī te varēja rasties cilvēki, kas aizstāv atpakaļrāpulīgo un nedemokrātisko krievu nacionālismu? Ja, var sacīt, ka šie dīvainie latviešu krieviskie nacionālisti bij nacionālāki nekā paši krievi [...] Latviešu proletariāts var tikai tad cerēt izteikt pilnīgi, ko tas grib, ja viņa noteikšanā nejaucas ķirģizi un kamtšadāli, kas būtu mūsu buržuāzijai atbalsts. Mūsu zemē ir lielum lielā daļa iedzīvotāju proletārieši, bezzemnieki, kalpi, pilsētas strādnieki. No šīm šķirām jānāk mūsu zemes progresīvam spēkam. Ir vajadzīga mums tādēļ pašvaldības forma, kurā šis spēks varētu pilnīgi izpausties. Ja pie šī spēka tiek piejaukti neskaitāmie miljoni iz citām Krievijas malām, kur strādnieku šķira ir mazāk attīstīta, tad šis progresīvais spēks tiek atšķaidīts, iznīcināts. Tādēļ mēs prasām šī spēka interesēs pēc vistālāk ejošas pašvaldības formas – pēc Baltijas latviešu brīvvalsts, kurā šis progresīvais spēks varētu izteikties pilnīgi, bez jebkādiem piejaukiem, bez jebkādiem traucējumiem, bez aizbildnības un bez vidutājības."*²⁷

Taču valstiskuma ideja, tās teorētiskais formulējums vispilnīgāk un partijas oficiālā variantā tika pausts Latviešu sociāldemokrātu savienības programmā (pieņemta 1905. gada 29. un 30. decembrī 1. vispārējā kongresā). Programmā ir speciāla nodaļa "Valsts iekārta". Tajā norādīts, ka nekavējoties jāiznīcina cara valdība un Krievijai jāklūst par brīvu, demokrātisku republiku. Visa latviešu apdzīvotā zeme – Kurzeme, Vidzeme un Latgale jāapvieno vienā pašvaldības apgabalā Latvijā, kurai ir pilnīgas pašnoteikšanās tiesības. Latvijas pašnoteikšanās tiesības pieder visiem tās pilsoņiem neatkarīgi no dzimuma, ticības un tautības. Šīs tiesības izpaužas likumdošanas autonomijā un izpildrīcības patstāvībā jeb

pārvaldes un tiesas autonomijā. Bez Krievijas Satversmes sapulces saaucama Latvijas Satversmes sapulce. Satversmes sapulces rokās jāpāriet pagaidām arī visai Latvijas pašvaldībai.²⁸ Šis dokuments arī paredz, ka Latvijas valstiskuma problēmas tuvākais risinājums notiek Krievijas demokrātiskās republikas sastāvā. Tas nebūt nav tik radikāls, kā varētu domāt no presē sastopamajiem Latviešu sociāldemokrātu savienības atsevišķu biedru izteikumiem, sākot jau ar 1903. gadu. Tiek prasīta Latvijas politiskā autonomija, kas jāveido Krievijas demokrātiskās republikas sastāvā. Tomēr šīs partijas teorētiķi Latvijas nākotnes valstiskuma ideju bija attīstījuši vispilnīgāk.

Jāatzīst gan, ka šīs savienībnieku domas par Latvijas valstiskumu tika izteiktas pirms ekonomiskajiem un politiskajiem notikumiem. Viņu valstiskuma ideja ne vienmēr tika izteikta skaidros formulējumos. Tā zināmā mērā bija priekšlaicīga, par to daļēji liecina arī tas, ka LSDS programma neguva lielu atsaucību tautas masās.

Latviešu pilsonības grupējumi nenodarbojās ar Latvijas valstiskuma idejas apspriešanu. 1905. gada beigās nodibinātās Latviešu demokrātiskās partijas un Latviešu konstitucionāli demokrātiskās partijas programmā maz ko varam atrast par apskatāmo problēmu. Latviešu demokrātiskā partija, kas apvienoja radikālāko pilsonības daļu, savā programmā gan paredzēja Krievijā demokrātisku iekārtu – “plašu vietējo pašvaldību ar pašnoteikšanās tiesībām katrai tautībai savu kultūrēlo vajadzību apmierināšanai [...] Visu latviešu apdzīvoto zemi apvienot vienā pašvaldībā ar plašām tiesībām un patstāvību visos kultūrēlos un saimnieciskos jautājumos.”²⁹ Politiskajos uzskatos vēl mērenākā Latviešu konstitucionāli demokrātiskā partija savā programmā izteica domu, ka “zem vietējās pašvaldības savienojama visa latviešu apdzīvotā zeme”³⁰. Prasība pēc Latvijas valstiskās patstāvības latviešu pilsonībai ilgu laiku palika sveša. Tās pārstāvji uzstājās par zemstu ieviešanu Latvijā, par tās guberņu pielīdzināšanu Krievijas guberņām pārvaldes ziņā. Tika izteikti priekšlikumi, ka nevajag izveidot pat pilsoniskās partijas, jo tās var izraisīt carisma represijas. Pietiekot ar latviešu lauksaimniecības biedrībām.³¹

Atsevišķi jāatzīmē liberālās latviešu pilsonības pārstāvja nedēļas izdevuma "Mājas Viesis" redaktora Pētera Zālītes 1905. gada rudenī Latviešu sociāldemokrātu savienības sarīkotajā sapulcē Rīgā Uļeja zālē nolasītais referāts "Valsts ideāls".³² Tas ir pirmais izvērsta Latvijas politiskās autonomijas projekts. Tā pirmpublicējums bija ievietots "Mājas Viesā" 1905. gada novembra numuros.³³ Šajā dokumentā blakus zemstes idejai ir ietvertas domas par to, ka Latvijā bez vispārējās Krievijas valsts Saeimas darbojas arī patstāvīga Latvijas konstitūcija, sava Saeima Rīgā, īpašs sūtnis, kas Krievijas valdībā aizstāv Latvijas intereses, Latvijai ir savi ministri, iesauktajiem rekrūšiem jāpaliek savas tautības apgabala robežās, kara laikā tie jāizmanto tikai savas dzimtenes un Krievijas Vakareiropas robežu apsardzībai, tos nevar sūtīt uz Centrālāziju vai Tālajiem Austrumiem Krievijas robežu paplašināšanas nolūkā.³⁴ P. Zālītes sastādītajā dokumentā Latvija atrodas Krievijas impērijas sastāvā un tai ir autonomijas iezīmes.

Tā Latvijas valstiskuma ideja 1905. gadā tika risināta politisko partiju programmās, politisko darbinieku un atsevišķu inteliģences pārstāvju izteikumos un sacerējumos. Pats augstākais 1905. gada revolūcijas devums Latvijas valstiskuma attīstībā bija pirmo reizi publiski izskanējusi politiskās autonomijas ideja un prasība pēc tās.

Rodas jautājums, vai tomēr revolūcijas gaitā nav parādījušās kaut vai atsevišķas prasības pēc brīvas, no Krievijas pilnīgi neatkarīgas Latvijas valsts. Tādi apgalvojumi ir sastopami, taču, kā liecina vēstures avotu analīze, tie nav objektīvi. Te vispirms jānosauc Baltijas vāciešu reakcionārā prese un revolucionāru apsūdzības materiāli tiesā. Var minēt atsevišķus vāciešu secinājumus, kur norādīts, ka latvieši 1905. gadā ir nodibinājuši Latvijas republiku, ievēlējuši savu prezidentu un nodomājuši izstāties no Krievijas impērijas. Sastopami apgalvojumi, ka revolūcijas laikā bijusi Latvijas republikas nauda ar Latvijas ķeizara attēlu. No dažādiem avotiem zināmi pavisam pieci Latvijas republikas prezidenti, dažreiz tie saukti arī par ķeizariem – Jānis Kroders, Arveds Berģs, Jānis Asars, Ādolfs Hertelis un revolucionārs Maksims (M. Germans).³⁵ Ir informācija, ka pat ķeizaru Vilhelmu II satraukušas šīs

baumas par "latviešu republiku"³⁶. Baltijas vācu muižnieki šādus izdomātus faktus pienesa visaugstākā līmeņa Krievijas impērijas administrācijai. Viņu mērķis bija par katru cenu panākt ātrāku soda ekspedīciju atsūtīšanu un masveida izrēķināšanos ar latviešu revolucionāriem.

LSDSP izdevums "Pēterburgas Latvietis" 1906. gada 1. janvārī šo izveidojušos situāciju raksturoja sekojoši:

*"Tā bubulis atrasts, un krievu avīzes, visvairāk atpakaļrāpules, bet ne vienīgi tās, kļaidā un vaimanā: kas nu būs? Baltija atdalīsies, tā nozudīs Krievijas svarīgākās ostas, latvieši apvienosies ar "viltnieku englanderi" un uzvarēs, pārlatvinās visu Krieviju, apspiedīs Krievijas tirdzniecību utt. [...] Bet te mums nav no svāra tas, ko domā par to citi, mums te no svāra vienīgi tas, ka šinī jautājumā valdītu skaidrība pašu rindās. Mūsu zemītei no likteņa lemts savāds stāvoklis: tā aizsteigusies priekšā pārējai Krievijai; tas, ar ko varētu apmierināt pārējo Krieviju, mums par maz, ka tas, ko mēs prasām kā likumisku tiesu, priekš Krievijas vēl liekas it kā par agru."*³⁷

Masveida melu un izdomājumu kampaņa, vācu muižnieku un krievu ierēdņu aktivitātes sasniedza savu mērķi. 1905. gada decembrī Latvijā ieradās soda ekspedīcijas.

Pie otras šādu avotu grupas ir jāpieskaita dažu Latvijas brīvvalsts politisko darbinieku atmiņas. Te der atcerēties profesora P. Zālītes teikto: "Ja lasām iznākušos darbus par Latvijas tapšanu, gandrīz vienīga, kuru, tad tā vien liekas, ka vai ikviens no mūsu valstsvīriem, īpaši no tiem, kam bija noteicošais vārds Tautas Padomes, Satversmes Sapulces un pirmās Saeimas laikā, ir jau vai no šūplja sākot sapņojis par neatkarīgu Latviju vai vismaz par autonomu Latviju."³⁸ Tie ir pravietiski vārdi un daļēji attiecināmi arī uz pašu P. Zālīti, kas arī savu ieguldījumu neatkarīgās Latvijas valsts idejas radīšanā stipri vien pārvērtēja.

1905. gadam sekojošā reakcija uz iedzīvotājiem atstāja nomācošu iespaidu, domas par nacionālo attīstību un iesākto valstiskuma idejas izaugsmi apsīka. Sociāldemokrātiskā kustība bija cietusi lielus zaudējumus, bet enerģiskākā pilsonības daļa centās iesaistīties saimnieciska

rakstura pasākumos. Kā vēlākajos gados presē atzīmēts, tad "reālpolitika kļuva par tās paaudzes ideālu"³⁹. Un tomēr jau pēc dažiem gadiem atkal parādījās dažādas idejas par Latvijas pašvaldības reformu nepieciešamību. Sākot ar 1912. gadu, Valsts domē tika izvirzīts jautājums par Baltijas pašvaldības reformu, par zemstu ieviešanu Vidzemē un Kurzemē. Domnieki Andrejs Priedkalns, Jānis Zālītis un Arveds Bergs prātoja par viena pašvaldības apgabala izveidošanu visai Latvijas teritorijai, taču tam panākumu nebija. Lai gan notika šāda rakstura aktivitātes, tomēr galvenā virzība valstiskuma idejas attīstībā līdz pat 1917. gadam bija saistīta ar Latvijas politiskās autonomijas projektu izstrādi un dažādām autonomijas prasībām.

Valstiskuma ideja aktivizējās Pirmā pasaules kara gados. Šinī laikā pieauga latviešu nacionālā pašapziņa. Latviešu strēlnieku bataljoni bija svarīgs arguments Latvijas nākotnes veidošanā. Zīmīgi arī, ka latvieši kara gados salīdzinājumā ar igauņiem un lietuviešiem izteica Krievijai vislielāko uzticību, tomēr domu par autonomas Latvijas izveidošanu atkārtoja arvien biežāk.

Ievērojama loma valstiskuma idejas rosināšanā bija politiskajai emigrācijai. Šīs aktivitātes sākās 1915. gadā Bernē. Šveices lietuviešu sabiedriskie darbinieki atdzīvināja Dr. J. Šļūpa jau 1885. gadā ierosināto federatīvās Lietuvas–Latvijas valsts ideju. 1915. gada 4. oktobrī pēc lietuviešu iniciatīvas Bernē notika lietuviešu un latviešu konference, kuras dalībnieki pieprasīja šādas valsts dibināšanu.⁴⁰ Turpinājās projekta izstrāde Latvijas autonomijai Krievijas sastāvā. Viens no populārākajiem jāmīn LSD mazinieka Fēliksa Cielēna izstrādātais projekts, ko 1915. gada novembrī atbalstīja Bernes latviešu kolonijas birojs. Projektā izvirzītās Latvijas autonomijas prasības bija pieticīgas. Latvijas teritorija aptvēra visas latviešu apdzīvotās zemes, ieskaitot Latgali. Bija paredzēts, ka Latvijas iedzīvotāji uz diviem gadiem ievēl Latvijas Saeimu, kas izdod likumus vietējās saimnieciskās, politiskās, kulturālās, tiesiskās un sabiedriskās dzīves regulēšanai. Visās iestādēs un skolās tiek nodrošinātas latviešu valodas lietošanas tiesības. Krievijas likumdevējas iestādes vienīgi no tiesiskā viedokļa varēja kontrolēt, lai Latvijas

likumdošana nebūtu pretrunā ar Viskrievijas Konstitūciju, kas nodrošinātu un garantētu Latvijas autonomiju. Ārpolitika, aizsardzība, lielākie saimnieciskie pasākumi, naudas sistēma, muita, finanšu politika – tas viss Latvijai būtu kopējs ar Krieviju.⁴¹ Pret šo projektu uzstājās Londonas LSD lielinieku grupa, norādot, ka “šāda autonomijas projekta uzstādīšana tagadējā laikmetā ir ilūzija un tādēļ proletariāta interesēm kaitīga”⁴².

1916. gads bija raksturīgs ar vēl nebijušām aktivitātēm Latvijas autonomijas idejas izplatīšanā. Daudzās publikācijās latviešu presē tiek izteiktas domas par latviešu tautas pašnoteikšanos, Latvijas autonomiju un Satversmi. Par to rakstīja P. Zālīte, M. Valters, Linards Laicens un Mārgers Skujenieks. 1916. gada rudenī Valsts domnieks Jānis Goldmanis sasauca latviešu redzamāko sabiedrisko darbinieku sapulci Pēterburgā. Šajā apspriedē P. Zālīte pieprasīja Latvijai pilnīgu autonomiju, bet tās dalībnieki vienojās lūgt latviešu domniekus, lai tie ierosinātu Krievijas valdībā apspriest Latvijas autonomijas prasību. 1916. gada beigās J. Goldmanis latviešu bēgļu Centrālās komitejas vārdā sasauca vēl plašāku apspriedi. Par autonomiju izteicās K. Skalbe, Jānis Akuraters, Oto Nonācs, Jānis Bankavs, L. Laicens, M. Skujenieks, P. Zālīte, J. Zālītis, J. Goldmanis un Jezups [Jāzeps] Rancāns.⁴³

1916. gadā izteiktajām prasībām pēc autonomijas gan nebija vienota uzskata par autonomijas jēdzienu. Runāja par kultūras autonomiju, demokrātisko autonomiju, teritoriālo autonomiju, nacionālo autonomiju, politisko autonomiju. Parādās arī saturā tukšais sauklis – “Brīva Latvija brīvā Krievijā”. Domājams, ka tas negatīvi ietekmēja neatkarīgas Latvijas valsts idejas attīstību. Latvija varēja kļūt brīva vienīgi kā neatkarīga valsts.

Analizējot faktisko materiālu, var secināt, ka līdz 1916. gadam daļai latviešu sabiedrības jau bija skaidrs, ka Latvijas nākotnes valstiskuma modelis varētu būt Latvijas politiskā autonomija. Taču viena lieta bija analizēt un izprast vēlamo Latvijas sabiedriski politisko un valstisko attīstību, izvirzīt tās pārkārtošanas plānus, bet pavisam cita – realizēt tos dzīvē.

Atsauces

- ¹ *Līgotņu Jēkabs*. Latvijas valsts dibināšana. – Rīga, 1925, 7., 8. lpp.
- ² *Dribins L.* Nationalismus als sozioalkulturelle Emanzipation: Die Letten 1860–1918 // Nationalismen in Europa. West- und Osteuropa im Vergleich / Hrsg. von U. v. Hirschhausen, J. Leonhard. – Wallstein Verlag, S. 400.
- ³ *Dreimanis P.* Latvju tautiskā atmoda un valstiskā neatkarība. – Jelgava, 1934, 28. lpp.
- ⁴ Jaunais Vārds, 1921, 17. nov.
- ⁵ Latvijas Kareivis, 1932, 4. dec.
- ⁶ *Blanks E.* Latvju tautas atmoda. – Rīga., 1927, 59. lpp.
- ⁷ *Dreimanis P.* Latvju tautiskā atmoda un valstiskā neatkarība, 30. lpp.
- ⁸ *Andersons E.* Latvijas vēsture 1914–1920. – [Stokholma], 1967, 141. lpp.
- ⁹ *Čeibaks M.* Vienas vienīgas dziesmas dēļ // Skola un Ģimene, 1990, nr. 5, 10. lpp.
- ¹⁰ *Laizāns P.* Jaunstrāvnīeku filozofiskie uzskati. – Rīga, 1966, 51. lpp.
- ¹¹ *Dišlers K.* Ievads Latvijas valsts tiesību zinātnē. – Rīga, 1930, 51. lpp.
- ¹² *Bērziņš J.* Latvijas valstiskuma ideja 1905. gada revolūcijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1992, nr. 2, 84.–116. lpp.
- ¹³ *Buševics J.* Kā teorijā un praksē veidojās tautas pašvaldības ideja 1905. g. revolūcijā // Domas, 1931, nr. 8, 633. lpp.
- ¹⁴ Dienas Lapa, 1905, 11. nov.
- ¹⁵ Turpat, 12. nov.
- ¹⁶ *Cielēns F.* Laikmetu maiņā. – Lidingö, 1961, 1. sēj., 191. lpp.
- ¹⁷ *Švābe A.* Latvijas vēsture. 1800.–1914. – Stokholma, 1958, 614. lpp.
- ¹⁸ *Greitjānis I.* Lauki revolūcijas virpuļos // Cīņa, 1985, 25. janv.; *Greitjānis I.* Par strādnieku un zemnieku cīņas savienības dzimšanu 1905. gadā // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1988, nr. 1, 131. lpp.
- ¹⁹ Latvis, 1930, 22. aug.
- ²⁰ *Cielēns F.* Laikmetu maiņā, 195. lpp.
- ²¹ Lauksaimnieks, 1905, nr. 22, 220. lpp.
- ²² Latviešu strādnieku kalendars 1907. gadam. – Rīga, [b.g.], 51. lpp.; Tautai un Brīvībai. Rakstu krājums Dr. Paula Kalniņa piemiņai. – Stokholma, 1952, 8. lpp.
- ²³ *Andersons E.* Dr. Miķelis Valters. 1874–1968 // Jaunā Gaita, 1968, nr. 69, 4. lpp.
- ²⁴ Patvaldību nost! Krieviju nost! // Proletariets, 1903, nr. 11, 65.–67. lpp.
- ²⁵ Turpat, 67. lpp.
- ²⁶ *Apine I.* Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums. 1893.–1917. – Rīga, 1974, 116., 117. lpp.; Uz priekšu, 1905, nr. 10, 4. lpp.; Demokrātija un sociālā revolūcija Baltijā (Latviešu sociāldemokrātu savienības izdevums). – [B.v.], 1905, 2. burtn., 13. lpp.
- ²⁷ Demokrātija un sociālā revolūcija Baltijā (Latviešu sociāldemokrātu savienības izdevums), 2. burtn., 9., 13. lpp.

- ²⁸ Latviešu socialdemokrātu savienības pirmais vispārējais kongress. – Rīga, [1905], 7. lpp.
- ²⁹ Balss, 1905, 22. nov.
- ³⁰ Turpat, 25. nov.
- ³¹ Klīve Ā. Brīvā Latvija. Latvijas tapšana: Atmiņas, vērojumi un atzinumi. – [Nujorka], 1969, 101., 102. lpp.
- ³² Zālīte P. Mani memoāri. – Rīga, 1935, 2. d., 3. lpp.
- ³³ Mājas Viesis, 1905, 16., 23. nov., 7., 17. dec.
- ³⁴ Turpat, 23. nov.
- ³⁵ Asars H. Nacionālisti un sociālisti 1905. gada kustībā // *Latvis*, 1930, 22. aug.; *Ģērmanis U. Ceļā uz Latviju. Raksti par mūsu vēsturi.* – Vārby, 1990, 10. lpp.; *Революция 1905–1907 гг.: Документы и материалы.* – Рига, 1956, с. 348.
- ³⁶ *Ģērmanis U. Ceļā uz Latviju ..*, 10. lpp.
- ³⁷ *Pēterburgas Latvietis*, 1906, 1. janv.
- ³⁸ Zālīte P. Kā Latvija tapa, vai kā piepildījās tautas pašnoteikšanās ideja? – Rīga, 1928, 5. lpp.
- ³⁹ *Pērkoņkrusts*, 1933, 30. jūl.
- ⁴⁰ *Andersons E. Latvijas vēsture ..*, 141. lpp.
- ⁴¹ *Dokuments Latvijas Neatkarības idejas vēsturei* // *Domas*, 1932, nr. 2, 155.–157. lpp.
- ⁴² *Londonas Latv. soc. dēm. grupas (lielinieku) rezolūcija par Latvijas autonomijas projektu* // *Domas*, 1932, nr. 2, 157. lpp.
- ⁴³ *Andersons E. Latvijas vēsture ..*, 149. lpp.

Inesis Feldmanis

Latvijas valstiskuma idejas un to risinājumi 1917. gadā

Ideja par Latviju kā valsti radās 20. gadsimta sākumā. Vēstures ironija – tā dzima tieši latviešu sociāldemokrātiskajā kustībā, kas principā neatzina to, ka latviešu tautai varētu būt kopējas nacionālās intereses. Runa ir par sociāldemokrātu politisko emigrantu nelielu grupu Šveicē, kuras galvenais ideologs bija M. Valters. Viņš pirmais pacēla neatkarīgas valsts idejas karogu un veica radikālu pavērsienu latviešu nacionāli politiskās domas attīstībā. Jau 1903. gada nogalē M. Valters žurnālā "Proletariets" publicēja rakstu, ko atsevišķi vēsturnieki uzskata par Latvijas valsts idejas pamatdokumentu.¹ Rakstā viņš iestājās par Krievijas impērijas sadalīšanu nacionālās valstīs un izvirzīja prasību: "Patvaldību nost, Krieviju nost!"² Ideju par atdalīšanos no Krievijas M. Valters aizstāvēja arī 1905. gada revolūcijas laikā publicētajos rakstos.³ Pēc revolūcijas sakāves latviešu politiskā nacionālisma attīstībā iezīmējās atslābums.

Sākotnējās ierosmes par Latvijas valsti pārauga prasībā piešķirt tai politisko autonomiju Krievijas impērijas ietvaros. Vienu no biežāk minētajiem Latvijas autonomijas projektiem 1915. gadā izstrādāja latviešu ietekmīgākās partijas – Latvijas sociāldemokrātijas (LSD) pārstāvis F. Cielēns.⁴ Lai gan projekts saturēja vairākus pozitīvus elementus, kas iezīmēja nākamās Latvijas valsts kontūras, tas nebija īpaši radikāls, jo respektēja "piederību" Krievijai, kas spilgti atklājās jau projekta 1. pantā, kurā norādīts, ka "Latvija ir lielās Krievijas autonoma sastāvdaļa"⁵. Tomēr īpašus pārmetumus F. Cielēns nav pelnījis.⁶ Kā trāpīgi

atzīmēts Latvijas vēstures literatūrā, viņa projekts atspoguļoja latviešu politiķu mērenos pašnoteikšanās centienus Pirmā pasaules kara sākumos.⁷

Pirmais pasaules karš, kas Latvijas teritoriju sasniedza 1915. gada pavasarī, vācu karaspēkam ieņemot Kurzemi, radīja latviešu tautai lielas problēmas (masveida bēgļu kustība,⁸ lieli materiālie zaudējumi utt.), bet deva arī spēcīgus impulsus tās nacionālajiem un politiskajiem cēloņiem un kāpināja tās aktivitāti. Latvieši rosīgi iekļāvās palīdzības organizēšanā bēgļiem (izveidoja latviešu Bēgļu apgādāšanas organizāciju ar Centrālkomiteju Pēterburgā), kā arī plaši iesaistījās cīņā pret vāciešiem. 1915. gada vasarā Krievijas valdība atļāva latviešiem dibināt brīvprātīgas nacionālas karaspēka vienības. Tā radās latviešu strēlnieku bataljoni (vēlāk – pulki), kas izcēlās ar īpašām kaujasspējām un kam bija izcila nozīme latviešu tautas saliedēšanā un tās nacionālās pašapziņas kāpināšanā. Arvien atklātāk un noteiktāk latvieši prasīja Latvijas politisko autonomiju.

Pakāpeniski kara gaitā latviešiem un citām mazām tautām veidojās arvien labvēlīgāka un izdevīgāka idejiskā gaisotne. No jauna Rietumu lielvalstu uzmanības centrā izvirzījās tautu pašnoteikšanās tiesības, kas no politiskā principa ar laiku kļuva par starptautisko tiesību principu. Antantes valstis, kā arī ASV, kas karā iestājās 1917. gada aprīlī, formāli par vienu no saviem kara mērķiem uzskatīja tieši Eiropas mazo tautu interešu aizstāvēšanu saskaņā ar tautu pašnoteikšanās principu.⁹ Kaut gan domātas bija galvenokārt Austroungārijas impērijas un Balkānu tautas, kā arī poļi, nebija izslēgta iespēja, ka, sabrūkot Krievijai, pašnoteikšanās princips tiks attiecināts arī uz citām tautām.¹⁰ Pašnoteikšanās idejām bija tik liels pievilksanas spēks, ka tās kļuva jauns politiskais evaņģēlijs un iekaroja visu Eiropu. Latvija nebija izņēmums. Īsā laikā tika pilnībā pārvarēts pēc 1905. gada revolūcijas iezīmējies sastingums latviešu politiskā nacionālisma attīstībā.

Latviešu nacionāli politiskās kustības uzplaukumu manāmi veicināja arī iekšpolitisko notikumu attīstība Krievijā. 1917. gadā pēc Februāra revolūcijas pasludinātās politiskās tiesības un brīvības nodrošināja

latviešiem līdz tam neiedomājamas politiskās darbības un aktivitātes iespējas, ko pirmā aptvēra Maskavas latviešu inteliģences grupa (J. Akuraters, V. Eglītis, L. Laicens, J. Bankavs, K. Upītis, E. Blanks u.c.), kas pulcējās ap avīzi "Dzimtenes Atbalss", kuras 1917. gada 4. marta numurā jau bija publicēts ziņojums ar izteismīgu virsrakstu – "Lai dzīvo brīvā Latvija!", kā arī ievietots redakcijas raksts "Kas latviešiem būtu jādara".¹¹ Rakstā uzsvērts, ka latviešiem iestājies izdevīgs laiks tautas nacionāli politisko centienu īstenošanai, bet, lai šo laiku izmantotu, jānodrošina nacionālās apziņas izaugsme un kopējas politisko prasību platformas izstrāde. Tāpēc tika rekomendēts no visu lielāko politisko un sabiedrisko virzienu un grupu pārstāvjiem izveidot vispār nacionālu centru – Latviešu Pagaidu nacionālo padomi. Atsevišķu Latvijas vēsturnieku skatījumā šis priekšlikums ievadīja jaunu posmu latviešu nācijas vēsturē – praktisku darbību, lai izveidotu nacionālu pagaidu valdību, kā arī tas bija viens no soļiem ceļā uz 1918. gada 18. novembri.¹²

Pēc Februāra revolūcijas Krievijā izveidojās vairākas jaunas latviešu politiskās partijas, piemēram, Radikāli demokrātiskā partija, Latviešu zemnieku savienība, kura ātri vien kļuva par lielāko, bet ne ietekmīgāko latviešu politisko partiju,¹³ kā arī Latviešu nacionāldemokrātiskā partija, kas izvirzīja visradikālākās prasības un 1917. gadā bija latviešu nacionālo interešu viskonsekventākā aizstāve. Šī Maskavas latviešu inteliģences jau pieminētās grupas nodibinātā partija sākotnēji gan vēl neprasija Latvijas pilnīgu atdalīšanos no Krievijas, bet tikai plašu politisko autonomiju.¹⁴ Tā iestājās par visu latviešu novadu (Kurzeme, Vidzeme, Latgale) apvienošanu autonomā Latvijas valstī, kas ietilptu Krievijas Federatīvajā Republikā. Latvijai bija paredzēta demokrātiski ievēlēta saeima, kas noteiktu tās iekārtu un pārvaldi, kā arī sava nacionālā banka, tiesu sistēma, nacionālais karaspēks utt.¹⁵

1917. gada pavasarī Latvijas politiskās autonomijas problēmu iztirzāja visos latviešu preses izdevumos un pārrunāja gandrīz vai visās latviešu organizācijās un sapulcēs.¹⁶ Nemitīgi tika daudzināts sauklis "Brīva Latvija brīvā Krievijā", kas tolaik bija reāla politiska prasība, jo šķita, ka Krievija attīstīsies demokrātijas virzienā. Lai gan šā lozunga

konkrēto saturu un Latvijas autonomijas jēdzienu interpretēja atšķirīgi, gandrīz vai visas latviešu politiskās partijas aizstāvēja tautu pašnoteikšanās tiesības un iestājās par apvienotu autonomu Latviju ar plašu, demokrātiski vēlētu pašpārvaldi. Autonomijas nepieciešamību atzina pat latviešu sociāldemokrāti – lielnieki (piemēram, P. Stučka) – gan tikai ar teritoriāli administratīvu saturu, noliedzot neatkarīga valstiskuma principu.¹⁷

Latvijas autonomijas prasība atšķirīgos variantos tika izvirzīta un aizstāvēta arī rezolūcijās, kuras pēc Februāra revolūcijas pieņēma Vidzemes un Kurzemes zemes padomes sapulces un Latgales kongress.¹⁸ Latviešu sabiedriskajiem un politiskajiem spēkiem izvirzījās uzdevums saskaņot autonomijas projektus. 1917. gada 30. jūlijā (12. augusts) Rīgā sanāca desmit dažādu sabiedrisko organizāciju un politisko partiju konference,¹⁹ kurā pēc plašām debatēm²⁰ pieņēma lēmumu, ko daži autori nepamatoti dēvē par Latvijas neatkarības deklarāciju.²¹ Dokumentā runa bija galvenokārt par Latvijas autonomiju. Tas ietvēra sešus punktus.

1. Latvijas tautai, tāpat kā visām citām tautām, ir tiesības uz pilnīgu pašnoteikšanos.

2. Latvijai jābūt nedalītai, apvienojot Vidzemi, Kurzemi un Latgali.

3. Latgalei, kā Latvijas īpatnējai sastāvdaļai, piešķirama patstāvība vietējās pašvaldības, pārvaldības, valodas, skolas un baznīcas lietās.

4. Latvijai jābūt politiski autonomai vienībai Krievijas Republikā, kas dibināta uz demokrātijas principiem.

5. Autonomās Latvijas likumdošanai, izpildu, tiesas un vietējās pašvaldības varai jāatrodas Latvijas tautas un viņas saeimas rokās, kura izvēlama uz vispārīgu, tiešu, aizklātu un proporcionālu vēlēšanu tiesību pamata, bez dzimuma izšķirības.

6. Sapulce protestē pret aneksijām un vispār pret katru mēģinājumu noteikt Latvijas vai viņas atsevišķu daļu valsts tiesisko stāvokli un robežas bez Latvijas tautas ziņas un lemtān.²²

Vēstures literatūrā ir izteiktas dažādas versijas par to, kas bijuši šīs rezolūcijas autori. Pazīstamais Latvijas politiskās vēstures pētnieks E. Andersons, piemēram, par tādiem uzskata M. Skujenieku, F. Men-

deru un M. Valteru,²³ bet A. Stranga norāda, ka Rīgas apspriedes lēmumu pamatā bijusi sociāldemokrātu F. Mendera un K. Eliasa izstrādātā autonomijas rezolūcija.²⁴ Pavisam raiba aina vērojama tālaika sociāldemokrātu atmiņās. F. Menders raksta, ka minēto rezolūciju izstrādājis viņš, K. Eliass un M. Valters,²⁵ turpreti F. Cielēnam ir cits uzskats – viņš apgalvo, ka konferencē pieņemto lēmumu autori bijuši M. Skujenieks un M. Valters.²⁶ Savs viedoklis ir K. Kalniņai, kura norāda, ka rezolūcijas izstrādāšanā piedalījies K. Ulmanis, P. Kalniņš, M. Skujenieks, M. Valters un F. Menders.²⁷

Visai izplatīts vēstures literatūrā ir uzskats, ka minētajā Rīgas konferencē piedalījies arī Latviešu zemnieku savienības līderis K. Ulmanis. Šāda informācija ir lasāma B. Kalniņa,²⁸ Ž. Unāma,²⁹ J. Lapiņa,³⁰ K. Kalniņas,³¹ A. Bērziņa³², kā arī citu autoru darbos. Šī versija ir pretrunā ar Ā. Klīves (tolaik Zemnieku savienības vadošs darbinieks) liecībām, no kurām izriet, ka K. Ulmanis 1917. gada augustā nav atradies Rīgā.³³ Pazīstamais vēsturnieks un plašākās K. Ulmaņa biogrāfijas autors E. Dunsdorfs neieņem šajā jautājumā noteiktu nostāju. Viņš uzskata, ka nav noskaidrots, vai K. Ulmanis jau dzīvoja Rīgā, kad to 21. augustā (3. septembris) ieņēma vācieši, vai arī ieradās tur vēlāk.³⁴

Rīgas konference bija pirmā sanāksme, kas "formāli un faktiski [...] pārstāvēja visu latviešu tautu"³⁵. Taču tās lēmumi zināmā mērā bija nepilnīgi un arī novēloti. Vairāki latviešu politiķi šo konferenci uzskatīja par "pilnīgu neveiksmi", jo netika nodibināta tik nepieciešamā "latviešu centrālā vadošā iestāde"³⁶. Turklāt 1917. gada vasarā jau populāra bija ideja par neatkarīgu Latviju. Ā. Klīve pat raksta (kam gan grūti noticēt), ka "pilsoniskās aprindas jau ilgu laiku pirms konferences aizstāvēja neatkarīgas Latvijas prasību"³⁷. Arī S. Paegle, tolaik Latvju neatkarības partijas līderis, izsakās visai līdzīgi. Savā darbā "Kā Latvijas valsts tapa" viņš norāda, ka 30. jūlija (12. augusts) konferences "pilsoniskie dalībnieki tās pašas dienas vakarā sanāca Rīgas pili vēl uz neoficiālu apspriedi", lai pārrunātu dažus aktuālus jautājumus.³⁸ Viņi bija vienisprātis, ka līdz ar iespējamo "Rīgas krišanu vācu rokās latviešiem vairs nevajag [sevi] uzskatīt par saistītiem ar Krieviju, bet iestāties par Latvijas valsts neatkarību"³⁹.

Ideja par Latvijas neatkarības nepieciešamību izskanēja jau 1917. gada pavasarī.⁴⁰ Taču īpaši strauji latviešu nacionālā kustība radikalizējās vasarā, kad kļuva pilnīgi skaidrs, ka Krievijas Pagaidu valdība atklāti ignorē latviešu mērenās prasības, kas bija virzītas uz politiskās autonomijas nodrošināšanu. Iezīmējusies uzticības krīze noveda pie tā, ka jūlijā un augustā arvien rosīgāk un skaidrāk tika propagandēta neatkarīgas Latvijas ideja. Visaktīvāk to darīja Latviešu nacionāldemokrātiskās partijas pārstāvji, kuru izdotā avīze "Dzimtenes Atbalss" bija pārpilna ar rakstiem par neatkarības tēmu. Atsevišķu autoru (K. Upītis u.c.) rakstos Latvijas jautājums vairs netika aplūkots kā Krievijas, bet gan kā starptautiska problēma, ko iespējams atrisināt, vienīgi saņemot atbalstu no Rietumu demokrātiskajām valstīm.⁴¹

Visai populāra latviešu pilsonisko sabiedrisko darbinieku un inteliģences vidū bija arī lietuviešu liberālā politiķa J. Šlūpa ideja par apvienotas latviešu–lietuviešu federatīvas valsts dibināšanu.⁴² Tā bija iecere "par baltu tautu divu nacionālvalstu federācijas izveidošanu kopīgas aizsardzības nolūkā, jo varēja paredzēt, ka abām nācijām nāksies aizstāvēt savu iegūto brīvību ar ieroču spēku"⁴³. Paužot savu attieksmi pret šo ideju, publicists E. Blanks 1917. gada 21. jūlijā rakstīja: "Federācija ar Krieviju nav mūsu ideāls, bet tikai kompromiss. Mūsu ideāls ir suverēna Latvija. Kamēr latvieši vēl nav līdz tam izauguši – nesat to klusi savā sirdī [...] Bet neatlaidīgā cīņā Latvija var panākt vismaz Latvijas–Lietuvas republiku."⁴⁴

Jauns posms latviešu politiskā nacionālisma attīstībā iezīmējās 1917. gada septembrī, kad vāciešu rokās krita Rīga. Krievijas militārās neveiksmes izgaistināja cerības uz tās uzvaru un nostiprināja latviešu vidū pārliecību, ka šo valsti sagaida nevis atjaunošanas process, bet gan iekšējs sabrukums. Daudzus latviešu politiķus satrauca tas, ka Latvija var tikt sadalīta starp Krieviju un Vāciju. Vienīgā izeja no situācijas viņiem šķita politiskā orientācija uz Rietumu demokrātiskajām valstīm, kas īpaši izteikta kļuva pēc Oktobra apvērsuma Krievijā. Latviešu pilsonības ap-rindās pakāpeniski sāka dominēt pārliecība, ka tikai sabiedroto uzvara un proklamēto tautu pašnoteikšanās tiesību īstenošana dzīvē varēs glābt Latviju un latviešus no iznīcības.⁴⁵

Līdz ar Latvijas neatkarības idejas izvirzīšanu tika veikti nepieciešamie priekšdarbi, lai izmantotu jaunās iespējas Latvijas valstiskuma risinājumā un radītu institūciju, kas būtu tiesiska uzstāties visas latviešu tautas vārdā. Galvenā nozīme Latvijas neatkarības tapšanā bija divām 1917. gada rudenī izveidotām organizācijām: Latviešu Pagaidu nacionālajai padomei (LPNP) un Demokrātiskajam blokam, kas neatkarīgi viena no otras iestājās par "Latvijas politisko neatkarību un atdalīšanos no Krievijas"⁴⁶. Demokrātiskajā blokā, kas noformējās septembra otrajā pusē vācu okupētajā Rīgā,⁴⁷ darbojās sociāldemokrātu un vairāku pilsonisko partiju pārstāvji. Blokā nepiedalījās lielinieki, kas pārstāvēja "krievisko orientāciju", kā arī F. Veinberga un A. Krastkalna vadītā galēji labējā Tautas partija,⁴⁸ kura tolaik bija provāciska un principā atbalstīja ideju par Vācijai pakļautas Baltijas valsts⁴⁹ izveidi.⁵⁰ 1917. gada nogalē pat sanāca Latvijas okupēto apgabalu iedzīvotāju sapulce, kurā piedalījās galvenokārt šīs partijas pārstāvji. Tā pieņēma rezolūciju, kas pasludināja, ka "apvienotas latviešu valstības dibināšana pilnīgi savienojama ar Baltijas valsts ideju, jo priekš Latvijas un citu Baltijas valsts sastāvdaļu kopīgām lietām var tikt dibinātas kopīgas iestādes"⁵¹. Vācu okupācijas varas iestādēm šī rezolūcija tomēr ne īpaši patika, jo tā neuzsvēra iecerētās Baltijas valsts saistību ar Vāciju.⁵² Vāciešu skatījumā šajā ziņā salīdzinājumā ar septembrī pieņemto Kurzemes paplašinātā landtāga lēmumu tas bija solis atpakaļ.⁵³

Kopš dibināšanas Demokrātiskā bloka darbība principā bija virzīta uz to, lai vācu okupācijas apstākļos uzturētu spēkā un aktualizētu Latvijas pašnoteikšanās ideju. Kā norāda P. Kalniņš, septembra beigās vai oktobra sākumā tika pieņemta viņa, F. Mendera, M. Valtera un K. Ulmaņa izstrādātā rezolūcija,⁵⁴ kura balstījās uz 12. augustā notikušās Rīgas apspriedes lēmumiem. Rezolūcijā bija izteikta prasība izveidot republikānisku, neitralizētu un nedalītu Latviju, "kurai ir brīva noteikšana par savas valsts satversmi, savu teritoriju un savu neitrālu jūras piekrasti un ostām"⁵⁵. Tā noraidīja Latvijas ģermanizēšanu, rusificēšanu, kolonizēšanu un pievienošanu Vācijai, "lai arī

kādā tiesiskā kārtā tas tiktu izdarīts, jo tāds solis slēptu sevī tikai jaunu konfliktu dīgļus un kaitētu Latvijas saimniecības attīstības iespējamībām”⁵⁶.

Savos vēlāk sarakstītajos darbos sociāldemokrāti šo deklarāciju nodēvēja par Latvijas neatkarības deklarāciju⁵⁷ un uzsvēra, ka “turpmāk prasība pēc neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas valsts radišanas bija vienīgais Demokrātiskā bloka kopdarbības pamats”⁵⁸. Bez ierunām piekrist šādam deklarācijas būtības vērtējumam ir pagrūti. Tajā vēl pietiekami skaidri nebija teikts ne par pilnīgu Latvijas neatkarību, ne arī tas tika uztverts kā vienīgais risinājums. Drīzāk gan runa ir par noteiktu alternatīvu: Latvija iegūst autonomiju Krievijas sastāvā, jo tiek pieļauta vēl niecīga iespēja, ka Latvija varētu arī palikt šis valsts sastāvdaļa (“ja starptautiskās politikas interešu pretešķības padarītu par neiespējamu Latvijas atgriešanos Krievijas demokrātijas robežās”⁵⁹), vai arī Latvija “starpautisko tiesību garantiju ceļā [...] kļūst par starpvalstu autonomiju”⁶⁰.

Neskaidrības deklarācijā, tās pretrunīgums un ierobežotais raksturs ir saistījis vairāku vēsturnieku uzmanību. Ā. Šilde, piemēram, uzskata, ka Demokrātiskā bloka nostāju neatkarības jautājumā manāmi ietekmējuši sociāldemokrāti, kuri tajā laikā “vēl arvien noraidīja pilnīgāku Latvijas valsts dibināšanas prasību”⁶¹. Arī V. Bērziņš norāda, ka sociāldemokrātus maziniekus 1917. gada rudenī, kad tika gatavota rezolūcija par Latvijas neatkarību, “vēl biedēja skaidri formulēta Latvijas neatkarības ideja”⁶². Turpretī A. Stranga ir pārliecināts, ka “neatkarības deklarācija vēl neizteicās par Latvijas pilnīgu neatkarību [...] ne tikai mazinieku rezervētības dēļ”⁶³. Pēc A. Strangas domām, varētu teikt “gandrīz vai otrādi: tā izteicās par “starpvalstu autonomiju” un “neitralizāciju” (t.i., par ļoti plašu autonomiju) tieši mazinieku aktivitātes dēļ”⁶⁴.

Demokrātiskā bloka konkrētā politiskā loma tomēr bija visai liela.⁶⁵ Tā pārstāvji izmantoja dažādas iespējas, lai popularizētu neatkarības ideju plašākā latviešu sabiedrībā. Ar lielu aizrautību tas tika darīts ikdienas dzīvē, informējot tuviniekus un kolēģus, kā arī lasot publiskas lekcijas. K. Ulmanis, piemēram, lekcijā par cūkkopību uzsvēra: “Mums

ir tiesības uz savu valsti. Gribēsim to iegūt un mēs to iegūsim, un neviens velns mums vairs nespēs to atņemt. Ar savu gribu un drosmi mēs to iegūsim, ar savu darbu uzcelsim."⁶⁶ Tādā veidā tika uzturēta un celta latviešu tautas pašapziņa, modinātas cerības, kas ļāva tai izturēt vācu okupācijas varas dažādos spaidus.

Sociāldemokrātiem, kuri darbojās Demokrātiskajā blokā, bija visai plaši sakari ar Vāciju. Regulāri par situāciju Latvijā, vācu militāro aprindu Kurzemes aneksijas plāniem un bloka prasībām neatkarības jautājumā tika informēti Vācijas neatkarīgie sociāldemokrāti – reihstāga deputāti, tādēļ Baltijas jautājumu nereti apsprieda un iztirzāja Vācijas parlamentā. Tā, piemēram, vācu neatkarīgo sociāldemokrātu partijas vadītājs G. Lēdebūrs 1917. gada 1. decembra reihstāga sēdē nolasīja Demokrātiskā bloka Neatkarības deklarāciju. Savā runā viņš pieprasīja Latvijas iedzīvotājiem pilnīgu pašnoteikšanos un tiesības brīvi izšķirties par savu nākotni.⁶⁷ G. Lēdebūra runu un Latvijas neatkarības prasību atreferēja vācu sociāldemokrātu prese, to pārpublicēja arī Šveices, Holandes un Zviedrijas laikraksti.⁶⁸

Demokrātiskais bloks, kas savā politikā neizslēdza Vācijas faktoru, mēģināja panākt saprašanos tieši ar vācu okupācijas iestādēm. Bloka pārstāvji nereti izvirzīja Vācijas augstākajām militārajām amatpersonām dažādas nacionāla rakstura prasības. Tā, piemēram, 1917. gada 18. decembrī tika iesniegts lūgums Austrumu frontes virspavēlniekam Bavārijas princim Leopoldam, lai viņš atļautu sasaukt latviešu tautas pārstāvju sapulci Latvijas nākotnes apspriešanai.⁶⁹ Izvirzīto noteikumu dēļ bloka pārstāvjiem gan vajadzēja atteikties no līdzdalības plānotajā sapulcē. Bavārijas princis Leopolds to atļāva sasaukt Tautas partijas pārstāvim A. Krastkalnam, kas baudīja vācu okupācijas varas uzticību. P. Kalniņš vēlāk atzina, ka Demokrātiskais bloks pieļāvis rupju kļūdu, uzaicinādams A. Krastkalnu parakstīt minēto lūgumu.⁷⁰

Plašākas iespējas nekā Demokrātiskajam blokam bija 1917. gada novembrī izveidotajai Latviešu Pagaidu nacionālajai padomei (LPNP).⁷¹ Tā apvienoja gandrīz vai visas ietekmīgākās latviešu sabiedriskās organizācijas un politiskās partijas. Dibināšanas sapulcē piedalījās Kurzemes,

Vidzemes un Latgales zemes padomes, latviešu Bēgļu apgādāšanas Centrālkomitejas, Baltijas Bēgļu apgādāšanas komitejas, Latgales palīdzības komitejas kara upuriem, Rīgas lauksaimniecības biedrības, Latviešu karavīru nacionālās apvienības, Vidzemes zemes ierīcības komitejas, Latviešu zemnieku savienības, nacionāldemokrātu partijas, radikāldemokrātu partijas un demokrātu partijas pārstāvji.⁷² No sadarbības atteicās un LPNP darbā nepiedalījās septiņas uzaicinātās organizācijas, starp kurām bija arī sociāldemokrātu partija.⁷³ Nacionālās padomes konstituēšanos mēģināja traucēt arī Vidzemes zemes padome,⁷⁴ kurā tolaik pārsvarā bija sociāldemokrāti – lielinieki.⁷⁵

LPNP darbības sākums sakrita ar boļševiku diktatūras nodibināšanu Krievijā Oktobra apvērsuma rezultātā un lielinieckās "Iskolata republikas"⁷⁶ izveidošanu Latvijas neokupētajā daļā (galvenokārt Vidzemē, izņemot Rīgu). Šo "republiku", kas pastāvēja no 1917. gada novembra līdz 1918. gada februārim, kad vācu karaspēks ieņēma visu Latvijas teritoriju, atsevišķi vēsturnieki uzskata par pirmo latviešu valstisko veidojumu, norādot, ka Iskolata patstāvība lēmumu pieņemšanā bijusi ļoti augsta.⁷⁷ Lai gan Iskolata periodā Latvijas statusā tiešām vērojamas zināmas pārmaiņas, saistītas ar varas decentralizāciju Krievijā un tās koncentrēšanos pēc šķiriski politiskiem kritērijiem uz vietām veidoto iestāžu rokās,⁷⁸ tomēr jānorāda, ka runa nav par neatkarīgu valstisku veidojumu, jo suverēnā vara netika nodota latviešu tautai un paši Latvijas sociāldemokrāti – lielinieki 1917. gada nogalē nepavisam nevēlējās atdalīties no Padomju Krievijas un veidot ārpus tās Latvijas valsti. Viņi iestājās vienīgi par autonomiju, ko ierobežotu Padomju Krievijas konstitucionālo tiesību normas. 1917. gada 24. decembrī (1918. gada 6. janvāris) Iskolats pieņēma Latvijas pašnoteikšanās deklarāciju, kurā bija pasludināts, ka "Latvijas proletariāts nekad nevar gribēt un prasīt patstāvīgas latviešu valstiņas dibināšanu"⁷⁹.

Atšķirībā no Iskolata LPNP darbība bija mērķtiecīgi virzīta uz neatkarības izcīnīšanu un valsts izveidošanu. Jau savā pirmajā sesijā Valkā 1917. gada novembra beigās un decembra sākumā tā sevi nosauca par "topošās Latvijas augstāko iestādi"⁸⁰, kā arī deklarēja, ka "Latvija, t.i.,

Kurzeme, Vidzeme un Latgale, ir autonoma un nedalāma valsts vienība, par kuras iekšējo iekārtu un attiecībām uz ārieni lems viņas Satversmes Sapulce, kura izteiks tautas gribu”⁸¹. Lai gan šo atturīgo atzinumu vēl ir pagrūti viennozīmīgi interpretēt kā neatkarīgas valsts pieteikumu, atsevišķi autori tomēr ir pārliecināti par pretējo. Tā, piemēram, Ā. Klīve un E. Dunsdorfs uzskata, ka tieši 1917. gada 19. novembrī (2. decembris) tika proklamēta Latvijas neatkarība.⁸² Pamatojot savu viedokli, Ā. Klīve norāda, ka deklarācijā “Visiem latviešiem”⁸³, kuru Nacionālā padome pieņēma minētajā dienā, skaidri pasludināta brīva un neatkarīga Latvija. Īpašu uzmanību viņš pievērš deklarācijas noslēguma daļas analīzei, kurā uzsvērts:

“Latvieši! Lielais atlaišanas vārds ir atskanējis: pašnoteikšanās tautām! Negaidiet vairs citas atlaišanas! Nemiet sev paši, ko vēsture dod, un esiet gatavi notīrīt savas durvis no svešiem apspiedējiem. Nemiet sev paši šo zemi, kuru mūsu tēvi ir pirkuši ar saviem asins sviedriem, un celiet tur labāku un taisnīgāku valsti nekā tā, kura tagad iet bojā. Lai dzīvo brīva apvienota Latvija!”⁸⁴

Līdz ar LPNP izveidošanos tika radīta institūcija, kas konkrētajos vēsturiskajos apstākļos bija tiesiska uzstāties visas latviešu tautas vārdā. Par Nacionālās padomes priekšsēdētāju ievēlēja V. Zāmueltu, bet par viņa vietniekiem K. Pauļuku, J. Rubuli un J. Palcmani.⁸⁵ Pavisam tika izveidotas astoņas LPNP nodaļas, no kurām visaktīvāk darbojās Ārlietu un Finanšu nodaļa. Par ārzemju delegātiem izraudzīja J. Kreicbergu, Z. Meierovicu un J. Čaksti.⁸⁶ Nacionālās padomes izveidošana un darbība stipri nobiedēja sociāldemokrātus – lielniekus. 1917. gada 19. decembrī (1918. gada 1. janvāris) Iskolats pieņēma lēmumu aizliegt tās darbību.⁸⁷

Iskolata lēmums apgrūtināja, pat izslēdza iespēju Nacionālajai padomei darboties Valkā. Tā izvērta savas aktivitātes Petrogradā. 1918. gada 5. (18.) janvārī LPNP uzdevumā Ārlietu nodaļas priekšsēdētājs J. Goldmanis Krievijas Satversmes sapulcē paziņoja, ka “Latvijas jautājums ir tapis starptautisks un to vairs nevar izšķirt Taurijas pili”, un līdz ar to “par Latvijas iekšējo iekārtu un attiecībām uz ārieni lems latvju tauta savā Satversmes sapulcē”⁸⁸. Krievijas Satversmes sapulces locekļi

to izprata kā Latvijas atdalīšanos no Krievijas.⁸⁹ Kā raksta Ā. Šilde, no Nacionālās padomes puses tas bijis mērķtiecīgs solis, izmantojot "pieņemtu vietu secesijas pieteikšanai"⁹⁰.

1918. gada 17. (30.) janvārī LPNP sanāca uz otro sesiju. Tā pieņēma lēmumu, ar kuru tika likts pamats Latvijas valstij. Neatkarības pieteikums bija skaidrs un neatstāja vairs nekādu vietu šaubām.

*"Dibinādamās uz visas pasaules pasludinātām tautu pašnoteikšanās tiesībām, Latviešu Pagaidu nacionālā padome: 1) atzīst, ka Latvijai jābūt neatkarīgai demokrātiskai republikai, kura apvienotu Kurzemi, Vidzemi un Latgali; 2) protestē pret jebkuru Latvijas sadalīšanas mēģinājumu,⁹¹ sevišķi pastrīpojot, ka latvju tautas pirmā un neatlaidīgā prasība ir Latvijas teritoriālā un etnogrāfiskā nedalāmība; 3) protestē pret katru miera noslēgšanas mēģinājumu, kurš pārkāpj tautu pašnoteikšanās tiesības principu, un pēdīgi 4) nosoda tautas gribas viltošanu zem okupācijas un kara apstākļu spaidiem."*⁹²

Atbilstoši jaunajai situācijai LPNP aktivizēja darbību, lai panāktu Latvijas atzīšanu. Šajā ziņā ļoti nozīmīgi bija kontakti, kurus Nacionālās padomes Ārlietu nodaļa nekavējoties nodibināja ar ārvalstu pārstāvieniecībām Petrogradā. Sarežģītāks izrādījās uzdevums sūtīt uz ārzemēm delegātus, kuri darbotos pie Antantes valstu valdībām un informētu tās par latviešu politiskajiem mērķiem, kā arī sagatavotu šo valstu sabiedrisko domu Latvijas starptautiskajai atzīšanai. Lai gan attiecīgais lēmums bija pieņemts jau Valkas sesijas laikā, 1918. gada jūlijā kā pirmo LPNP pilnvaroto pārstāvi uz Londonu caur Stokholmu nosūtīja Z. Meierovicu.⁹³ Viņam izsniegtajā pilnvarā bija norādīts, ka pārstāvis "visur aprādīs suverēnas un nedalītas Latvijas vajadzību"⁹⁴. Pirms ierašanās Lielbritānijā Z. Meierovics Stokholmā nodibināja Informācijas biroju, kas izvērta plašu un nozīmīgu darbību, regulāri sagatavojot materiālus un sniedzot ziņas ārzemju presei par Latviju un latviešu neatkarības centieniem.

Situācija, kāda 1918. gadā veidojās Latvijā un saistībā ar to, sekmēja Z. Meierovica diplomātiskās akcijas panākumus Londonā. Lai gan Krievijas politiskie emigranti rosīgi pretdarbojās, tomēr viņam izdevās pārliecināt angļus par Latvijas valsts nepieciešamību. Izšķirīgs izrādījās

britu dziļais naids pret Vāciju un boļševismu. 1918. gada 23. oktobrī Lielbritānijas ārlietu ministrs A. Dž. Balfūrs Z. Meierovicam paziņoja, ka angļu valdība ir nolēmusi provizoriski atzīt "Latviešu Nacionālo padomi par Latvijas valdību", līdz miera konference galīgi izšķirs Latvijas statusu.⁹⁵ Tādējādi LPNP pirmo reizi starptautisko tiesību izpratnē tika atzīta par Latvijas valdību, kas apliecināja Nacionālās padomes izvēlētās taktikas un ārpolitiskās orientācijas pareizību ceļā uz neatkarīgas, starptautiski atzītas valsts izveidošanu.

A. Dž. Balfūra paziņojumu Nacionālās padomes politiķi uztvēra kā Latvijas *de facto*⁹⁶ atzīšanu. 1918. gada 30. oktobrī Z. Meierovics nosūtīja A. Dž. Balfūram vēstuli, kurā lūdza sniegt rakstisku deklarāciju par Latvijas neatkarības atzīšanu, piebilstams, ka latviešiem ir ļoti svarīgi "iegūt visus tekstus ar [...] neatkarības atzīšanu, īpaši, ja tos devuši attiecīgo zemju lielākie valstsvīri"⁹⁷. Izpildot šo lūgumu, A. Dž. Balfūrs ar 11. novembrī datētu oficiālu vēstuli Z. Meierovicam paziņoja, ka Lielbritānijas valdība "labprāt no jauna apliecina savu gatavību dot pagaidu atzīšanu Latviešu nacionālajai padomei kā *de facto* neatkarīgai iestādei" un pieņem viņu pašu "kā Latviešu Pagaidu valdības neoficiālo diplomātisko pārstāvi"⁹⁸. No vēstules teksta izriet, ka Lielbritānija par Latvijas Pagaidu valdību atkal atzina Nacionālo padomi. Britu uztverē šī institūcija bija Latvijas leģitīmā augstākā pārstāvība.

Starptautisko tiesību izpratnē Latvija tika atzīta pirms 1918. gada 18. novembra, kad svinīgi pasludināja Latvijas valsti. Atsevišķi vēsturnieki, piemēram, E. Dunsdorfs, uzskata, ka šāda atzīšana nebūtu bijusi iespējama bez Nacionālās padomes 1917. gada 19. novembra (2. decembris) deklarācijas.⁹⁹ Viņa skatījumā strīdam latviešu vēsturnieku vidū par to, "vai Latviju proklamēja 1917. vai 1918. gadā, ir tikai akadēmiska nozīme", jo "praktiskajā politikā atzina 1917. gada deklarāciju".¹⁰⁰ Līdzīgi izsakās arī Ā. Šilde. Viņš raksta, ka Latvija kā valsts eksistēja jau pirms 1918. gada 18. novembra. Pēc viņa domām, "Nacionālā padome savā otrajā sesijā 1918. gada 30. janvārī bija likusi pamatu Latvijas neatkarīgas demokrātiskās republikas nodibināšanai"¹⁰¹.

Visu šo atzinumu un spriedumu kontekstā nav lieki atzīmēt, ka arī vairākos Latvijas oficiālos dokumentos par 1919. gadu Nacionālā padome atzīta kā Latvijas neatkarības pirmā pasludinātāja. Par piemēru varētu minēt Latvijas notu Parīzes miera konferencei attiecībā uz ierosināto admirāja A. Kolčaka valdības atzišanu, kas datēta ar 1919. gada 30. maiju. Šajā notā, kuras autors bija Latvijas ārlietu ministrs un delegācijas vadītājs Z. Meierovics, norādīts, ka Latvijas neatkarība deklarēta 1917. gada novembrī, bet 1918. gada janvārī par to paziņots Krievijas Satversmes sapulcē. Notā arī konstatēts, ka 1918. gada 18. novembrī Latvijas neatkarība pasludināta no jauna.¹⁰²

Nacionālās padomes īpaši izcilā loma Latvijas valsts tapšanā nav noliedzama. Taču Latvijai bija vajadzīgs arī 1918. gada 18. novembris. Latvijas priekšparlaments – Tautas padome tomēr bija veidota uz plašākiem pamatiem nekā Nacionālā padome, jo tajā sastāvēja sociāldemokrāti un nacionālo mazākumtautību pārstāvji. Tikai 18. novembris radīja īstu demokrātisku pamatu Latvijas valstij. Tas nodrošināja tautas vienotību un iespēju gūt uzvaru Brīvības cīņās pret Sarkano armiju un bermontiešiem. Tikai tad, kad ar ieročiem bija izcīnīta uzvara pār ienaidniekiem un nodibinātas institūcijas novados, reāli bija tapusi valsts un uzvarējis nacionālais valstiskums, kuru no sākuma pārstāvēja LPNP un Demokrātiskais bloks, bet vēlāk – Tautas padome.

Atsauces un skaidrojumi

- ¹ Šilde Ā. Pirmā republika. Esejas par Latvijas valsti. – Ņujorka, 1989, 45. lpp.
- ² Arnis E. Latvju tautas politiskā atmoda. – Rīga, 1934, 34. lpp.
- ³ Valters M. Vēlreiz par nacionālo jautājumu // Revolucionārā Baltija, 1905, nr. 3, 4, 9. lpp. u.c.
- ⁴ Latvijas vēsturnieks A. Stranga norāda, ka F. Cielēna izstrādātais projekts "palika pilnīgi nezināms un bez ietekmes ne tikai Latvijā, bet pat šaurajā sociāldemokrātu – emigrantu vidē tas neguva pilnīgu atbalstu". – Stranga A. LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums. – Rīga, 1998, 16. lpp.
- ⁵ Cielēns F. Laikmetu maiņā: Atmiņas un atziņas. – Lidingö, 1961, 1. sēj., 396. lpp.

- ⁶ Atsevišķi deputāti Latvijas Satversmes sapulces sēdē, kas notika 1920. gada 2. septembrī, pārmeta F. Cielēnam, ka viņš minētajā projektā iestājies tikai par Latvijas autonomiju Krievijas sastāvā. F. Cielēna atbilde bija viennozīmīga un reti trāpīga: "[...] kad es iestājos par Krievijas federatīvu demokrātisku republiku, jūs [...] stāvējāt par lielo cara Krieviju." – Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas. – Rīga, 1920, 792. lpp.
- ⁷ Šilde Ā. Pirmā republika ..., 111. lpp.
- ⁸ Latviju atstāja aptuveni 750 000 cilvēku, tātad apmēram puse latviešu vairs neatradās savā zemē, kas apdraudēja latviešu nācijas turpmāko eksistenci.
- ⁹ Seskis J. Latvijas valsts izcelšanās pasaules kara notikumu norisē: Atmiņas un apcerējumi (1914–1921). – Rīga, 1992, 146. lpp.
- ¹⁰ Vīgrabs J. Valsts tapšana un starptautisko attiecību izveidošana // Latvija divdesmit gados. – Rīga, 1938, 5. lpp.
- ¹¹ Dzimtenes Atbalss, 1917, 17. marts.
- ¹² Dribins L. Nacionālais jautājums Latvijā, 1850–1940. – Rīga, 1997, 108. lpp.
- ¹³ Latvijas Zemnieku savienības vēsture: Izcelsme, attīstība, mūsdienas. – Rīga, 1995, 42. lpp.
- ¹⁴ Savās atmiņās, kas sarakstītas pēc Otrā pasaules kara, F. Menders (1917. gadā redzams sociāldemokrāts) norāda, ka "neviens nopietns latviešu politiskais grupējums pirms 1917. gada Februāra revolūcijas un arī šajā revolūcijā neizvirzīja prasību pēc neatkarīgas Latvijas valsts". – Menders F. Domas, darbi un dzīve, 1903.–1940. // Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas J. Misiņa bibliotēka, inv. nr. Rk 2214, glab. vien. 25, 771. lpp.
- ¹⁵ Dzimtenes Atbalss, 1917, 29. marts.
- ¹⁶ Vīgrabs J. Valsts tapšana ..., 5. lpp.
- ¹⁷ Dribins L. Nacionālais jautājums Latvijā ..., 115. lpp.
- ¹⁸ Vēlētās minēto teritoriju pašpārvaldes institūcijas.
- ¹⁹ 20. gadsimta Latvijas vēsture. I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai (1900–1918). – Rīga, 2000, 603. lpp.
- ²⁰ F. Menders uzsvēra, ka konferencē notikušajās debatēs izskanējušas "dažādu uzskatu nianses par Latvijas jautājumu". – Menders F. Domas, darbi un dzīve ..., 819. lpp.
- ²¹ Šilde Ā. Pirmā republika ..., 139. lpp.
- ²² Menders F. Domas, darbi un dzīve ..., 819., 820. lpp.
- ²³ Andersons E. Latvijas vēsture 1914–1920. – [Stokholma], 1967, 118. lpp.
- ²⁴ Stranga A. LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums, 18. lpp.
- ²⁵ Menders F. Domas, darbi un dzīve ..., 819. lpp.
- ²⁶ Cielēns F. Laikmetu maiņa: Atmiņas un atziņas. – Stokholma, 1998, 2. grām., 143. lpp.
- ²⁷ Kalniņa K. Liesmainie gadi. – Stokholma, 1964, 118. lpp.

- ²⁸ Kalniņš B. Vēl cīņa nav galā ... (1899–1920). – Stokholma, 1987, 119. lpp.
- ²⁹ Unāms Ž. Dzīvā Latvija. – Stockholm, 1964, 27. lpp.
- ³⁰ Lapiņš J. Uzvaras ceļš // Lasāmā grāmata pamatskolas III un IV klasei. – Rīga, 1939, 116. lpp.
- ³¹ Kalniņa K. Liesmainie gadi, 118. lpp.
- ³² Bērziņš A. Kārlis Ulmanis. Cilvēks un valstsvīrs. – Bruklina, 1974, 67. lpp.
- ³³ Klīve Ā. Brīvā Latvija. Latvijas tapšana. – Bruklina, 1969, 220. lpp.
- ³⁴ Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve: Ceļinieks. Politikis. Diktators. Moceklis. – Rīga, 1992, 76. lpp.
- ³⁵ Kalniņš B. Vēl cīņa nav galā ..., 119. lpp.
- ³⁶ Klīve Ā. Brīvā Latvija .., 221. lpp.
- ³⁷ Turpat, 193. lpp.
- ³⁸ Paegle S. Kā Latvijas valsts tapa. – Rīga, 1923, 183. lpp.
- ³⁹ Turpat, 184. lpp.
- ⁴⁰ Vēstures literatūrā ir atrodamas ziņas, ka uzreiz pēc Februāra revolūcijas Krievijā par Latvijas pilnīgu neatkarību iestājās skaitliski nelielā Latvju neatkarības apvienība. – Paegle S. Kā Latvijas valsts tapa, 184. lpp.
- ⁴¹ Dzimtenes Atbalss, 1917, 1. aug.
- ⁴² Latviešu presē bija sastopami apgalvojumi, ka Latvijas un Lietuvas federācijas izveides ideju atbalstījis arī ASV prezidents V. Vilsons. – Sk.: Laika Vēstis, 1917, 6. okt.
- ⁴³ Dribins L. Nacionālais jautājums Latvijā .., 110. lpp.
- ⁴⁴ Dzimtenes Balss, 1917, 21. jūl.
- ⁴⁵ Paegle S. Kā Latvijas valsts tapa, 188. lpp.
- ⁴⁶ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 2798. f., 1. apr., 22. l., 39. lp., Latviešu Nacionālās padomes valdes iesniegums Vācijas reihskancleram Bādenes princim Maksimiliānam, 1918. gada 25. oktobris.
- ⁴⁷ Kalniņš P. Kā izauga Tautas Padome // Latvijas Republika desmit pastāvēšanas gados / Galv. red. A. Bilmanis, red.-sast. J. Izaks. – Rīga, 1928, 54. lpp.
- ⁴⁸ Kalniņš B. Vēl cīņa nav galā ..., 146. lpp.
- ⁴⁹ Baltijas valsts ideju izvirzīja un aizstāvēja Vācijas militārās aprindas un vācbaltieši. Šis valsts sastāvā bija iekļauti Kurzemi, Vidzemi un Igauniju. Formāli Baltijas valsts 1918. gada 7.–8. novembrī pat tika izveidota, kad Vidzemes, Igaunijas, Sāmsalas un Rīgas apvienotā Zemes padome kā Pagaidu valdību ievēlēja t.s. reģentu padomi ar baronu Ā. fon Pilāru-Pilhausu priekšgalā. Taču šis valsts dibināšana palika tikai uz papīra, jo tā bija radīta nedzīva, neatbilstoša politiskās realitātes prasībām. – Sk.: Baltijas Ziņas, 1918, 8. nov.; Bērziņš V. Latvija Pirmajā pasaules karā. – Rīga, 1987, 250. lpp.; Krupņikovs P. Melu un patiesības palete. – Rīga, 1980, 121. lpp.; Rauch G. v. Geschichte der baltischen Staaten. – München, 1977, S. 56 u.c.
- ⁵⁰ Kalniņš B. Vēl cīņa nav galā ..., 146. lpp.

- ⁵¹ Dokumenti stāsta: Latvijas buržuāzijas nākšana pie varas. – Rīga, 1988, 29. lpp.
- ⁵² Paegle S. Kā Latvijas valsts tapa, 159. lpp.
- ⁵³ Turpat.
- ⁵⁴ Kalniņš P. Kā izauga Tautas Padome, 56., 57. lpp.
- ⁵⁵ Turpat, 57. lpp.
- ⁵⁶ Turpat.
- ⁵⁷ Turpat, 56. lpp.; Kalniņš B. Vēl cīņa nav galā ..., 146. lpp.; Kalniņa K. Liesmainie gadi, 121. lpp.
- ⁵⁸ Kalniņš B. Vēl cīņa nav galā ..., 146. lpp.
- ⁵⁹ Kalniņš P. Kā izauga Tautas Padome, 56. lpp.
- ⁶⁰ Turpat.
- ⁶¹ Šilde Ā. Pirmā republika .., 151. lpp.
- ⁶² 20. gadsimta Latvijas vēsture. I .., 624. lpp.
- ⁶³ Stranga A. LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums, 19. lpp.
- ⁶⁴ Turpat.
- ⁶⁵ Atsevišķi autori, piemēram, S. Paegle un E. Andersons, uzskata, ka Latvijas neatkarības ideju Demokrātiskā bloka pārstāvji (K. Ulmanis, M. Skujenieks, M. Valters, S. Paegle) galīgā variantā formulēja 1917. gada oktobra beigās. Viņi iestājās par Latviju kā "neatkarīgu, demokrātisku republiku Tautu Savienībā". Latvijas valsts iekšējo iekārtu un attiecības ar citām valstīm vajadzēja noteikt Satversmes sapulcei. – Andersons E. Latvijas vēsture 1914–1920. – [Stokholma], 1967, 241. lpp.; Paegle S. Kā Latvijas valsts tapa, 198., 199. lpp.
- ⁶⁶ Andersons E. Latvijas vēsture .., 241. lpp.
- ⁶⁷ Kalniņš B. Vēl cīņa nav galā ..., 148. lpp.
- ⁶⁸ Turpat.
- ⁶⁹ Dokumenti stāsta .., 26. lpp.
- ⁷⁰ Kalniņš P. Kā izauga Tautas Padome, 57. lpp.
- ⁷¹ Sarunas par Nacionālās padomes dibināšanu iesākās jau 1917. gada septembra vidū. Lēmumu sasaukt dibināšanas sapulci pieņēma 15. oktobrī.
- ⁷² Klīve Ā. Brīvā Latvija .., 228., 229. lpp.
- ⁷³ Turpat.
- ⁷⁴ Vidzemes zemes padomes kā pašvaldības iestādes vēlēšanas notika 1917. gada 2. septembrī.
- ⁷⁵ Vīgrabs J. Valsts tapšana .., 7. lpp.
- ⁷⁶ Iskolats – Latvijas strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes Izpildu komiteja. Terminu "Iskolata republika" ieviesis ASV dzīvojošais vēsturnieks A. Ezergailis.
- ⁷⁷ Ezergailis A. Latvian Impact on the Bolshevik Revolution. – New York, 1983, pp. 92, 93.

- ⁷⁸ Blūzma V. Lielinieku tiesību doktrīna un tās piemērošana "Iskolata republikā" (1917. gada novembris – 1918. gada februāris) // Latvijas Vēsture, 1997, nr. 3, 68. lpp.
- ⁷⁹ Dokumenti stāsta .., 37. lpp.
- ⁸⁰ Šilde Ā. Pirmā republika .., 142. lpp.
- ⁸¹ Līgotnis J. Latvijas valsts dibināšana (Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome). Latvijas valsts tapšanas pirmais posms (līdz 1918. gada 18. novembrim). – Rīga, 1925, 193., 194. lpp.
- ⁸² Klīve Ā. Brīvā Latvija .., 228., 229. lpp.; Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve .., 81. lpp.
- ⁸³ Viens no galvenajiem šīs deklarācijas autoriem bija K. Skalbe. Deklarāciju iespieda 10 000 eksemplāros un plaši izplatīja tautā.
- ⁸⁴ Klīve Ā. Brīvā Latvija .., 233.–235. lpp.
- ⁸⁵ 20. gadsimta Latvijas vēsture. I .., 623. lpp.
- ⁸⁶ Klīve Ā. Brīvā Latvija .., 232. lpp.
- ⁸⁷ 20. gadsimta Latvijas vēsture. I .., 623. lpp.
- ⁸⁸ Šilde Ā. Pirmā republika .., 146., 147. lpp.; citētais J. Goldmaņa paziņojums pieminēts arī Latvijas notā Parīzes miera konferencei 1919. gada 30. maijā attiecībā par ierosināto admirāļa A. Kolčaka valdības atzišanu. – Latvian Note to the Peace Conference of Paris Regarding the Proposed Recognition of the Government of Admiral Kolchak. May 30, 1919 // Graham M. W. The Diplomatic Recognition of the Border States. Part III: Latvia. – Berkeley, 1941, pp. 469, 470.
- ⁸⁹ Šilde Ā. Pirmā republika .., 147. lpp.
- ⁹⁰ Turpat.
- ⁹¹ Šajā laikā Brestļitovskā norisinājās Krievijas un Vācijas sarunas par miera līguma noslēgšanu, kas paredzēja sadalīt Latvijas teritoriju.
- ⁹² Līgotnis J. Latvijas valsts dibināšana .., 195., 196. lpp.
- ⁹³ Šilde Ā. Pirmā republika .., 147. lpp.
- ⁹⁴ Līgotnis J. Zigfrīds Meierovics: Mūžs. Darbs. Liktenis. – Rīga, [b.g.], 58. lpp.
- ⁹⁵ LVVA, 2798. f., 1. apr., 22. l., 88., 89. lp.
- ⁹⁶ Ir jāizšķir *de facto* un *de iure* atzišana. Atzišana *de facto* nozīmē nosacītu, nepilnīgu, iepriekšēju atzišanu, respektīvi, valsti vai valdību atzīst kā juridisku faktu un parasti nodibina konsulārās un tirdzniecības, bet ne pilnas diplomātiskās attiecības. *De facto* atzišanu var anulēt.
- ⁹⁷ LVVA, 2575. f., 1. apr., 1. l., 4. lp.
- ⁹⁸ Turpat, 2570. f., 3. apr., 1148. l., 3., 4. lp.
- ⁹⁹ Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve .., 86. lpp.
- ¹⁰⁰ Turpat.
- ¹⁰¹ Šilde Ā. Pirmā republika .., 148. lpp.
- ¹⁰² Latvian Note to the Peace Conference of Paris .., p. 467.

Valdis Bērziņš

Kārlis Ulmanis un neatkarīgas Latvijas valsts izveidošana

Laikā, kad tika pasludināta un izveidota neatkarīga Latvijas valsts, mūsu zemē norisinājās daudzi saspringti notikumi, ievērojami apgrūtinot un aizkavējot šo nozīmīgo procesu. Katrā ziņā periods no valsts dibināšanas līdz Satversmes sapulcei, kura izstrādāja un ar likuma spēku nostiprināja Latvijas demokrātiskās republikas valststiesiskos pamatus, mūsu vēsturē ieņem īpašu vietu.

Kā iekšējā, tā starptautiskā situācija saistībā ar Latvijas neatkarības jautājumu 1918. gada novembrī izveidojās pat paradoksāla. Pateicoties Zigfrīda Meierovica pūliņiem, 11. novembrī Lielbritānija apliecināja akceptu patstāvīgai Latvijai, kas tobrīd nebija pat sevi pieteikusi. Domstarpības starp Latviešu Pagaidu nacionālo padomi un Demokrātisko bloku – divām latviešu politiķu, izņemot galēji kreisos un labējos, veidotām organizācijām tam izrādījās nopietns šķērslis. Taču laiks negaidīja; Baltiju vēl nebija atstājis Pirmajā pasaules karā sakautās Vācijas karaspēks, kad jau draudēja Padomju Krievijas Sarkanās armijas iebrukums. Tās viss lika saprast, ka vilcināšanās ar Latvijas neatkarības pasludināšanu nav pieļaujama.

Miķeļa Valtera atbalstīts, ar konstruktīvu un enerģisku rīcību izcēlās Kārlis Ulmanis. Viņam izdevās pārliecināt Latviešu zemnieku savienības ietekmīgākos locekļus, kā arī citus politiķus, sociāldemokrātus ieskaitot, ka nepieciešams radīt jaunu pārstāvniecības orgānu neatkarīgas Latvijas valsts nodibināšanai. 17. novembra vakarā pēc ilgstošām pārrunām astoņas dažādas latviešu politiskās partijas beidzot vienojās izveidot kopēju

pārstāvniecību – Latvijas Tautas padomi. Vēl tovakar tika apspriesta tās politiskā platforma. Par Tautas padomes priekšsēdētāju aizmuguriski ievēlēja Jāni Čaksti, bet par Pagaidu valdības vadītāju jeb pirmo Ministru prezidentu – Kārli Ulmani. Viņš izrādījās vienīgais kandidāts premjera postenim; neviens latviešu politiķis nevēlējās uzņemt šo visnotaļ atbildīgo nastu. Tādējādi K. Ulmanis saņēma Tautas padomes locekļu vienbalsīgu atbalstu. "Iepazīstoties ar toreizējiem apstākļiem," daudzus gadus vēlāk rakstīja Jānis Labsvīrs, "bez pārspilējuma varētu teikt – ja nebūtu Kārļa Ulmaņa, nebūtu Latvijas neatkarīgās valsts."¹ Līdzīgas domas, kas mūsdienās izklausās pārspilēti, izteikuši arī citi.

1918. gada 18. novembrī īsā runā pasludinājis Latvijas valsts nodibināšanu, Ministru prezidents aicināja visus pilsoņus bez tautību izšķirības piedalīties jaunās valsts uzbūves darbā. Protams, viņš saprata un rēķinājās ar to, ka šis darbs nebūs viegls, lai gan turpmākos sarežģījumus un grūtības ne K. Ulmanis, ne arī kāds cits paredzēt nevarēja. Acīmredzot tādēļ sākotnēji viņš apņēmas pildīt arī pārtikas un zemkopības ministra pienākumus. Turklāt sakarā ar ārlietu ministra Z. Meierovica uzturēšanos Rietumeiropā premjeram dažkārt nācās pārstāvēt ārlietu resoru.² No komplicētajiem iekšlietu ministra pienākumiem neatteicās M. Valters. Pārējos resorus Kārlis Ulmanis uzticēja vadīt Pēterim Juraševskim, Kārlim Kasparsonam, Teodoram Hermanovskim u.c. Visiem ministru posteņiem tūlīt neizdevās atrast piemērotus kandidātus. Neviens no virsniekiem nevēlējās uzņemt aizsardzības ministra pienākumus. Šī resora priekšgalā no 6. decembra stājās advokāts Jānis Zālītis – viens no latviešu strēlnieku bataljonu organizētājiem 1915. gadā.

1918. gada 2. decembrī, uzstājoties Tautas padomes sēdē, K. Ulmanis izteicās par drīzu Satversmes sapulces sasaukšanu, jo tikai tā varēja likt stingrus pamatus jaunajai valstij. Par Pagaidu valdības darbību K. Ulmanim pašapziņas netrūka: "Es, kā Ministru prezidents, apņemos atbildēt par visu kabinetu kopīgi, tā kā teiktais par kādu atsevišķu ministru attiecas arī uz mani."³ Sarūgtināja pārāk daudzu latviešu neticība jaunās valsts pastāvēšanas iespējai un nepietiekamais iedzīvotāju atbalsts, ko apstiprināja t.s. Neatkarības aizņēmuma neapmierinošie re-

zultāti. Valdības darbības apstākļi izrādījās patiesi neapskaužami. Trūka pat piemērotu telpu valdības sēdēm, par finanšu līdzekļiem runāt nenācās, jo to vispār nebija. Kaut gan vācu okupanti apņēmas pakāpeniski nodot dažādas pārvaldes iestādes līdz ar to pienākumiem Latvijas Pagaidu valdībai, viņi nebūt nesteidzās, turklāt atsevišķas sfēras paturēt savās rokās līdz pēdējai iespējai.

Neatliekamākais izrādījās pārtikas un valsts aizsardzības jautājums. Tikmēr lielinieki, kā tolaik dēvēja komunistus, Valkā, Rīgā u.c. veidoja galēji kreisas strādnieku padomes un gatavojās bruņotai cīņai par varas sagrābšanu. Ja pārtikas trūkumu izdevās nedaudz mazināt, tad ar bruņoto spēku organizēšanu veicās pavisam slikti. Par jauno valsti tobrīd iestājās tikai nacionāli noskaņotie virsnieki, studenti un skolu jaunatne. Situācijā, kad vācu okupācijas karaspēks neizrādīja nopietnu pretestību Latvijā iebrūkošajai Sarkanajai armijai, bet Lielbritānija aprobežojās ar karakuģu eskadras ieviešanu Baltijas jūrā, Pagaidu valdībai neatlika nekas cits kā slēgt līgumu ar Vācijas valdības pilnvaroto Augustu Vinnigu par Baltijas vāciešu organizētā Baltijas landesvēra formālu pārņemšanu un latviešu rotu iekļaušanu tajā. Līgums nepārprotami pasliktināja valdības attiecības ar iedzīvotāju vairākumu.

Lai tiešās sarunās ar Lielbritānijas, ASV, kā arī Somijas un Igaunijas pārstāvjiem pārrunātu iespējamo palīdzību neatkarīgajai Latvijai, K. Ulmanis vēl pirms tam – 4. decembrī – izbrauca uz Tāllinu, bet no turienes tālāk uz Helsinkiem. Savukārt J. Čakste devās uz Stokholmu. Īpašu panākumu šiem braucieniem nebija, toties Ministru prezidents paguva iesniegt ASV administrācijai lūgumu par maizes, resp., pārtikas piegādi Latvijai – 2,5 milj. pudu jeb 40,95 tūkst. tonnu, sākot ar 1919. gada februāri.⁴

Situācijai turpinot pasliktināties, 1918. gada 29. decembrī Pagaidu valdība bija spiesta noslēgt vēl vienu līgumu ar A. Vinnigu, solot Latvijas pilsoņu tiesības ārzemniekiem, citiem vārdiem, vāciešiem, par četrus nedēļus cīņām pret Sarkanā armiju. Šo ziņu nekavējās izmantot lielinieki pret Pagaidu valdību vērstajā agitācijā. Ne viens vien šīs valdības loceklis ļāvās pesimismam. Tautas padomes priekšsēdētāja biedrs Gustavs Zemgals prātoja, vai nenodot varu tautā tobrīd vairāk uzticību guvušajiem

pār

lieliniekiem, bet sociāldemokrāti paziņoja par izstāšanos no Latvijas Tautas padomes. Tas nebija viss – saņēmusi pavēli doties pret Rīgai uzbrūkošajiem strēlniekiem, sacēlās lielinieku saaģitētā Pagaidu valdības organizētā 1. Rīgas apsardzības rota. Angļu karakuģi, kas bija solījušies piedalīties Rīgas aizstāvēšanā, no šī nodoma atteicās. 1919. gada 2. janvārī Pagaidu valdībai nācās evakuēties uz Jelgavu, pēc tam tālāk uz Liepāju. Tur valdības darbības apstākļi izrādījās ievērojami sliktāki nekā Rīgā. Tikai apsardzes nolūkā līdzņemtā Studentu rota nepielāva ministru apcietināšanu, ko gatavojās darīt pilsētas vācu komandantūra.

Cieši apņēmies panākt labvēlīgas izmaiņas kritiskajā situācijā, kad daudzi bezspēcībā kļuva apātiski vai kā bēgļi atstāja Latviju, K. Ulmanis kopā ar finanšu resora vadītāju Kārli Puriņu un zemkopības ministra pienākumus uzņēmušos Jāni Goldmani devās uz Kopenhāgenu. Ministru prezidenta tālākais ceļš veda uz Stokholmu, Helsinkiem un Tallinu. Viņam izdevās tikties ar sabiedroto lielvalstu sūtņiem, vienoties par latviešu karaspēka daļu organizēšanu Igaunijā, bet pēc tam Kauņā panākt aizdevumu no neatkarīgās Lietuvas valdības. Tikmēr Kurzemē bija izdevies apturēt Sarkanās armijas tālākvirzīšanos. Liepājā ieradies vācu ģenerālis Rīdigers fon der Golcs, sakļāvis visus pretlielinieciskos formējumus Kurzemē un Ziemeļlietuvā, kā arī no Vācijas saņemtos papildspēkus 6. rezerves korpusā, 3. martā sāka plašu uzbrukumu, izvirzoties līdz Lielupei. 20. martā ar K. Ulmaņa un M. Valtera parakstiem publicētie Pagaidu valdības noteikumi par aizsargu nodaļu organizēšanu pagastos iesaistīja lauku iedzīvotājus miera un kārtības nodrošināšanā aizmugurē. Pagaidu valdības darbība kļuva aktīvāka un plašāka. To redzot, sociāldemokrāti izrādīja gatavību atkal līdzdarboties Tautas padomē.

Joprojām uz demokrātiskajām sabiedroto lielvalstīm orientējošās Latvijas Pagaidu valdības aktivizēšanās neatbilda ģenerāļa Golca un Baltijas vāciešu elites plāniem par Baltijas ciešāku piesaistīšanu Vācijai. 1919. gada 16. aprīlī Golca atbalstītie landesvēristi sarīkoja puču. Pučisti apcietināja pāris Pagaidu valdības ministru, pārējie paspēja rast patvērumu uz tvaikoņa "Saratov", kas noenkurojās Liepājas reidā angļu karakuģu aizsegā. Pēc puča izveidotais rakstnieka un mācītāja Andrieva

Niedras proģermāniskais Ministru kabinets nelika šaubīties par vāciešu apņēmību Latvijas nākotni veidot pēc sava scenārija. Lai arī nobīdīts malā, K. Ulmanis apņēmīgi noraidīja kompromisa iespēju ar A. Niedru. Beidzot daudziem Latvijā kļuva skaidrs, cik pārspilēti bijuši visi agrākie pārmetumi Pagaidu valdībai par sadarbību ar vāciešiem.

Tikai pēc Rīgas ieņemšanas un izšķirošajām Cēsu kaujām, sabrūkot Golca tālejošajiem plāniem un no politiskās skatuves noripojot A. Niedras kabinetam, Pagaidu valdība varēja atgriezties vispirms Liepājā, bet 8. jūlijā – Rīgā. Tur pēc sabiedroto prasības notika šīs valdības reorganizācija, iekļaujot tajā minoritāšu pārstāvjus. Jaunā Ministru kabineta vadīšanu atkal uzticēja K. Ulmanim. Valdības darbību apgrūtināja Kurzemē palikušais vācu karaspēks, kas nemaz negatavojās atstāt Latviju, bet drīz vien “pārkrāsojās” par “krievu” Rietumu armiju ar avantūristu Pāvelu Bermontu-Avalovu priekšgalā. Savukārt Vidzemē marodierēja pāri fronteī iesūtītās sarkano partizānu, pareizāk, diversantu grupas. Tas viss traucēja kā Latvijas armijas organizēšanu, tā arī aizkavēja Latgales atbrīvošanu un lika rēķināties ar bermontiešu draudiem Latvijas neatkarībai.

Tā paša gada 8. oktobrī t.s. Rietumu armija uzbruka Rīgai. Nākamajā dienā Tautas padomes sēdē K. Ulmanis situāciju rezumēja īsi: “Latvija šīnī brīdī pārdzīvo sava likteņa stundu.”⁵ No premjera netika prasīts ņemt rokās ieroci, taču K. Ulmanis uzvilka Latvijas armijas ietērpu. Latvijas Valsts vēstures arhīvā saglabājies dokuments apstiprina K. Ulmaņa kā dižkareivja formālu ieskaitīšanu Studentu bataljona 1. rotā. Vairākkārt viņš apmeklēja Rīgas aizstāvjus Daugavmalas ierakumos, kur 14. oktobrī tika viegli ievainots kājā (šo notikumu K. Ulmanim vēlāk atgādināja 1927. gadā piešķirtais III šķiras Lāčplēša Kara ordenis nr. 2064).⁶

Bermontiešu uzbrukums lika latviešu tautai celties cīņai. Īsā laikā skaitliski ievērojami izaugusi Latvijas armija 1919. gada 3. novembrī pārgāja pretuzbrukumā, padzenot ienaidnieku no Rīgas, kā arī Jelgavas u.c. pilsētām un apdzīvotām vietām. Mēneša beigās bermontieši bija spiesti pamest Latviju.

Drīz pēc bermontiešu sagrāves notika valdības maiņa; pilnvaras ieguva jauns Ministru kabinets. To, tāpat kā iepriekšējos, sastādīja

K. Ulmanis. 8. decembrī Tautas padomes sēdē viņš formulēja jaunās valdības uzdevumus un atgādināja: "Mums jāatmet bailība, mazticība un mazdūšība [...] Tādēļ lai ir mūsu taisnais ceļš caur Latgales drīzu atbrīvošanu uz Satversmes sapulci."⁷ Lūk, divi galvenie uzdevumi viņa izpratnē. Latgales atbrīvošanu Latvijas armija veica kopā ar sabiedrotās Polijas karaspēku. 1920. gada 4. februārī – trīs dienas pēc pamiera stāšanās spēkā starp Latviju un Padomju Krieviju – Ministru prezidents K. Ulmanis kopā ar Latgales lietu departamenta vadītāju Franci Trašunu, iekšlietu, zemkopības, kā arī apgādības ministru u.c. pavadoniem izbrauca uz Daugavpili, pēc tam apmeklēja Rēzekni, Ludzu, Viļānus, Preiļus, Kārsavu, Viļaku u.c. pilsētas un miestus. Viņa apņēmība palīdzēt Latgales iedzīvotājiem nepalika tikai vārdos.

Gatavojoties Satversmes sapulces vēlēšanām, K. Ulmanis iegriezās daudzās Latvijas vietās. 1920. gada 16. aprīlī Lubānas tuvumā no Padomju Krievijas iesūtītā diversantu grupa mēģināja nogalināt Latvijas Ministru prezidentu. No tā gan nekas neiznāca. Atentāts neatturēja K. Ulmani no uzstāšanās vēl todien paredzētajā tautas sapulcē.

Kārlis Ulmanis bija to tautas ievēlēto Satversmes sapulces deputātu vidū, kas, sākot ar 1920. gada maiju, stājās pie Satversmes sagatavošanas, agrārās reformas u.c. likumu izstrādāšanas. 11. jūnijā K. Ulmaņa vadītais Ministru kabinets nolika pilnvaras. Kā zināms, Satversmes sapulce vēlreiz premjerministra pienākumus uzticēja viņam. Šo posteni (jau ceturto reizi pēc kārtas) K. Ulmanis ieņēma veselu gadu – līdz 1921. gada jūnija otrajai pusei. Tas bija laiks, kad Latvijā tika sākta postījumu novērtēšana un tautsaimniecības atjaunošana, kā arī citu neatliekamu problēmu risināšana. Viena no tādām bija robežjautājuma noregulēšana ar kaimiņvalstīm. Dažkārt izcēlās pārpratumi un neapmierinātība. Ārlietu ministrs Z. Meierovics, nepanācis cerēto robežas risinājuma izkārtošanu ar Igauniju, iesniedza demisijas rakstu. Izskatot to Ministru kabineta sēdē, K. Ulmanis visnotaļ aizstāvēja ārlietu ministru un bez aplinkiem atzina, ka atbildība jāuzņemas ne ārlietu ministram vien, bet gan visam kabinetam. Uzklusījis premjeru, Ministru kabinets pilnvaroja K. Ulmani iesniegt demisiju visa kabineta vārdā.⁸

Šis gadījums vēlreiz apliecina K. Ulmaņa godīgumu attiecībās ar līdzbiedriem valdībā, gatavību uzņemties atbildību par pārmetumiem un neveiksmēm. Satversmes sapulce demisiju nepieņēma, jo izprata reālo situāciju. Toties K. Ulmanis asi vērsās pret negodīgajiem politiķiem un valsts ierēdņiem, kuri dienesta stāvokli bija izmantojuši savtīgos iedziņošanās nolūkos. 1920. gada 9. oktobrī "Valdības Vēstnesis" publicēja K. Ulmaņa un iekšlietu ministra Arveda Berga parakstītu Ministru kabineta paziņojumu, ka līdz šī gada 1. jūlijam no amata atbrīvoti 256 ierēdņi, bet 59 no viņiem nodoti tiesai. Ar premjera K. Ulmaņa parakstu Latvijas Valsts vēstures arhīvā un oficiālajos attiecīgā laika izdevumos atrodams liels skaits noteikumu, rīkojumu u.tml. dokumentu. Starp tiem var minēt, piemēram, "Rīkojumu par latviešu valodas un Latvijas vēstures mācīšanu skolās" (1919. gada 11. marts), "Pagaidu noteikumus par Valsts kontroli" (1919. gada 15. septembris), "Noteikumus par Latgales lietu departamentu" (1919. gada 15. decembris), "Noteikumus par pensijām kara invalīdiem" (1920. gada 30. janvāris), "Rīkojumu par darba aizsardzību un strādnieku apdrošināšanu" (1920. gada 3. maijs) u.c. Nav noslēpums, ka K. Ulmanis cilvēka vērtību saskatīja viņa darba rezultātā, bet personiski vadījās pēc lozunga – "Pats daru, pats izpildu, pats atbildu". To vajadzētu ievērot mums visiem.

Atsauces

- ¹ *Labsvīrs J.* Kārlis Ulmanis. – Rīga, 1997, 13. lpp.
- ² Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 1307. f., 1. apr., 327. l., 60. lp.; 5969. f., 1. apr., 1. l., 6. lp.
- ³ Latvijas Tautas padome [stenogrammas], I puse. – Rīga, 1920, 25. lpp.
- ⁴ LVVA, 6033. f., 1. apr., 35. l., 59. lp.
- ⁵ Latvijas Tautas padome, 382. lpp.
- ⁶ Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri: Biogrāfiska vārdnīca. – Rīga, 1995, 533., 534. lpp.
- ⁷ Latvijas Tautas padome, 629. lpp.
- ⁸ LVVA, 1313. f., 1. apr., 40. l., 122. lp.

Ilgvars Butulis

Kārlis Ulmanis un Jānis Čakste. 1918–1920

Laikā no 1918. gada līdz 1920. gadam Latvijas politiskā dzīve, jaunās demokrātiskās Latvijas Republikas iekšpolitiskās un ārpolitiskās aktivitātes, parlamentārā un izpildvaras prakse un tradīciju veidošana nav domājama bez Kārļa Ulmaņa un Jāņa Čakstes darbības. K. Ulmanis šais gados ir Latvijas valdību vadītājs, J. Čakste – Tautas padomes un Satversmes sapulces priekšsēdētājs, Latvijas delegācijas vadītājs 1919. gadā Parīzes miera konferencē. Perspektīva, vēsturnieku interese aktivizējoša varētu būt abu šo valstsvīru darbības analīze šai laikā salīdzinošā aspektā. Nopietnai analīzei būtu nepieciešamas abu izcilo politiķu biogrāfiskas un psihoanalītiskas studijas, viņu darbības sīka hronoloģija, visu iespējamo arhīvu, preses, memuāru un pētījumu materiālu izmantošana. Tas būtu pētnieku nākotnes uzdevums.

Šī raksta uzdevums ir daudz pieticīgāks, un autors nepretendē uz K. Ulmaņa un J. Čakstes darbības vispusīgu salīdzinošu analīzi. Izmantojot Latvijas valdības un Latvijas delegācijas Parīzes miera konferencē sēžu protokolus, Tautas padomes un Satversmes sapulces stenogrammas,¹ kā arī dažus citus avotus, ir mēģināts ieskicēt un salīdzināt dažas, autoraprāt, būtiskas abu valstsvīru aktivitātes. Netiek aplūkota K. Ulmaņa un J. Čakstes politiskā darbība līdz 1918. gada 18. novembrim, kā arī viņu darbība Latviešu zemnieku savienībā.

Latvijas valdības sēžu protokolu analīze no 1918. gada līdz 1920. gadam sniedz zināmu ieskatu K. Ulmaņa kā Ministru prezidenta darbībā,

iezīmējot valdības galvas piedalīšanos un uzstāšanās biežumu sēdēs, to jautājumu tematisko loku, kuru risināšanā piedalās K. Ulmanis.²

Valdības sēžu protokolu formālā analīze ir atspoguļota tabulā.³

Gadi	Valdības sēžu skaits		Sēžu skaits ar K. Ulmaņa piedalīšanos		Sēžu skaits, kurās K. Ulmanis uzstājies		Jautājumu skaits, par kuriem uzstājies K. Ulmanis	
	absol.	%	absol.	%	absol.	%	absol.	%
1918	19	7	17	89	12	63	26	24
1919	114	42	94	82	39	34	60	53
1920	136	51	115	85	21	15	24	23
Kopā:	269	100	226	80	72	27	110	100

Tabulā redzams, ka no 1918. gada novembra līdz 1920. gada beigām ir notikušas pavisam 269 valdības sēdes – 1918. gadā 19, 1919. gadā 114 un 1920. gadā 136 sēdes. Procentuāli vismazāk (82%) K. Ulmanis piedalījies sēdēs 1919. gadā. Tas izskaidrojams gan ar viņa ilgstošo uzturēšanos ārzemēs, gan ar vispārējo saspringto situāciju valstī (īpaši 1919. gada pirmajā pusē). Kā izriet no tabulas, valdības galva šai laikā kopumā piedalījies 226 sēdēs, kas veido 84% valdības sēžu kopskaita. Tātad Ministru prezidents nav piedalījies vidēji katrā sestajā valdības sēdē. Jāpiezīmē, ka 1919. un 1920. gadā Ministru prezidents 13 sēdēs ieradies vēlāk vai aizgājis no sēdes ātrāk. K. Ulmanis 213 sēdēs jeb 79% no visu sēžu skaita ir piedalījies no sēdes paša sākuma līdz tās beigām. Vidēji katrā piektajā sēdē viņš vai nu nepiedalās, vai arī piedalās daļēji.

Tabulā minēts arī skaits, cik valdības sēdēs K. Ulmanis uzstājies – pavisam 72 sēdēs, t.i., 27% no valdības sēžu kopskaita. Visaktīvāk Ministru prezidents ar runu uzstājies 1918. gada valdības sēdēs (12 sēdēs jeb 63% no tā gada sēdēm). 1919. gadā K. Ulmanis nav bijis tik aktīvs – viņš

uzstājies tikai 39 sēdēs (jeb 34% no tā gada sēžu skaita). Vēl pasīvāk Ulmanis darbojies 1920. gadā – uzstājies 21 valdības sēdē (jeb 15%).

Analizējot valdības sēžu protokolus, redzam, ka Ministru prezidents 1918. gadā no 110 dažāda rakstura apspriežamajiem jautājumiem piedalījies 26 jautājumu (jeb 24%) iztīrīšanā, 1919. gadā – 60 (jeb 53%), 1920. gadā – 24 jautājumu apspriešanā, t.i., 23 procenti. 1918. gada novembra nogalē un decembrī – nepilnā pusotrā mēnesī Ministru prezidents ir piedalījies lielāka jautājumu skaita apspriešanā nekā visā 1920. gadā. 1918. gada Latvijas Pagaidu valdības sēžu protokoli rāda K. Ulmaņa ārkārtīgi aktīvo dalību jaunajai Latvijas Republikai svarīgo jautājumu apspriešanā.

Apspriešti tādi svarīgi jautājumi kā Latvijas starptautiskā stāvokļa nostiprināšana. K. Ulmanis aktīvi piedalās pārrunās par Latvijas delegācijas sūtīšanu uz Rēveli (Tallina) un Helsingforsu (Helsinki), ziņo par to, ka Latvijai atļauts sūtīt delegāciju uz miera konferenci Parīzē un ka šīs delegācijas vadība ir uzticēta J. Čakstem.⁴

Otra jautājumu grupa, kuras risināšanā piedalās Latvijas Pagaidu valdības vadītājs, ir attiecības ar vācu okupācijas pārvaldi. Ulmanis ziņo par smagajām sarunām ar Vācijas valdības pārstāvi A. Vinnigu par vācu civilpārvaldes nodošanu Latvijas iestādēm, par telpu nodrošināšanu vācu okupācijas varas iestādēm un par to, kā vācieši ievēro noslēgto līgumu par "mantu un dabas preču izvešanu no Latvijas uz Vāciju"⁵.

K. Ulmanis aktīvi piedalās arī to ekonomisko un militāro problēmu apspriešanā, kas Latvijas valdībai izvirzās sakarā ar lielinieku uzbrukumumu. Ministru prezidents ziņo par militāro stāvokli, atzīstot to par kritisku, uzsver, ka ir nepieciešams radīt Latvijas armiju, ierosina dibināt sevišķu apsardzības padomi un izsaka cerību par iespējamu angļu flotes palīdzību.⁶ Valdības vadītājs ziņo arī par maizes trūkumu, par 15 tonnu labības sūtījumu no Liepājas uz Rīgu, kā arī par to, ka maizi dos sabiedrotie. Ulmanis izvirza priekšlikumu dibināt komisiju, kas lemtu par darba turpināšanu Latvijas fabrikās, spriež par iespējamo evakuāciju, uzaicina sastādīt evakuējamo cilvēku sarakstus un rezumē debates par evakuāciju, aicina palikt Rīgā līdz pēdējai iespējai.⁷

1919. gadā turpinās Ministru prezidenta aktivitātes valdībā saistībā ar Latvijas starptautiskā stāvokļa nostiprināšanu un attiecību veidošanu ar citām valstīm. Kā liecina protokoli, tad valdības sēdēs K. Ulmanis vairākkārt pievērsis uzmanību attiecībām ar Latvijas kaimiņvalstīm, ziņodams par noslēgto līgumu ar Lietuvu, par sarunām ar igauņiem un Latvijas pārstāvja telegrammām no Rēveles, kā arī par Padomju Krievijas priekšlikumu Latvijai sākt miera sarunas.⁸ 1919. gadā valdības sēdēs Ulmanis runā arī par Latvijas sakariem ar Skandināviju, akcentēdams nepieciešamību izveidot attiecības ar Zviedriju, iepazīstinot valdību ar Latvijas pārstāvja telegrammām no Kopenhāģenas un izsakot priekšlikumu iegādāties Somijā dažus "priekšmetus armijas apgādei".⁹

Tomēr vislielākā uzmanība šai virzienā tika pievērsta Latvijas attiecībām ar sabiedrotajām lielvalstīm. Tā K. Ulmanis nolasa J. Čakstes ziņojumu no Parīzes par Latvijas delegācijas darbību Parīzes miera konferencē, informē par angļu militārās misijas vadītāja H. Gofa ziņojumu un franču ģenerāļa A. Nisela vadītās komisijas darbību, par sarunām ar angļiem un angļu finansiālo atbalstu Latvijas jaunajām sūtniecībām ārzemēs, par amerikāņu reakciju t.s. "amerikāņu miltu afēras lietā" un par pilnvarām, kas dotas valdības galvam līgumu noslēgšanai ar ASV.¹⁰

1919. gadā K. Ulmanis divas reizes īpaši aktīvi uzstājies par Latvijas militārajiem jautājumiem, cieši saistītiem ar attiecībām ar Vāciju un vācu karaspēka daļām. Gada sākumā Ulmanis ziņo par stāvokli frontē, par nepieciešamību valdībai evakuēties, veidot Latvijas armiju un organizēt valsts aizsardzību ar noteikumiem, kas ietverti Latvijas valdības 1918. gada 29. decembra līgumā ar A. Vinnigu, vācu militāro pārvaldi Liepājā.¹¹

1919. gada jūlijā Ministru prezidents izsaka cerību, ka Latvijai drīz izdosies atbrīvoties no sveša karaspēka klātbūtnes, bet tā paša gada rudenī viņš informē par sarežģīto stāvokli frontē pie Jelgavas un Olaines, negaidīto vācu uzbrukumu, nepieciešamību izveidot Kara padomi, ka par apsardzības ministra biedru jāieceļ E. Laimiņš.¹²

1919. gadā K. Ulmanis vairākkārt runā par saimniecības atjaunošanu un normalizāciju, aicinot vākt vadmalu armijas vajadzībām, atjaunot apgādi, viņš informē, ka Rīgas ostā pienācis sabiedroto transports ar kviešiem, Zemkopības ministrijai piešķirti naudas līdzekļi, nepieciešams piešķirt zemi bezzemniekiem.¹³ Pāris reižu Ministru kabineta sēdēs K. Ulmanis pieskaras arī kultūras jautājumiem, aicinot iegādāties mākslas darbus valsts iestāžu un sūtniecību vajadzībām, kā arī rast iespēju latviešu rakstnieku darbu izdošanai.¹⁴

Vairākos gadījumos K. Ulmanis runā par jaunu valdības locekļu izvirzīšanu, apsveic valdību saistībā ar dažādiem notikumiem – gan ar darba atsākšanu 28. jūnijā, ar 18. novembri, gan ar jaunā Ministru kabineta darbības sākšanu.¹⁵

1920. gadā K. Ulmanis valdības sēdēs visvairāk runā par gluži formāliem valdības darba jautājumiem – par iekrātās algas izmaksāšanu ārlietu ministram, ziņojumi par ministru demisiju un iecelšanu, apsveikumi jaunajam Ministru kabinetam, darbu sākot, kā arī atsevišķiem ministriem – J. Goldmanim, stājoties apsardzības ministra amatā, un zemkopības ministram H. Celmiņam sakarā ar Lāčplēša Kara ordeņa piešķiršanu, valdībai valsts neatkarības gadadienā u.tml.¹⁶

Ievērojot valsts militāros uzdevumus un karastāvokli, daži K. Ulmaņa izvirzītie jautājumi joprojām ir ar militāru ievirzi. Tā Ministru prezidents izsaka gandarījumu par iesākto Latgales atbrīvošanu, kā arī par to, ka Latvijas armija ir nonākusi līdz valsts administratīvajām robežām. Militāri organizatoriskajā ziņā valdības galva ierosina atbrīvot no armijas visus ārzemju pavalstniekus un pēc iespējas ātrāk kājnieku un artilērijas skolu audzēkņiem piešķirt leitnanta pakāpi.¹⁷ Trijos ziņojumos K. Ulmanis valdībai atskaitās par braucieniem pa Kurzemi un Zemgali. Vienā ziņojumā Ministru prezidents iepazīstina valdību ar Satversmes sapulces līgumu un sūdzību komisijas materiāliem.¹⁸ Četri valdības galvas ierosinājumi valdības sēdēs ir būtiski – tie skar valsts ekonomiku un valsts pārvaldes uzlabošanu. Tiek ierosināts izveidot komisiju ārzemju valūtas izlietošanai un sūtīt uz Londonu finanšu ministru sarunām par mežu, linu un banku līgumu noslēgšanu. Balstoties

uz saviem novērojumiem, Ulmanis izsaka priekšlikumu aplūkot valdības sēdēs dažu resoru darbību, runāt par noziegumiem valsts ierēdņu vidū un nevēlamām parādībām vienā vai citā iestādē.¹⁹

No valdības sēžu protokoliem redzams, ka 1918.–1919. gadā K. Ulmanis kā valdības galva aktīvi piedalījies Latvijai būtisku jautājumu risināšanā. No tiem var arī spriest par smago situāciju Latvijā, kādēļ tiek ierobežota valdības galvas regulāra un aktīva līdzdalība valdības sēdēs. 1919. gadā tādi ir trīs visai ilgstoši periodi. No 11. janvāra līdz 4. martam Ulmanis uzturas ārzemēs, no 4. aprīļa līdz 28. jūnijam valdības sēdes vispār nenotiek, bet no 19. oktobra līdz 18. novembrim Ulmanis valdības sēdēs piedalās regulāri, taču ne par vienu jautājumu neuzstājas.

Uz šiem smagajiem darba apstākļiem 1919. gada 18. novembrī, uzrunājot valdību, norāda arī pats Ministru prezidents, izteikdams drošu pārliecību, "ka nākamais gads dos iespēju valdībai daudz vairāk piedalīties valsts izbūves darbā". Tai pašā valdības sēdē ārlietu ministrs Z. Meierovics uzsver "to lielo enerģiju un neatlaidību, ar kādu ir strādājis Ministru prezidents"²⁰. Arī vairākums memuāru un pētījumu autoru līdzīgi vērtē K. Ulmaņa darbību valdības vadītāja amatā.²¹

Runājot par jau minēto K. Ulmaņa darbību valdības sēdēs 1920. gadā, šķiet, taisnība ir K. Skalbem, kurš rakstīja: "Bez šaubām, Ulmaņa kungs mūsu kabinetā ir liels ieguvums šinīs grūtās dienās, ar savu lielo enerģiju un neizsīkstošo optimismu viņš ir gājis mums pa priekšu. Viņš ir bijis vienmēr un visur ar savu dzīvo, aktīvo sirsnību un, jāsaka, – arī ar pavisību. Mums ir bijis Ulmaņa kungs rītā, pusdienā un vakarā. Ulmaņa kungs visādos veidos. Varbūt jūs nu teksit, ka tas ir bijis par daudz. Man, par nožēlošanu, jāsaka, ka dažos gadījumos tas ir bijis par maz."²²

Tautas padomes un Satversmes sapulces loceklis būdams, K. Ulmanis nedaudz ir uzstājies arī to kopsapulcēs. Kā liecina stenogrammas, tad Tautas padomē viņš ir uzstājies divas reizes – 1919. gada augustā par pilsētas domnieku vēlēšanām un 1920. gada janvārī par Jāņu un Lieldienu svinēšanu. Satversmes sapulcē Ulmanis ir divas reizes runājis par agrāro reformu un kā valdības galva – par kabineta demisiju un valdības deklarāciju. Ir arī dažas īsas viņa atbildes uz pieprasījumiem.²³

Ieskatu J. Čakstes darbībā, vadot Latvijas delegāciju Parīzes miera konferencē, sniedz delegācijas sēžu protokoli. 58 protokolos ir liecības par J. Čakstes darbību Parīzē no 1919. gada 23. janvāra līdz 17. maijam, viņš piedalījies 57 delegācijas sēdēs, kuras visas vadījis, bet 26 sēdēs tādā vai citādā veidā piedalījies 45 dažādu jautājumu apspriešanā. No protokoliem secināms, ka vidēji sēdes notikušas katru otro dienu – janvārī 16, februārī 17, martā 16 un līdz 17. maijam – 6 sēdes. Tātad visbiežāk delegācijas sēdes notikušas janvārī, februārī un martā, bet aprīļa un maija mēnesī – mazāk.

Delegācijas sēžu protokolu materiālos ir piecas būtiskas norādes par J. Čakstes darbību. 24. janvārī tiek nolemts, ka Čakste būs delegācijas vadītājs. 27. janvāra sēdē viņam līdz miera konferences beigām tiek nodotas glabāšanā Z. Meierovica un J. Seska pilnvaras. Savukārt 13. maija sēdē nolemj, ka Čakstem jādodas uz Liepāju un jācenšas nodibināt leģāla koalīcijas valdība. 17. maija sēdē tiek atzīmēts, ka "Čakste aizbrauc", 21. maijā – "Čakste ir aizbraucis uz Latviju".²⁴

Sēžu protokoli iezīmē J. Čakstes darba apjomu konferencē, to jautājumu tematisko loku, kuru risināšanā viņš piedalās. Tas ir visnotaļ plašs – gan gluži ikdienišķi saimnieciski organizatoriski uzdevumi, gan politiskās stratēģijas jautājumi.

Delegācijas vadītāja saimniecisko rūpju lokā vispirms ir delegācijas mītne Parīzē. 26. janvārī J. Čakste runā par dzīvokli Kamoensa ielā 8, bet 14. februārī ziņo, ka kopā ar Z. Meierovicu apskatīs dzīvokli. Kā liecina 25. marta sēdes protokols, J. Čakste apņemas arī izstrādāt šifru diplomātiskajām telegrammām un 3. aprīlī paziņo delegācijai, ka "ir izstrādāts šifrs Latvijas valsts vajadzībām". Pāris reizi Čakste sēdē runā par delegācijas finanšu lietām. Tā 18. martā viņš ziņo, ka no Latvijas Finanšu ministrijas saņemts 15 000 franku delegācijas vajadzībām, bet 25. aprīlī ierosina izmaksāt uzturnaudu delegācijas loceklim H. Simsonam.²⁵ Būtisks visas delegācijas, protams, arī J. Čakstes diplomātisko aktivitāšu virziens ir kontaktu uzņemšana un stiprināšana ar jaunajām, uz impēriju drupām izveidojušamies valstīm. Tā delegācijas priekšsēdētājs 27. februārī informē, ka uz Igauniju ir nosūtīta apsveikuma

telegramma neatkarības pasludināšanas gadadienā; 31. martā ziņo par piedalīšanos igauņu delegācijas banketā, bet 21. martā abi ar Meierovicu kritizē igauņu proponēto līguma variantu (acīmredzot starpvalstu līgums. – *I. B.*).²⁶ Protokolos ir atzīmētas arī citas J. Čakstes aktivitātes šai virzienā. 28. janvārī viņš kopā ar Z. Meierovicu informē delegāciju par tikšanos ar Čehoslovākijas priekšstāvi, bet 13. maijā Čakste paziņo, ka bijis pretvizītē pie Baltkrievijas delegācijas. Savā pēdējā darbadienā Parīzē – 17. maijā viņš atzīmē, ka “sēdē pie gruzīniem” (Gruzijas delegācija. – *I. B.*) pārrunāts jautājums par miera līgumu.²⁷ Par J. Čakstes piedalīšanos jauno valstu kopīgajos diplomātiskajos pūliņos liecina viņa 27. februāra atskaite par mazo valstu delegāciju kopējo vizīti pie Itālijas delegācijas priekšsēdētāja un 9. maija ziņojums par “jauno valstu” kopējo audienci pie Anglijas delegācijas. 10. aprīļa sēdē Čakste ziņo, ka “dots aizrādījums no Miera konferences, lai Baltijas valstu priekšstāvji jau tagad savstarpējās sēdēs pēc iespējas nokārto kopīgu robežu jautājumu un lai vismaz pieņem kopīgus principus, uz kuru pamata izšķirt eventuāli strīdīgus jautājumus”²⁸.

J. Čakste miera konferences laikā aktīvi darbojas, lai nostiprinātu kontaktus ar Franciju un panāktu no tās lielāku pretimnākšanu Latvijas centieniem. 5. martā Čakste runā par delegātu izvirzīšanu “franko-slāvu parlamentāriskajai sēdei” un proponē izvirzīt Z. Meierovicu, M. Skujenieku un H. Simsonu. Ziņojot 18. martā par sarunām ar profesoru E. Dumergu, delegācijas vadītājs pieļauj varbūtību, ka izdosies noorganizēt atsevišķas sarunas ar Francijas delegāciju. 29. martā Čakste apsveic “palkavnieku Mežaku” kā kara virsnieku Francijā. Trīs sēdēs – 31. martā, 19. aprīlī un 25. aprīlī – J. Čakste ziņo par mēģinājumiem kopā ar Z. Meierovicu piekļūt maršalam F. Fošam, par savām un delegācijas locekļa O. Grosvalda sarunām ar Foša štāba augstiem virsniekiem, par cerībām iegūt no sabiedrotajiem Latvijas armijai tik vajadzīgos kara materiālus.²⁹

Svarīga J. Čakstes darbības joma konferencē ir kontaktu dibināšana arī ar citām “vecajām” un “lielajām” valstīm. Jau 25. janvārī viņš ziņo, ka ārkārtīgi nepieciešams izveidot Latvijai priekšstāvniecības

Skandināvijas valstīs, kā arī informē par tiem darbiniekiem, kuri būtu gatavi uzņemties Latvijas priekšstāvju pienākumu.³⁰ Vairākkārt delegācijas vadītājs informē par savām vizītēm pie ASV, Itālijas, Japānas un Anglijas pārstāvjiem, kaut gan bieži vien šīs vizītes ir nesekmīgas. Tā 19. aprīlī tiek nolemts sastādīt vēstuli sabiedrotajiem un iesniegt to 25 valstu diplomātiskajiem pārstāvjiem, turklāt Čakste apņemas apmeklēt Itālijas, Francijas un Japānas priekšstāvjus. Nākamajā sēdē viņš ziņo, ka apbraukājis lielo valstu priekšstāvjus, bet tie nav sastapti, kaut gan sekretāri solījušies vēstules nodot bez kavēšanās.³¹ 3., 10. un 14. aprīļa sēdē J. Čakste informē delegāciju par savām sarunām ar ASV palīdzības komisiju. Runa ir par iespējām piegādāt Latvijai pārtiku – cukuru, miltus, rīsus, gaļu, zirņus, kā arī garšvielas. Sarunās ar amerikāņiem priekšsēdētājs ir norādījis uz “izpostīto Latviju un lielo trūkumu”³². Jau maijā, īsi pirms savas aizbraukšanas, Čakste vairākās sēdēs (13. un 17. maijs) ziņo atkal par kontaktiem ar angļiem un amerikāņiem. Atreferējot O. Grosvalda sarunas ar sabiedroto pārstāvjiem, Čakste piemin, ka O. Grosvalds ir kritizējis amerikāņu speciālās misijas vadītāja Baltijā V. Grīna darbu. Latvijas delegācijas priekšsēdētājs informē par to, ka apmeklējis angļu un amerikāņu priekšstāvjus, bet nekādu jaunumu nav. No Anglijas preses gan esot ziņas par Antantes komisiju Baltijas valstīs.³³

J. Čakste kā delegācijas vadītājs ir arī cieši saistīts ar citām tās aktivitātēm, kas atspoguļotas sēžu protokolos. Tā 11. februārī viņš aizrāda, ka bez pozitīva darba delegācijai ir jādara arī negatīvais – jāapkaro pretinieku (acīmredzot domāti Latvijas neatkarības pretinieki. – I. B.) uzskati. Kādā sēdē marta vidū Čakste pats apņemas sagatavot pret-rakstu.³⁴ Tajā pašā sēdē, kā arī 24. marta sēdē viņš sīki ziņo par Latvijai nodarīto zaudējumu atlīdzību no Vācijas vai Krievijas un informē par Latvijas valsts zaudējumu projektu un tā propagandu miera konferencē.³⁵ Īsti Čakstes stilā ir 26. marta sēdē delegācijas locekļiem nolasītais referāts par Tautu Savienības ideju. Tajā referents izseko šīs idejas attīstībai – Francijas revolūcija, Vīnes kongress, Nikolaja II miera priekšlikumi un Hāgas miera konference 1899. gadā.³⁶

Kā rāda protokolu materiāli, J. Čakste gan kā delegācijas vadītājs, gan kā referents veic plašu un daudzpusēju darbību Latvijas labā. Arī Latvijas delegācijas dalībnieku J. Seska, F. Cielēna un K. Zariņa atmiņās Čakste tiek raksturots kā iespaidīgs, veikls diplomāts, harmonisks un līdzsvarots delegācijas vadītājs, inteligents un izglītots politiķis, demokrātisks un izprotošs kolēģis.³⁷ "Visas delegācijas dvēsele," – tā viņu nosauc K. Zariņš.³⁸

J. Čakste kā Tautas padomes un Satversmes sapulces priekšsēdētājs ir raksturots atmiņās un memoāros. Visi autori uzsver viņa ideālo piemērotību šiem amatiem, augsto profesionālismu un lielo ieguldījumu parlamentāro tradīciju veidošanā Latvijā.³⁹ Tautas padomes un Satversmes sapulces stenogrammas, Tautas padomes Prezidija un tā starpfrakciju biroja sēžu materiāli parāda Čakstes parlamentārā darba apjomu un sniedz zināmu ieskatu šī darba raksturā. J. Čakste sācis vadīt Tautas padomes sēdes, sākot ar 1919. gada 13. jūliju, un 50 sēdēs bijis to vadītājs.⁴⁰ Bez tā Čakste vadījis visas 32 Tautas padomes Prezidija sēdes un 26 starpfrakciju biroja sēdes.⁴¹ Čakste Tautu padomē nav uzstājies bieži. Galvenokārt tās ir runas svinīgos gadījumos, un īpaša to satura analīze nav vajadzīga. 1920. gada 1. maijā J. Čaksti ievēlē par Satversmes sapulces prezidentu. Šajā gadā viņš vada 51 sēdi, 15 reižu sniegdams paskaidrojumus un 56 reizes izteikdams aizrādījumu. Tātad 1919. un 1920. gadā J. Čakste vadījis 101 parlamenta plenārsēdi.⁴²

Šai laikā pāris reižu J. Čakste ir piedalījies arī valdības sēdēs. 1919. gada 28. jūnijā viņš valdības sēdē referē par Latvijas delegācijas darbību Parīzes miera konferencē, bet 30. janvārī – ziņo par sabiedroto vēlmi, lai tiktu rekonstruēta valdība un līdzšinējais Ministru kabinets atkāptos.⁴³

Salīdzinot K. Ulmaņa un J. Čakstes šajā rakstā aplūkotās aktivitātes laikā no 1918. gada līdz 1920. gadam, var izdarīt dažus secinājumus.

Abi valstsvīri aktīvi piedalījušies jaunās valsts celtniecībā, tās politikas veidošanā, bet viņu darbībai ir dažāds raksturs – K. Ulmanis vairāk pievērsies izpildvaras darbam, J. Čakste – diplomātiskajai un parlamentāri organizatoriskajai darbībai.

Vērtējot abu valstsvīru darbību pēc dažiem formāliem kritērijiem, šķiet, ka J. Čakste kā sēžu vadītājs ir bijis precīzāks, disciplinētāks un organizētāks nekā K. Ulmanis.

Taču nevar noliegt, ka 1918. gada nogalē J. Čakste – salīdzinājumā ar K. Ulmaņa vētraino politisko darbību – ir pasīvs, pat bezdarbīgs. Jāatzīmē, ka, lai cik sarežģīti būtu bijuši Latvijas delegācijas Parīzes miera konferencē un J. Čakstes kā tās vadītāja darba apstākļi, viņš 1919. gada pirmajā pusē tomēr strādāja nesalīdzināmi vieglākos un privileģētākos apstākļos, nekā tie bija K. Ulmanim valdības galvas amatā.

Atsauces un skaidrojumi

- ¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 1307. f., 1. apr., 4. l., 277.–279. l.; 1313. f., 2. apr., 31. l.; Latvijas Tautas Padome [Stenogrammas], I puse. – Rīga, 1920; Latvijas Tautas Padome [Stenogrammas], II puse. – Rīga, 1920; Latvijas Satversmes Sapulce [Stenogrammas], 1. sesija. – Rīga, 1920; 2. sesija. – Rīga, 1920.
- ² LVVA, 1307. f., 1. apr., 277.–279. l.
- ³ Tabula, kā arī citi turpmākie aprēķini ir autora.
- ⁴ LVVA, 1307. f., 1. apr., 277. l., 2., 29., 31. lp.
- ⁵ Turpat, 1., 4., 12. lp.
- ⁶ Turpat, 9., 30., 31., 33., 37. lp.
- ⁷ Turpat, 9., 12., 33. lp.
- ⁸ Turpat, 95., 97. lp.
- ⁹ Turpat, 45., 96., 97. lp.
- ¹⁰ Turpat, 45., 96., 105. lp.
- ¹¹ Turpat, 38., 40., 41., 43., 46. lp.
- ¹² Turpat, 276. l., 74., 88., 203. lp.
- ¹³ Turpat, 45., 125., 147., 183. lp.
- ¹⁴ Turpat, 148. lp.
- ¹⁵ Turpat, 70., 88., 316. lp.
- ¹⁶ Turpat, 278. l., 50., 91., 100. lp.; 279. l., 262., 267., 289. lp.
- ¹⁷ Turpat, 278. l., 2., 44., 83. lp.; 279. l., 213. lp.
- ¹⁸ Turpat, 278. l., 18., 33. lp.; 279. l., 244., 270. lp.
- ¹⁹ Turpat, 278. l., 33., 50., 69., 143. lp.
- ²⁰ Turpat, 277. l.

- ²¹ Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914.–1940. – [Stokholma], 1976, 269. lpp.; Cielēns F. Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas. – Lidingö, 1963, 2. grām., 121. lpp.
- ²² Skalbe K. Raksti. VI sēj. – Stokholma, 1955, 369. lpp.
- ²³ Latvijas Tautas Padome, 2. puse; Latvijas Satversmes Sapulce, 1. sesija; 2. sesija.
- ²⁴ LVVA, 1313. f., 2. apr., 31. l., 2., 6., 88. lp.
- ²⁵ Turpat, 5., 23., 42., 47., 56., 76. lp.
- ²⁶ Turpat, 28., 44., 53. lp.
- ²⁷ Turpat, 7., 88., 89. lp.
- ²⁸ Turpat, 27., 61., 83. lp.
- ²⁹ Turpat, 32., 37., 43., 52., 53., 70., 76. lp.
- ³⁰ Turpat, 3. lp.
- ³¹ Turpat, 70., 71. lp.
- ³² Turpat, 58., 61., 62. lp.
- ³³ Turpat, 87.–89. lp.
- ³⁴ Turpat, 20., 37. lp.
- ³⁵ Turpat, 37., 47. lp.
- ³⁶ Turpat, 48., 49. lp.
- ³⁷ Cielēns F. Laikmetu maiņā ..., 49. lpp.; J. Čakste: Ilustrēts piemiņas rakstu krājums (Biogrāfiska skice). – Rīga, 1928, 112.–115. lpp.
- ³⁸ J. Čakste ..., 112. lpp.
- ³⁹ Turpat, 106., 107. lpp.; Cielēns F. Laikmetu maiņā ..., 80., 126., 136. lpp.
- ⁴⁰ Latvijas Tautas Padome, 1. puse; 2. puse.
- ⁴¹ LVVA, 1307. f., 1. apr., 1.a, 4. l.
- ⁴² Latvijas Satversmes Sapulce, 1. sesija; 2. sesija.
- ⁴³ LVVA, 1307. f., 1. apr., 105., 277. l.

Aivars Stranga

LSDSP un neatkarīgās Latvijas izveide. 1918–1920

Sociāldemokrāti (mazinieki) un Latvijas autonomijas idejas attīstība

Latvijas pilnīgas neatkarības ideja dzima ļoti vēlu – ne agrāk par 1917. gada pašām beigām – 1918. gadu. Pirms tam pastāvēja dažāda paveida autonomijas – Krievijas sastāvā modeļi, no kuriem visplašāko autonomiju – gandrīz vai neatkarību – paredzēja mazinieka Fēliksa Cielēna (F. Cinis) 1915. gada novembrī emigrācijā Šveicē, Bernē, izstrādātais projekts: autonomai Latvijai būtu savs parlaments, ievērojamas likumdošanas tiesības, pat “.. muitas, ārējās politikas, valsts vispārējā apsardzības, tautas milicijas atzīšana ..”¹. Nelielā Bernes latviešu kolonija atbalstīja projektu; viens kolonijas dalībnieks tomēr bija pret – un tas bija neviens cits kā Fricis Menderts; pēc pusotra gada, atgriezies Latvijā, tieši viņš kļuva par vienu no galvenajiem mazinieku un vēlāk arī t.s. Demokrātiskā bloka virzītājiem pretim arvien plašākas autonomijas un galu galā neatkarības prasībai. 1915.–1916. gadā F. Cielēna drosmīgais, bet nereālistiskais projekts neguva pat sociāldemokrātu – trimdinieku vairākuma atbalstu un tika noraidīts. Mazinieki joprojām atradās tradicionālo marksistisko internacionālistisko dogmu ietekmē: “.. projektā uzstādītās tiesības satur sevī nacionālās attālināšanās un norobežošanās dīgļus un rada decentralizācijas tieksmes strādnieku kustībā ..”² Gandrīz lieki teikt, ka tad, kad sociāldemokrāti – mazinieki debatēja par F. Cielēna plašo Latvijas autonomijas projektu demokrātiskā un republikāniskā Krievijā, latviešu pilsonība bija mēma, neprasiņa neko un bija cariskās lojalitātes uzplūdu pārņemta; arī latviešu tautu autonomijas projekti interesēja maz – bija citas – daudz būtiskākas lietas, par ko

interesēties. Liela tautas daļa pameta Latviju un devās bēgļu gaitās, domājot par izdzīvošanu, nevis autonomiju. Latvijas sabiedrības nopietnāka interese par autonomiju radās tikai 1917. gada pavasarī, kad revolūcija Krievijā pavēra ceļu demokrātijai un haosam, dažādiem – pat kurioziem autonomijas projektiem. Politiskās attīstības centrā neokupētajā Latvijas daļā bija Rīgas Strādnieku deputātu padome, kurā aktīvi darbojās arī no Šveices trimdas pārbraukušais Dr. F. Menders. Kad 1917. gada 30. jūlijā Rīgas pilī notika gandrīz visu kaut cik nozīmīgo latviešu politisko un sabiedrisko organizāciju apspriede – plašākais politiskais pasākums, kāds jebkad līdz tam piedzīvots Latvijā, vadošā loma tajā piederēja tieši Rīgas Strādnieku deputātu padomei, kuras pārstāvju F. Mendera un K. Eliasa izstrādātais Latvijas autonomijas projekts bija Rīgas apspriedes lēmumu pamatā. Tagad patiešām varēja teikt, ka plašas autonomijas (bet neatkarības vēl ne) ideja bija sākusi pārņemt nopietnāku sabiedrības slāņu un organizāciju prātus.³

1917. gada septembra sākumā vācu karaspēks okupēja Rīgu. Draudi, ka Vācija varētu tādā vai citādā veidā sev pilnīgi pievienot okupētās teritorijas un tās kolonizēt ar vācu kolonistiem, aktivizēja latviešu politisko domu gan okupētajā, gan vēl neokupētajā teritorijā. Rīgā, privāti tiekoties dažādu politisko organizāciju politiķiem, noformējās Demokrātiskais bloks, kam piederēs vēsturiskā loma neatkarīgās Latvijas proklamēšanā. Dr. Pauls Kalniņš, Dr. F. Menders, Kārlis Kurševics, Marģers Skujenieks, V. Straujānis bija aktīvākie "bloka mazinieki". 1917. gada septembra vidū Rīgā palikušie sociāldemokrāti – mazinieki pieņēma t.s. neatkarības deklarāciju, kurā tomēr vēl neuzdrošinājās izteikties par pilnīgu Latvijas neatkarību. Bloks tai sekoja ar pāris nedēļu novēlošanos, vēl nespējot piedāvāt neko citu kā vien jau 1917. gada vasarā mazinieku vidū radušos ideju par Latviju kā neitralizētu un starptautiski garantētu autonomiju. Arī šo bloka rezolūciju izstrādāja galvenokārt mazinieks F. Menders, taču Kārlis Ulmanis, P. Kalniņš un Miķelis Valters to stingri atbalstīja, un tā ir iegājusi vēsturē kā šī četrinieka darbs. Tieši K. Ulmanis bija visrezervētākais rezolūciju sacerēšanā ne tikai tāpēc, ka viņš politiski uzmanīgi izturējās pret arvien plašākās

autonomijas prasībām, bet arī tāpēc, ka tieši tādas aktivitātes kā rezolūciju, programmu sacerēšana nebija viņam tuvākās atšķirībā no idejiskā darbībā labi trenētajiem maziņiekiem. "Demokrātiskā bloka vadošo deklarāciju pirmautori ir sociālisti," rakstīja F. Menders.⁴ (Ulmaņa enerģija un griba izšķirošajā 1918. gada novembrī ar uzviju kompensēs viņa zināmu lēnīgumu 1917. gada beigās.) Aptuveni šajā laikā Latvijas sociāldemokrātijas (LSD) 6. apakšrajons Rīgā (t.s. Aleksandra vārtu rajons Rīgā, pie gaisa tilta pirms VEF – maziņieku galvenais, senais atbalsta punkts, kurā, lai gan bija karš un Rīgas rūpniecība izvesta uz Krievijas iekšieni, bija saglabājušies maziņieku atbalstītāji; 1918. gada jūnijā tas atdalīsies no lielinieckās LSD un uz tā pamata izveidosies LSDP) spēra vēl vienu soli tālāk un pieņēma speciālu lēmumu Latvijas neatkarības jautājumā, tomēr vēl neprasot pilnīgu atdalīšanos no Krievijas. Pat 1918. gada sākumā tādas prasības joprojām nebija nevienai latviešu politiskajai organizācijai. Savukārt tie maziņieki, kuri atradās Krievijā (īpaši F. Cielēns, tagad viņi – F. Menders un F. Cielēns – bija apmainījušies lomām), nevarēja vien pārorientēties un pieņemt prasību par neatkarīgu valsti un turējās pie skanīgās, bet tukšās un neiespējamās prasības par "Brīvu Latviju brīvā Krievijā", t.i., autonomiju demokrātiskas Krievijas sastāvā.⁵ Nekas tamlīdzīgs nebija iespējams – nedz demokrātiska Krievija, nedz brīva Latvija vienalga kādā Krievijā.

LSDSP un neatkarīgās Latvijas proklamēšana

1918. gada oktobra beigās – vēl pirms Vācijas sakāves lielajā karā Demokrātiskā bloka pilsoniskajā daļā radās ideja par apvienošanos ar Latviešu Pagaidu nacionālo padomi (LPNP), kura apvienoja sīkas pilsoniskās partijas un grupas un atradās latviešu studentu redzamu korporāciju vadītāju ietekmē (Demokrātiskajā blokā korporāciju dalībnieku nebija; vēl vairāk – sociāldemokrātiem un pat K. Ulmanim bija negatīva nostāja pret tiem). K. Ulmanim tagad bija divas iespējas: iet kopā ar LPNP, kas nozīmēja *de facto* iet pret sociāldemokrātiem, vai

kopā ar sociāldemokrātiem – un – atkal *de facto* – nogremdēt LPNP. Sociāldemokrātu nostāja bija skaidra: pret Demokrātiskā bloka apvienošanu ar LPNP, ko viņi diezgan pamatoti vērtēja kā latviešu pilsētu pilsoņības politiski un sociāli šauru sabiedrisko organizāciju un sīku, eksaltētu politisku grupu, nevis īstu partiju vai apvienību. Nav jātērē laiks un jādibina jauna politiska organizācija, kura, iespējai rodoties, varētu uzņemties Latvijas priekšparlamenta lomu; tā jādibina no politiskām partijām – tāda bija LSDP nostāja. Izšķirošā balss tomēr piederēja K. Ulmanim, nevis sociāldemokrātiem, un viņa lēmums bija drosmīgs, politiski adekvāts un atbilstošs Ulmaņa autoritārajai dabai. 13. novembrī viņš paziņoja Latviešu zemnieku savienības (LZS) vicepriekšsēdim Ādolfam Klīvem, ka LPNP sava šaurā sociālā sastāva un konservatīvās noslieces dēļ, neiekļaujot savā vidū ne kreiso spārnu, ne minoritātes, ir savu laiku nodzīvojuši.⁶ Latvijas priekšparlaments, Latvijas valsts jādibina partijām noteikti kopā ar neatkarīgai Latvijai lojālu kreiso spārnu. Negaidot un neprasot LZS valdes vai Padomes lēmumu, Ulmanis nolēma dibināt Tautas padomi kopā ar sociāldemokrātiem, ar minoritātēm – lai cik maz to pārstāvju, kuri ticēja neatkarīgai Latvijai, arī būtu bijis – un no politiskām partijām. Ar to Ulmanis darīja galu strīdiem LZS iekšienē – strīdiem nebija laika – un LPNP redzamo pārstāvju Arveda Berga un Volde-māra Zāmuēla drudžainajām aktivitātēm, vērstām pret LZS vienošanos ar LSDP un Tautas padomes izveidi. Tas bija vienīgais K. Ulmaņa autoritārisms, kuram bija attaisnojums: nebija laika, nedrīkstēja gaidīt – Padomju Krievija jau bija sākusi gatavoties uzbrukumam Rietumiem (tas sāksies 29. novembrī ar iebrukumu Igaunijā, kad tika ieņemta Narva; tajā pašā dienā V. Ļeņins izrikoja, lai sāk dibināt Padomju Latvijas valdību). “Demokrātiskais bloks ne ar ko neapvienojās, tāpat Nacionālā padome (LPNP. – A. S.) – ne,” abas organizācijas beidza pastāvēt.⁷

17. novembrī Rīgā, Suvorova ielā 3, t.s. Zemgaļa kasē (Latviešu amatnieku krājaizdevumu sabiedrībā, kuru bija dibinājis Gustavs Zemgals), divi LZS pārstāvji – K. Ulmanis un M. Valters – un divi sociāldemokrāti – P. Kalniņš un F. Menders – panāca izšķirošo vienošanos par brīvas, demokrātiskas Latvijas pasludināšanu un par pirmā Pagaidu valdības vadītāja

kandidatūru. Bez mazākām iebildēm sociāldemokrātu vadītāji piekrita enerģiskā K. Ulmaņa kandidatūrai. Šiem četriem vīriem ir vislielākie nopelni neatkarīgas Latvijas idejas attīstībā un īstenošanā. Taču jau 17. novembrī sociāldemokrāti noraidīja K. Ulmaņa neatlaidīgo aicinājumu piedalīties Pagaidu valdības darbā. Noraidīja ne jau tāpēc, ka nevēlējās atgrūst galēji kreisi noskaņoto Latvijas proletariātu, kura vairākums gaidīja radikālu padomju varu; noraidījuma motīvs bija dziļāks, dogmatiskāks, ideoloģiskāks. Sociāldemokrātu priekšstatā viņu mērķis bija veicināt pilsoniskas, kapitālistiskas Latvijas piedzimšanu, izpildot tikai „.. dzemdību palīga nepateicīgo lomu, it labi paredzēdami, ka jaundzimušais nebūs akušieriem līdzīgs, bet bieži arī naidīgs”⁸. Viņi negribēja cieši saistīties ar pilsonisko politisko varu, liekot sava darba uzsvaru uz sociāldemokrātijas un tās atbalstītāju šķirisko mērķu un uzdevumu īstenošanu. Šos mērķus, pēc viņu priekšstatiem, vislabāk īstenot opozīcijā, neizšķīstot sīkpilsoņu straumē. Kādreiz – nākotnē, kad kapitālisms Latvijā būs attīstījies, bet sociāldemokrāti un strādnieki būs kļuvuši spēcīgi ideoloģijā, daudzskaitliski savās organizācijās un materiāli nodrošināti, tad partija arī varēs uzņemties politisku atbildību un varu. Politiskās varas loma atšķirībā no komunistiem sociāldemokrātu politiskajā filozofijā netika pārspīlēta, pat otrādi. Nevēloties uzņemties nekādu praktisku atbildību par jaunās Pagaidu valdības darbību, ko var vērtēt arī kā negribu uzņemties atbildību par tikko pasludinātās valsts likteni, sociāldemokrāti tomēr pavisam neatteicās no politiskās dzīves ietekmēšanas un pieprasīja sev trešdaļu vietu Tautas padomē: tas neuzliktu atbildību par smago praktisko jautājumu risināšanu un ļautu Ulmani kritizēt bez mēra, taču dotu partijai ietekmes sviras priekšparlamentā. Tik nepamatoti daudz sociāldemokrātiem nevēlējās dot neviena cita partija, un LSDSP samierinājās ar desmit vietām – mazāk par trešdaļu – Tautas padomē, kurā uz 17. novembri – Padomes izveides brīdī – bija jābūt 40 locekļiem. Kopā ar citām partijām sociāldemokrāti piedalījās vēsturiskajā neatkarīgās Latvijas pasludināšanas aktā 18. novembrī. (Zīmīgi, ka, pieprasot sev trešdaļu vietu Tautas padomē, viņi nespēja aizpildīt pat piešķirto – mazāko vietu skaitu: 17. novembrī – Tautas padomes dibi-

nāšanās dienā – sociāldemokrāti bija pieci; 21. novembrī partijas Izpildu komiteja un Rīgas komiteja ievēlēja deviņus delegātus Tautas padomē, lai gan pienācās desmit vietu. Tas liecināja par to, ka prasība pēc trešdaļas vietu bija tikai politisks, ambiciozs žests.⁹⁾

Destruktīvā kritika

Vēl nebija pagājušas trīs dienas kopš neatkarīgās Latvijas pasludināšanas, kad sociāldemokrāti jau paziņoja, ka Tautas padome – institūcija, kuras izveidē viņu loma bija tik nozīmīga un kura tikko bija proklamējusi neatkarīgo Latviju, – “.. ir surogāts ..”; “.. sociāldemokrāti kā strādnieku partija, ņemdami viņā dalību, ne ar ko nesaista savas rokas ..”.¹⁰⁾ Tas jau bija pieteikums dezertēšanai, kuras cēloņi bija vismaz divējādi, jau minēti iepriekš: pirmkārt, sociāldemokrāti – kā ne viena cita partija – atradās savu teorētisko dogmu iespaidā, kuras bija pat sterilākas nekā viņu cienītajiem austromarksistiem (pilsoniskā valdībā nestāties, pilsonisku politiku neatbalstīt, lai gan viņu augsti vērtētais Oto Bauers bija rīkojies otrādi Austrijā); otrkārt, sociāldemokrātu politiskais stāvoklis patiešām bija sarežģīts, iespējams, sarežģītāks nekā jebkurai citai partijai vai grupai: “strādnieku šķira”, par kuras pārstāvjiem viņi sevi uzskatīja, gaidīja ekstrēmi radikālu politiku, kuru sociāldemokrāti nevarēja un negribēja viņiem dot; to varēja dot tikai Stučka, nevis Menders – sociāldemokrātu faktiskais vadītājs, lai cik kreiss viņš arī būtu bijis. Lai kā sociāldemokrāti uzbruktu pilsoņiem, viņi – Vakareiropas sociāldemokrātu idejiskie sekotāji – vēl nespēja piedāvāt to, ko gaidīja Latvijas lauku, tātad gandrīz visas Latvijas iedzīvotāju vairākums: radikālas, egalitāras agrārās reformas lozungu. Nekas cits kā vien sociāldemokrātu Rietumeiropas emigrācijā apgūtā ideoloģija lika viņiem pasludināt tikai to, ka “.. agrārā jautājuma galīga izšķiršana atstājama Satversmes Sapulcei ..”¹¹⁾, tātad – kādai neskaidrai nākotnei. Kad šī sapulce varētu sanākt, ko tā varētu pasludināt, to neviens nevarēja pateikt, un šādi neskaidri, lai arī tiesiski, kulturāli lozungi nevarēja pievērst sociāldemokrātiem lauku vairākumu.

Tuvākos partijas uzdevumus noteica šādus: 1) pagaidu pašvaldību izveidošana pilsētās – tām būtu jāsatāv no partiju pārstāvjiem, līdzīgi kā Tautas padomei; savukārt laukos paredzēja pat pašvaldību vēlēšanas, kurās varētu piedalīties katrs 20 gadu vecs pilsonis, arī sievietes; 2) partijas komiteju izveide visā Latvijā; 3) nacionālo minoritāšu tiesību nodrošināšana, piešķirot tām “nacionāli – personālu autonomiju”¹². Aplūkosim sīkāk partijas darbību 1918. gada nogalē un novērtēsim, cik reāli bija tās izvirzītie uzdevumi un kādi rezultāti tika sasniegti.

Galvenais uzdevums, kas tolaik bija jāīsteno K. Ulmaņa Pagaidu valdībai, bija valsts institūciju izveide, bruņoto spēku radišana un lielinieku uzbrukuma apturēšana. Ne tikai no mūsdienu viedokļa raugoties, var secināt, ka tajā laikā tas nebija īstenojams. Sociāldemokrātu nostāja pret Padomju Krievijas agresiju bija neitrāla: no vienas puses, tika atzīts, ka sociālismu nevar atnest ar durkļiem (“tikai uz iekšēju spēku celts sociālisms būs celts uz granīta pamatiem”); no otras puses, agresijai nav jāpretojas militāri (sociāldemokrāti “.. nevar šaut uz strādniekiem ..”; acīmredzama bija ilūzija, ka Stučka nes Latvijai “sociālismu”, nevis baigu terora komunismu, nereti pat baigāku par to, kas valdīja pašā Krievijā).¹³ Šī nostāja, ko varētu nosaukt pat par anti-nacionālu no Latvijas valsts interešu viedokļa, nebija dīvaina, ievērojot sociāldemokrātu grūto, pat neapskaužamo politisko stāvokli. Valsts iedzīvotāju vairākums gaidīja Pēteri Stučku vai labākajā gadījumā bija vienaldzīgs pret Ulmaņa Pagaidu valdību. Sociāldemokrātu mēģinājums civilizēti un idejiski apkarot lieliniekus un apgaismot to atbalstītājus par “lieliniecisma maldu ceļiem” bija pilnīgi neveiksmīgs: masu sapulcēs dominēja cits – radikāls noskaņojums, lielinieki guva arvien lielāku piekrišanu, un 26. novembrī LSDSP Izpildu komiteja bezspēcīgi secināja, ka sociāldemokrātu sapulces izjauc lielinieku piekritēji. Mēģinājumi lieliniekus pieveikt tipiskā sociāldemokrātiskā veidā – ar ideoloģiskām diskusijām un nikniem “Sociāldemokrāta” ievadrakstiem (to galvenie autori bija F. Menders un V. Rikveilis) – bija ne tikai neveiksmīgi, jo lielinieku atbalstītāji “Sociāldemokrātu” nelasīja, bet radīja domstarpības pašā LSDSP vadībā: kad tā 27. novembrī savā bezspēcībā

un naivā iedomā, ka toņa maiņa var mainīt komunistu nostāju, ieteica Menderam būt mazāk asam pret lieliniekiem, kaprīzais partijas faktiskais vadītājs piedraudēja atteikties no vadošiem amatiem partijā.¹⁴ Tolerantāki raksti nepievērstu sociāldemokrātiem un Latvijas valstij lielinieciskas masas; tās varēja pievērst Latvijai tieši tas, kas tolaik masas atrāva no neatkarīgās valsts, – Stučka, kura radikālisms pavedis vairākumu 1918. gada beigās – 1919. gada sākumā, taču tieši viņa šaušalīgais latviskais komunisms arī veicinās ātru komunistisko maldu izdzīvošanu.

Sociāldemokrātu neveiksme cīņā par masām, nezudusī cerība tās pārtvert vēl vairāk pastiprināja sociāldemokrātu haotisko un destruktīvo nostāju pret Tautas padomi un Pagaidu valdību, kura – pati nespēcīga un atkarīga no dezorganizētā vācu karaspēka – centās apkarot lielinieku augošo aktivitāti Rīgā, izgaiņājot to sapulces un vienu otru apcietinot. Jau 2. decembrī LSDSP Izpildu komiteja pieļāva iespēju aiziet no “surogāta” – no Tautas padomes un pārtraukt atbalstu Ulmaņa Pagaidu valdībai (faktiski nekāda reāla atbalsta arī nebija bijis) kā “nedemokrātiskai” (mazinieku senā kaite – domāšana teorētiskās kategorijās, kuras bija pilnīgi ārpus realitātes – uz kārts bija likta nevis “demokrātija”, bet gan Latvijas kā neatkarīgas valsts izdzīvošana), kas neesot spējīga tikt galā ar jukām valsti. Lēmums par aiziešanu no Tautas padomes vēl netika pieņemts, taču protests pret lielinieka Rūdolfā Endrupa vadīto demonstrāciju izklīdināšanu, t.i., protests pret to, kas būtu bijis jādara vēl enerģiskāk, ja Pagaidu valdībai būtu bijis spēks, tika pieņemts.¹⁵ Turpmākie sociāldemokrātu uzbrukumi Tautas padomei un Ulmaņa Pagaidu valdībai izrietēja no partijas bezspēcības un bija nekonstruktīvi. “Lieliniecisma maldu ceļu” ātrāku izstaigāšanu neveicināja arī partijas agrārā politika, lai arī tā bija ekonomiski sakarīga un pamatota (diemžēl ekonomiskā lietderība un politiskā veiksmē reti kad Latvijā gājušas kopsolī). Rietumnieciskos intelektuāļus P. Kalniņu un F. Menderu agrārais jautājums interesēja maz – tikpat maz kā viņu idejiskos skolotājus Vācijas un Austrijas sociāldemokrātijā; izsenis partijā tas bija Anša Buševica rūpju objekts. 1918. gada decembra partijas konferences lēmumus agrārājā jautājumā nodiktēja viņš; tie bija

tradicionāli sociāldemokrātiem – A. Buševica nostāja agrārajā jautājumā bija saimnieciski gudra, taču ne politiski iespējama vai populāra. Viņš un visa LSDSP iestājās par muižu un baznīcas zemju konfiskāciju, nevis par to egalitāru sadalīšanu; sociāldemokrātu ideāls bija kapitālistiski lieluzņēmumi laukos.¹⁶ Tas nepavisam nebija tas, ko gaidīja nepacietīgās bezzemnieku un sīkzemnieku masas Latvijas laukos.

Tā kā lielinieku uzvara 1918. gada beigās nebija novēršama un sociāldemokrāti bruņotu cīņu pret tiem noraidīja, viņu aiziešana no Tautas padomes bija tikai laika – turklāt neilga – jautājums. Aiziešanu paātrināja F. Mendera radikālisms – viņš visaktīvāk iestājās par atbalsta pārtraukšanu Tautas padomei un personiski uzrakstīja LSDSP konferences (26.–28. decembris) rezolūciju pret Tautas padomi un Pagaidu valdību. Izstāšanās no Tautas padomes tika motivēta ar sešiem, pat paradoksāliem argumentiem. Visasāk Tautas padomei, kur sociāldemokrātiem bija otra lielākā frakcija, un Ulmaņa Pagaidu valdībai tika pārmests: 1) nespēja novērst “pilsoņu karu”; patiesībā Latvijas galvenā problēma bija nevis pilsoņu karš, lai arī tā elementi noteikti pastāvēja, cik Padomju Krievijas agresija, kuru Ulmanis patiešām nespēja novērst; 2) Pagaidu valdības “terors” pret iedzīvotājiem un gūstā kritušajiem dažiem sarkanarmiešiem;¹⁷ terora apjoms tika ārkārtīgi pārspilēts – runa nebija par teroru, bet par kārtības uzturēšanu – cik nu bija Ulmaņa spēkos – un cīņu pret padomju iebrucējiem, diemžēl pārāk vāju. Tautas padomei un Pagaidu valdībai tika uzstādītas pretrunīgas un tobrīd pilnīgi neizpildāmas prasības, īpaši tādas kā prasība pēc vispārējās mobilizācijas, kas būtu tālaika masu noskaņojuma apstākļos tikai neveiksme, un pašvaldību vēlēšanām, kas bija neizpildāma lielinieku agresijas laikā, kā arī Tautas padomes no maiņa ar kaut kādu “centrālu demokrātisku orgānu”, kas bija pilnīgi neiespējami politiskā haosa apstākļos. Vēsturnieks Uldis Ģermanis pamatoti norāda, ka viskuriozākais apvainojums Pagaidu valdībai bijis tas, ka valdība neesot meklējusi atbalstu pie “Centrālās Vācijas sociālistiskās valdības”¹⁸. Sociāldemokrātiem – īpaši F. Menderam – jau bija jāzina – un viņi zināja –, ka no “sociālistiskās Vācijas” nekas labs nav gaidāms; kā visi citi, arī šis pārmetums Ulmaņa valdībai bija melīgs.

Sociāldemokrāti patiešām bija ļoti cerējuši uz jaunās Vācijas atbalstu. Jau 1918. gada vasarā, vēl ķeizara laikā, kad Rīgā ieradās vācu sociāldemokrāts Augusts Vinnigs, viņi ar to nodibināja diezgan ciešus kontaktus; pateicoties sociāldemokrātiem, A. Vinnigs pat iepazinās ar Demokrātiskā bloka ļaudīm. Novembra revolūcija Vācijā, monarhijas krišana un vācu sociāldemokrātu nākšana pie varas radīja sajūsmu, kurai neka vējoties sekoja lielas cerības uz “sociālistiskās Vācijas” palīdzību gan sociāldemokrātiem kā partijai, gan Latvijas jaunajai valstij (tiesa, partijai idejiski tuvāki bija nevis t.s. vairākuma sociāldemokrāti, bet gan neatkarīgie sociāldemokrāti G. Lēdebūra un Dr. Hugo Hāzes vadībā, kuri jau vācu okupācijas laikā bija nosodījuši aneksionistisko politiku Baltijā; tagad arī viņi bija jaunās Vācijas valdībā, pastiprinot LSDSP cerības uz atbalstu). “Tad nāca vācu revolūcija. Mēs, sociāldemokrāti, raudzījāmies uz to ar lielām cerībām. Mēs viņu apsveicām kā savu lietu. Mūsu sirdis pukstēja līdz[i] vācu strādnieku cīņai ..”¹⁹ Sirdis pukstēja par strauju un pāragri... Decembrī Menders devās uz Berlīni meklēt neatkarīgo sociāldemokrātu palīdzību LSDSP kā partijai, taču neaprobežojās tikai ar to vien: bez jebkādas pilnvaras, “uz savu galvu”, kā viņš pats teica, F. Menders lūdz Hāzi kā valdības locekli mēģināt panākt, lai vācu okupācijas armija nebēgtu, nodarbotamās ar sveša īpašuma atņemšanu, atstājot Latviju par laupījumu Stučkam, bet paliktu Latvijā vēl kādu laiku un palīdzētu apturēt lieliniekus.²⁰ To vēlējās ne tikai Menders, bet pat uzvarējusi Antante, taču arī tās spēkos nebija apturēt vācu sabrukumu Baltijā, par H. Hāzi un F. Menderu nerunājot. Gandrīz vienlaikus ar viņu Berlīnē uzturējās arī A. Vinnigs, kurš pēc vācu revolūcijas bija augstākais Vācijas valdības pārstāvis Latvijā; viņa brauciens bija daudz sekmīgāks. A. Vinnigs domāja nevis par atbalstu Latvijas neatkarībai un demokrātijai, bet par Stučkas apturēšanu un vācu interešu nosargāšanu Latvijā, kas nebija iespējams ar dezorganizētā vācu okupācijas karaspēka palīdzību. Bija jāvervē brīvprātīgie algotņi – decembra vidū Berlīnē viņš “.. esot nodibinājis sevišķu pieņemšanas biroju Baltijas aizstāvēšanai vajadzīgās “dzelzs divīzijas” formēšanai. Birojs tiek visādi atbalstīts no Kara ministrijas Berlīnē, un viņam ir ļoti plaši, gandrīz neaprobežoti materiāli

līdzekļi." (Vinnigu aktīvi atbalstīja divi talantīgi palīgi – finansiālo palīdzību gādāja Rīgas advokāts Adalberts Folks, idejisko karogu turēja drosmīgais karavīrs 25 gadus vecais vācbaltiešu trieciennodaļas komandieris leitnants barons Hanss Manteifels)²¹. Tā būs liktenīgā Dzelzs divīzija, kas sagādās Ulmaņa valdībai un visai Latvijai milzīgās problēmas dažus mēnešus vēlāk; tobrīd – tikai iedīgli – pat tā nespēja apturēt lielinieku agresiju. 1919. gada 2. janvārī, atstājot Rīgu, K. Ulmanis un iekšlietu ministrs M. Valters nodeva varu Rīgā pilsētas valdei, uzdodot tai “.. gādāt par kārtību un drošību pilsētā ..”; valde izveidoja apsardzības komisiju, kurā darbojās arī pilsētas valdes loceklis sociāldemokrāts Jūlijs Celms.²² Nekas vairs nebija glābjams: 4. janvāra agrā rītā Stučka jau bija Rīgā. Sociāldemokrātu aiziešanā no Tautas padomes, protams, bija politiskas nodevības deva, taču šī aiziešana nebija tā, kas ietekmēja notikumu gaitu – Tautas padomei nebija ietekmes uz to; palikdami padomē, sociāldemokrāti neatvairītu Stučku; aiziedami no tās, viņi neparādīja stāvokli bezcerīgāku, nekā tas jau bija.

Ieradusies Liepājā, K. Ulmaņa Pagaidu valdība apmetās Latviešu bankas telpās Lielajā ielā 8. Jau 11. janvārī K. Ulmanis uz Ziemeļu telegrāfa sabiedrības kabelķuģa “*H. C. Orsted*” klāja atstāja pilsētu, dodoties ilgstošā ārzemju braucienā meklēt palīdzību Latvijai un savai valdībai. Vājās un dilstošās varas groži līdz 1. martam nonāca iekšlietu ministra M. Valtera rokās.

Liepājas posms

“Komunistu kara spēku laušanās caur Baltiju uz Vāciju ir pirmā kārtā cīņa pret demokrātismu kā Baltijas valstīs, tā pašā Vācijā.” (Ziņotājs, 1919, 5. janv.)

Tas, ka Stučkam neizdevās iekarot Liepāju, ļāva tieši tur sociāldemokrātiem īstenot vismaz daļu sava galvenā mērķa – darbība pašvaldībās, demokrātijas nostiprināšana “no apakšas”. Liepājas strādnieku deputātu padome tika izveidota jau 1918. gada 14. novembrī; tās

izpildu komitejā līdz 1919. gada 13. janvārim sociāldemokrāti bija vairākumā, bet tad zaudēja lieliniekiem. Savukārt pilsētas domes vēlēšanās, kuras bija diezgan sīvas – tajās piedalījās 12 sarakstu; LSDSP gāja kopā ar Bundu – 19. janvārī uzvarēja, saņemot 54% balsu, kas liecināja, ka vismaz Liepājā lielinieku vilnis sāk plakt. Par pilsētas galvu tika ievēlēts A. Buševics, un viņa darbība bija sekmīga, godīga, korupcijas neskarta. Tagad var likties, ka 1919. gadā nebija cita jautājuma kā cīnīties pret vai par Stučku un Ulmani; daudziem galvenais jautājums bija pavisam cits: kā izdzīvot, kā iegūt pārtiku. Tieši iedzīvotāju nodrošināšanā ar pārtiku A. Buševica darbība bija diezgan efektīva, īpaši – pēc 16. aprīļa baronu puča, kad Antante, nosodot puču, bloķēja Liepājas ostu, bet miltu krājumi pilsētā pietiktu tikai līdz 12. maijam. ASV bija gatava piegādāt pārtiku civiliedzīvotājiem, taču, būdama neparasti draudzīga pret vācbaltiešiem (ASV misijas vadītājs pulkvedis-leitnants Vorviks Grīns ieradās Liepājā un jau 1. maijā uzstāja, lai Ulmanis izveido valdību ar vācu baroniem un niedristiem), pieprasīja, lai Ulmanis izlīgst ar pučistiem, ko Ulmanis nevēlējās (Ulmaņa un Niedras tikšanās 30. aprīlī beidzās neveiksmīgi), vismaz tajā ziņā, ko pieprasīja amerikāņi. Beidzot tika panākts kompromiss, ka amerikāņu miltus nodos nevis Ulmaņa vai vācu marionetei – Borkovska–Niedras valdībai, bet pilsētas galvam Buševicam. Viņš tos taisnīgi izdalīja vai pārdeva, bet iegūtos līdzekļus godīgi nogādāja Ulmanim uz “Saratov” klāja (sakarus ar “Saratov” uzturēja mazs tvaikonītis “Elba”).²³ Dr. P. Kalniņš savukārt vadīja Liepājas pilsētas valdes slimnīcu nodaļu, nodrošinot iedzīvotāju medicīnisko aprūpi, kas arī daudziem bija svarīgāk par “lielo politiku”. Jau aprīļa sākumā – vēl pirms 16. aprīļa baronu puča pret K. Ulmaņa Pagaidu valdību – sociāldemokrāti izlēma, ka ir laiks atgriezties Tautas padomē, jo kļūmīgā aiziešana nebija devusi nekādus politiskus ieguvumus. Arvien skaidrāk pat sociāldemokrātiem kļuva redzams, ka galvenais drauds Latvijai un arī viņu partijai ir nevis K. Ulmanis vai iekšlietu ministrs M. Valters – sociāldemokrātu iedomā visjaunākais Pagaidu valdības ministrs, kurš 3. aprīlī slēdza partijas laikrakstu “Strādnieku Avīze” un bija aizliedzis izdot savu laikrakstu Bundam, – bet nevaldāmie vācu

spēki – vietējā landesvēra vācu daļas un ārzemnieku Dzelzs divīzija. 3. aprīlī, neievērodama M. Valtera "represijas", partija ne tikai paziņoja par gatavību atgriezties Tautas padomē, bet pat ieiet valdībā, protams, motivējot to ar tipisku kreisu tukšvārdību (".. šo rūgto biķeri uzņemtos uz sevi apziņā, ka viņi strādā sociālisma darbu ..").²⁴

Pamazām bija sākusi ataust arī apziņa, ka no "sociālistiskās" Vācijas nekas labs nav gaidāms; sākot ar martu, piedaloties Vācijas neatkarīgo sociāldemokrātu kongresā Berlīnē (2.–6. marts), LSDSP pārstāvji – īpaši aktīvi Pēteris Sēja un Dr. P. Kalniņš – izvērta Vācijas politikas Latvijā kritiku, pieprasot ".. nekavējošu un pilnīgu vācu karaspēka izvešanu no Latvijas .." (kā būtu ar Stučkas padzīšanu no Rīgas, ko veiks vācu daļas, ja šī prasība tiktu īstenota. – A. S.).²⁵ Latviešu sociāldemokrātu starptautiskās aktivitātes nav noliedzamas – tās turpinājās visos iespējamajos starptautiskos forumos līdz pat 1919. gada rudenim. Vācijā viņi saņēma neatkarīgo sociāldemokrātu atbalstu, taču tās neietekmēja nedz Vācijas valdību, kuras politika pret Latviju nebija tik viennozīmīga un vienkārša, kā likās LSDSP, – kā "reakcijas atbalstīšanas" politika, nedz Dzelzs divīziju Latvijā, kas baudīja ievērojamu politisko spēku atbalstu Berlīnē. Zīmīga bija latviešu sociāldemokrātu bijušā paziņas ietekmīgā A. Vinniga atbilde H. Hāzem Vācijas parlamentā 1919. gada 4. jūlijā, pēc tam kad Hāze bija nosodījis vācu daļu teroru Latvijā: "Tā cīņa, kura patlaban norit Baltijā, ir lielās vācietības atlieku iznīcināšanas cīņas pēdējais akts .. es nevaru tam vārdam "Baltijas baroni" piešķirt to naidu kā Jūs. Es redzu viņos ne tikai privileģēto zemes īpašnieku kārtu, bet arī tos ļaudis, kuri 700 gadus cauri tur augsti turējuši vācietību un vācu kultūru. Ja apstākļi par nožēlošanu spiež mūs atvilkt no turienes mūsu karaspēku, tad tā sekas laikam būs vācietības pēdējo atlieku iznīcināšana, ko es uz visdziļāko nožēloju."²⁶

16. aprīļa baronu pučs Liepājā nāca kā glābiņš gan sociāldemokrātiem, gan pat – Ulmanim. Sociāldemokrātiem tas ļāva ar godu atgriezties Tautas padomē un pārvarēt pašu radīto stāvokli, kad viņi bija palikuši ".. karājoties gaisā .." un mocījās, kā lai rod kādu attaisnojumu, lai atgrieztos.²⁷ Ulmanim pučs bija izdevīgs, jo viņa Pagaidu valdības (lai arī tā faktiski nefunkcionēja un bija reducēta līdz

tvaikoņa "Saratov" klāja "pārvaldīšanai") popularitāte latviešu sabiedrībā sāka augt, bet priekšstati par Pagaidu valdību kā vācu marioneti – mazināties. Jau 17. aprīļa vakarā Liepājā sapulcējās nelegāla latviešu demokrātisko partiju – Latviešu zemnieku savienība, LSDSP, Latviešu Demokrātu partija, Latviešu Radikāldemokrāti, Latvijas Nacionāldemokrāti, Latvijas Republikāņi un Latvijas Neatkarības partija – pārstāvju sanāksme, kurā piedalījās arī sociāldemokrāti Andrejs Petrevics, B. Kalniņš un citi. Apspriede pieņēma "Paziņojumu", kurā nosodīja puču un paziņoja: "Mēs pastāvam uz to, ka Latvijas politiskās iekārtas noteikšana pieder vienīgi uz demokrātiskiem pamatiem vēlētai Latvijas Satversmes Sapulcei un līdz viņas sanākšanai zemes pārvaldība nododama Latvijas Pagaidu valdībai, sastādītai uz brīvas vienošanās pamata no vietējo iedzīvotāju vairākuma priekšstāvjiem."²⁸ (Te saskatāma prasība pēc Pagaidu valdības sastāva maiņas un pat zināms mājiens uz sociāldemokrātu iespējamu piedalīšanos tajā, kas tomēr neīstenosies praksē.) Naktī uz 19. aprīli grupa apbruņotu sociāldemokrātu B. Kalniņa vadībā ieņēma Opelta spiestuvi un tur "Strādnieku Avīzes" burtliči salika un iespieda paziņojumu, kuru Liepājas ugunsdzēsēji izlīmēja pa visu pilsētu. Pučisti nebija paspējuši apcietināt apsardzības ministru Jāni Zālīti; B. Kalniņš stājās kontaktos ar viņu un ministra uzdevumā saformēja t.s. Liepājas apsardzības rotu, kura sastāvēja no sociāldemokrātiski noskaņotiem jauniešiem. Protams, tai nebija liela nozīme 1919. gada notikumos, taču pat tā bija zināms atbalsts Ulmaņa valdībai, kam nācās pārvarēt milzīgas grūtības, formējot latviešu karaspēku (jūlija sākumā, kad Ulmanis nokāpa no tvaikoņa "Saratov", šī sociāldemokrātiskā rota īsu brīdi bija vienīgais Pagaidu valdības bruņotais spēks Liepājā).²⁹

Aprīļa beigās sākās konsultācijas starp Tautas padomē pārstāvētajām partijām un sociāldemokrātiem par viņu atgriešanos padomē. Konsultāciju laikā LSDSP pārstāvji stingri noraidīja jebkādu izlīgumu ar Andrieva Niedras piekritējiem – šāds izlīgums šķita pieņemams diezgan daudziem Latviešu zemnieku savienībā, kā arī citās partijās, un uz to mudināja arī ASV pārstāvis Latvijā Vorviks Grīns,

kurš bija draudzīgs vācbaltiešiem un viskonservatīvākajiem (pat reakcionāriem) latviešiem. 12. maijā Liepājā sanāca Tautas padomes sēde, kurā jau piedalījās sociāldemokrāti – tā bija viņu vēlinā atgriešanās; no 102 padomes locekļiem sēdē piedalījās 66 – tagad jau vairākums, un priekšparlaments varēja vismaz pretendēt uz tautas pārstāvniecības daļēju atspulgu. Padome pieņēma trīs rezolūcijas – “Par 16. aprīļa puča nosodīšanu”, “Vācijas valdībai”, “Sabiedroto valdībām”, kuru izstrādāšanā sociāldemokrātiem bija ievērojama loma. Beidzot bija notikusi arī orientācijas maiņa nostājā pret Vāciju un Antanti: “Mēs domājam, ka no valstīm, kuras mums spētu sniegt palīdzību .. krīt svarā tikai sabiedrotie (Antante)...” Taču spēles noteikumus diktēja nevis Tautas padomes sēde, kuru – par pārsteigumu – landesvērieši neaiztika, bet vācu daļu enerģiskais un pat varonīgais uzbrukums Rīgai, kura tika atbrīvota no Stučkas varas 22. maijā. Pēc Rīgas ieņemšanas vācu karaspēks izvērta neredzētu slaktiņu, nogalinot vismaz dažus tūkstošus cilvēku, kuri nebija vainīgi Stučkas režīma patiešām briesmīgajā terorā pret vācbaltiešiem – komunisti jau bija gabalā, un vācu atreibība, tāpat kā komunistu noziegumi, kas to bija izprovocējuši, vērsās pret nevainīgiem civiliedzīvotājiem. Faktiskā vara bija vācu rokās, formālā piederēja nožēlojamajai A. Niedras valdībai. Vācu teroram valdot (faktiski landesvērieši veica masveida kara noziegumus), Rīgā nelegāli sapulcējās Tautas padomes partiju Rīgas pirmorganizāciju pārstāvji un pieņēma uzsaukumu “Rīgas un Vidzemes iedzīvotājiem”, kuru pats B. Kalniņš un viņa rotas kareivji izlīmēja pilsētā.

“Tagad, kad pretdemokrātiskais anarhistiskais lielinieisms (komunisms) ir sabrucis, tautas valdībai būtu steidzīgi jāķeras pie saimnieciskās dzīves atjaunošanas izpostītajā Latvijā, bet likumīgām valsts, pilsētu un lauku pašvaldības iestādēm neļauj darboties, un to vietā darbojas vācu militāriestādes. Joprojām turpinās iedzīvotāju nošaušana bez jebkādas likumīgas un tagadējiem apstākļiem piemērotas tiesas. Nav sperti nekādi soļi pret Latvijas vērtību patvaļīgu atsavināšanu un izvešanu no Latvijas, kā arī sabiedrisku un valsts uzņēmumu piesavināšanu. Viss tas tikai vairo postu un naidu Latvijā, un visa atbildība par šīm parādībām un viņas sekām gulstas uz patvarīgo mācītāja “Niedras

valdību". Stingri un noteikti uzstājoties kā pret lieliniecismu, tā pret katru citu laupīšanas un patvarības politiku, mēs prasām, lai tūlīn tiktu atjaunota visu likumīgo Latvijas valdības orgānu darbība. Tikai Tautas Padomes apstiprinātās Pagaidu valdības rīkojumi uzskatāmi par likumīgiem Latvijā, bet katras patvarīgas "ministrijas" pavēles – par nelikumīgām."³⁰

Pat ar visām piedzīvotajām neveiksmēm sociāldemokrāti vēl jo-projām apelēja pie "sociālistiskās Vācijas", aicinot savaldīt vācu spēkus Latvijā; tāpat kā agrāk, gandrīz neviens viņos neklausījās – LSDSP CK uzsaukumu "Vācijas proletariātam" nenodrukāja neviens vācu laikraksts, izņemot neatkarīgo sociālistu laikrakstu "Die Freiheit"; pat vairākums sociāldemokrātu izdevumu to pilnīgi ignorēja.³¹ Latvijas neatkarība bija jāiekaro pašiem; palīdzība – ļoti būtiskā, pienāca pavisam ne no turienes, no kurienes to gaidīja dogmatiskie sociāldemokrāti, – Cēsu kaujās tā nāca no pilsoniskās Igaunijas, pret Bermontu – no "imperiālistiskās" Anglijas un Francijas, Latgales atbrīvošanā – no "reakcionārās panu Polijas"; nekad – no "starptautiskā proletariāta".

Nobeigums

*"Latvija var būt brīva un neatkarīga tikai kā demokrātiska Latvija, kā plašo tautas masu Latvija."
(Sociāldemokrāts, 1919, 29. okt.)*

1919. gadā Latvijā faktiski darbojās tikai divas īstas partijas, atbilstošas šim vārdam, – sociāldemokrāti, kuru rindās 1918. gada decembrī partijas pirmās konferences (pēc neatkarības pasludināšanas) laikā bija 2500 biedru, un Ulmaņa vadītā Latviešu zemnieku savienība. Abas pieļāva nopietnas politiskas kļūdas un bija spiestas mainīt daudzus savus lozungus, abām vārdi un darbi bieži vien gāja pretējus ceļus – tas vispār ir raksturīgi partijām. Sociāldemokrātu stāvokli vēl vairāk sarežģīja viņu sociālā pamata – latviešu strādniecības smagie zaudējumi kara un rūpniecības evakuācijas rezultātā un partijas līderu dogmatisms.

Partijas nostāja līdz 1919. gada pavasarim bija pretrunīga, nereti pat haotiska. Sākot ar vasaru, tā kļuva sakarīgāka. Vieni no pirmajiem sociāldemokrāti pamanīja, ka Antantes lielvalstu diktētais Strazdu muižas pamiers ar vācu daļām (3. jūlijs, pēc Cēsu kaujām) nes sevī bīstamus Latvijas ienaidnieku nākamo avantūru draudus – par to tika celta trauksme jau kopš jūlija vidus, pieprasot armijas nostiprināšanu: “.. stāvoklis ir kritisks un draudošs ..”; ja uzvarēs bermontieši, “.. mēs esam beigti – beigti uz laiku laikiem un ne vien kā valsts, bet arī kā tauta”.³² Taču ko tad varēja darīt Pagaidu valdība – preventīvi uzbrukt Jelgavai? Tādai rīcībai nebija ne militāro spēku, ne politiskas gribas. Sociāldemokrātu enerģija rudenī, aizstāvot latviešu nacionālās intereses cīņā pret krievu-vāciešu bandām, bija milzīga. 30. augustā Tautas padomē F. Menders, izraisot vispārējus aplausus, paziņoja: “Ja gadīsies, ka mums ar ieročiem būs jāaizstāvas, tad latvju tautā vairs nebūs opozīcijas.” Tieši opozicionārie sociāldemokrāti, sākot ar 31. augustu, izvērsa neredzēti plašas masu sapulces, aicinot gatavoties Rīgas aizstāvēšanai: 4. septembrī tās notika Sarkandaugavā, 5. septembrī – Dzirnau ielā 74, 7. septembrī – Pārdaugavā, Altonavas ielā, un Aleksandra vārtu rajonā, “Fēniksa” fabrikas zālē. Uzvara pār Bermontu tika gatavota arī šajos pasākumos. 8. oktobrī Rīgas pilsētas dome, sekojot sociāldemokrātu aicinājumam, ievēlēja komisiju “pilsētas apsardzībai” ar nenogurdināmo B. Kalniņu tās sastāvā. 9. oktobra kvēlais aicinājums “Latvieši” (to bija uzrakstījis B. Kalniņš, “biedrs Tangens” – “Atsevišķās studentu rotas komandieri”), kurš parādījās presē un uz namu sienām, bija īsta latviešu Marseljēza: “Melnais bruņinieks atkal kājās. Pie ieročiem! Visi uz pēdējo cīņu! Mums jāuzvar, mēs uzvarēsim. Tagad lai vēstures tiesu lemj šķēps!” LSDSP Raiņa klubā tika ierīkots pārsienamais punkts; partijas telpās Suvorova ielā 12 – pieteikšanās punkts armijā. Partijas Rīgas komiteja nekad neatstāja Rīgu, bet Cēsīs, uz kuriem evakuējās Centrālā komiteja, tika izvērsta aktīva ziedojumu un palīdzības vākšana armijai un Sarkanaļam Krustam, kuru vadīja Klāra Kalniņa: “Ziedojiet naudā un graudā .. ziedojiet produktus, zeķes, cimdus, veļu, siltas drēbes, segas. Dibiniet pagastos sieviešu palīdzības korpusa nodaļas.” (12. oktobrī Cēsīs savāca

1100 rubļu; ziedojumi tika vākti visur, kur vien tas bija iespējams.) Vairāki sociāldemokrāti par varonību saņēma Lāčplēša Kara ordeni, tāpat kā Ulmanis, kura drosme un apņēmība bermontiādes dienās bija apbrīnojama. Bermontiāde lika LSDSP arī mainīt nostāju agrārajā jautājumā, neatgriezeniski izšķiroties par muižnieku zemes sadalīšanu par brīvu: "Zemi – bezzemniekiem."³³

Sociāldemokrātu ietekme armijā – zemnieciskā un strādnieciskā – sāka strauji pieaugt; līdz ar to būtiska bija partijas nostāja pret uzbrukumu Latgalē 1920. gada janvārī, lai atbrīvotu to no lieliniekiem. Šis uzbrukums vairs neizraisīja tādu nacionālu pacēlumu kā cīņa pret Bermontu; dažas karaspēka vienības pat atteicās doties uz fronti. Sociāldemokrāti ne tikai atbalstīja uzbrukumu, bet arī Ulmani pēc tam, kad Latgale bija atbrīvota, bet daži dēkaini armijā – galvenokārt krievu monarhisti un dēkainis pulkvedis P. Radziņš – vēlējās bezjēdzīgi iet vēl tālāk Krievijā. K. Ulmanis viņus savaldīja, saņemot opozicionārās LSDSP atbalstu stingrā nostājā par labu tikai etnogrāfiskām Latvijas robežām, – Latvijas armija bija karojusi par savu zemi, nevis par svešas zemes sagrābšanu.³⁴ Pēc demokrātiskas Satversmes sapulces ievēlēšanas 1920. gada aprīlī sociāldemokrātiem bija liela nozīme divu svarīgāko nacionālo jautājumu atrisināšanā: viņiem piederēja vadošā loma agrārās reformas izstrādē (lai arī ekonomiski egalitārā reforma nebija pilnīgi veiksmīga, politiski tā nodrošināja valsts iedzīvotāju vairākuma atbalstu neatkarīgajai Latvijai) un Konstitūcijas (Satversme) radīšanā un pieņemšanā – partija iestājās par tipisku Rietumu tipa parlamentāro demokrātiju ar parlamentu politiskās sistēmas centrā. Savukārt K. Ulmaņa loma abu vēsturisko notikumu – agrārās reformas un Satversmes pieņemšanā bija neliela.

Lai arī sociāldemokrātu ietekme Latvijas sabiedrībā pēc divdesmito gadu sākuma, kad tā bija sasniegusi augstāko punktu, samazinājās, līdz pat 1934. gada maija apvērsumam tā bija lielākā partija parlamentā un otra lielākā pēc biedru skaita, atpaliekot tikai no Latviešu zemnieku savienības (kura toties bija otrā parlamentā). Aptuveni 18 000 biedru bija dažādās partijas organizācijās un biedrībās,

saistītās ar partiju; vairāk nekā 200 000 vēlētāju balsoja par partiju pēdējās parlamenta vēlēšanās 1931. gadā. LSDSP konsekventi iestājās par 1922. gadā izveidotās parlamentārās republikas modeli, tomēr pieļaujot arī Satversmes grozījumus, kuri nedrīkstēja vājināt republiku. Sociāldemokrāti bija gatavi visas tautas vēlētam prezidentam, bet noraidīja to, ka Latvija kļūtu par autoritāra prezidenta valsti; viņi bija gatavi mainīt pārāk liberālo vēlēšanu likumu, kurš bija pavēris durvis uz Saeimu sīkpartijām un vieniniekiem. Satversmes un vēlēšanu likuma reforma neinteresēja K. Ulmani, kurš iznīcināja Latvijas demokrātiju 1934. gada 15. maija pučā. Pat Ulmaņa diktatūras gados un vēlākajā okupācijas laikā daudzi Latvijas iedzīvotāji vēl saglabāja uzticību partijas demokrātiskajiem ideāliem; nav nekā divaina, ka sociāldemokrātu idejas un partijas Ārzemju komiteja Zviedrijā bija padomju čekas izspiedzes un apmelojumu nepārtraukts objekts – pēdējais čekas pamflets, vērsts pret LSDSP, bēdīgi slavenais “Bankrots”, iznāca vēl 1986. gadā. Kā jebkurai partijai, sociāldemokrātiem bija daudz kļūdu, no kurām visuzskatāmākā bija daļas partijas – t.s. maskaviešu tuvredzīgās cerības 20.–30. gados uz Maskavu kā Latvijas draugu un aizstāvi. Daudzi “maskavieši” par šīm ilūzijām samaksās ļoti dārgi. 1940. gada jūnijā, padomju agresijas laikā, gan diktatoram K. Ulmanim, gan politiski vajātajiem sociāldemokrātiem pietrūka valstiskas, patriotiskas stājas. K. Ulmanis paziņoja, ka Latvijā ienāk “draudzīgās valsts karaspēks”, vairāki redzami sociāldemokrāti piedāvāja okupantiem kolaboracionismu. Pielīšana agresoram nekad neatmaksājas – pirmo deportēja K. Ulmani; 1941. gada jūnijā viņam sekoja daudzi sociāldemokrāti, kuri gāja bojā Gulagā. 1948. gadā pirmo reizi tika represēts bijušais partijas priekšsēdētājs F. Menders, kurš 1940. gada vasarā arī bija pakļāvies “atriebēja jūtām” (pret Ulmani, kurš dažus mēnešus bija turējis viņu diezgan maigajā Liepājas koncentrācijas nometnē) un vilcīs okupantiem līdzī. Padomiskā un krieviskā Latvijas okupācija ātri vien viņu atvēsināja un pārvērta par nesalaužamu tās pretinieku: “Latvijas sociālisti ir ļoti maldījušies Krievijas komunistu novērtējumā .. Tā vara, kas pie mums atnāca, tā bija

nacionāli krieviska, aziātiski atriebīga un melīga, ne sociālistiska, bet brutālas lielvalsts ekspansīvo tendenču nesēja.”³⁵ Viņš tika vajāts, pratināts, izsekots, viņa darbi – konfiscēti. 1969. gada vasarā čeka vēlreiz ierosināja krimināllietu pret nu jau 84 gadus (*sic!*) veco, galīgi slimu, pusaklo Menderu, apsūdzot viņu pretpadomju darbībā. Mendera “noziegumi” bija: pirmkārt, viņš bija nodevis ASV pilsonim Paulam Lazdam “pretpadomju sacerējumus” – “Latvijas Tautas Padome”, “Latvija, zeme un iedzīvotāji” (acīmredzot Margēra Skujenieka rediģēto darbu par Latviju), kā arī rādījis P. Lazdam, kā Lazda atzinās, sacerējumu “Krievijas imperiālisms un latviešu tauta”; otrkārt, “.. nolūkā vājināt padomju varu 1959. gada 26. augustā Menders uzrakstījis un nosūtījis pa pastu uz Zviedrijā dzīvojošā latviešu emigranta, tā saucamā sociāldemokrātiskās partijas Ārzemju komitejas priekšsēdētāja Bruno Kalniņa adresi pasta atklātnei ar maskētu pretpadomju saturu”. Šie “noziegumi” bija pietiekami, lai 1969. gada 3. novembrī slēgta tiesas sēde Rīgā priekšsēdētāja F. Kušnera vadībā piespriestu F. Menderam piecus gadus nemetinājumā. Tikai starptautiskā spiediena rezultātā tas tika aizvietots ar izsūtījumu, faktiski – ieslodzījumu Krāslavas rajona Kapiņu pansionātā garīgi slimajiem. Mendera uzticīgais draugs, tikpat vecais sociāldemokrāts Klāvs Lorencs, nenogurstoši rakstīja visām padomju iestādēm, lūdzot atbrīvot Menderu; viņš vairākkārt apmeklēja Kapiņus, kur Menders cieta psihiski slimu sabiedrībā; “.. gurdiem soļiem viņš pavadīja mani līdz baltā lielceļa kalniņam. Pēkšņi viņš ierunājās: man negribētos te mirt...”³⁶ 1971. gada sākumā, starptautiskam skandālam augot, galīgi slimajam Menderam tika atļauts atgriezties Rīgā, kur viņš mira aprīļa sākumā. Ar lielām mokām Lorencam un Mendera sievai Lidijai izdevās dabūt atļauju viņu apglabāt attālā Meža kapu nostūrī. Ar viņa nāvi bija mirusi arī sociāldemokrātija Latvijā.

Atsauces un skaidrojumi

- ¹ Latvijas Nacionālā bibliotēka (turpmāk – LNB). Letonika. Reto rokrakstu un grāmatu nodaļa, R X/17, 2. mape, inv. nr. 61–30. 334.
- ² Turpat, LSD Londonas nodaļas 1916. gada 20. februāra sapulces lēmums par F Cielēna projektu.
- ³ *Stranga A.* LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums. – Rīga, 1998, 17., 18. lpp.
- ⁴ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 3949. f., 1. apr., 7. l., 13. lp., F Mendera atmiņas par neatkarīgās Latvijas izveidošanu; sk. arī Mendera 1967. gada 30. septembra piezīmes par 1917. gada notikumiem, LNB, Letonika, V. Lorenca depoziāts, II 8, 1., 2. lp.
- ⁵ *Stranga A.* LSDSP .., 19., 20. lpp.
- ⁶ *Dunsdorfs E.* Kārļa Ulmaņa dzīve: Ceļinieks. Politiķis. Diktators. Mocekļis. – Stokholma, 1978, 114.–118. lpp.
- ⁷ *Menders F.* Domas, darbi, dzīve. 1903.–1940. – Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēka, 929. lp.
- ⁸ Sk. 4. atsauci.
- ⁹ 1918. gada 21. sēdē sociāldemokrāti ne tikai ievēlēja deviņus delegātus Tautas padomē, bet arī mainīja delegātu sastāvu – viņu vidū vairs nebija Jūlija Celma un Andreja Petrevica, kuri pārstāvēja partiju Tautas padomes dibināšanas sēdē 17. novembrī. – LVVA, 3017. f., 1. apr., 46. l., 2. lp.
- ¹⁰ Tautas Padome un sociāldemokrāti // Sociāldemokrāts, 1918, 21. nov.
- ¹¹ Turpat, nr. 2, 2. lpp.
- ¹² Turpat.
- ¹³ *Menders F.* Domas, darbi, dzīve .., 938. lp.
- ¹⁴ *Stranga A.* LSDSP .., 22. lpp.
- ¹⁵ LVVA, 3017. f., 1. apr., 46. l., 4. lp.
- ¹⁶ *Stranga A.* LSDSP .., 22. lpp.
- ¹⁷ Militārā sadursme pie Kokneses ar uzbrūkošiem lieliniekiem tika atspoguļota kā noziegums, kurā Pagaidu valdības pakļautībā esošie zaldāti slepkavojuši karagūstekņus. – Sociāldemokrāts, 1919, 2. janv. – Vēl odiozāk aiziešanu no Tautas padomes izskaidroja Bruno Kalniņš gadu vēlāk partijas konferencē 1919. gada 28. decembrī – Ulmaņa valdība esot uzsākusi cīņu pret padomju varu (*sic!*). – LVVA, 3017. f., 1. apr., 2. l., 1. lp. – Ja cīņa pret Latvijas neatkarības ienaidniekiem tika uzskatīta par “noziegumu”, tad tas met ēnu nevis uz Ulmani, bet gan uz LSDP. Pat desmit gadu vēlāk sociāldemokrāti joprojām uzvēla atbildību par “pilsoņu kara” izraisīšanu Ulmanim, nevis Padomju Krievijas intervencei. – Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija. Vēsturisks atskats. – Rīga, 1929, 146. lp.

- ¹⁸ *Ģermanis U.* Ceļā uz Latviju. Raksti par mūsu vēsturi. – [Stokholma], 1990, 138.–141. lpp.; LSDSP konferences rezolūcijas, sk.: Ziņotājs, 1918, 31. dec.
- ¹⁹ Jaunā Vācija un Latvija // Strādnieku Avīze, 1919, 8. marts.
- ²⁰ LNB, V. Lorenca depoziāts, II 8, 1. lp. – 1948. gadā – padomju okupācijas laikā – par šo nesekmīgo braucienu uz Berlīni padomju tiesa Rīgā Menderam piesprieda 10 gadus noņemt Mordovijā “par sadarbību ar vācu imperiālismu”.
- ²¹ A. Vinniga intervija // Jaunākās Ziņas, 1919, 1. janv.
- ²² LVVA, 3404. f., 4. apr., 218. l., 516. lp.
- ²³ Sikāk par to sk. F. Mendera darbā “Latvijas valsts “Liepājas posms” un sociāldemokrāti” un raksta autora komentāros šim darbam. – Padomju Latvijas Komunisti, 1990, nr. 3–5. – Šis Mendera darbs – tās nav tikai atmiņas – ir ne tikai nozīmīgs avots, bet arī plašs pētījums par t.s. Liepājas posmu; *Staprans S.* Caur Krievijas tumsu pie Latvijas saules. Manas atmiņas un dēkas no Krievijas revolūcijas un Latvijas tapšanas laikiem. – Rīga, 1928, 121. lpp.
- ²⁴ Strādnieku Avīze, 1919, 3. apr.; A. Rudevica deklarācija Tautas Padomē 1919. gada 12. maijā // Latvijas Tautas Padome. – Rīga, 1920, 89. lpp.
- ²⁵ Strādnieku Avīze, 1919, 25., 26. marts.
- ²⁶ Sociāldemokrāts, 1919, 21. jūl.; sikāk sk.: *Stranga A.* LSDSP un Vācijas politika Latvijā pēc 1918. gada Novembra revolūcijas // Vācija–Baltija / Sast. P. Krupņikovs. – Rīga, 1990, 99.–107. lpp.
- ²⁷ *Nonācs O., Šreiners V.* Pēc 18. Novembra: Tautas Padomes locekļu memuāri. – Rīga, 1933, 67. lpp.
- ²⁸ LVVA, 3404. f., 4. apr., 218. l., 357. lp.
- ²⁹ Armijas izveide bija lielā mērā saistīta ar agrāro jautājumu. Ulmaņa valdība nedz 1918. gada beigās, nedz 1919. gada sākumā nebija skaidri deklarējusi – un nevarēja deklarēt – to, ko gaidīja plašās masas: muižnieku zemes atsavināšanu un sadalīšanu par brīvu. Armija veidojās nevis vispārējās mobilizācijas, bet brīvprātīgo kustības veidā, un kā tāda tā bija neliela. Negatīva nostāja pret latviešu daļu formēšanu bija Vācijas valdības pārstāvjiem Latvijā. Kad 1919. gada 6. aprīlī Vācijas pārstāvniecība izteica savu noliedzošo nostāju pret vispārējo mobilizāciju un pārmeta Ulmaņa Pagaidu valdībai, ka tā nav neko darījusi, lai veicinātu brīvprātīgo vervēšanu, kas novērstu “armijas sagānīšanu ar lieliniecisma idejām”, Pagaidu valdības pārstāvji atzīmēja, ka Vācijas pārstāvji, ieskaitot vācu karaspēka vienību pavēlniecību, ir likuši visus šķēršļus arī latviešu brīvprātīgajiem: “tā, piem., Jelgavā pulkvedim Balodim, pēc viņa paša izteikumiem, iesaukšana tikusi tieši aizliegta”. – Turpat, 2574. f., 4. apr., 90. l., 32. lp.
- ³⁰ Turpat, 3404. f., 4. apr., 218. l., 358. lp. – 1919. gada jūlijā Latvijas delegāts Parīzes miera konferencē J. Seskis iesniedza konferences vadītājiem memorandu, kurā, norādot uz landesvēriešu veiktajiem masveida noziegumiem pret

civiliedzīvotājiem Latvijā (īpaši tika izcelta landesvēra komandiera majora Alfrēda Flečera loma to īstenošanā), tika pieprasīts “.. nekavējoši dibināt pie starpsabiedroto misijām (Antantes misijas Latvijā. – A. S.) sevišķas komisijas, piedaloties Latvijas valdības priekšstāvjiem, kuriem būtu uz vietām jāizmeklē vācu okupācijas varas noziegumi”. – Valdības Vēstnesis, 1919, 1. aug. – Diemžēl praktiski nekas netika izdarīts šajā jomā.

³¹ Sociāldemokrāts, 1919, 7. jūl.

³² Caveant, consules! // Sociāldemokrāts, 1919, 18. jūl.; sk. arī: Vācu dumpis // Strādnieku Avīze, 1919, 29. aug.; Latvija apdraudēta // Turpat, 30. aug.; Hanibāls pie vārtiem // Sociāldemokrāts, 1919, 1. sept.

³³ “Mums viņi jāsakauj galīgi arī ekonomiskā ziņā, jāizrauj ar saknēm tie verdzības pamati, kuri neļauj mūsu kultūrai un demokrātijai nostiprināties.” – Sociāldemokrāts, 1919, 17. okt.; sk. arī ievērojamā ekonomista Kārļa Baloža rakstu “Agrārais jautājums”. – Turpat, 20. okt.

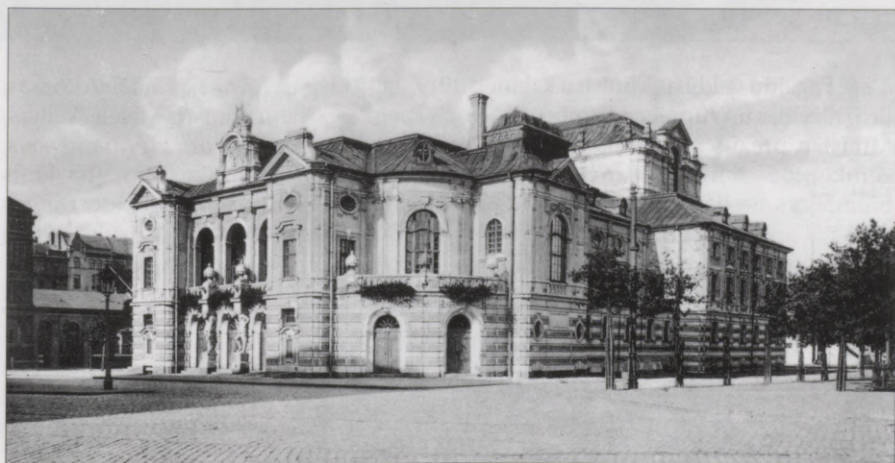
³⁴ Stranga A. Latvijas–Padomju Krievijas miera līgums. 1920. gada 11. augusts. – Rīga, 2000, 35., 36. lpp.

³⁵ F. Mendera rokraksti. 1950. gadi. – LNB, glab. vien. 17, inv. nr. Rk 2209, 21. lp.

³⁶ LNB, V. Lorenca depoziāts, II 8.

1. att. Latvijas valsts proklamēšana 1918. gada 18. novembrī. Uz Nacionālā teātra skatuves aiz galda pa kreisi stāv Tautas padomes priekšsēdētāja biedri Gustavs Zemgals un Mārgers Skujenieks, pa labi aiz viņiem – Pagaidu valdības Ministru prezidents Kārlis Ulmanis. Uz skatuves Tautas padomes locekļi

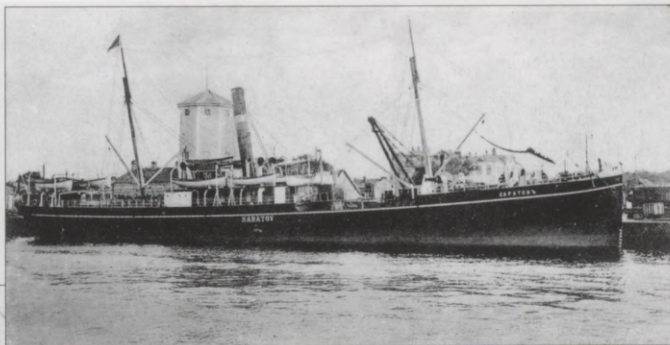
2. att. Nacionālais teātris 20. gadsimta sākumā. Tur notika Latvijas valsts proklamēšana

3. att. Pagaidu valdības Ministru kabinets 1919. gadā Liepājā (pirmajā rindā no kreisās: tirdzniecības un rūpniecības ministrs Spricis Paegle, iekšlietu ministrs Miķelis Valters, Ministru prezidents Kārlis Ulmanis, satiksmes ministrs Teodors Hermanovskis, zemkopības ministrs Jānis Goldmanis; otrajā rindā: apgādības ministrs Jānis Blumbergs, tieslietu ministrs Eduards Strautnieks, valsts kancelejas direktors Dāvids Rudzītis, apsardzības ministrs Jānis Zālītis, finanšu ministrs Kārlis Puriņš, trūkst ārlietu ministra Zigfrīda Meierovica un valsts kontroliera Eduarda Rozenberga

3. att. Pagaidu valdības Ministru kabinets 1919. gadā Liepājā (pirmajā rindā no kreisās: tirdzniecības un rūpniecības ministrs Spricis Paegle, iekšlietu ministrs Miķelis Valters, Ministru prezidents Kārlis Ulmanis, satiksmes ministrs Teodors Hermanovskis, zemkopības ministrs Jānis Goldmanis; otrajā rindā: apgādības ministrs Jānis Blumbergs, tieslietu ministrs Eduards Strautnieks, valsts kancelejas direktors Dāvids Rudzītis, apsardzības ministrs Jānis Zālītis, finanšu ministrs Kārlis Puriņš, trūkst ārlietu ministra Zigfrīda Meierovica un valsts kontroliera Eduarda Rozenberga

4. att. Tvaikonis "Saratov"
Liepājas ostā. Šis kuģis
no 1919. gada 1. maija līdz
8. jūlijam bija Latvijas
Pagaidu valdības mītne

5. att. Kārlis Ulmanis
kopā ar Pagaidu val-
dību nokāpj no tvai-
koņa "Saratov" Liepājas
ostā 1919. gada 27. jūnijā

6. att. Ministru prezidenta
Kārļa Ulmaņa un Pagaidu
valdības svinīga sagaidīšana
Liepājas ostā
1919. gada 27. jūnijā

7. att. Kārlis Ulmanis
uzrunā rīdziniekus
1919. gada 8. jūlijā
pēc ierašanās Rīgā
ar tvaikoni "Saratov"

8. att. Kārlis Ulmanis ar ziediem rokās starp rīdziniekiem
ceļā uz valdības mītni

Izveidots
vietu Nacionālās
Iekšlietu ministrijas
kabineta atzīmējiet
atbilstoši

9. att. 1919. gada vasarā Rīgā fotogrāfs M. Lapiņš pavairojis fotogrāfiju, kurā parādīts 13. jūlijā izveidotais otrais Ministru kabinets. Centrā Kārlis Ulmanis

10. att. Kārlis Ulmanis – Latvijas Ministru prezidents 1920. gadā

11. att. Kārlis Ulmanis atbrīvošanas cīņu laikā
1919. gada nogalē

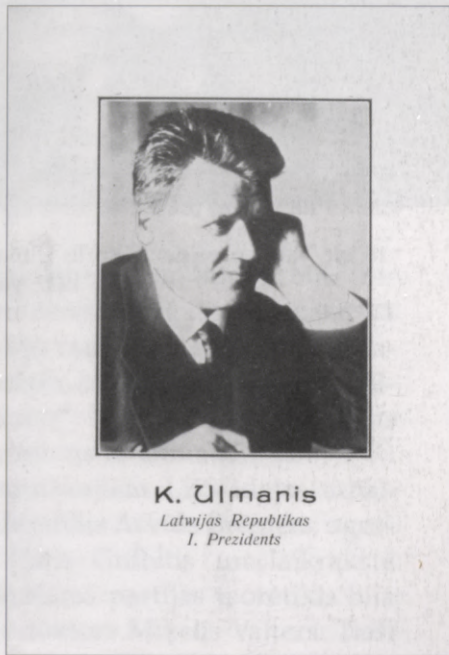
12. att. Kārlis Ulmanis ierodas no lieliniekiem
atbrīvotajā Latgalē 1920. gada ziemā

13. att. Sibīrijas un Urālu Latviešu Nacionālās padomes Informācijas biroja izdota pastkarte, atzīmējot Latvijas valsts dibināšanu

14. att. E. Minka 1919. gadā izdotā pastkarte ASV par piemiņu Latvijas Republikas nodibināšanas dienai (zīmējis G. Āboltiņš)

15. att. ASV Filadelfijas latviešu emigranta E. Minka 1919. gadā izdotā pastkarte, veltīta Kārlim Ulmanim – Latvijas Republikas pirmajam Ministru prezidentam

16. att. Valsts prezidents Kārlis Ulmanis un ģenerālis Jānis Balodis pieņem parādi
1937. gada 18. novembrī

Antonijs Zunda

Kārlis Ulmanis
un Latviešu zemnieku savienība
Latvijas valsts izveides posmā
(1918–1920)

Latvijas vēsturē valsts tapšanas un attīstības jautājumi, Kārļa Ulmaņa darbība un Latviešu zemnieku savienības (LZS) aktivitātes ir savstarpēji cieši saistītas. Pirmā pasaules kara beigu posmā K. Ulmanis nāca pie atziņas, ka dažādajām lauksaimniecības biedrībām, kas veicināja zemnieku apvienošanos un izglītošanos, viņu profesionālo problēmu risināšanu, tomēr nevedīsies ar politiskajiem jautājumiem. Sevišķi aktuāli tas kļuva 1917. gada pavasarī, kad sāka jukt un brukt Krievijas impērija un tika izvirzīta ideja par neatkarīgas Latvijas valsts izveidi. Zemnieku savienība jau tās tapšanas periodā pieteica sevi ne vien kā zemnieku interešu aizstāvi, bet arī kā politisku spēku, kas iestājas par demokrātiskas, tiesiskas valsts izveidi.

Historiogrāfijā nav tiešas atbildes uz jautājumu, kurš ir bijis iniciators LZS dibināšanai. Profesors Andrievs Ezergailis uzskata, ka doma veidot pilsonisku zemnieku partiju radusies politiķiem un sabiedriskajiem darbiniekiem, kas pulcējās Lauksaimnieku centrāl-biedrībā un patērētāju biedrībā "Konzums". Neapstrīdami, ka viens no galvenajiem iniciatoriem ir bijis agronoms K. Ulmanis.¹

Līdztekus K. Ulmanim starp redzamākajiem LZS idejas atbalstītājiem jānosauc arī Krievijas domes deputāts Arvīds Brēmers, agronoms Jānis Vārsbergs, kooperators Jūlijs Gulbītis un laikraksta "Lidums" redaktors Oto Nonācs. Ievērojams partijas teorētiķis bija Cīrihes universitātes juridisko zinātņu doktors Miķelis Valters. Tieši

viņš 1917. gadā uzrakstīja divas brošūras – “Latvijas autonomija” un “Latviešu zemniecība kā politiska partija”.²

Dibinot LZS, K. Ulmanis uzskatīja, ka tai jābūt visas tautas partijai, pāri šķiru interesēm stāvošam politiskam spēkam. K. Ulmanis bija pārliecināts, ka LZS dibināšana 1917. gada pavasarī ir objektīva tālaika politiskās dzīves parādība. Latvijā bija nepieciešams izveidot nacionālu, pilsoniski orientētu politisku spēku, kas aizstāv demokrātiskas valsts dibināšanas ideju un ir spējīgs novērst Latvijas nogrimšanu boļševistiskās revolūcijas muļķos Krievijā.³

Vidzeme, konkrēti – Valmieras un Valkas pilsēta, bija tā, kur K. Ulmanis kļuva politiķis un saimnieciskais darbinieks. K. Ulmani Vidzemē pazina kā labu agronomu, piensaimniecības jautājumu speciālistu un 1905. gada revolucionāru, kas apmēram pusgadu bija pavadījis cariskās Krievijas cietumā Pleskavā.⁴

Viens no K. Ulmaņa līdzgaitniekiem – Ādolfs Klīve kā veiksmīgu soli LZS dibināšanas periodā novērtēja citu politisko novirzienu pārstāvju piesaistīšanu. LZS idejas atbalstīja Fricis Paegle, Jānis Čakste, Voldemārs Zāmuels, Jānis Goldmanis u.c. Līdz ar to vēl pirms Latvijas Republikas proklamēšanas LZS centās kļūt par pilsonisko spēku sadarbības veicinātāju, zināmā mēra par šo spēku centru. Zemnieku savienības pārstāvji aktīvi darbojās gan Latvijas Pagaidu nacionālajā padomē (LPNP), gan Demokrātiskajā blokā (DB).⁵

Paralēli Latvijas valstiskuma idejas atbalstam un pilsonisko spēku konsolidācijai K. Ulmanis 1917. gada pavasarī aktīvi piedalījās arī zemnieku partijas dibināšanā. 17.–18. aprīlī Valkā tika sasaukta Latviešu kooperatīvu un biedrību sanāksme. Tieši šīs tikšanās laikā tika izveidota rīcības komiteja partijas izveidošanai, tajā darbojās K. Ulmanis, J. Vārbergs, A. Brēmers u.c. Uztādamies sanāksmē ar runu, K. Ulmanis aicināja partijas veidošanā izmantot Rīgas Lauksaimniecības centrāl-biedrības un “Konzuma” struktūras. Viņš arī precīzi formulēja Valkā sanākušo delegātu pamatdomu – latviešu zemniekiem ir pienācis laiks dibināt savu partiju, kas varētu aizstāvēt zemniecības un visas tautas intereses. Tika pieņemts uzsaukums par LZS dibināšanu, ko publicēja

"Lidums", kā arī citi Latvijas laikraksti. Šajā uzsaukumā bija pausta topošās LZS attieksme pret Latvijas valstiskumu – brīva, autonoma Latvija ar savu Satversmi, likumiem, tiesām, armiju brīvā Krievijā. LZS šajā laikā vēl neizvirzīja pilnīgi neatkarīgas Latvijas valsts izveidošanu un atdalīšanos no Krievijas. 1917. gada aprīlī tā bija par Latvijas palikšanu Krievijas sastāvā uz federācijas pamatiem. Šādu nostāju noteica tālaika situācija Krievijā. Pēc Valkas sanāksmes par LZS dibināšanu runāja visā Vidzemē, Kurzemes neokupētajā daļā un Latgalē.⁶

Lauksaimniecības centrālbiedrības izvēle partijas veidošanai bija veiksmīga. Tā nodrošināja plašu atbalstu, veicināja nodaļu tīkla izveidi, partijas ideju propagandu, finanšu līdzekļu piesaisti, kā arī lielu biedru skaita pieplūdumu. Centrālbiedrībā bija apvienots vairāk nekā 300 organizāciju, kuras automātiski kļuva par jaunās partijas veidošanas struktūrām.

1917. gada 12. maijā pēc visiem nepieciešamajiem priekšdarbiem LZS biedri sapulcējās partijas dibināšanas kongresā. Tas notika Valkā, kas atradās vistālāk no Pirmā pasaules kara frontēm un bija izveidojusies par redzamu latviešu sabiedriskās dzīves centru. Kongresa darbā piedalījās 260 delegātu, kas pārstāvēja 1200–1500 biedru. K. Ulmanis bija viena no centrālajām figūrām kongresā. Viņš atklāja kongresu un ziņoja par priekšdarbiem, kas paveikti partijas dibināšanai. Zīmīgi bija K. Ulmaņa vārdi – zemniekiem nekas nav jālūdz, bet jāprasa un jāņem. Pašiem jābūt kungiem savā zemē, paturot acīs ne vien šķiras, bet vispārības labumu.⁷

Svarīgākais dokuments, kas tika pieņemts LZS kongresā, bija programma. Arī par to ar plašu runu uzstājās K. Ulmanis. LZS programmā tika nosauktas ne vien zemniecības prasības, bet fiksēta arī Latvijas autonomijas ideja demokrātiskas Krievijas valstu federācijā, kas nozīmētu Latvijas faktisku neatkarību. Lozungs "Brīva Latvija brīvā Krievijā" 1917. gada pavasarī nozīmēja reālistisku situācijas izpratni par procesiem Krievijā, jo daudzi cerēja, ka pēc Februāra revolūcijas Krievija attīstīsies demokrātiskā virzienā. LZS tajā laikā nevarēja uzstāties pret Pagaidu valdību.

Plašas debates kongresā notika, apspriežot LZS nostādnes agrārā jautājuma risināšanā. Latviešu zemnieks ilgi bija gaidījis pēc sava kaktiņa, sava stūrīša zemes. Līdz ar to vissvarīgākais jautājums bija zemes piešķiršana bezzemniekiem. Bez tā nebija panākams sociālais miers Latvijas laukos un plašas partijas atbalsta bāzes izveidošana. Kongress atbalstīja Valsts zemes fonda izveides ideju, tā pamatu veidotu muižniekiem atsavinātā zeme. LZS uzskatīja, ka bez zemes piešķiršanas zemniekiem nav iespējams apturēt bezzemnieku masu tuvināšanos boļševikiem. Tika arī paredzēts veidot valsts Zemes banku, kas ar lētiem un pieņemamiem kredītiem nodrošinātu zemnieku saimniecības. LZS programma centās apvienot ne tikai visu zemnieku, t.i., vecsaimnieku un bezzemnieku prasības, bet arī paredzēja strādnieku sociālo nodrošināšanu. LZS tādējādi centās kļūt par nacionālu politisku spēku. LZS programma paredzēja arī tādas populāras prasības kā dzīvokļa, personas un korespondences neaizskaramība. Tika atzīta arī streiku brīvība, astoņu stundu darbadiena, strādnieku apdrošināšana, bezmaksas tautskolas izglītība, mazākumtautību skolu uzturēšana.

Agrārā reforma kļuva par K. Ulmaņa un viņa vadītās LZS politikas vienu no stūrakmeņiem 20.–30. gadu Latvijā. K. Ulmaņa Pagaidu valdība jau 1919. gada 10. janvārī uzaicināja pagastu pašvaldības divu mēnešu laikā sastādīt to bezzemnieku sarakstu, kas vēlējas zemi. Negaidot noteikto termiņu, jau februārī sāka piešķirt zemi no muižām, mācītājmuižām un Agrārbankai atsavinātajām platībām. Valsts zemes fonds zemi piešķīra bezzemniekiem un mazaizemniekiem, kam zemes bija par maz. Līdz 1920. gada 1. janvārim Kurzemē bija sadalītas 16, Vidzemē 17 valsts muižas. Uz agrārās reformas likuma pamata Valsts zemes fondā laika gaitā ieskaitīja 1479 muižas, 171 mācītājmuižu, 294 pusmuižas. Valsts zemes fondā ieskaitītās zemes platība bija apmēram 3,4 miljoni hektāru. Bijušajiem zemes īpašniekiem neatsavināmo platību noteica 50 hektāru. LZS realizētās agrārās reformas rezultātā no 1919. gada līdz 1937. gadam Latvijā izveidojās 54 128 jaun-saimniecības.⁸

1917. gada otrajā pusē un 1918. gadā K. Ulmanis un LZS daudz pūļu pielika, lai īstenotu Latvijas valsts tapšanas ideju. Liela loma tās attīstībā bija divām latviešu sabiedriskajām organizācijām – Latviešu Pagaidu nacionālajai padomei un Demokrātiskajam blokam. Šajās organizācijās aktīvi darbojās LZS pārstāvji. LPNP strādāja Zigfrīds Meierovics, Kārlis Ozoliņš, J. Goldmanis u.c., bet DB – K. Ulmanis un M. Valters. DB pamatos darbojās Rīgā, bet LPNP – neokupētajā Vidzemē un ārzemēs. K. Ulmanis šajā laikā bija izvirzījies par vienu no galvenajiem pilsonisko aprindu politiķiem. Viņš aizstāvēja domu, ka 1918. gada novembra sākumā LPNP ir savu laiku pārdzīvojuši institūcija un nevar veikt priekšparlamenta funkcijas, jo nepārstāv visas Latvijas iedzīvotāju intereses, bet gan tajā galvenokārt ir tikai Vidzemes pārstāvji; lai būtu korekta visas Latvijas iedzīvotāju reprezentācija priekšparlamentā, tajā jāiekļauj arī citu tautību pārstāvji. K. Ulmanis uzskatīja, ka, veidojot priekšparlamentu, tajā jāiesaista ne vien labā spārna pilsoņi, bet arī kreiso spēku pārstāvji, t.i., sociāldemokrāti. LPNP darbā sociāldemokrāti nepiedalījās. K. Ulmanis bija pārliecināts, ka Latvijai jābūt demokrātiskai republikai uz pilsoniska pamata; ka tikai šādi veidota Latvija var rēķināties ar Rietumvalstu atbalstu, kas sarežģītajā situācijā bija tik svarīgi. K. Ulmanis kritiski vērtēja arī otras latviešu sabiedriskās organizācijas – DB iespējas uzņemt priekšparlamenta funkcijas. 1918. gada novembra sākumā viņš iestājās par to, ka šīs abas latviešu sabiedriskās organizācijas minēto trūkumu dēļ jāapvieno un uz to bāzes jādibina jauna organizācija – Tautas padome (TP). LZS un tās līderu piedalīšanās gan LPNP, gan DB darbībā veicināja Zemnieku savienības izvirzīšanos par vienu no noteicošajiem politiskajiem spēkiem Latvijas valsts dzīvē.⁹

K. Ulmanis uzskatīja, ka TP jāveido Latvijas politiskajām partijām, tikai tādā gadījumā tā varēs veikt priekšparlamenta funkcijas. 1918. gada 17. novembrī tika sasaukta TP dibināšanas sēde, kuras 40 locekļi pārstāvēja astoņas partijas. Visvairāk vietu – 13 bija LZS, otrā vieta bija sociāldemokrātiem – 10 pārstāvju. Vēlāk, pievienojoties Kurzemes, Latgales un mazākumtautību pārstāvjiem, TP bija 183 locekļi. LZS TP

pirmās sēdes laikā iesniedza rezolūciju, kuras galvenā pamatdoma bija turpināt LPNP un DB uzsāktos darbus Latvijas valsts izveidē. Tautas padomes pieņemtajā politiskajā platformā savukārt bija uzsvērts, ka Latvijas valsts būs uz demokrātiskiem principiem veidota republika un ka līdz Satversmes sapulces sanākšanai suverēnā vara Latvijā piederēs TP, kas iecels koalīcijas valdību.¹⁰

Par TP priekšsēdētāju ievēlēja LZS pārstāvi Jāni Čaksti. K. Ulmanis tika apstiprināts par Latvijas pirmās valdības vadītāju. 1918. gada 18. novembrī Latvijas valsts proklamēšanas sēdē viņš uzsvēra, ka Pagaidu valdības prioritātes ir Latvijas valsts izbūve un nostiprināšana, pārtikas, agrārā jautājuma risināšana, sociālās reformas, valsts iekšējā un ārējā drošība, iespējas visiem gūstekņiem un bēgļiem ātrāk atgriezties mājās un ātri atrast darbu un maizi u.c. K. Ulmanis arī aicināja visus pilsoņus bez tautību izšķirības palīdzēt celt Latvijas valsti, jo visu tautību tiesības te būs nodrošinātas. Ministru prezidenta K. Ulmaņa runa noteica galvenās attīstības vadlīnijas – demokrātiskas reformas, agrārā jautājuma sakārtošana, sociālās reformas un likumdošana, izpostītās tautsaimniecības ātrāka atjaunošana, visu Latvijas iedzīvotāju tiesību vienlīdzība.¹¹

Par aktuālāko jautājumu pēc Latvijas valstiskuma proklamēšanas nenoliedzami kļuva tās neatkarības nosargāšana. Jaunā valsts bija nonākusi sarežģītā iekšpolitiskā un ārpolitiskā situācijā. 1918. gada 26. novembrī Vācijas valdības komisārs Baltijā Augusts Vinnigs paziņoja, ka visa zemes pārvalde tiek nodota K. Ulmaņa valdības rokās. Vācu armijai aizejot no Latvijas, radušos militārā spēka vakuumu centās aizpildīt Padomju Krievija, kuras spēki ar Pēteri Stučku priekšgalā 1919. gada janvāra sākumā ieņēma Rīgu. K. Ulmaņa valdība caur Jelgavu atkāpās uz Liepāju. Jaunajai Latvijas valstij trūka finanšu līdzekļu un armijas, lai stātos pretī boļševiku pārsvaram. Militārā vara boļševiku neokupētajā Latvijā faktiski atradās nevis K. Ulmaņa valdības rokās, bet gan piederēja vācu spēkiem ar ģenerāli Rīdigeru fon der Golcu priekšgalā.¹²

Šādā situācijā K. Ulmanis 1918. gada 29. decembrī parakstīja ar A. Vinnigu līgumu par to, ka Latvijas Pagaidu valdība ir ar mieru visiem ārvalstu karavīriem, kas vismaz četras nedēļas cīnīsies par Lat-

vijas atbrīvošanu no boļševikiem, piešķirt pilnas Latvijas pilsoņa tiesības. K. Ulmanis šo līgumu parakstīja tāpēc, ka dažu nedēļu laikā pēc valsts proklamēšanas Pagaidu valdība nespēja izveidot savu armiju, ar ko apturēt boļševiku uzbrukumu. Bez vācu karavīru atbalsta stāvoklis nebija glābjams. Savukārt Vācija ar šo līgumu centās nostiprināt savas pozīcijas Baltijā. K. Ulmaņa valdība vācu brīvprātīgajiem solīja Latvijas pilsonību, nevis zemi. Tas izraisīja vācu spēku neapmierinātību, kas beidzās ar Hansa Manteifela puču un Andrieva Niedras provāciskās valdības izveidošanu. Arī sociāldemokrāti, protestējami pret šo līgumu, izstājās no Tautas padomes, kas radīja K. Ulmaņa valdībai iekšpolitiskus sarežģījumus.¹³

1919. gada janvārī K. Ulmanis devās atbalsta meklējumos uz ārzemēm. Viņš apmeklēja Kopenhāgenu, Stokholmu, Helsinkus, Tallinu, kā arī Berlīni un Kauņu. Tiekoties ar valstsvīriem un diplomātiem, viņš visiem lūdza atbalstu un palīdzību savai valstij. Ārzemju vizītes laikā K. Ulmanis panāca britu ieroču un ASV pārtikas piegādi Latvijai. Tika noslēgta arī vienošanās ar Igauniju par Ziemeļlatvijas armijas izveidošanu Jorģa Zemitāna vadībā un abu valstu koordinētu sadarbību cīņā pret boļševikiem. 1919. gada 22. maijā K. Ulmaņa valdība guva lielus panākumus cīņā pret boļševikiem – tika atbrīvota Rīga. Bet sekoja jauni sarežģījumi, šoreiz sadursmes ar vāciešiem, kas pēc sakāves Cēsu kaujās atkāpās pāri Daugavai. Jūlija mēneša sākumā K. Ulmaņa valdība no Liepājas atgriezās Rīgā. Situācija sāka nostabilizēties, bet jauns pārbaudījums valdībai bija bermontiāde. Pēc šo Latvijas valstij naidīgo spēku sakāves par svarīgāko uzdevumu izvirzījās Latgales atbrīvošana no boļševikiem un saimniecisko jautājumu sakārtošana.¹⁴

Pēc Bermonta spēku sakāves K. Ulmanis sastādīja savu trešo valdību, kuras vara ilga līdz 1920. gada 11. jūnijam, bet pēc Satversmes sapulces sasaukšanas tika izveidots jau viņa ceturtais kabinets. 1920. gada sākumā bija pabeigta Latgales atbrīvošana. 15. jūlijā Latvija parakstīja pagaidu miera līgumu ar Vāciju, bet 11. augustā – ar Krieviju. Padomju Krievija bez ierunām līgumā atzina Latvijas valsts neatkarību, patstāvību un suverenitāti un labprātīgi, uz mūžīgiem laikiem atteicās no

visām tiesībām attiecībā uz Latvijas tautu un zemi. Tas bija nozīmīgs K. Ulmaņa vadītās valdības ārpolitiskais panākums. Uzvarot iekšējos un ārējos ienaidniekus un stabilizējot situāciju Latvijā un ap to, K. Ulmaņa valdība pierādīja nesen izveidotās valsts dzīvotspēju.¹⁵

Laikposmā no 1918. gada līdz 1920. gadam viens no būtiskākajiem K. Ulmaņa valdības uzdevumiem ārlietās bija panākt ātrāku Latvijas valstiskuma starptautisku atzīšanu no vadošo pasaules valstu puses. Antantes lielvalstis jau Pirmā pasaules kara beigās atzina Latviju *de facto*, bet nesteidzās ar *de iure*, tas ir, pilnīgu atzīšanu. Galvenais šķērslis bija atsevišķu Antantes valstu – īpaši Francijas, kā arī ASV ilūzijas par vienotas un nedalītas bijušās Krievijas atjaunošanas iespējamību. Tikai 1921. gada 26. janvārī Antantes Augstākā padome atzina Latviju *de iure*, kas pavēra mūsu valstij ceļu uz Tautu Savienību, kā arī plašu starptautisku atzīšanu. ASV pilnībā atzina Latviju tikai 1922. gada jūlijā.¹⁶

Par svarīgu Pagaidu valdības uzdevumu valsts tālākā izveidē K. Ulmanis uzskatīja ātrāku Satversmes sapulces sasaukšanu un valsts pamatlikuma – Satversmes izstrādi. Par to viņš runāja Tautas padomes sēdē jau 1918. gada 2. decembrī. K. Ulmanis uzsvēra, ka tieši Satversmes sapulcei Pagaidu valdība nodos savus līdzšinējos darbus. Pagaidu valdība stingri gādās par to, lai līdz Satversmes sapulces sanākšanai sociālā iekārta Latvijā netiktu mainīta, lai nenotiktu aģitācija pret šo valsti un tās graušana.¹⁷

Tautas padomes 1919. gada 19. augusta sēdē tika nolemts, ka Satversmes sapulci jāievēl vispārējās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās. Latvija tika sadalīta piecos vēlēšanu apgabalos. Satversmes sapulces vēlēšanas notika 1920. gada 17. un 18. aprīlī. Bija pieteikti 57 kandidātu saraksti. LZS saraksti tika izvirzīti Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē, bet netika izvirzīti Rīgas un Latgales vēlēšanu apgabalos. Par LZS Vidzemē un Zemgalē balsoja trešā daļa, Kurzemē – ceturtdaļa vēlētāju. 41 vēlēšanu iecirknī, pamatos Vidzemē un arī Zemgalē, LZS pat ieguva absolūto balsu vairākumu. Vēlēšanas parādīja, ka Vidzeme ir īsts LZS cietoksnis. Šeit tā bija dibināta, te aktīvi darbojās tās līderis K. Ulmanis, šeit bija visvairāk vietējo partijas nodaļu.¹⁸

Par LZS Satversmes sapulces vēlēšanās nobalsoja 126 434 vēlētāji (28,36%). Tas bija otrs lielākais balsu skaits pēc sociāldemokrātiem. Latgalē, kur LZS savus kandidātus neizvirzīja, sacentās divas citas zemnieku partijas – Latgales kristīgo zemnieku savienība un Latgales zemnieku partija, kas kopā ieguva apmēram 58% balsu. Rīgā Zemnieku savienība ar atsevišķu sarakstu nebalotējās, bet pievienojās Bezpartijisko pilsoņu sarakstam, kas ieguva 26,10% balsu. Vēlēšanu rezultāti liecināja, ka LZS nodrošina sev panākumus ne vien kā zemnieku partija, bet arī kā lielākā pilsoniskā partija, kā vienīgā reālā alternatīva kreisajiem spēkiem. Jāatzīmē, ka Zemnieku savienībai bija labi rezultāti pilsētās un arī Latgalē, kur tai atsevišķa saraksta nebija.¹⁹

Kopā Satversmes sapulces vēlēšanās LZS ieguva 26 mandātus. Zemnieku savienību apsteidza vienīgi sociāldemokrāti, kas ieguva 57 mandātus. Tomēr reālā situācija parādīja, ka LZS ietekme Satversmes sapulcē nav mazāka kā sociāldemokrātiem. LZS veiksmīgi apvienoja savus koalīcijas partnerus, citu pilsonisko partiju spēkus. To apliecina tas, ka abas Satversmes sapulces apstiprinātās valdības vadīja LZS pārstāvji – K. Ulmanis un Z. Meierovics.²⁰

Satversmes sapulces svarīgākais uzdevums bija valsts pamatlikuma – Satversmes izstrādāšana. Nopietnākās diskusijas politisko partiju starpā izraisīja Valsts prezidenta institūcija. Satversmes projekts paredzēja, ka bez Saeimas priekšsēdētāja būs arī tautas vēlēts Valsts prezidents. Šo ideju īpaši aizstāvēja Zemnieku savienība, uzskatot, ka tā būtu demokrātijas konsekventa īstenošana. Opozīcijā šādai pieejai bija sociāldemokrāti, kas uzstājās pret Valsts prezidenta institūcijas izveidi vispār, īpaši pret tautas vēlētu prezidentu. Sociāldemokrāti bija pārliecināti, ka tas var tikai radīt sarežģījumus valsts pārvaldē. Viņi uzsvēra, ka tautas vēlēts prezidents būs kā monarhijas mantinieks un pilnīgi nesaderēs ar Latvijas demokrātisko iekārtu. Savukārt LZS un citas pilsoniskās partijas centās pierādīt, ka tautas vēlēts prezidents tikai nostiprinās tautas tiesības, tātad demokrātiju Latvijā.²¹

Zemnieku savienība vēlējās izveidot Valsts prezidenta institūciju ar plašām pilnvarām kā līdzsvaru parlamentam, cerot tādējādi neitralizēt

iespējamo kreiso spēku ietekmi Latvijā. LZS arī cerēja, ka par visas tautas vēlētu prezidentu varētu kļūt viņu populārais politiķis K. Ulmanis. Savukārt sociāldemokrāti no tā baidījās. Līdz ar to jāatzīmē, ka, no vienas puses, šī diskusija Satversmes sapulcē parādījās kā konceptuāls strīds par demokrātijas modeli Latvijā. Sociāldemokrātu pieeja paredzēja lielākas pilnvaras parlamentam, bet Zemnieku savienība – vienam cilvēkam – tautas vēlētam prezidentam. No otras puses, šo diskusiju noteica un ietekmēja konkrētā politiskā situācija un personālījas tālaika Latvijas politiskajā elitē.²²

Kopumā diskusija starp Zemnieku savienību un sociāldemokrātiem par prezidenta institūciju beidzās ar kompromisu. Vienojās, ka Valsts prezidentu ievēlēs Saeima uz trijiem gadiem, prezidenta kandidatūrai saņemot ne mazāk kā 51 balsi. Valsts prezidenta varu Satversme ierobežoja, tam nebija tiesību iejaukties izpildvaras funkcijās. Bet prezidentam bija jāreprezentē valsts starptautiski, viņš bija Bruņoto spēku augstākais vadītājs, prezidentam bija likumdošanas iniciatīvas tiesības, prezidents varēja ierosināt atlaist Saeimu. Satversme paredzēja, ka Valsts prezidents par savu darbību nav politiski atbildīgs.

Izstrādājot Satversmi, vēl atšķirīgi viedokļi parādījās par vēletāju vecuma cenza noteikšanu. LZS uzskatīja, ka tiesības piedalīties Saeimas vēlēšanās var būt no 22 gadiem, bet sociāldemokrātu priekšlikums bija 20 gadi. Satversmē tika noteikts 21 gada cenzs.

Kopumā ar tiešu LZS un citu politisko partiju līdzdalību Latvijai tika izstrādāta ļoti demokrātiska Satversme.²³

Pēc Satversmes sapulces ievēlēšanas izveidoja jaunu valdību ar K. Ulmani priekšgalā. Ziņojot Satversmes sapulcē par jaunās valdības deklarāciju 1920. gada 16. jūnijā, viņš uzsvēra, ka aktuālākie uzdevumi būs iekšējā drošība, valsts starptautiska atzīšana, agrārreforma, tautsaimniecības atjaunošana, miera līguma ar Vāciju un Padomju Krieviju parakstīšana.²⁴

K. Ulmaņa vadītās valdības laikā no 1918. gada līdz 1920. gadam, kaut arī situācija bija sarežģīta, iespēju robežās pievērsās arī rūpniecības, finanšu, lauksaimniecības un tirdzniecības atjaunošanas

jautājumiem. Tika strādāts pie tautskolu nostiprināšanas, Latvijas Universitātes izveides, minoritāšu skolu atvēršanas. Jau 1919. gada 28. septembrī K. Ulmanis piedalījās Latvijas Universitātes atklāšanā. Svarīgs uzdevums bija arī iekšējās drošības nostiprināšana. Juku periodā Latvijā bija pieaugusi noziedzība, plauka kontrabanda, aktuāla bija cīņa pret bandītismu. 1920. gadā Latvijā notika 627 laupīšanas un 238 slepkavības. Lai risinātu šo problēmu, jau 1919. gada rudenī valstī sāka veidot Aizsargu organizāciju, kas sekmēja ātrāku iekšējā miera un sabiedriskās kārtības nostiprināšanos.²⁵

1921. gada 18. jūnijā, kad K. Ulmani Ministru prezidenta posteni nomainīja cits Zemnieku savienības pārstāvis – Z. Meierovics, varēja konstatēt, ka K. Ulmaņa valdība nepilnos trijos jaunās valsts pastāvēšanas gados ārkārtīgi smagos apstākļos bija paveikusi daudz. Latvijā bija ievēlēta Satversmes sapulce, tika izstrādāts valsts pamatlikums, jau bija panākta starptautiska valsts atzīšana, bija notikusi iekšpolitiskā stabilizācija, uzvarēti galvenie iekšējie un ārējie ienaidnieki, bija aizsācies saimnieciskās atjaunošanās un stabilizācijas process.

Latvijas Brīvības cīņu un valsts tapšanas laikā K. Ulmanis nenoliedzami bija ieguvis lielu popularitāti. Viņš vadīja pirmās četras valdības, bija vienas no ietekmīgākajām partijām – Zemnieku savienības līderis. Tas satrauca LZS un K. Ulmaņa politiskos pretiniekus. Jau no 1920. gada pirmās puses pret K. Ulmani un LZS tika vērstas kampaņas, kuru mērķis bija izcelt un pārspilēt pieļautās kļūdas (amerikāņu lokomotīvu lieta, neveiksmīgā norvēģu siļķu iepirkšana). 1920. un 1921. gadā pret K. Ulmani notika divi atentāta mēģinājumi. Kreisie spēki darīja visu, lai nepieļautu viņa ievēlēšanu par Valsts prezidentu.²⁶ Kaut arī pastāvēja šādas pretdarbības, K. Ulmanis 20. un 30. gados bija viens no Latvijas redzamākajiem politiķiem – un viņam ir paliekoša vieta Latvijas vēsturē.

Akadēmiķis Jānis Stradiņš, novērtējot K. Ulmaņa darbību Latvijas pirmās brīvvalsts laikā, atzīmē, ka viņam nebija mantas, ģimenes, bērnu, tuvāku draugu. "Būtībā viņš bija diezgan vientuļs savrupceļa gājējs. Viņu nevilināja materiālās vērtības, viņam bija viena

pamatvērtība – mūžīgā Latvija, par ko viņš domāja baltās un nebaltās dienās, domāja savas personības, savas izpratnes un viņam atvēlēto vēstures apstākļu ietvaros. Kanonizēt Kārli Ulmani nebūtu latviešu dabā, taču apliecināt viņam cieņu, arī darbos, ir mūsu morāls pienākums.”²⁷

Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga uzrunā Kārļa Ulmaņa 125. dzimšanas dienai veltītajā zinātniskajā konferencē uzsvēra, ka viņa vārds kopā ar Jāni Čaksti, Paulu Kalniņu, Zigfrīdu Annu Meierovicu un citiem laikbiedriem nav šķirams no valsts proklamēšanas, Brīvības cīņām, bermontiādes sagrāves, agrārās reformas, Latvijas Satversmes izstrādes, valsts starptautiskas atzišanas, kā arī daudzu Latvijas valdību darbības. Valsts prezidente atzīmēja, ka daudziem Latvijas sabiedrībā Kārlis Ulmanis asociējas kā neatkarīgās Latvijas dibinātājs un veidotājs, kā viens no tās redzamākajiem līderiem. “Mūsdienās Kārlis Ulmanis un 20. un 30. gadu Latvijas Republika nav atdalāmi viens no otra. Viņš ir viens no tā laika Latvijas simboliem, kas cauri gadiem, izturot pārbaudi, ir saglabājis tautas atmiņā.”²⁸

Atsauces

- ¹ Pelkaus E. Zemnieku savienības nodibināšanās // Lauku Avīze, 1997, 9. maijs, 27. lpp.
- ² Latvijas Zemnieku savienības vēsture. Izcelsme, attīstība, mūsdienas (turpmāk – LZS vēsture). – Rīga, 1995, 39. lpp.
- ³ Zunda A. Kārlis Ulmanis un Zemnieku savienība // Kārlim Ulmanim 120. – Rīga, 1998, 96. lpp.
- ⁴ Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā: Dokumenti un materiāli. – Rīga, 1994, 48. lpp.
- ⁵ Zunda A. Kārlis Ulmanis un Zemnieku savienība, 96. lpp.
- ⁶ Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve: Ceļinieks. Politīķis. Diktators. Moceklis. – Rīga, 1992, 72. lpp.
- ⁷ Pelkaus E. Zemnieku savienības nodibināšanās, 27. lpp.
- ⁸ Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture. 1914.–1945. – [Stokholma], 1968, 343. lpp.
- ⁹ Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve .., 90., 91. lpp.
- ¹⁰ Latvijas valsts pasludināšana 1918. gada 18. novembrī. – Rīga, 1998, 103.–109. lpp.; Šilde Ā. Latvijas vēsture, 1914.–1940.: Valsts tapšana un suverēnā valsts. – [Stokholma], 1976, 257., 258. lpp.

- ¹¹ Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve .., 97., 98. lpp.
- ¹² Šilde Ā. Pirmā Republika: Esejas par Latvijas valsti. – [Ņujorka], 1989, 188.–196. lpp.
- ¹³ Zunda A. Latvijas un Rietumvalstu attiecības divos laikposmos // Latvija divos laikposmos, 1918–1928 un 1991–2001. – Rīga, 2001, 46. lpp.; *Feldmanis I.* Vācija un Latvija no *de facto* līdz *de iure* (1918–1921) // Latvijas Vēsture, 1997, nr. 4, 60., 61. lpp.
- ¹⁴ Bērziņš V. Kārlis Ulmanis Latvijas neatkarības pasludināšanas un atbrīvošanas kara laikā // Kārlim Ulmanim 120. – Rīga, 1998, 43., 44. lpp.; Šilde Ā. Pirmā Republika .., 213., 214. lpp.
- ¹⁵ Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve .., 150.–152. lpp.
- ¹⁶ Latvijas valsts un tās vīri. Latvijas Republikas valdības. Ministri savos darbos. 1918.–1940. // Latvijas Vēstnesis, 1998, 24.–31. lpp.
- ¹⁷ Apsītis R. Kārlis Ulmanis un Satversme // Kārlim Ulmanim 120, 66. lpp.
- ¹⁸ LZS vēsture, 51. lpp.; Šilde Ā. Pirmā Republika .., 220., 221. lpp.
- ¹⁹ LZS vēsture, 51. lpp.
- ²⁰ Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve .., 152.–154. lpp.
- ²¹ LZS vēsture, 52., 53. lpp.
- ²² Klīve Ā. Latvijas neatkarības gadi. Latvijas politiskā veidošanās un augšana. – [Ņujorka], 1976, 32., 33. lpp.; LZS vēsture, 53. lpp.
- ²³ LZS vēsture, 53., 54. lpp.
- ²⁴ Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve .., 154. lpp.
- ²⁵ Šilde Ā. Latvijas vēsture .., 272. lpp.
- ²⁶ Zunda A. Kārlis Ulmanis un Zemnieku savienība, 101. lpp.
- ²⁷ Stradiņš J. 18. novembra Ulmanis. Latvijas Republikas pirmais Ministru prezidents // Lauku Avīze, 2002, 5. sept., 2., 21. lpp.
- ²⁸ Valsts prezidentes Vairas Viķes-Freibergas uzruna Kārļa Ulmaņa 125. dzimšanas dienai veltītajā konferencē. – www.president.lv (Valsts prezidenta mājas lapa internetā).

Elmārs Pelkaus

Pēteris Stučka, Andrievs Niedra, Kārlis Ulmanis – trīs alternatīvas Latvijai 1919. gadā

Latvijas vēsturē ir grūti atrast politiskajā ziņā tik sarežģītu gadu, kāds bija gads pēc neatkarīgās valsts proklamēšanas. Toreiz Latvijā dažus mēnešus vienlaikus pastāvēja trīs valdības. Visu šo valdību priekšgalā bija izcilas personības – katra ar savu redzējumu par Latvijas tālāko likteni, un pie tā viņas palika visu savu mūžu.

Zemgales zemnieka dēlam Kārlim Ulmanim un viņa dibinātajai 18. novembra republikai asā un nesamierināmā opozīcijā katrs no savām pozīcijām tolaik nostājās Vidzemes zemnieku dēli – Pēteris Stučka un Andrievs Niedra. Ja Kokneses saimniekdēla Pētera Stučkas dzīves dominante bija komunisms, tad Tirzas saimniekdēla Andrieva Niedras – antikomu nisms. Abi viņi pakļāva savu dzīvi šai “augstākajai idejai” un visus notikumus uzlūkoja caur šīs idejas prizmu. Abi lielo ideju apžilbinātie Vidzemes zemnieku dēli šķiet esam savstarpēji absolūti polāri, absolūti nesavienojami. Taču viņus vieno kāda fundamentāla atziņa: abi (gan katrs no pretējām pozīcijām) atzīst šķiru cīņas objektīvo neizbēgamību, abi uzstājas nevis tautas, bet šķiras vārdā, abi (bet Niedra it īpaši) ir pārliecināti, ka saviem spēkiem vien, bez ietekmīgu sabiedroto atbalsta šajā cīņā uzvarēt nav iespējams. Andrievs Niedra nebija pārvācojies latvietis, nebija vācu šovinists, un Pēteris Stučka nebija pārkrievojies latvietis, nebija krievu šovinists. Taču Andrievs Niedra saskatīja vāciešos dabiskus un nepieciešamus sabiedrotos pretkomunistiskajā cīņā – un šādus sabiedrotos viņš saskatīja arī krievu baltās armijas melnā pulkveža Bermonta-Avalova karapulkos. Un

Pēteris Stučka Padomju Krievijā saskatīja tik ilgotās komunistiskās pasaules revolūcijas īstenotāju, un šīs revolūcijas stratēģisko rezervi viņš saskatīja vācu proletāriešos. Pēteris Stučka 1919. gadā iestājās par Krievijas un Vācijas komunistisko spēku vienotību, kas garantētu komunistiskās revolūcijas uzvaru Eiropā. Andrievs Niedra 1919. gadā iestājās par Vācijas un Krievijas antikomunistisko spēku vienotību, kas garantētu komunisma satriekšanu.

Pēteris Stučka kļuva par valsts vadītāju, nemaz nevēlēdamies šādas valsts eksistenci. Vispārzināms ir fakts, ka Stučka un viņa domubiedri – Latvijas sociāldemokrātijas (LSD) boļševistiskie vadītāji – bija pret Latvijas neatkarību. 1918. gada 19. novembrī, tātad nākamajā dienā pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas, Pēteris Stučka, runādam Krievijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Maskavas organizācijas latviešu sekcijas kopsapulcē, paziņoja: "Kamēr pastāvēs imperiālisms – visas mazo tautu cerības uz patstāvību ir veltas. Bet sociālisma laikmetā šādas patstāvības nav vajadzīgs. Tā būs viena liela brāļu saime."¹ Viņš uzskatīja, ka Latvijas neatkarība var tikai kaitēt komunistu mērķu īstenošanai, jo "nekādā ziņā Latvijas proletariātam saviem spēkiem vien nav iespējams pārvarēt Latvijas mantīgo šķiru savienību un saturēt savās rokās politisko varu, jo Latvijas mantīgās šķiras vienmēr atradīs atbalstu tai vai citā imperiālistisko spēku koalīcijā"². Pēc Stučkas uzskatiem, Latvijai kā autonomam valstiskam veidojumam vajadzēja ietilpt Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas (KSFPR) sastāvā, jo "Latvija arī saimnieciskās interesēs uz ciešāko saistīta ar Krieviju, kurai viņa ir nepieciešami vajadzīgās durvis uz rietumiem un no kuras viņa savukārt saņem nepieciešami vajadzīgās dabas un pārstrādātās vielas"³. Latvijas sociāldemokrātijas 17. konference, kas nelegāli notika Rīgā 1918. gada 18. un 19. novembrī, atbalstīja Pētera Stučkas uzrakstīto rezolūciju "Latvijas Sociālistiskā Padomju Republika", kurā bija teikts, ka "Latvijas proletariāts atzīst par savu tūlītēju lozungu – Latvijas Sociālistisko Padomju Republiku kā Krievijas Sociālistiskās Padomju Republikas nešķiramu sastāvdaļu"⁴.

Kā KSFPFR "nešķirama sastāvdaļa" jutās arī pats Pēteris Stučka, kurš bija kļuvis par vienu no boļševiku diktatūras galvenajiem pīlāriem. Būdams tieslietu tautas komisārs, viņš izstrādāja nolikumu par Viskrievijas Centrālās Izpildu komitejas Augstāko Revolucionāro tribunālu (KSFPFR Tautas Komisāru Padome šo nolikumu apstiprināja 1918. gada 22. maijā) un panāca 1918. gada 16. jūnija lēmuma pieņemšanu, kas atcēla jebkādus ierobežojumus revolucionāro tribunālu darbībai.⁵ 1917. gada oktobra apvērsums Krievijā bija pavēris galvu reibinošas varas perspektīvas arī citiem latviešu boļševiku vadoņiem, un jebkāda Latvijas atdalīšanās no Krievijas arī viņiem likās pilnīgi nepieņemama. Taču šādās pozīcijās iznāca būt tikai dažas dienas. 1918. gada 23. novembrī speciāli sasauktajā LSD Krievijas biroja ārkārtas sēdē ieradās Josifs Staļins un sev raksturīgajā aizdomu pilnajā tonī paziņoja: viņš esot dzirdējis, ka LSD negribot dibināt revolucionāro pagaidu valdību un paļaujoties uz Vidzemē jau esošajām padomēm. Viņš, Staļins, par šo jautājumu esot runājis ar Ļeņinu un uzskatot, ka "jānodibina revolucionāra Pagaidu valdība no pazīstamākiem L.S.D. darbiniekiem. Šī valdība būtu jāizsludina vienā no pierobežas punktiem, piemēram, Torošīnā. Varētu to izsludināt arī Rīgā, bet te jānoskaidro jautājums, vai Rīga stāsies revolūcijas pusē. Jaunā padomju vara izsludina savu varu no strēlniekiem ieņemtās apgabalos, kurus [strēlniekus. – E. P.] Krievija sūta uzbrukumā uz Latviju."⁶ Tūlīt pat vajagot sastādīt potenciālo valdības locekļu sarakstu un nekavējoties izstrādāt šīs valdības manifestu.

Staļina (viņš tolaik bija KSFPFR tautību lietu komisārs) priekšlikums bez iebildumiem tika pieņemts. Vēstures ironijas dēļ Staļins bija kļuvis par formāli neatkarīgā Latvijas padomju valstiskuma "krusttēvu".

Latvijas Padomju valdības pirmā sēde notika dzelzceļa vagonā Valakas stacijā 1918. gada 21. decembrī, KSFPFR Tautas Komisāru Padome atzina Latvijas Padomju Republikas neatkarību 22. decembrī. 1919. gada 13.–15. janvārī Rīgā notika Apvienoto Latvijas strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku padomju I kongress, kas pasludināja Latviju par Latvijas Sociālistisko Padomju Republiku (LSPR).

Bija izveidojusies it kā neatkarīga valsts, taču Pēteris Stučka uzsvēra, ka “mēs visu laiku no 1904. gada uz visciešāko un, proti, asiņainā cīņā esam bijuši vienoti ar Krievijas darba tautu. Un mums nebija iemesla, brīvību ieguvuši, saraut tās saites, ar ko bijām saistījušies nebrīvības laikos.”⁷ Visu laiku tika uzsvērts, ka “Padomju republiku starpā mēs esam *neatkarīgi un tomēr uz ciešāko saistīti*”⁸. KSFPR Konstitūcija bija LSPR Konstitūcijas pamatā. LSD (kopš 1919. gada 6. marta – Latvijas Komunistiskā partija (LKP)) bija Krievijas Komunistiskās (boļševiku) partijas sastāvdaļa, bet Padomju Latvijas armija – KSFPR Sarkanās armijas sastāvdaļa. Tādējādi LSPR būtībā bija vasaļatkarībā no KSFPR, bet ar citām padomju republikām LSPR faktiski bija konfederatīvās attiecībās.

Akceptējot LSPR faktisko vasaļatkarību no KSFPR, Pēteris Stučka un viņa līdzgaitnieki vienlaikus loloja godkārtīgas ilūzijas par sava veida “paraugkomūnas” izveidi Latvijā, jo boļševiki Krievijā saimniekoja tik nemākulīgi, ka nemaz nešķita grūti uz šāda fona izcelties. Pēteris Stučka šajā sakarībā rakstīja: “Mēs redzam, ka Krievijā pa revolūcijas laiku ražošana krītas un ne vien nerodas virsvērtība, bet netiek pat atrazots kapitāls. Tā tas nevar iet, un še ir revolūcijas lielākās briesmas. Mēs labi saprotam, ka mazajā Latvijā nevar nodibināties atsevišķa saimniecība. Bet te varētu rasties maza parauga šūniņa pārējai Krievijai [...]”⁹ Šādu iespēju, pēc Pētera Stučkas domām, paverot Latvijas pilsētu un lauku darbaļaužu kultūras līmenis, kas esot augstāks nekā Krievijā (sava veida norāde uz to bija redzama arī LSPR ģerbonī, kur sirpja un āmura vietā bija attēlota izkaptis un āmurs).

Taču patiesībā Latvijas boļševiki ar Pēteri Stučku priekšgalā topošajā paraugkomūnā īstenoja vēl centralizētāku un dogmatiskāku politiku nekā boļševiku pārvaldītajā Krievijā. Īpaši spilgti tas izpaudās partijas un valsts institūciju saplūdināšanā – Stučka norādīja, ka valdībā var būt tikai komunisti un Komunistiskās partijas vadības iestādēm reizē jābūt arī varas iestādēm, jo “*partijas vadība ir padomju varas vadība*”¹⁰.

Šī vadība balstījās uz sarkano teroru, kura ieroči bija revolucionārie tribunāli, tautas tiesas, cietumi, koncentrācijas nometnes un darba

rotas. Tā sauktie buržuji tika izlikti no dzīvokļiem, un komunistiskā valsts atņēma viņiem mantu. Tika atceltas arī mantošanas tiesības, un valsts pasludināja sevi (ar nelieliem izņēmumiem) par mirušo mantas īpašnieku mantinieci.

Taču izšķirošais faktors, kādēļ tautas vairākums novērsās no komunistiskā režīma, bija šī režīma nevēlēšanās dot zemi bezzemniekiem. Jāievēro, ka 20. gadsimta sākumā zemnieku kārtai formāli piederēja četras piektdaļas Latvijas iedzīvotāju un bezzemnieki bija vislielākā lauku iedzīvotāju daļa.¹¹ Šo nevēlēšanos un to, ka bijušie bezzemnieki kļuva par lielo valsts saimniecību strādniekiem (kuriem turklāt tika atņemta pat pēdējā gotiņa), Pēteris Stučka gan izskaidroja ar rūpēm par pašu bezzemnieku labklājību: "Tikai lielākās saimniecībās zeme var ar samērā mazāku roku darbu, bet ar mašīnu un dažādu izgudrojumu palīdzību nest pietiekošus augļus un dot apstrādātājam cilvēcīgus darba un dzīves apstākļus. Es gribētu redzēt, kurš būdnieks ir strādājis tikai 8 stundas dienā, baudīdams apdrošināšanu pret slimību, nelaimes gadījumu, vecumu u.t.t. Bet mēs to taisni prasām: ikkuram laukstrādniekam, tāpat kā ikkuram pilsētas strādniekam. [...] Jo mums uz priekšu būs tikai tas no svara: kaut zeme dotu tikdaudz augļu, lai visi būtu paēduši, pie kam lai darbs nebūtu pārāk grūts un strādnieku dzīve visādā ziņā pietiekoši ērta."¹² Taču utopiskās vienlīdzības idejas apstulboto komunistisko teorētiķu īstenotās praktiskās politikas rezultāti bija tādi, ka pats Stučka 1919. gada martā bija spiests atzīt: "Vai komunisti ir zemnieka ienaidnieki? Tā apmēram stādās jautājums, un laucinieki atbild te parasti ar jā."¹³

Blakus drūmām, uz drīzu pasaules revolūcijas uzvaru orientēto Latvijas kreiso radikāļu terora režīma politikas lappusēm sastopami arī atsevišķi atzīstami viņu veikumi – astoņu stundu darbadienas ieviešana, dažu izglītības un kultūras iestāžu atvēršana; pozitīvi vērtējama arī LSPR valdības konsekventā nostāja iepretim lielkrievu šovinistiem jautājumā par Latgales vienotību ar pārējo Latviju – Pēteris Stučka uzsvēra, ka "Latvijai jābūt apvienotai iz trim galveniem novadiem – Kurzemes, Vidzemes un Latgales, jo visus tos saista kopīga valoda un saimnieciskā un garīgā kultūra"¹⁴. Taču sociālajā netaisnīgumā sakņojušies

dogmatiskie komunistiskie radikāļi Latvijā, tāpat kā viņu domubiedri citās Baltijas valstīs un Somijā, kopumā neizprata tautas nacionālās un sociālās atbrīvošanās cīņas patiesos uzdevumus, tādēļ spēja radīt tikai nepilnvērtīgu un kroplīgu nacionālā valstiskuma formu un sabiedrības sociālo uzbūvi.¹⁵ Attiecībā pret Latvijas patiesi neatkarīgo valstiskumu Latvijas Republikas formā Pētera Stučkas un viņa vadītās LKP attieksme bija nemainīgi noliedzoša un naidīga – neilgi pirms savas nāves, slēdzot LKP 8. kongresu 1931. gada 6. februārī, Stučka teica, ka partijas uzdevums ir “.. Latviju atkal saistīt tajā apvienībā, kurā viņa jau kādreiz bija – PSR Savienībā”¹⁶. Kāds būtu bijis Latvijas liktenis, ja šī dīvainā Stučkas vīzija par Latvijas ietilpšanu PSRS kopš tās pastāvēšanas sākumiem atbilstu īstenībai, ar mūsu tagadējo vēsturisko pieredzi varam viegli iedomāties.

Pret boļševiku ekonomisko politiku krasi nostājās latviešu mācītājs, publicists, rakstnieks un politiķis Andrievs Niedra. Vācu filozofa Gustava Teihmillerera, vācu teologa Alberta Ričla un vācu tiesībzinātnieka Rūdolfā Zoma darbu studijas, tāpat arī vairākus gadus ilga mājskolotāja darbs Ventspils apriņķa Puzenieku muižā pie barona Oskara Grothusa lielā mērā bija ietekmējis viņa uzskatus.

Andrievs Niedra cienīja bagāto un daudzveidīgo vācu kultūru, un vācbaltieši, tostarp arī Baltijas vācu muižniecība, viņam šķita esam vietējās sabiedrības dabiska un organiska sastāvdaļa, nevis atnācēji no svešuma un latviešu paverdzinātāji, kā tas dažkārt bija izskanējis jaunlatviešu kaismīgajās runās un rakstos. Andrievs Niedra nosodīja muižu dedzināšanu 1905. gadā, viņš vērsās pret Pētera Stučkas proponēto revolucionāro vardarbību, brīdinādams, ka “sarkanie karogi neapstāsies muižā, bet tie ies pāri zemnieku sētām” un pati latviešu tauta beigās nonāks postā un nelaimē. Gadsimtu pāridarījumus cietušās tautas uz tverē šo brīdinājumu dēļ viņš bija reakcionārs un vācu baronu draugs. Andrieva Niedras nostāja 1919. gadā, par ko runāsim turpmāk, šo iespaidu visnotaļ padziļināja. Pēc tiesāšanas un izraidīšanas no Latvijas Vācija kļuva arī par viņa trimdas mājvietu. Dzimtenē viņš atgriezās laikā, kad Latvijā valdīja nacionālsociālistiskais vācu okupācijas režīms.

Šķiet, tā visa pietiek pārpārēm, lai saikne "Andrievs Niedra + vācieši" noturīgi tiktu iegravēta tautas vēsturiskajā atmiņā.

Vai tiešām savas tautas valodā augstvērtīgus literāros darbus sarakstījis rakstnieks, kura dzejoļi folklorizējušies, tik vien domājis kā nodot savu tautu mūžīgā vācu kungu kalpībā?

Pats Andrievs Niedra trimdā rakstītajās publicistiskajās apcerēs šādu pieņēmumu noraida. Viņš raksta, ka daudzkreiz iestājies par latviešu interesēm, iemantodams to vai citu vācu aprindu nelabvēlību. 1942. gada martā uzrakstītajā apcerē "Atbilde sen mirušai" Andrievs Niedra norāda: "Viss mans politiskais darbs tik vienkārši un pārredzami raksturojams pāra vārdos, ka tur nav iespējams nekāds pārpratoms: lieliniecisms ir latvju tautas nāve; latvju tautu var glābt tikai pilsoniska diktatūra. Un tomēr iznākums atkal bij tas pats: Niedra ir tautas nodevējs, kas pārdevies vāciešiem. [...] Sākot ar "Līduma dūmiem" un "Zemi", es rakstos un darbā divdesmit gadus biju strādājis priekš iekšējās kolonizēšanas, priekš latviešu un vācu izlīgšanas tā, ka arī latviešu zemnieka jaunākam dēlam lai rastos iespēja atpirkt daļu no muižas zemes, sev kur sakņoties [...] un tomēr tautas vārdā tika nospriests, ka es esot nodevējs, kas pūlējies baroniem glābt muižas.

Tautas spriedums tas nebij. Tas bij tās koalīcijas spriedums, kas apvienojās demokrātiskā kampaņā uz Latvijas veidošanu. Šai demokrātijai es stāvēju ceļā. Es biju domājis, ka arī zemnieka jaunākais dēls iegūs sev zemi tai pašā ceļā, kā to bija darījis viņa tēvs, saviem sviedriem atpirkdams sev pusi no Latvijas [domāta zemnieku māju izpirkšana no muižām dzimtīpašumā. – E. P.]. Bet kādēļ demokrātija lai pirktu to, ko viņa varēja paņemt par velti? Tās tautas dēls es tiešām nebiju un nevaru būt, kas svešu mantu ņem par velti."¹⁷

Andrievs Niedra uzskatīja, ka Latvijā īstenotā agrārreforma bijusi amorāla un tikusi īstenota ar boļševistiskām metodēm, atņemot zemi muižniekiem; ka 18. novembra akts nav īsti tiesisks, tāpēc Latvijas kā neatkarīgas valsts statuss vēl ilgi pēc tam, viņaprāt, ir nenoteikts; ka Latvijas valsts 1918. gada 18. novembrī kļūmīgi dibināta uz nenobriedušu un savtīgu partiju savstarpējās vienošanās pamata kā "ideju

valsts", taču šo valsti esot vajadzējis dibināt tādu, kas iespējami labi iekasē nodokļus. Pārejas periodā no ražas (naturālās) saimniecības uz naudas saimniecību jeb "maznaudas saimniecības" apstākļos šo funkciju vislabāk varot veikt diktators jeb patvaldnieks, bet demokrātija šādos apstākļos neesot iespējama.

1935. gadā tapušajā rakstā "Latvijas nelaimes" Niedra saka, ka Latvijā nesaprotot, kas ir valsts iekārta, kas ir nauda un kas ir ražīgs darbs, bet trīs tik smagus pārpratumus neviena valsts nevarot ilgi izturēt. Trimdinieka nīgrumā un drūmā gaišredzībā Andrievs Niedra tālāk raksta: "Latvijas pirmais mēģinājums [demokrātija. – E. P.] sabruka piecpadsmit gados. Lepno dziesmu izdziedās jau piecos gados. Tad nāks atmoda .. bet tāda ar pagīrām."¹⁸

Andrievs Niedra atšķirībā no Pētera Stučkas nevērsās pret pilsonisko iekārtu kā tādu, taču viņš sacēlās pret pamatvērtībām, kas tautas lielākajai daļai šķita neapšaubāmas Latvijas pirmās brīvvalsts laikā un kuras mēs godinām atjaunotajā Latvijas Republikā. Zīmīgi ir tas, ka 1925. gada septembrī viņš pabeidz lugu "Kangars", kurā Koknesis ir varaskārs un vārdlauzīgs despots, kurš aplaupa pa Daugavu kuģojošos krievu tirgoņus un no tā pārtiek, Lāčplēsis ir truls viņa pavēļu izpildītājs, bet vienīgais godavīrs ir par nodevēju uzskatītais Kangars, kurš, mīlēdam savu tautu, tomēr nespēj līdzdarboties tautasbrāļu amorālajās izdarībās.

Taču neapšaubāms ir tas, ka Andrieva Niedras vadītā valdība pēc 1919. gada 16. aprīļa puča bija uzurpējusi varu, balstīdamās uz Latvijas neatkarībai naidīgā vācu ģenerāļa grāfa Rīdigerā fon der Golca pakļautībā esošo karaspēku. Šī tautā nepopulārā valdība, kuras rīcībā nebija arī spēcīgu bruņoto spēku, nebija spējīga apturēt vācu balto teroru, kas plosījās Rīgā, pēc tam kad no tās 1919. gada 22. maijā tika padzīti lielinieki. Visā Niedras valdības rīcībā bija jaušamas antidemokrātiskas tendences, jo Andrievs Niedra uzskatīja, ka aso šķiru pretrunu dēļ demokrātiskas vēlēšanas un demokrātiskā ceļā veidotas institūcijas novedīs pie skaitliskā mazākumā esošās pilsonības politiskās sakāves un kreiso radikāļu uzvaras. Andrieva Niedras vadītā valdība kalpoja par aizsegu

vācu militārajai avantūrai Vidzemē, kas noveda pie Cēsu kaujām 1919. gada jūnijā. Cēsu kauju iznākums tad arī noteica Andrieva Niedras valdības sabrukumu un tās darbības izbeigšanos 1919. gada 27. jūnijā.

Taču Andrievam Niedram cīņa pret marksismu un boļševismu bija gluži kā tāda brandiska ideja, kurai viņš ziedoja ne vien savu karjeru, bet arī visu turpmāko dzīvi un beigu beigās arī savu godīgo vārdu. Pēdējās utopiskās cerības uz boļševiku sagrāvi – šoreiz jau pašas Krievijas teritorijā – Niedra lika uz Bermonta armiju, kas 1919. gada jūnija sākumā ieradās Jelgavā. No svara te bija arī Niedras ekonomiskie apsvērumi, kas dažā ziņā sabalsojās ar viņa politiskā pretinieka Pētera Stučkas uzskatiem. Divdesmito gadu sākumā uzrakstītās grāmatas "Tautas nodevēja atmiņas" 3. daļā Andrievs Niedra raksta: "„ bez Krievijas tirgus mēs esam zuduši... tieši tādēļ zuduši, ka pat mūsu bada cietējiem nebūs iespējams nekur izceļot. Mēs panīksim kā karūsas, kad to par daudz savairojies dīķi, kuram nav sakara ar citiem ūdeņiem.

[..] Bez Krievijas rūpniecības un tirdzniecības tranzīta mums nav iespējams dzīvot, un tādēļ mūsu pamatdomai vajag būt tādai, lai Krievija atkal spētu ražot, tas ir, lai tā atkal tiktu *pilsoniska*, un, otrkārt, lai tās raža un patēriņš ietu caur mūsu zemi.

Kamēr man neviens nebūs parādījis, ka Latvija var uzturēt pati ar savu darbu vien visus savus iedzīvotājus, tikām es nevaru ieraudzīt nedz nodevības, nedz arī politiskas kļūdas mēģinājumā neļaut Latviju padarīt par žogu starp Krieviju un Vāciju, bet ļaut Krievijas saimnieciskai dzīvei plūst caur Latviju."¹⁹ Pretkomunistiski noskaņotā vācu monarhista ģenerāļa Rīdigerera fon der Golca un pretkomunistiski noskaņotā un sevi par ģenerāli pasludinājušā krievu monarhista Pāvela Bermonta-Avalova savienība Andrievam Niedram likās piemērota šo mērķu īstenošanai.

Bermonta attieksmi pret Latvijas valsti pietiekami skaidri raksturo viņa 1919. gada 3. novembrī Jelgavā izdotā pavēle nr. 65 tā sauktajai Rietumu brīvprātīgajai armijai, kurā, starp citu, sacīts: "Kas notiktu ar mums, ja mēs sev aizmugurē atstātu Ulmani ar viņa nevaldāmo politiku un darbību, kura virzīta par sliktu kopīgajai krievu lietai?"

Nenodrošinot un nenostiprinot aizmuguri, mūsu armija saņemtu triecienu mugurā no tiem, kas bija ar mieru noslēgt draudzības un samierināšanās līgumu ar boļševikiem. Tāpēc, likvidējot krievu lietai kaitīgo Ulmaņa varu, mēs vedam latviešu tautas masu apziņu uz nepieciešamo apgaismību un pārliecību, ka mēs un viņi esam viens vesels, latviešu novada un Krievijas vēsturiskā pagātne tos ir nesaraujami saistījusi uz visiem laikiem.

Dzimtenes vārdā mums, viņu karsti un patiesi mīlošajiem brīvprātīgajiem, nav morālu tiesību pieļaut, lai latviešu tauta ieslīgst tik smagos maldos, kādiem to pakļauj Ulmanis ar saviem līdzgaitniekiem.

Nevajag aizmirst, ka Krievija tika nostiprināta no austrumiem, ziemeļiem un dienvidiem, tā tiek nostiprināta arī šeit – rietumos. Mēs esam cīnītāji par tās glābšanu un atdzimšanu, par sākumu tās apvienošanai vienā veselā un lielā valstī no šīs puses – no rietumiem.”²⁰ Kārļa Ulmaņa vadītā valdība Bermonta uztverē bija tikai “varu piesavinājušies cilvēki, kas grib atraut no Krievijas tai izsenis piederošos Baltijas jūras piekrastes apgabalus”²¹.

Andrievs Niedra, kurš savulaik kā valdības galva bija izteicis gatavību “vest karu pret Krievijas lieliniekiem ar vācu algas zaldātiem zem Latvijas vārda” – tātad piedāvāt savas valsts vārdu kā izkārtni starptautiska pretkomunistiska karagājiena rīkošanai –, izrādījās gatavs atteikties no Latvijas neatkarības, lai tikai veicinātu pretkomunistisko spēku vienotību šāda karagājiena sagatavošanā. 1919. gada septembrī tapa līguma projekts par Krievijas un Latvijas valstiskajām un politiskajām attiecībām. Andrievs Niedra, kurš bija kļuvis par Bermonta padomnieku, ir rakstījis šī dokumenta variantu. Projektā sacīts, ka “jautājums par Krievijas un Latvijas valstiskajām un politiskajām attiecībām nākotnē var tikt galīgi izlemts tikai Krievijas Satversmes sapulcē un atbilstoša līmeņa Latvijas tautas pārstāvniecībā. Šā līguma dalībnieki tomēr ir pārliecināti, ka gan Krievijas, gan Latvijas interesēs ir apvienoties šādos jautājumos:

- a) kopīga ārpolitika,
- b) kopējs karaspēks, kurā Latvijas armija ietilpst kā teritoriāla sastāvdaļa,

- c) kopīgi dzelzceļa un ostu normatīvi [..],
- d) kopējs pasts un telegrāfs [..],
- e) kopēji muitas nodokļi,
- f) kopīga likumdošana attiecībā uz a) – f) ietvertajiem jautājumiem.”²²

Kā redzam, Pētera Stučkas un Andrieva Niedras redzējums par Latvijas un Krievijas valstiskajām attiecībām ir visai līdzīgs, tikai Niedra domāja nevis sarkano, bet balto Krieviju.

Šiem plāniem pārvilkta svītru Latvijas Nacionālās armijas karavīri, nosargājot pret Bermontu Daugavu un Rīgu. Taču varam diezgan viegli iedomāties, kāds būtu bijis Latvijas liktenis, ja īstenotos Bermonta un Niedras iecerēs un uzvaru apreibinātie ģenerāļi ar cara, dzimtenes un ticības vārdiem uz lūpām, baltos zirgos, baznīcu zvaniem skanot, iejātu Maskavā. Ir taču zināms, cik grūti nāca Latvijas atzīšana *de iure* no Antantes valstīm, kuras bieži vien atkāpās no pašu deklarētā tautu pašnoteikšanās principa un uzsvēra, ka Latvijas un citu Baltijas valstu neatkarības jautājums atstājams izlemšanai nākamajai Krievijas Satveršmes sapulcei.²³

Reālpolitiskie apsvērumi tomēr bija likuši Antantes valstīm 1919. gadā nostāties Kārļa Ulmaņa vadītās Pagaidu valdības pusē, kas savā ārpolitiskajā darbībā stingri orientējās uz šīm valstīm.²⁴ Savukārt Pētera Stučkas valdības attieksme pret demokrātiskajām Rietumvalstīm bija klaji naidīga, un arī Andrievs Niedra pret tām nebūt nebija labvēlīgi noskaņots – galu galā ne jau ienīstie boļševiki, bet gan Antantes valstis 1919. gadā paklupināja viņa plānus, sniedzamas atbalstu Pagaidu valdībai. Ģenerālis Rīdigers fon der Golcs sapņoja par “Versaļas važu” saraušanu, un šāda vīra ietekmē Latvijas valdība, protams, nevarētu cerēt uz pietiekami sekmīgu integrāciju pēckara Eiropā.

1918. gada 18. novembrī Latvijas valsts pasludināšanas svinīgajā aktā Ministru prezidents Kārlis Ulmanis teica, ka “tā būs demokrātiska taisnības valsts, kurā nedrīkst būt ne apspiešanas, ne netaisnības”. Drīz vien pēc valsts neatkarības pasludināšanas Pagaidu valdības loceklis Miķelis Valters vācu okupācijas varas pārstāvjiem norādīja, ka kardinālais jautājums Latvijas valstī ir patiesa demokrātija – nekad un ne-

kādos apstākļos Latvijas valsts neatteiksies no demokrātijas principiem.²⁵ Pētera Stučkas izpratnē patiesā demokrātija ir tikai proletariāta diktatūra un "eksploatatoru šķiru" pārstāvjiem nav un nevar būt nekādu demokrātisku brīvību, bet vācbaltiešu muižnieku dzimtu lokēkli savas šķiriskās piederības dēļ vien ir padarāmi par ķilniekiem un ieslogāmi koncentrācijas nometnēs. Savukārt Andrievs Niedra apkaroja vispārējās vēlēšanu tiesības un palika pie domām, ka "pilsonības glābiņš meklējams nevis politiskās programmās, bet rīcībā: apvienoties visām pilsoņu grupām kā pilsoņu šķirai uz cīņu pret uzbrūkošo proletariātu"²⁶.

Bezzemnieki nesaņēma zemi ne no Stučkas valdības, ne no Niedras valdības. Kārļa Ulmaņa vadītā Pagaidu valdība jau savas darbības sākumā, atstādama agrārreformas likuma izstrādāšanu Satversmes sapulcei, veica nepieciešamos priekšdarbus bezzemnieku apgādāšanai ar zemi, sākumā zemi izdodot viņiem nomā.

Latvijā 1919. gadā bija trīs spēcīgu personību vadītas valdības un šķietami bija arī trīs alternatīvas. Taču valsts neatkarību, demokrātiju, zemi bezzemniekiem, sabiedrības integrāciju un iekļaušanos brīvo tautu kopībā varēja piedāvāt tikai viena – Kārļa Ulmaņa vadītā Latvijas Pagaidu valdība.

Atsauces un skaidrojumi

- ¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 240. f., 3. apr., 77. l., 23. lp.
- ² Latvijas Komunistiskā partija 1918. un 1919. gadā: Dokumenti un materiāli. – Rīga, 1958, 157. lpp.
- ³ *Stučka P. Rakstu izlase 5 sējumos.* – Rīga, 1978, 2. sēj., 296. lpp.
- ⁴ Turpat, 297. lpp.
- ⁵ *Дрибин Л. Знаменосец ленинизма в Латвии.* – Москва, 1981, с. 129.
- ⁶ LVVA, 240. f., 3. apr., 77. l., 107. lp. o.p.
- ⁷ *Ciņa, 1919, 27. febr.*
- ⁸ Turpat.
- ⁹ *Stučka P. Rakstu izlase .., 310., 311. lpp.*
- ¹⁰ Turpat, 317. lpp.

- ¹¹ 20. gadsimta Latvijas vēsture. I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai (1900–1918). – Rīga, 2000, 176., 177. lpp.
- ¹² *Stučka P.* Rakstu izlase .., 195., 196. lpp.
- ¹³ Turpat, 357. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 295. lpp.
- ¹⁵ Vēsturnieks Helsinku universitātes profesors Ohto Manninens norādījis, ka baltās valdības karavīrs Somijas pilsoņu karā cīnījies par Somijas brīvību un apspiedis sarkangvardu dumpi, aizsargādams likumīgo kārtību, bet sarkangards piedalījies apvērsumā, lai likvidētu sabiedrības slāņu atšķirības un iedibinātu citu iekārtu, taču tam nācās cīnīties pret tiem, kuri bija par Somijas neatkarību. – Sk.: *Zeterbergs S.* Somija neatkarības gados. – Rīga, [b.g.], 25. lpp.
- ¹⁶ *Stučka P.* Rakstu izlase .., 412. lpp.
- ¹⁷ LVVA, 5479. f., 1. apr., 43. l., 70. lp.
- ¹⁸ Turpat, 24. l., 3. lp.
- ¹⁹ *Niedra A.* Tautas nodevēja atmiņas. – Rīga, 1998, 308. lpp.
- ²⁰ Dokumenti no Bermonta štāba // Latvijas Arhīvi, 1994, nr. 4, 78. lpp.
- ²¹ Turpat, 77. lpp.
- ²² Turpat, 71. lpp.; LVVA, 3298. f., 1. apr., 2. l., 3.–5. lp.
- ²³ Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. – Rīga, 1999, 28. lpp.
- ²⁴ *Andersons E.* Latvijas vēsture 1914–1920. – [Stokholma], 1967, 376.–378. lpp.
- ²⁵ *Šilde Ā.* Latvijas vēsture. 1914–1940. – Stokholma, 1976, 261., 262. lpp.
- ²⁶ *Niedra A.* Tautas nodevēja atmiņas, 39. lpp.

Ēriks Jēkabsons

Latvijas Pagaidu valdības loma Neatkarības karā (1918–1920)

Par Latvijas Pagaidu valdības darbību Neatkarības kara laikā 1918.–1920. gadā ir runāts un rakstīts samērā detalizēti, tādēļ rakstā ieskicēti vienīgi galvenie Kārļa Ulmaņa vadītās valdības jeb kopumā četru ministru kabinetu darba posmi, kā arī to iekšpolitiskie un ārpolitiskie uzdevumi šajā laikā. Neapšaubāmi, vissarežģītākie tie bija laikā no valsts neatkarības proklamēšanas līdz 1919. gada jūlijam, kad valdība pirmo reizi varēja realizēt pilnvērtīgi savas funkcijas no lielnieku varas atbrīvotajā valsts daļā. Par to skaidri liecina situācija, kādā bija jāstrādā Pagaidu valdībai līdz šim laikam. 1918. gadā reālā vara joprojām piederēja vācu okupācijas iestādēm. Kaut arī 26. novembrī Vācijas valdības pilnvarotais pārstāvis Baltijā Augusts Vinnigs atzina Pagaidu valdību par augstāko varas nesēju Latvijā, varas nodošana aizkavējās vai vispār nenotika. Latviešu bruņotie spēki bija nelieli, tādēļ decembrī, tuvojoties Sarkanajai armijai, valdība bija spiesta parakstīt vienošanos ar A. Vinnigu par tā dēvētā Baltijas landesvēra izveidi latviešu, vāciešu un krievu vienību sastāvā. Tas arī ir viens no strīda momentiem valdības darbības izvērtējumā. Tomēr vācieši turpināja kavēt latviešu vienību un veicināt Baltijas vāciešu formējumu veidošanu.¹

Jau 1918. gada decembrī uz Latvijas politiskās skatuves parādījās vēl viens līdz šim nepieredzēti nozīmīgs spēks – lielnieki. Radikālāk par pašu Padomju Krievijas valdību noskaņotie latviešu lielnieki (šajā laikā viņi bija pret jebkādu Latvijas valstiskuma formu, uzskatot, ka tai jākalpo vienīgi par tiltu starp Padomju Krieviju un Vāciju ceļā uz

pasaules revolūciju) bija nepatīkami pārsteigti par Ļeņina diktēto lēmumu izveidot formāli neatkarīgu veidojumu – Padomju Latviju. 1919. gada janvārī latviešu sarkanie strēlnieki, būdami pārliecināti, ka dodas atbrīvojot dzimteni no vāciešiem un viņu līdzskrējējiem, ieņēma Rīgu un drīz pēc tam gandrīz visu Latviju (izņemot Liepāju un nelielu teritoriju ap to). Tomēr pakāpeniski, kad tauta pārliecinājās par padomju režīma necilvēcisko būtību, lielinieki zaudēja popularitāti. Sākās masveida karavīru dezertēšana, kā arī pāriešana Igaunijas armijas un kopā ar to karojošās Ziemeļlatvijas brigādes pusē. Maijā vācieši un Atsevišķā latviešu brigāde ieņēma Rīgu, bet pēc neilga laika Padomju Latvijas armija tika izformēta, kaujasspējīgos latviešu pulkus pārsviežot uz Krievijas iekšieni (šo lēmumu veicināja arī dezertēšana, kas bija kļuvusi īpaši masveidīga 1919. gada vasarā).²

Latvijas pirmās Pagaidu valdības darbības posms bija samērā īss – no 1918. gada 18. novembra līdz 1919. gada 13. jūlijam. Tomēr tas bija grūtākais un nozīmīgākais laiks jaunizveidotās valsts neatkarības iegūšanā. 1918. gada 19. novembrī – Tautas padomes otrajā sēdē tās locekļu pirms tam ievēlētais Ministru prezidents Kārlis Ulmanis paziņoja, ka valdība sastādīta, taču pagaidām tikai daļēji. Ietekmīgie sociāldemokrāti izlēma palikt opozīcijā un valdībā nepiedalīties. Tāpat neizdevās panākt vienošanos ar vēl arvien nozīmīgās Latviešu Pagaidu nacionālās padomes vadītājiem Voldemāru Zāmuēlu, Arvedu Bergu u.c. No šīs organizācijas vienīgi Zigfrīds Meierovics, kurš valsts proklamēšanas brīdī atradās ārzemēs un tur pagaidām palika, uzņēmās ārlietu ministra pienākumus jaunajā valdībā. Jau 19. novembrī Miķelis Valters tika apstiprināts par iekšlietu ministru. Jaunās valdības pirmā protokolētā sēde notika Rīgā 26. novembrī. Galvenie tai risināmie uzdevumi saistījās ar centieniem pārņemt varu no vācu okupācijas iestādēm un galveno varas institūciju izveidošanu ārkārtīgi smagajos apstākļos. Zemē valdīja vācu iestādes, un tai draudēja Sarkanās armijas iebrukums. Drīz pēc tam valdībā iegāja arī vairāki liberāli noskaņoti Baltijas vāciešu pārstāvji – barons Eduards fon Rozenbergs kļuva par tirdzniecības un rūpniecības ministra biedru, Kārlis

Kellers – par izglītības ministra biedru. Visbeidzot decembrī darbā stājās arī zemkopības ministrs Jānis Goldmanis un apsardzības ministrs Jānis Zālītis (viņa biedri – kapteiņi Roberts Dambītis, kurš Apsardzības ministrijas veidošanu pārzināja jau no 22. novembra, un Gustavs Grinbergs).³

Pēdējā valdības sēde panikas pārņemtajā Rīgā notika 1919. gada 1. janvārī, kad strauji tuvojās latviešu sarkano strēlnieku vienības. Nākamajā dienā Studentu rotas apsardzībā valdība devās uz Jelgavu, bet 7. janvārī ieradās Liepājā, kur Studentu rotas karavīri uzreiz bija spiesti novērst vāciešu militāriestāžu mēģinājumu apcietināt valdības locekļus. Tajā pašā dienā valdība samazināja savu locekļu skaitu līdz sešiem cilvēkiem – darbu turpināja tikai K. Ulmanis, M. Valters, Kārlis Puriņš, J. Zālītis, Teodors Hermanovskis un J. Goldmanis. Stāvoklis Liepājā bija kritisks un jebkura darbības iespēja ārkārtīgi apgrūtināta, tādēļ 12. janvārī pilsētā palika vienīgi M. Valters, T. Hermanovskis un J. Zālītis, pārējie ministri slepus izbrauca uz Dāniju. Ārzemēs tie mēģināja panākt militāru un finansiālu palīdzību Latvijai, kā arī noslēdza sadarbības līgumu ar Lietuvu. Drīz pēc tam Liepājā atgriezās K. Ulmanis, Jānis Blumbergs un J. Goldmanis.⁴

16. aprīļa puča laikā vācu karavīri uz laiku apcietināja M. Valteru un J. Blumbergu, bet K. Ulmanis un J. Goldmanis patvērās Anglijas misijas telpās. J. Zālītis šajā laikā atradās frontē. Tūlīt pēc tam valdība pārcēlās uz reidā noenkuroto tvaikoni "Saratov", kur turpināja darbu.⁵

Mainoties politiskajam un militārajam stāvoklim valstī, tautai ar laiku pārliecinoties par lielinieku un vācu patiesajiem nodomiem, pieauga Pagaidu valdības popularitāte. K. Ulmanis uz kuģa klāja turpināja vadīt valdības darbu, parakstot vairākus starptautiskus līgumus un uzturot sakarus ar Ziemeļlatviju, kur darbojās valdībai uzticīgs pārvaldes aparāts. Tikai pēc vācu sakāves pie Cēsīm valdība 27. jūnijā tvaikonī "Saratov" atgriezās Liepājā, bet jūlijā – Rīgā, kur to svinīgi sagaidīja tauta un ārvalstu pārstāvji. Nākamajā dienā pēc atgriešanās galvaspilsētā notika pirmā sēde. Kaut arī J. Goldmanis, J. Zālītis, Spricis Paegle un K. Puriņš protestēja, 30. jūnijā valdība pieņēma lēmumu

par atkāpšanos, pēc Antantes lielvalstu pārstāvju prasības dodot iespēju sastādīt koalīcijas valdību. Vecā valdība darbu turpināja līdz 13. jūlijam, kad darbību uzsāka otrā Pagaidu valdība K Ulmaņa vadībā.⁶

1919. gada ziemā un pavasarī Liepājā strādājošie Latvijas Pagaidu valdības ministri bija spiesti zināmā mērā sadarboties ar vāciešiem kā vienīgo reālo pretlieliniecisko spēku. Kā zināms, janvārī valdības darbību var klasificēt kā visai nosacītu, jo lielākā daļa ministru, kā arī K. Ulmanis bija devies uz ārzemēm (formālais iegansts – palīdzības meklējumi, taču jāatzīst, ka lēmumu par izbraukšanu ietekmēja arī militāri politiskā situācija Latvijā, kas pieredzējušām militārpersonām izskatījās bezcerīga). Tomēr valdība iespēju robežās konsekventi palielināja savu ietekmi un bruņotos spēkus. Tā nebija vāciešiem uzticīga marionešu valdība, kā apgalvoja padomju vēsturnieki.⁷ To apliecina ar valdības ietekmes pieaugumu neapmierināto vāciešu 1919. gada 16. aprīlī sarīkotais pučs. Pēc tam vācieši izveidoja provācisko mācītāja Andrieva Niedras valdību, kura pasludināja sevi par vienīgo likumīgo varasnesēju Latvijā.⁸

Izveidojās unikāla situācija. Vairākus mēnešus Latvijā darbojās trīs valdības – Pagaidu – K. Ulmaņa valdība, kurai pilnībā pakļāvās minētā Ziemeļlatvijas brigāde, bet daļēji – Atsevišķā latviešu brigāde vāciešu pakļautībā, vāciešu un konservatīvāko latviešu politiķu atbalstītā A. Niedras valdība un Padomju Latvijas – P. Stučkas valdība, kas skaitījās neatkarīgas valsts varas orgāns, bet patiesībā bija pilnībā atkarīga no Padomju Krievijas. Šāds stāvoklis saglabājās līdz jūnija beigām, kad igauņu un latviešu karaspēks pie Cēsīm sakāva vācu landesvēru un vācieši zaudēja noteicošo lomu Latvijā, A. Niedras valdība pārstāja pastāvēt, bet Pagaidu valdība pārņēma savā kontrolē lielāko daļu no lieliniekiem atbrīvotās valsts teritorijas, pirmo reizi kļūstot par reālu varu. Grūtākais valsts neatkarības nostiprināšanās bija aiz muguras.⁹

Pirmās Pagaidu valdības darbs bija pabeigts. Tās locekļi bija skaidri apliecinājuši, ka ir spējīgi vadīt neatkarīgas valsts dzīves nozares arī ekstremālos apstākļos. K. Ulmanis rakstīja: "Šai valdībai sākumā nebija ne līdzekļu, ne arī lielas faktiskas varas. Pagaidu valdība bij stipra

vienīgi ar savu lielo ticību uz taisno lietu, uz tautas vairākuma taisnīgām prasībām pēc brīvības un neatkarības, bij stiprā pašātvībā uz tautas nesalaužamo gribu un spēku.”¹⁰

1919. gada jūlijā izveidotajā otrajā K. Ulmaņa valdībā pēc Antantes valstu pārstāvju prasības bija iekļauti vairāki nacionālo minoritāšu pārstāvji. Valdība uzsāka sekmīgi cīņu ar kara posta sekām, tomēr tai bija lemts saskarties ar šajā laikā galveno iekšpolitisko problēmu, kas oktobrī izvērtās karā pret Bermonta komandēto vāciski krievisko “krievu Rietumarmiju”. Kā zināms, ar visu spēku mobilizāciju, visas tautas pašai dziedību, izmantojot ienaidnieka organizācijas spēju trūkumu, Bermontu izdevās sakaut.¹¹ Kauju laikā ar Bermontu Rīgā, K. Ulmanim apmeklējot karavīru ierakumus pie Daugavas, bermontiešu artilērijas lādiņa šķemba trāpīja viņam kājā – norāva zābakam papēdi un viegli kontuzēja. K. Ulmanis un ārlietu ministrs Z. Meierovics iestājās armijā. Tas gan bija vairāk politisks solis, kas līdz ar informāciju par K. Ulmaņa kontūziju cēla valdības popularitāti karavīru un tautas vidū.¹² 1919. gada 5. decembrī Ulmaņa otrais kabinets demisionēja, izsludinot, ka tā galvenais uzdevums – spēcīgas armijas izveidošana – ir pabeigts. Tiešām, stāvoklis valstī bija stabilizējies gan politiskā, gan saimnieciskā ziņā. Pēc dažām dienām – 8. decembrī izveidotajam trešajam K. Ulmaņa kabinetam bez Sarkanās armijas ieņemtās Latgales militārās atbrīvošanas iekšpolitikā bija jāturpina valsts dzīves sakārtošana, t.sk. arī Satversmes sapulces vēlēšanas un tās darba organizēšana, bet ārpolitikā – attiecību noregulēšana ar kaimiņvalstīm, pirmām kārtām ar Padomju Krieviju. 1920. gada pirmajos mēnešos skaidri iezīmējās politiskās attiecības un pretrunas starp plānotās Baltijas valstu savienības locekļiem – Somiju, Igauniju, Latviju, Lietuvu un Poliju. Starp abām pēdējām tās bija īpaši asas, turpretī abas pirmās realizēja salīdzinoši izolētu ārpolitiku. Savukārt Latvija atradās ne tikai ģeogrāfiskajā, bet arī politiskajā centrā, un tai bija noteikta loma Polijas un Lietuvas konfliktā.¹³

Latvijas attiecībās ar Poliju turpināja pastāvēt zināma tuvināšanās tendence. Galvenokārt tā izpaudās abu pušu centienos gūt sev politisku izdevīgumu ar otras puses atbalstu vai starpniecību. Tiesa, atšķīrās mērķi un līdzekļi. Polija uzstājīgi centās panākt Latvijas piekrišanu vismaz

divpusējai militāri politiskai savienībai, kas būtu izdevīga Polijas konfliktā ar Lietuvu. Turpretī Latvijas interesēs nebija cieša sasaistīšanās ar Poliju, kuras mērķi ievērojami atšķīrās no nelielo Baltijas valstu interesēm. Tāpēc Latvijas valdība izturējās ļoti piesardzīgi. Drīz pēc Helsinku konferences, kura kārtējo reizi apliecināja Baltijas valstu starpā valdošo pretrunu sarežģītību, tika noslēgts slepens Latvijas un Padomju Krievijas pamiera līgums. Sākās vairākus mēnešus ilgstoša diplomātiska spēle, cenšoties parādīt, ka Latvija vēl karo ar Krieviju un cenšas ierobežot kara darbību līdz izlūkošanai, taču atsevišķas vietēja rakstura sadursmes pilnībā novērst šādos apstākļos nebija iespējams.¹⁴

Cita starpā, šajā laikā K. Ulmanim bija tieši jāiesaistās it kā iekšpolitikās, bet faktiski cieši ar ārpolitiku saistītās norisēs Latgalē 1920. gada sākumā. Ir runa par Ministru prezidenta Latgales apciemojumu. 7. februārī viņš ieradās poļu pilnībā kontrolētajā Daugavpilī, kur tikās ne tikai ar vietējo latviešu iestāžu vadību, bet arī ar poļu amatpersonām un militāro vadību. Jādodomā, ka arī šeit viņš bija spiests apzināti poļu amatpersonām teikt nepatiesību par šķietamo pamieru frontē. Pēc latviešu un poļu karaspēka parādes pie stacijas K. Ulmanis devās uz pilsētas domes sēdi, kurā uzstājās ar runu par Daugavpils pilsētas lielo nozīmi Latvijas valstij. Runa tika teikta vispirms latviešu, pēc tam krievu valodā.¹⁵

Ceturtnā – atkal K. Ulmaņa vadītā valdība darbu sāka 1920. gada jūnijā. Tās galvenais uzdevums ārpolitikā bija miera noslēgšana ar Padomju Krieviju un Vāciju, kā arī panākt Latvijas *de iure* atzīšanu,¹⁶ bet iekšpolitikā – savas varas pilnīga nodrošināšana valstī (arī cīņa pret noziedzību) un agrārās reformas uzsākšana.

Aplūkojamajā laikā 1918. gadā proklamētajās Baltijas valstīs savijās Vācijas, Polijas, Padomju Krievijas, Krievijas balto kustības, Antantes valstu (Anglija un Francija, arī ASV), zināmā mērā Somijas un Zviedrijas (Igaunijā), kā arī pašu Baltijas valstu nacionālo valdību intereses. Tas nevarēja neietekmēt to izveidošanos par reāli neatkarīgām valstīm. Latvijā šis process bija norisinājies sevišķi sarežģīti.¹⁷ K. Ulmaņa vadītā Pagaidu valdība bija samērā sekmīgi izpildījusi savus uzdevumus, sarežģītajā situācijā vadot un panākot Latvijas teritorijas militāro atbrīvošanu un valsts starptautiski tiesisko atzīšanu.

Atsauces

- ¹ Sk.: Latvijas armija 20 gados. – Rīga, 1940, 63.–71. lpp.
- ² *Bērziņš V.* Latviešu strēlnieki – drāma un traģēdija. – Rīga, 1995, 153.–187. lpp.; *Blūzma V.* Pateiktais un noklusētais: lielniecisma vilnis Latvijā (1917.–1919.) vēstures pētījumos // Latvijas Vēsture, 1994, nr. 1, 45.–50. lpp.
- ³ *Paegle S.* Kā Latvijas valsts tapa. – Rīga, 1923, 223., 224. lpp.; *Andersons E.* Latvijas vēsture 1914–1920. – [Stockholm], 1967, 356.–363. lpp.
- ⁴ *Andersons E.* Latvijas vēsture ..., 399.–402. lpp.
- ⁵ *Paegle S.* Kā Latvijas valsts tapa, 266.–304. lpp.
- ⁶ *Andersons E.* Latvijas vēsture ..., 506. lpp.
- ⁷ Sk., piemēram: *Sipols V.* Slepēnā diplomātija. Buržuāziskās Latvijas ārpolitika 1919.–1932. gadā. – Rīga, 1965, 21.–32. lpp.
- ⁸ *Niedra A.* Tautas nodevēja atmiņas. – Rīga, 1998, 189.–197. lpp.
- ⁹ Sīkāk sk.: *Dunsdorfs E.* Kārļa Ulmaņa dzīve: Ceļinieks. Politikāis. Diktators. Mocekļis. – Rīga, 1992, 132.–138. lpp.
- ¹⁰ Latvijas valsts pasludināšana 1918. gada 18. novembrī. – Rīga, 1998, 77. lpp.
- ¹¹ *Feldmanis I.* Latvijas valsts izveidošanās un starptautiskā atzīšana // Latvijas Vēsture, 1998, nr. 3, 13., 14. lpp.
- ¹² *Dunsdorfs E.* Kārļa Ulmaņa dzīve ..., 145. lpp.
- ¹³ Sīkāk sk.: *Jēkabsons Ē.* Latvijas ārējā politika attiecībās ar Poliju un Lietuvu 1919.–1921. gadā // Daugavpils Pedagoģiskās universitātes Zinātniskie raksti. Humanitārās fakultātes XI zinātniskie lasījumi: Vēstures sekcija, 5. krāj. – Daugavpils, 2001, 49.–53. lpp.
- ¹⁴ *Jēkabsons Ē.* Pamiērs Latgales frontē 1920. gadā // Latviešu Strēlnieks, 1996, nr. 6.
- ¹⁵ *Jēkabsons Ē.* Latvijas varas iestāžu darbs Daugavpilī, Daugavpils apriņķī un Grīvā 1920. gadā // Acta Latgalica. – Daugavpils, 1999, 10. sēj., 90. lpp.
- ¹⁶ *Feldmanis I.* Latvijas valsts izveidošanās un starptautiskā atzīšana // Latvijas Vēsture, 1998, nr. 3, 5.–19. lpp.
- ¹⁷ Sīkāk sk.: *Varlavāns A.* Rietumu politiskais faktors Latvijā: 1919. gads // Latvijas Vēsture, 1993, nr. 3, 28.–31. lpp.; nr. 4, 8.–15. lpp.; *Ščerbinskis V.* Ziemeļvalstu brīvprātīgie un Latvijas brīvības cīņas // Latvijas Vēsture, 1997, nr. 1, 78.–84. lpp.; *Staprāns S.* Vācu baronu pučs // Militārais Apskats, 1994, nr. 1, 76.–86. lpp.; *Jēkabsons Ē.* The Genesis of Latvian Statehood in 1918–1919 and the Main Issues of Latvian–Lithuanian Relations in the Early Stage of Independence // Lithuanian Historical Studies. – Vilnius, 1999, vol. 4, pp. 143–150; *Jēkabsons Ē.* Latvijas diplomātija Bermonta uzbrukuma laikā 1919. gadā // Militārais Apskats, 1994, nr. 2, 73.–82. lpp.; u.c.

Ainārs Lerhis

Latvijas Pagaidu valdības sakari ar ārvalstīm 1918.–1920. gadā

Viena no būtiskām Pagaidu valdības darbības sfērām bija ārlietas. Jaunajai – topošajai Latvijas valstij bija nepieciešams starptautisks atbalsts un atzīšana, lai ieņemtu savu vietu Eiropas valstu vidū. Tāpat kā citas jau minētās K. Ulmaņa darbības sfēras – arī ārlietas bija svarīgs viņa vadītās valdības darbības virziens. Pirmie valsts pastāvēšanas gadi bija laiks, kad Latvijas valstsvīri un diplomāti nodibināja sakarus ar diezgan daudzām tālaika pasaules valstīm. Šī raksta mērķis nav analizēt Latvijas attiecības ar katru no tām, bet atzīmēt vairākus, pēc autora domām, svarīgākos “pieturas punktus” Latvijas Republikas ārējo sakaru attīstībā ar citām valstīm. K. Ulmanis kā valdības vadītājs aktīvi piedalījās šajā procesā.

Latviešu Pagaidu nacionālās padomes Ārlietu nodaļas darbība. No 1917. gada beigām līdz 1918. gada 17. novembrim latviešu pilsonisko aprindu pārstāvji 1917. gada nogalē izveidoja Latviešu informācijas biroju Petrogradā, bet vēlāk dibināja Latviešu Pagaidu nacionālo padomi (LPNP) un noformulēja mērķi dibināt neatkarīgu valsti. Latviešu tautas pārstāvniecības iestādes veidošanai bija arī svarīga ārpolitiska nozīme. Lai gan izdevās izveidot tikai nepilnu pārstāvniecību, tā bija pirmā latviešu organizācija, kuras kompetencē bija arī ārpolitisko kontaktu dibināšana. LPNP Ārlietu nodaļa uzsāka pirmos diplomātiskos kontaktus ar Lielbritānijas, Francijas, Japānas u.c. valstu pārstāvjiem Krievijā. Nākamais solis bija latviešu darbinieku došanās ārpus Krievijas robežām un latviešu tautas interešu paušana citās valstīs.

1918. gada jūlija beigās LPNP pārstāvis Z. Meierovics no Petrogradas ar kuģi devās uz Londonu, vispirms ieradās Stokholmā, kur nodibināja sakarus ar vairākām sūtniecībām un zviedru presi.¹ 25. jūlijā Stokholmā pēc viņa ierosmes nodibināja LPNP informācijas biroju.² Viens no biroja uzdevumiem bija uzturēt sakarus ar Anglijas, Francijas, Itālijas, ASV, Japānas un draudzīgo neitrālo valstu sūtniecībām Stokholmā, u.c.³

Z. Meierovica uzdevums bija pārliecināt Lielbritānijas Ārlietu ministriju par Latvijas patstāvības iespējamību un nepieciešamību un latviešu tautas tiesībām uz neatkarīgu valsti. Anglija jau kopš 1918. gada augusta uzskatīja Z. Meierovicu par LPNP pilnvaroto pārstāvi un veda ar viņu diplomātisko saraksti un sarunas.⁴

Pirmais diplomātiskais pārstāvis ārzemēs – LPNP pilnvarotais pārstāvis Lielbritānijā Z. Meierovics panāca, ka Lielbritānija atzina LPNP. Jau 23. oktobrī Z. Meierovicu pieņēma Anglijas ārlietu ministrs Dž. Balfūrs, kurš Viņa Majestātes valdības vārdā mutiski paziņoja, ka tā ir nolēmusi atzīt pagaidām Latviešu nacionālo padomi par Latvijas neatkarīgu iestādi līdz miera konferences lēmumam par Latvijas likteni.⁵ LPNP to uztvēra kā Latvijas *de facto* atzīšanu.⁶ Latvijas oficiālo *de facto* atzīšanu no britu valdības puses tradicionāli saista ar 1918. gada 11. novembri, kad 23. oktobrī teikto pēc Nacionālās padomes lūguma Dž. Balfūrs atkārtoja vēlreiz rakstveidā. Deklarācijā angļu valdība atzina Z. Meierovicu par Latvijas Pagaidu valdības neoficiālu (*informal*) diplomātisko pārstāvi.⁷ Lielbritānijas valdība, uzņemot Z. Meierovicu kā neoficiālu diplomātisko pārstāvi un viņa pārstāvēto LPNP par *de facto* neatkarīgu institūciju, vēl pirms valsts proklamēšanas radīja iespēju darboties pirmajai Latvijas diplomātiskajai pārstāvniecībai.

1918. gada rudenī radās doma apvienot abus pārstāvības orgānus – Demokrātisko bloku (DB) un LPNP, jo tie abi veicināja nacionālā valstiskuma ideju.⁸ Lai arī starp DB un LPNP 1918. gada oktobrī–novembrī notika savstarpējas sarunas, organizācijas tomēr neapvienojās un neparādīja vienošanos Latvijas valsts dibināšanas jautājumā.

Vēlāk – līdz ar K. Ulmaņa lomas izcelšanu lielākie nopelni valsts izveidē tika saistīti ar Demokrātisko bloku. Kad 15. novembrī Latviešu

zemnieku savienības pārstāvju konference Valkā faktiski nolēma likvidēt LPNP un veidot jaunu tautas pārstāvniecības institūciju – Tautas padomi, iznāca tā, ka Rietumvalstīm tagad likvidējamās LPNP vietā būs jāatzīst Tautas padome.⁹

LPNP iesākto darbu turpināja 1918. gada 17. novembrī nodibinātā Latvijas Tautas padome (TP), kas pieņēma padomes platformu un ievēlēja K. Ulmani par pirmo Latvijas Ministru prezidentu. TP platformai tika pievienots protokols, ka padome turpinās LPNP un DB ievadīto starptautiski politisko virzienu. 1918. gada 18. novembrī valsts proklamēšanas aktā G. Zemgals pasludināja, ka suverēno varu Latvijā pārņēmusi Tautas padome un K. Ulmanim uzdots sastādīt Ministru kabinetu. No šī brīža topošās valsts ārējo sakaru veidošana bija viena no sfērām, kam Ministru prezidents K. Ulmanis veltīja ievērojamu uzmanību.

Latvijas Pagaidu valdības pasākumi. Pēc LPNP likvidācijas Z. Meierovics pārgāja Pagaidu valdības rīcībā.¹⁰ 19. novembrī viņu apstiprināja par pirmo ārlietu ministru, un vienlaikus viņš turpināja būt it kā vienīgā oficiālā saikne ar sabiedrotajiem. Pusotru mēnesi viņam bija dubultstatuss – savulaik LPNP apstiprinātajā diplomātiskā pārstāvja Lielbritānijā kvalitātē Z. Meierovics turpināja vadīt sūtniecību Londonā līdz 1919. gada 6. janvārim.¹¹

Sākumā ārpolitisko attiecību veidošanā Pagaidu valdība atradās neskaidrā situācijā. Pastāvēja nedrošība, vai LPNP nomaina ar TP Latvijā saglabās Lielbritānijas doto *de facto* atzīšanu. K. Ulmanis acimredzot nesaprata un nenovērtēja to, ka starptautiski atzītas organizācijas likvidēšana diplomātiskajos kontaktos vēlāk varētu radīt problēmas. *De facto* atzīšana vēl bija nestabila. Tās nebija K. Ulmaņa nopelns, bet gan to noteica citi starptautiskās dzīves faktori, kādēļ šī rīcība vēlāk tomēr nerādīja vēl kādas citas problēmas papildu jau esošajām. Agrāk atzītas organizācijas nomaina ar jaunu iestādi nesagādāja Latvijai nopietnus starptautiskus sarežģījumus, jo Antantes valstu ieinteresētība Baltijas reģionā saglabājās.

Ārlietu ministriju Rīgā nepaspēja sākt veidot divu iemeslu pēc. Pirmkārt, iekšpolitisko situāciju Latvijā strauji pasliktināja lielinieku iebrukums 1918. gada decembrī – 1919. gada janvārī. Otrkārt, Latvijai

ārpolitiski vissvarīgākais bija Antantes lielvalstu atbalsts, valsts turpmākā starptautiskā statusa noskaidrošana un starptautiskās atzišanas panākšana. Tāpēc ministrs turpināja darboties ārzemēs, uzturēja sakarus un saskaņoja darbību ar K. Ulmani un Pagaidu valdību, kas turpināja darbību nelielā Latvijas teritorijā, ko nebija ieņēmuši lielinieki.

Līdz 1919. gada jūlijam tradicionāli Ārlietu ministrijai raksturīgās funkcijas ārzemēs veica ārlietu ministrs, bet Ministru prezidents faktiski pildīja ārlietu ministra pienākumus valstī – nelielā Latvijas teritorijas daļā. Gan iekšpolitiski, gan ārpolitiski svarīgi bija tas, ka tādējādi tika nodrošināta valdības darbības nepārtrauktība (kontinuitāte). Vēlāk Ārlietu ministrijā sastādītājā K. Ulmaņa dienesta aprakstā norādīts, ka “pa ārlietu ministra komandējuma laiku uz ārzemēm izpildījis ārlietu ministra pienākumus”, t.i., no 1918. gada 18. novembra līdz 1919. gada 28. jūnijam.¹²

Pagaidu valdība lūdza gan Antantes, gan neitrālo valstu palīdzību. 1918. gada decembrī K. Ulmanis apmeklēja Tallinu un Helsingforsu (Helsinki), bet jau 8. un 10. decembrī ziņoja Pagaidu valdībai par sarunām ar Somijas, Lielbritānijas, ASV un Igaunijas pārstāvjiem.¹³

Vācijas Pagaidu valdība nolēma nodibināt attiecības ar Latvijas Pagaidu valdību. Taču Latvijas atzišana no Vācijas puses attiecās tikai uz valdību. 1918. gada beigās Latvijas–Vācijas attiecībās aktuāli bija jautājumi par Vācijas okupācijas varas īstenoto valsts pārvaldes funkciju nodošanu Latvijas Pagaidu valdībai. Pirmais ārvalstu pārstāvis Pagaidu valdībā Latvijā bija Vācijas ģenerālpilnvarotais A. Vinnigs, kurš nebūt neizcēlās ar diplomātisku pieticību, bet pretendēja būt situācijas noteicējs Latvijā.

Vēl pirms Rīgas atstāšanas Pagaidu valdība sāka iecelt pirmos Latvijas pārstāvjus ārzemēs. 1918. gada 9. decembrī tā atzina par lietderīgu iecelt Latvijas pārstāvjus Skandināvijas valstīs, Lietuvā, Polijā un Ukrainā un uzņēmās meklēt tam atbilstošas kandidatūras.¹⁴ 13. decembrī K. Ulmanis parakstīja apliecību Latvijas valdības pārstāvim Tallinā mācītājam J. Ramanim.¹⁵ Valdība 23. decembrī pieņēma lēmumu iecelt Ukrainas Latviešu Centrālkomitejas valdes locekli K. Bahmani Kijevā par valdības pārstāvi Ukrainas galvaspilsētā.¹⁶ Vēl pirms tam uz Viļņu par Pagaidu valdības pārstāvi bija devies agronoms V. Bandrevičs.¹⁷

1919. gada 9. janvārī Pagaidu valdība Liepājā nolēma sūtīt delegāciju uz Parīzes miera konferenci un apstiprināja valdības pilnvarotas personas, kurām bija jāturpina darbs Liepājā. Ministru prezidents K. Ulmanis kopā ar zemkopības ministru J. Goldmani un finanšu ministru K. Puriņu 11. janvārī devās uz Kopenhāģenu.¹⁸

Pagaidu valdība Liepājas posmā bija spiesta darboties dramatiskos apstākļos, izjūtot vācu okupācijas varas spiedienu. Kritiskajā situācijā valdība meklēja atbalstu Zviedrijā, Dānijā, Šveicē, Lielbritānijā un Amerikas Savienotajās Valstīs. Valdības delegācija K. Ulmaņa vadībā deva ziņu valdībai darbu turpināt.¹⁹ Izbraukušajiem kabineta locekļiem ārzemēs pavērās lielākas iespējas rīkoties Latvijas labā. Delegācija janvārī-februārī apmeklēja Kopenhāģenu, Stokholmu, Helsinkus, Tallinu, atkal Stokholmu, vēlāk veda sarunas par aizdevumu Kauņā. Tika atjaunoti telegrāfa kabeļa Liepāja–Kopenhāģena sakari, Stokholmā slēgts brīvprātīgo vervēšanas birojs, tādēļ ka bija nonācis vācbaltiešu kontrolē.²⁰

Marta sākumā, kad K. Ulmanis atgriezās Liepājā, valdības situācija bija uzlabojusies, vispirms tieši ārlietu jomā. Redzamāka kļuva arī Pagaidu valdības darbība ārzemēs. Ministru kabinets 1919. gada 4. martā nolēma Latvijas pārstāvi Ukrainā K. Bahmani iecelt par pārstāvi arī pārējās valdībās, kas bija nodibinājušās bijušās Krievijas dienvidos, – Krievu brīvprātīgo (Deņikina) armija, Donas un Kubaņas karaspēku vadība, Armēnijas un Gruzijas republika un Krimas valdība.²¹

1919. gada 9. janvārī Pagaidu valdība norīkoja vairākus pilnvarniekus Rietumeiropas valstīs Latvijas bēgļu lietās u.c. jautājumos: žurnālistu O. Nonācu un inženieri tehnologu V. Šreineru uz Štetīni, juristu Ē. Feldmani uz Berlīni, žurnālistu un tautsaimnieku P. Ašmani uz Šveici, žurnālistu E. Freivaldu un rakstnieku E. Virzu uz Parīzi. Taču ne visi aizbrauca – V. Šreiners un Ē. Feldmanis janvārī uzsāka darbību kā bēgļu lietu pārstāvji Vācijā.²² Februāra beigās Ē. Feldmani atsauca uz Liepāju; viņš bija daudz paveicis bēgļu jautājumu kārtošānā. V. Šreiners palika vienīgais bēgļu lietu pārstāvis Vācijā un iespēju robežās uzņēmās arī delegāta darbu Berlīnē, jo kopš Ē. Feldmaņa aizbraukšanas Latvijai Berlīnē nebija pārstāvniecības. 26. aprīlī V. Šreiners no Štetīnes pārcēlās

uz Berlīni. Latvijas pārstāvji Berlīnē 1919. gada vasarā izvērta sadarbību ar Vācijas politiskajām organizācijām, igauņu, lietuviešu un ukraiņu pārstāvniecībām.²³

Gan pirms, gan pēc 16. aprīļa Niedras puča, kura laikā landesvēristi ieņēma Pagaidu valdības ēkas Liepājā, Antantes valstu (Lielbritānija, Francija un ASV) militārās misijas uzturēja kontaktus ar K. Ulmaņa valdību. Par situāciju Pagaidu valdība regulāri informēja Antantes pārstāvjus ne tikai Latvijā, bet arī Parīzē. Pēc puča un Niedras–Borkovska kabineta izveidošanas Pagaidu valdības darbība faktiski tika pārtraukta Liepājā, bet ne Ziemeļlatvijā.

Pārstāvniecības ārzemēs un delegācija Parīzes miera konferencē. Svarīgs posms diplomātiskajā cīņā par Latvijas valsts turpmāko eksistenci bija Latvijas delegācijas darbība Parīzes miera konferencē. Tas, ka jaunās valstis nebija starptautiski atzītas, noteica, ka to pirmajām diplomātiskajām pārstāvniecībām citās valstīs sākumā bija galvenokārt neoficiāls statuss un stipri ierobežotas darbības iespējas, jo šo valstu pārstāvji nevarēja akreditēties tik augstā līmenī, kāds parasts valstu pilna apjoma diplomātiskām attiecībām un būtu nepieciešams šo valstu visaktuālāko eksistences un atzīšanas jautājumu diplomātiskai risināšanai.

Baltijas valstu iekļaušanās starptautiskajā apritē nebija domājama bez Parīzes miera konferences lēmumiem. Ar tiem bija saistīta atsevišķu valstu sākotnējā *de facto* atzīšana. Konference ar pārtraukumiem ilga no 1919. gada 18. janvāra līdz 1920. gada 21. janvārim. Pagaidu valdības delegācijas uzdevums bija panākt iespējami plašāku Latvijas interešu ievērošanu un galvenais – Latvijas valsts neatkarības atzīšanu uz tautu pašnoteikšanās principa pamata. Šī uzdevuma izpildi sarežģīja komplicētā starptautiskā situācija, kā arī tas, ka delegācijai nebija tiesības piedalīties konferencē.

Latvijas pārstāvjiem atlika izvēlēties relatīvi īslaicīgu diplomātiskās pārstāvības jeb klātbūtnes formu kā neoficiālai delegācijai šajā svarīgajā starptautiskajā konferencē. Latvijas delegācija darbojās no 1919. gada 23. janvāra līdz 15. decembrim. Par delegācijas priekšsēdētāju ievēlēja Tautas padomes priekšsēdētāju J. Čaksti, par vietnieku – ārlietu ministru

Z. Meierovicu.²⁴ Līdz 21. maijam delegāciju vadīja J. Čakste, pēc viņa aizbraukšanas uz Latviju – Z. Meierovics. Viņu savukārt jūlija sākumā nomainīja J. Seskis. J. Čakste un Z. Meierovics no Parīzes sazinājās ar K. Ulmani Liepājā arī telegrāfiski.²⁵ No Liepājas tika ziņots par situāciju dzimtenē un karadarbību frontē, Rietumu valstu misiju darbību Latvijā.²⁶

Savā pastāvēšanas laikā delegācija iesniedza miera konferencei 34 notas, kuru lielākā daļa bija Z. Meierovica ierosināta vai sastādīta. Delegācijas galvenās prasības bija: atļaut tai piedalīties (uzklausīt) miera konferencē; saņemt Antantes valstu palīdzību, lai atbrīvotu Latviju tās etnogrāfiskajās robežās no vācu un padomju karaspēka; sagādāt Latvijai aizņēmumus un pārtikas produktus; atzīt Latviju *de iure* kā neatkarīgu valsti.²⁷ Līdz ar to tika uzsākti mēģinājumi nodibināt diplomātiskos sakarus ar miera konferences vadošajām amatpersonām, kā arī personiskos kontaktus ar konferences dažādām komitejām un atsevišķiem Antantes lielvalstu pārstāvjiem.

Delegācija arī izstrādāja un piesūtīja miera konferencei un atsevišķām pārstāvniecībām Pagaidu valdības vārdā dažāda veida iesniegumus un paskaidrojumus. Savu aktivitāšu ietekmi oficiālas sarakstes ceļā delegācija nevarēja pārbaudīt, jo kā neatzītas valsts pārstāvniecība tā uz saviem iesniegumiem atbildes nesaņēma. Tās tika saņemtas no Parīzē esošiem Rietumu lielvalstu pārstāvjiem.

Pēc "Niedras puča" K. Ulmaņa valdības rīcībā palika Liepājas–Kopenhāgenas starptautiskais telegrāfa kabelis, saglabājās sakari ar ārpusauli. Tieši tad pieauga Pagaidu valdības ārpolitisko aktivitāšu nozīme visās tajās valstīs, kurās jau atradās Latvijas pirmās pārstāvniecības. Īpaši palielinājās Pagaidu valdības delegācijas Parīzē loma, puča dēļ delegācijai izvirzījās uzdevums sniegt informāciju un iesniegt protestus konferencei un tās dalībvalstu pārstāvjiem.

Sakarā ar "Niedras puču" Latvijas delegācijas priekšsēdētājs J. Čakste 19. aprīlī iesniedza miera konferencei Parīzē protesta notu, kurā īsumā tika izteikti priekšlikumi par pasākumiem, kādi veicami Sabiedrotajiem, lai turpmāk novērstu vācu ietekmi Latvijas politikā un sekmetu Latvijas atbrīvošanu no lieliniekiem.²⁸

Svarīgs delegācijas darbības virziens bija kontaktu nodibināšana ar citu jauno valstu delegācijām, kurām bija līdzīgas politiskās intereses. Baltijas valstu delegācijas rīkoja kopējas periodiskas apspriedes. Sanāksmēs baltiešu delegāti apmainījās ar iegūto informāciju, izvērtēja politisko situāciju un plānoja kopējas diplomātiskās akcijas.

Latvijas delegācija nodibināja kontaktus arī ar daudzu citu zemju un tautu delegācijām, kuras Parīzē tāpat piedalījās neoficiāli un centās sasniegt līdzīgus mērķus. Kādu laiku minētajās sanāksmēs piedalījās arī Somijas, Ukrainas un Baltkrievijas delegācijas pārstāvji.²⁹ Delegācija sarakstījās arī ar vairākām balsstiesīgajām konferences delegācijām, piedalījās jauno valstu pārstāvju kopīgos diplomātiskos demaršos.

Par Latvijas rezidējošo ministru Somijā 9. aprīli ieceltais K. Zariņš vispirms tika komandēts uz Stokholmu par pagaidu pilnvaroto lietvedi (1919. gada aprīlis–septembris), līdz rezidējošais ministrs F. Grosvalds (arī iecelts 9. aprīli) ieradās Stokholmā.³⁰

28. aprīli K. Zariņš no Parīzes ieradās Stokholmā, un jau 30. aprīli viņu pieņēma Zviedrijas ārlietu ministrs, kam viņš iesniedza savas pilnvaras. Jautājumā par Latvijas atzīšanu K. Zariņam tika paskaidrots, ka tā faktiski jau notikusi līdz ar šo pieņemšanu; Zviedrijas valdība esot nolēmusi nedot rakstisku atzīšanu, iekams šis jautājums neesot izšķirts miera konferencē, bet faktiski uzsākt kontaktus ar Latvijas Pagaidu valdības pārstāvjiem.³¹

No 1919. gada līdz 1921. gadam vairāki diplomāti tika iecelti tikai kā Latvijas diplomātiskie pārstāvji (parasti valdības delegāta, pilnvarotā lietveža, pagaidu pilnvarotā lietveža vai rezidējošā ministra rangā, kaut arī rezidences valstis ne vienmēr viņus šādos rangos atzina, tomēr darbību pieļāva). Kamēr Latvija nebija atzīta *de iure*, diplomātiskajiem pārstāvjiem ārzemēs nevarēja dot tolaik diplomātiskajos sakaros izplatīto ārkārtējā sūtņa un pilnvarotā ministra nosaukumu³² un viņu darbības iespējas bija ierobežotas. Latvijai bija nepilna līmeņa diplomātiskās pārstāvniecības.

14. jūnijā F. Grosvalds iesniedza diplomātiskā pārstāvja pilnvaras Zviedrijas Ārlietu ministrijā.³³ F. Grosvaldu iecēla par Latvijas galveno pārstāvi visā Skandināvijā, un viņš saņēma pilnvaras darboties arī Norvēģijā un Dānijā, bet viņam tika pakļauts M. Liepa Kopenhāgenā.³⁴

Energiskajam K. Zariņam izdevās nodibināt sakarus ar Pagaidu valdības pārstāvi Tallinā J. Ramani, kurš informēja pārstāvniecību Stokholmā par Ziemeļvidzemes fronti un citiem notikumiem Latvijā.³⁵

Parīzē Latvijas ārlietu ministrs saziņā ar Ministru prezidentu K. Ulmani uzsāka konkrētu politisku, ekonomisku un konsulāra rakstura (dažādu iemeslu dēļ ārzemēs ieradušos Latvijas iedzīvotāju tiesību aizsardzība) jautājumu risināšanu.³⁶ Runa bija par Rietumvalstu palīdzību ar pārtiku trūkcumcietējiem Latvijā, par Latvijas linu un kokmateriālu eksportu uz Franciju, ieroču un karamateriālu iegādi ārzemēs Pagaidu valdības vajadzībām utt.³⁷

Uz vairāku informācijas biroju bāzes 1919. gadā izveidojās daļa Pagaidu valdības pirmo diplomātisko un konsulāro pārstāvniecību. Kopenhāgenā darbojās Latviešu informācijas birojs. Tas 1919. gada pirmajā pusē sekmīgi propagandēja Latviju Dānijā un panāca ne tikvien Dānijas valdības, bet arī dāņu sabiedrības labvēlīgu attieksmi pret Latviju.

1919. gada maijā Latvijas delegācijas Parīzē vadību uzņēmās Z. Meierovics, kuram bija radusies cerība, ka konference atzīs Latviju *de iure* tās etnogrāfiskajās robežās. Diplomātiskie darbinieki uzskatīja, ka atzišana varētu būt sagaidāma drīzumā un tas savukārt pavērtu iespēju tūlīt nosūtīt uz ārzemēm pilntiesīgus Latvijas diplomātiskos pārstāvjus.³⁸ Tomēr atzišana nenotika, un drīz pēc Latvijas delegācijas tikšanās ar Parīzes miera konferences Baltijas komiteju (10. jūnijā) kļuva skaidrs, ka Parīzē turpmāk vairs nevar cerēt sasniegt pozitīvu rezultātu.

Ārlietu ministrijas noorganizēšana. Pēc landesvēra un Dzelzs divīzijas sakāves Cēsu kaujās, sabiedroto atbalstīts, 1919. gada 27. jūnijā valdības tvaikonis "Saratov" no reida iebruca Liepājas ostā. Ar Ministru kabineta 28. jūnija sēdi Liepājā Pagaidu valdība atsāka pilnvērtīgu darbību, līdz ar to tās Liepājas posms beidzās. Piecas dienas pēc atgriešanās Rīgā – 13. jūlijā – tika izveidota un Tautas padomē apstiprināta jauna valdība K. Ulmaņa vadībā, kurā Z. Meierovics saglabāja ārlietu ministra amatu.³⁹

23. jūlijā Z. Meierovics atgriezās dzimtenē un pirmo reizi sāka organizēt un vadīt Ārlietu ministriju Latvijā kā Pagaidu valdības ārlietu resora centrālo iestādi ar struktūrvienībām un darbinieku štatu. Bija beidzies laiks no 1918. gada novembra līdz 1919. gada jūnijam, kad Pagaidu valdības diplomātiskais dienests darbojās ārvalstīs, kur galvenokārt norisinājās tā ārpolitiskā darbība. Līdz 1919. gada jūlijam ārlietu ministrijām raksturīgās funkcijas veica ārlietu ministrs ar nedaudziem darbiniekiem.

Pēc ārlietu ministra ierašanās uzsāka politisko, ekonomisko, juridisko un konsulāro struktūru izveidi. Par galveno struktūrvienību tika uzskatīts Politiski diplomātiskais departaments, kas izstrādāja un īstenoja Latvijas politiskās attiecības ar ārvalstīm. Darbu uzsākot Informācijas departamentam, tam tika pakļauti un diplomātisko pārstāvniecību struktūrā iekļauti līdzšinējie un jaunizveidotie pastāvīgie informācijas biroji Parīzē, Londonā, Bāzelē, Stokholmā, Varšavā un Berlīnē.

Ārlietu ministrija lielu uzmanību pievērsa konsulāro pārstāvniecību tīkla izveidošanai. Jau 1919. gada augustā–septembrī tās Ekonomiski konsulārais departaments sāka organizēt ievērojamākajās ārzemju pilsētās un centros Latvijas konsulātus, uzliekot konsuliem tirdznieciski ekonomiska rakstura un ar Latvijas pilsoņu tiesību un interešu aizstāvēšanu ārzemēs saistītus uzdevumus.

1919.–1920. gadā Latvija izveidoja vairākus karjeras konsulātus, kurus vadīja ārlietu resora no Rīgas sūtīti karjeras konsuli (piemēram, Berlīnē, Londonā). Tomēr Latvija, tāpat kā daudzas citas valstis, papildus karjeras konsuliem izmantoja goda konsulu institūtu. 20. gadu pirmajā pusē Latvija vispirms gan dibināja galvenokārt nedaudz zemāka līmeņa konsulārās pārstāvniecības – konsulārās aģentūras, kuras vadīja konsulāraģenti.

Ārlietu resors sāka nodarboties ar latviešu bēgļu un karagūstekņu atgriešanās jautājumu kaimiņvalstīs (īpaši Krievijā), no Krievijas atdalījušajās jaunajās valstīs, Rietumeiropā, Centrāleiropā un Dienvideiropā. Kopš 1919. gada beigām Latvijas valdība risināja bēgļu

reevakuācijas lietas Vācijā, Francijā, Lietuvā, Polijā, Igaunijā un citur, kā arī uzņēma kontaktus ar tajā laikā Krievijā esošām vairākām valdībām, kuras pārvaldīja noteiktus Krievijas reģionus. Konsuliem tika izdotas pilnvaras ar tiesībām kontaktēties ar jebkuru valdību, kāda vien nodibinātos attiecīgajā reģionā. Krievijas teritorijā esošo dažādo valdību attieksme pret Latviju bija atšķirīga. Ārlietu ministrija uz Poliju un Igauniju sūtīja delegātus bēgļu un gūstekņu lietās, kā arī griezās šajos jautājumos pie Ziemeļrietumu Krievijas valdības.⁴⁰ 1919.–1920. gadā Dienvidkrievijā, Ukrainā un Krimā Latvijas valdībai bija vairāki pārstāvji gan bēgļu lietās, gan ar tiesībām izdot Latvijas pilsoņiem pasas, kā arī citiem uzdevumiem.⁴¹

Bermontiešu uzbrukuma laikā K. Ulmanis uzskatīja, ka Ārlietu ministrijas centram tomēr jāpaliek Rīgā.⁴² 10. oktobrī H. Albatu pilnvaroja uzsākt kontaktus ar visām valdībām un iestādēm. H. Albats bija starpnieks starp ministriju Cēsīs un Antantes valstu pārstāvjiem Rīgā, uzturēja sakarus ar K. Ulmani.⁴³

Oktobra vidū vairākas delegācijas izbrauca uz Igauniju, Lietuvu un Poliju, lai vestu sarunas par iespējamo palīdzību. Lietuvieši nespēja apsolīt nekā vairāk kā tikai sava karaspēka koncentrāciju, igauņu izvirzītie noteikumi palīdzībai bija pārāk smagi un nepieņemami, vislielāko pretimnākšanu izrādīja Polija.⁴⁴

Diplomātisko pārstāvniecību ārzemēs darbības aktivizācija. Latvijas diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības 1919. gadā pakļāva jaunizveidotajai Ārlietu ministrijai kā ārlietu resora centrālajam aparātam Rīgā. Dibinot jaunas pārstāvniecības ārvalstīs, Z. Meierovics uzskatīja, ka tās pirmām kārtām nepieciešamas Antantes lielvalstīs, Skandināvijā un kaimiņvalstīs.⁴⁵

Sākot ar 1919.–1920. gadu, Latvijas pārstāvniecībās vairākās valstīs (Polija, Vācija u.c.) uzsāka darbu tirdzniecības un militārie atašeji (kara aģenti). Ar Pagaidu valdības 1919. gada 4. oktobra lēmumu par diplomātisko pārstāvi Itālijā tika iecelts M. Valters, par speciālo sūtni pie Romas pāvesta – katoļu garīdznieks J. Rancāns.⁴⁶ 9. decembrī par pilnvaroto lietvedi Lietuvā iecēla V. Bandreviču.

Pastāvīga pārstāvniecība Francijā tika izveidota, jau Latvijas delegācijai miera konferences laikā uzturoties Parīzē. To neoficiāli vadīja O. Grosvalds. Viņš Parīzē turpināja rūpēties par Latvijas sūtniecības atzīšanu.⁴⁷ Valdība 24. septembrī iecēla O. Grosvaldu par pārstāvniecības Parīzē pilnvaroto lietvedi, skaitot no 1. jūnija.⁴⁸

1919. gada otrajā pusē uz miera konferenci sūtītā delegācija J. Seska vadībā turpināja darbu un risināja konkrētus latviešu karavīru evakuācijas u.c. pilsoņu aizsardzības, kā arī politiska un militāra rakstura jautājumus.⁴⁹ 9. augustā J. Seskis informēja K. Ulmani un Z. Meierovicu, ka delegācija saņēmusi atbildes no Antantes lielvalstīm galvenajos jautājumos, bet attiecībā par turpmākām sarunām iestājies sastingums.⁵⁰ Septembrī delegācija noslēdza līgumu ar ASV Kongresa locekli no Ņujorkas juristu V. M. Čandleru par Latvijas atzīšanas propagandēšanu Amerikā. 6. septembrī kopā ar Igauniju un Lietuvu tā iesniedza notu konferences Augstākajai Padomei par Baltijas komisijas darbības rezultātiem un lūgumu uzņemt Baltijas valstis Tautu Savienībā (TS). Oktobrī miera konferencei astoņas jauno valstu delegācijas iesniedza kopēju deklarāciju ar prasību atzīt to neatkarību.⁵¹ Delegācijas diplomātiskie sakari Parīzē veicināja Sabiedroto palīdzību Latvijai bermontiādes laikā.

2. novembrī Parīzē pienāca Z. Meierovica telegramma par delegācijas likvidēšanu.⁵² O. Grosvalds 8. novembrī vēstulē Francijas Ārlietu ministrijai lūdza atzīt Latvijas pārstāvniecību par sūtniecību. Ministrijas atbildē bija diplomātiski teikts, ka Francija vēl neatzīst sūtniecības statusu. O. Grosvaldu Francija tomēr uzskatīja par Latvijas valdības delegātu. Delegācija 15. decembrī izbeidza savu darbību. O. Grosvalds palika arī Latvijas oficiālais delegāts miera konferencē un Sabiedroto Augstākajā Padomē līdz Latvijas *de iure* atzīšanai. Tikai 1920. gada 29. aprīlī O. Grosvalds saņēma Francijas Ārlietu ministrijas notu par Latvijas *de facto* atzīšanu.⁵³

Latvijas pārstāvniecība Kopenhāgenā nodibināja oficiālus sakarus ar Dānijas valdību uz Informācijas biroja vadītājam M. Liepam 1919. gada 22. martā izdotās pilnvaras pamata. No šī datuma viņš kļuva

arī Latvijas valdības diplomātiskais pārstāvis Dānijā. Taču patstāvīga diplomātiskā pārstāvniecība Kopenhāgenā beidza pastāvēt līdz ar M. Liepas atgriešanos Latvijā 1920. gada martā; turpmāk tur bija paredzēts tikai konsula amats.⁵⁴

No 1918. gada decembra Igaunijā, Tallinā, pastāvēja vienots Latvijas Republikas konsulāts un diplomātiskā pārstāvniecība, tās vadītājs resp. konsuls un pārstāvis bija J. Ramans.⁵⁵ Kopš decembra starp Latviju un Igaunijas valdību bija nodibināti oficiāli sakari.

1919. gada novembrī Latvijas valdība risināja jautājumu par diplomātiskās pārstāvniecības nodrošināšanu Polijā. Ministru kabinets 22. novembrī iecēla par sūtni Polijā A. Ķeniņu.⁵⁶

K. Zariņš 1919. gada 10. oktobrī ieradās Helsinkos un uzsāka Latvijas pārstāvniecisko darbību Somijā. Tās Ārlietu ministrija sākumā pārstāvniecību formāli uzskatīja par diplomātisko delegāciju, bet praksē tā būdāja pilntiesīgas sūtniecības tiesības. Arī K. Zariņu, pēc viņa domām, rezidences valsts Ārlietu ministrija uzskatīja par diplomātisko delegātu.⁵⁷

Ministru kabinets 1919. gada 28. jūlija sēdē nolēma dibināt misiju Berlīnē, tika apstiprināts tās budžets.⁵⁸ 2. augustā V. Šreiners jau kā Latvijas diplomātiskās misijas vadītājs Vācijā devās uz Berlīni un ieradās akreditēšanās vizītē pie Vācijas ārlietu ministra H. Millera.⁵⁹

Kad Latvija pasludināja karastāvokli ar Vāciju un atsauca diplomātisko pārstāvniecību, Latvijas pilsoņu interešu aizsardzība Vācijā tika uzticēta Igaunijas valdībai. 4. decembra rītā misijas personāls atstāja Vāciju un vakarā ieradās Kopenhāgenā.⁶⁰

Pastāvēšanas pirmajā gadā – līdz 1919. gada beigām – Latvija nodibināja diplomātiskās pārstāvniecības (misijas, pašu latviešu pārstāvju sauktas arī par sūtniecībām jeb legācijām) Londonā, Kopenhāgenā, Helsinkos, Stokholmā, Parīzē, Berlīnē, Tallinā, Kauņā, Romā, Varšavā, Bernē, kā arī Vatikānā.

1920. gadā valsts iestādēm atvēlēto ierobežoto finanšu dēļ un darbības optimizācijas nolūkos K. Ulmaņa valdībai nācās risināt Ārlietu ministrijas reorganizācijas jautājumus. Ārlietu ministrijas Padome 1920. gada 5. janvāra sēdē atzina visas pastāvošās pārstāvniecības par

vajadzīgām un projektēja dibināt jaunas Šveicē, Tālajos Austrumos (ar rezidenci Japānā, Ķīnā vai Sibīrijā), Ziemeļamerikā, Spānijā, Grieķijā, Dienvidamerikā (ar rezidenci Brazīlijā), kopēju sūtniecību Čehoslovākijai, Dienvidslāvijai, Ungārijai un Austrijai, pārstāvniecību pie Vatikāna. Projektēja dibināt ģenerālkonsulātu Dānijā un Beļģijā vai Holandē, konsulātus Londonā, Norvēģijā, Dienvidkrievijā, Sibīrijā, Arhanģeļskā, Šanhajā, Rumānijā, Baku un Tiflisā.⁶¹ Daļa projektos minēto pārstāvniecību jau darbojās.

Ārlietu ministrijas Padomē 11. septembrī Z. Meierovics ierosināja ietaupīt resora izdevumus par 30%, samazinot departamentu un sūtniecību skaitu. Diplomātiskās pārstāvniecības ierosināja atstāt tikai kaimiņvalstīs un Antantes sabiedrotajās valstīs, bet citur iztikt ar konsulātiem.⁶²

19. septembrī apsprieda vairāku pārstāvniecību likvidēšanu un dibināšanas jautājumus. Nolēma likvidēt sūtniecību Zviedrijā un Šveicē, aizstājot to ar ģenerālkonsulātu. (Šveicē pārstāvniecība pastāvēja tikai līdz 1920. gada beigām.)⁶³ 22. septembrī pat izskanēja ierosinājums akreditēt pārstāvniecību Japānas valdībā, ar sēdekli Vladivostokā, jo faktiskā vara Tālajos Austrumos tolaik bija japāņu rokās.⁶⁴

Septembra pēdējā nedēļā nolēma likvidēt pārstāvniecību Vīnē.⁶⁵ 18. oktobrī, apspriežot sūtniecību un konsulātu jautājumu Ziemeļamerikā un Dienvidamerikā, nolēma sūtīt uz Ameriku speciālu misiju, jo oficiālu pārstāvi ASV nepieņēma.⁶⁶ Daļu minēto lēmumu tomēr vēlāk mainīja vai neīstenoja.

Diemžēl jau 1920. gada nogalē uzsāktās taupības politikas dēļ vairākas iecerētās pārstāvniecības atvērt neizdevās, bet stingrā taupība Latvijas diplomātiem dažkārt radīja pat neveiklas situācijas starpvalstu attiecību norisēs.

Ārlietu resors aktīvi piedalījās starptautisku konferenču organizēšanā. 1920. gada sākumā Ārlietu ministrijā nodibināja pastāvīgu biroju, kurš sagatavoja Bulduru (Rīgas) konferenci. Tajā bija paredzēta Baltijas valstu piedalīšanās, un tā notika 1920. gada augustā–septembrī. Apspriedes sagatavošanā Latvijas valdība ar lielu atbildību veica ievērojamu darbu, un tā jaunajai valstij bija pirmā organizatoriskā un

diplomātiskā prakse plašas starptautiskas konferences organizēšanā un norisē.⁶⁷ 6. augustā H. Albatu iecēla par konferences ģenerālsēkretāru. Ārlietu ministrijas darbu apspriedes laikā, ārlietu ministram uzturoties Bulduros, vadīja V. Šūmanis.⁶⁸

Kādu laiku pastāvēja arī 1920. gada rudenī īpaši dibinātā Baltijas valstu pilnvaroto padome, kuras uzdevums bija panākt Bulduru konferencē pieņemtā Baltijas savienības līguma īstenošanu. 24. septembrī valdība šajā padomē iecēla Latvijas pārstāvjus.⁶⁹

Acīmredzot ģeopolitiskā stāvokļa dēļ to izraudzīja par Padomju Krievijas un no tās uz rietumiem esošo valstu sarunu vietu, kas gan principā parasti neizšķīra sarunu rezultātus, taču to organizēšana ļāva Latvijas valdībai un tās ārlietu resoram zināmā mērā justies kā starpnieci citu valstu sarunās. 1920.–1921. gadā Latvijas valdība un Ārlietu ministrija veica organizatorisku darbu Polijas un Padomju Krievijas miera sarunu nodrošināšanai Rīgā.

Diplomātisko pārstāvniecību ārvalstīs nostiprināšanās. 1920. gada pirmajā pusē Latvijai jau bija panākumi starptautisko sakaru izveidē – ar vairākām valstīm, kuras Latviju atzina *de facto*, jau pastāvēja abpusējas dažāda veida pārstāvniecības.⁷⁰

1920. gada 6. februārī E. Rozenbergu iecēla par diplomātisko pārstāvi Austrijā.⁷¹ Z. Meierovics 28. februārī parakstīja pilnvaru baronam E. Rozenbergam, ka viņš ir "Latvijas valdības pagaidu diplomātiskais pārstāvis pie Austrijas valdības"⁷². Pilnvaru E. Rozenbergs iesniedza Austrijas valsts kancleram 8. jūnijā. Līdz ar to oficiāli sākās Latvijas diplomātiskās pārstāvniecības darbība šajā valstī.⁷³

Salīdzinājumā ar 1919. gadu pārstāvniecības Kopenhāgenā nozīme pakāpeniski samazinājās. 1920. gada 1. februārī sūtniecību pārorganizēja par ģenerālkonsulātu ar diplomātiskām funkcijām ģenerālkonsula K. Ducmaņa vadībā.⁷⁴

Sūtnis inženieris M. Gailītis ieradās Tallinā apmēram 1920. gada 10. februārī, bet aprīļa beigās aizbrauca, sūtniecības vadību nododams mācītājam J. Ramanam. Valdība 26. aprīlī nolēma atsaukt J. Ramanu no konsula amata pildīšanas, bet 9. jūlijā M. Gailīti atbrīvoja no amata.

J. Ramana vietā par konsulu un diplomātisko pārstāvi Igaunijā, sākot ar 1. jūliju, iecēla tautsaimnieku Finanšu ministrijas Budžeta nodaļas vecāko revidentu J. Stalbovu, kurš pārņēma sūtniecības vadību 13. jūlijā un atradās šajā amatā līdz J. Seska iecelšanai par sūtni.⁷⁵

1920. gada februārī Itālijas valdība akceptēja Latvijas diplomātiskā pārstāvja M. Valtera pilnvaras, Itālija viņu pieņēma par "pilntiesīgu sūtni"⁷⁶. Tas notika vēl pirms Latvijas valsts *de iure* atzīšanas.

1920. gada augusta otrajā pusē, kad Sarkanā armija strauji virzījās uz Varšavu, Latvijas valdība lūdza Dānijas valdību uzņemties Latvijas pilsoņu aizstāvību Polijas galvaspilsētas ieņemšanas gadījumā. Sūtniecības darbinieki evakuējās uz Poznaņu un atgriezās Varšavā augusta beigās–septembra sākumā. 24. septembrī Ministru kabinets pieņēma lēmumu par izdevumiem sakarā ar sūtniecības evakuāciju no Varšavas uz Poznaņu.⁷⁷

Pēc Latvijas un Vācijas attiecību normalizēšanās un pagaidu vienošanās parakstīšanas 1920. gada 15. jūlijā kļuva iespējama Latvijas sūtniecības darbības atjaunošana Vācijā. Ministru kabinets 27. augusta sēdē V. Šreineru neiecēla par diplomātisko pārstāvi Vācijā, tikai 3. septembrī, balsojot atkārtoti, viņu apstiprināja par valdības diplomātisko pārstāvi Berlīnē. Tas bija rets gadījums, ka pēc diplomātisko sakaru pārtraukšanas atsaukts diplomātiskais pārstāvis atgriežas agrākajā postenī. Satversmes sapulces priekšsēdētājs J. Čakste tomēr neiecēla V. Šreineru sūtņa amatā.⁷⁸ 22. oktobrī par diplomātisko pārstāvi Vācijā apstiprināja medicīnas doktoru O. Voitu.⁷⁹ Latvijas sūtniecība Vācijā oficiāli darbojās kopš sūtņa O. Voita pilnvaru iesniegšanas 1920. gada 22. novembrī.⁸⁰

Sakari ar Krieviju. Īpaša nozīme Latvijas diplomātisko pārstāvniecību vidū bija sūtniecībai Maskavā, jo attiecības ar Padomju Krieviju bija viens no svarīgākajiem virzieniem Latvijas ārpolitikā. Pēc Latvijas un Padomju Krievijas miera līguma noslēgšanas, tā ratificēšanas un stāšanās spēkā turpmāk daudz puļu un laika Ārlietu ministrijai un Latvijas pārstāvniecībām Krievijā (sūtniecība Maskavā un konsulāti) prasīja miera līgumā paredzēto uzdevumu īstenošana. Ar pašai izziņģu un intensīvu darbu vairāku gadu garumā tā arī neizdevās panākt, lai Krievija (PSRS) izpildītu visas līgumā paredzētās saistības.

Līdz 1920. gada oktobra sākumam tika veikti pasākumi Latvijas un Krievijas diplomātisko attiecību praktiskā iedibināšanā. Ministru kabinets 20. septembrī par Latvijas pirmo sūtni Krievijā iecēla J. Vesmani un akceptēja J. Hanecki kā Krievijas sūtni Latvijā.⁸¹ Ministru kabinets 29. septembrī apsprieda sūtniecības Krievijā uzbūves projektu un 21. oktobrī pieņēma tās budžetu, kas noteica personāla darbinieku skaitu. 1. novembrī apstiprināja vairāku sūtniecības komisiju (Optācijas, Privātpašumu reevakuācijas, Juridiskās un Bēgļu reevakuācijas) un pārstāvniecību budžetus.⁸²

Svarīgs uzdevums Latvijas pārstāvniecībām Krievijā bija īstenot Latvijas pilsoņiem – bēgļiem un optantiem – iespēju atgriezties dzimtenē. Krievijā pastāvošais haoss, lielinieku terors un dažādas materiāla un organizatoriska rakstura problēmas to apgrūtināja. Ar bēgļu reevakuācijas darbu saistītos jautājumus koordinēja Latvijas sūtniecība Maskavā, kura vadīja pārējās Krievijā esošās pārstāvniecības.⁸³

Palīdzības iespējas ierobežoja, piemēram, tas, ka latviešu bēgļi bija izkaisīti pa visu Krieviju. Kur vien atradās Latvijas pārstāvniecības, tām tika uzdots gādāt par bēgļu atgriešanos. Latvijas sūtniecībā Maskavā nodibināja īpašu Latvijas pavalstniecības Optācijas komisiju optācijas lietu kārtīšanai, kā arī Bēgļu reevakuācijas komisiju un Juridisko komisiju.⁸⁴ Sūtniecībā darbojās dažādu nozaru evakuācijas komisijas – dzelzceļu materiālu evakuācijas, kuģu atdošanas, noguldījumu atprasījumu u.c.⁸⁵

Attiecību noregulēšana un attīstīšana ar Padomju Krieviju bija viens no svarīgākajiem ārlietu resora darbības virzieniem tā sākumposmā. Lielā darba apjoma dēļ – sevišķi bēgļu reevakuācijas jautājumos – Latvijai vislielākais sūtniecības darbinieku skaits bija tieši Maskavā. Krievijas reģionos un bijušās cariskās impērijas nomalēs īpaši bīstamos un smagos apstākļos Pilsoņu kara gados darbojās Latvijas diplomātiskie un konsulārie pārstāvji, kuru dzīvība pastāvīgi bija apdraudēta. Atsevišķās teritorijās vairākkārt nomainījās valdība, nelabvēlīgo un strauji mainīgo apstākļu dēļ kavējās konsulāro pilnvaru piesūtīšana, līdz ar to pārstāvniecību statuss bija nenoteikts vai neoficiāls. Tomēr Latvijas pārstāvjiem

bija jādara viss iespējamais savas valsts pilsoņu dzīvības glābšanai, viņu tiesību, īpašumu un interešu nodrošināšanai. Līdz ar to konsulārajiem un bēgļu lietu pārstāvjiem dažkārt bija jākārt arī tādi diplomātiskie jautājumi, kas miera laikā neietilptu viņu pienākumos.

No 1919. gada līdz 1922. gadam Tālajos Austrumos (Vladivostoka, Čita, Blagoveščenska) darbojās Latvijas pārstāvji.⁸⁶

Pagaidu valdības pārstāvi Sibīrijā un Tālajos Austrumos J. Mazpoli 1920. gada februārī pilnvaroja saistīties ar Antantes valdību diplomātiskajiem pārstāvjiem Vladivostokā un Sibīrijā, kā arī ar Krievijas A. Kolčaka vadīto valdību Sibīrijā Latvijas suverēno tiesību un pilsoņu aizstāvēšanai, bēgļu repatriācijas veicināšanai, lai atvieglotu latviešu nacionālās armijas veidošanu un veicinātu latviešu karaspēka vienību drīzu repatriāciju, kā arī līdzekļu vākšanu Latvijas valdības vajadzībām.⁸⁷

Kaut arī oficiālās diplomātiskās attiecības starp abām valstīm visumā bija normālas un korektas, Padomju Krievija bieži pārkāpa noslēgtās vienošanās, padomju iestādes turpināja represēt un slepkavot Latvijas pavalstniekus, to skaitā pat diplomātus.⁸⁸

1920. gadā darbību uzsāka vairāki Latvijas konsulārie un bēgļu pārstāvji bijušās Krievijas impērijas teritorijas "nacionālajās nomalēs" – Ukrainā, Krimā, Dienvidkrievijā, īslaicīgi neatkarību pasludinājušajās Kaukāza republikās (Gruzija, Azerbaidžāna).

1920. gada jūlijā Latvijas Pagaidu valdība nosūtīja delegāciju arī bēgļu reevakuācijas lietās pie Dienvideiropas un Balkānu valstu valdībām.⁸⁹ Šī delegācija 1920. gada jūlijā – 1921. gada aprīlī apmeklēja Austriju, Dienvidslāviju, Turciju, Krimu un Kaukāzu un nokārtoja bēgļu atgriešanās jautājumu.⁹⁰

Latvija nodibināja vairākas pārstāvniecības ne tikai Krievijā, bet arī Ķīnas Tālajos Austrumos – konsulātus Harbinā (Mandžūrijā), Šanhajā u.c.

Izvērtējot iepriekšminēto, varam konstatēt, ka Pagaidu valdība K. Ulmaņa vadībā no 1918. gada līdz 1920. gadam veica nozīmīgu darbu, sarežģītos starptautiskos un iekšpolitiskos apstākļos attīstot kontaktus ar Eiropas valstu, ASV, Japānas, Ķīnas un citu valstu pārstāvjiem. Darbs, kas bija sācies jau pirms Latvijas valsts proklamēšanas,

turpinājās bez pārtraukuma arī tad, kad Pagaidu valdības situācija Latvijā šķita gandrīz vai bezcerīga. Tieši šādos brīžos Ministru prezidents K. Ulmanis ticēja iespējai aizstāvēt Latvijas intereses ārvalstīs, uzņēmās iniciatīvu aktīvai darbībai un kopā ar tiem saviem līdzstrādniekiem, kuri uzsāka darbu ārzemēs, paveica daudz Latvijas propagandēšanā un sakaru nodibināšanā ar daudzu valstu oficiālajām personām.

Atsauces un skaidrojumi

- ¹ *Līgotnis J. Zigfrīds Meierovics. Mūžs. Darbs. Liktenis.* – Rīga, 1938, 39. lpp. (turpmāk – *Līgotnis J. Zigfrīds Meierovics* ..).
- ² Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 2575. f., 21. apr., 1. l., 8. lp.
- ³ Turpat, 1. apr., 72. l., 105., 106. lp.; 21. apr., 1. l., 1., 2. lp.
- ⁴ *Meierovics Z. Pirmais ieguvums diplomātijā // Valsts pieci gadi: 1918–1923.* – Rīga, 1923, 27., 28. lpp.
- ⁵ Dokumenti stāsta: Latvijas buržuāzijas nākšana pie varas. – Rīga, 1988, 49.–51. lpp. (turpmāk – Dokumenti stāsta).
- ⁶ *Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzišana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998.* – Rīga, 1999, 22. lpp. (turpmāk – *Feldmanis I. Latvijas valsts* ..).
- ⁷ LVVA, 2570. f., 14. apr., 984. l., 5. lp.
- ⁸ *Paegle S. Kā Latvijas valsts tapa.* – Rīga, 1923, 203. lpp.
- ⁹ *Klīve Ā. Brīvā Latvija. Latvijas tapšana, atmiņas, vērojumi un atziņas.* – Bruklina, 1969, 374., 375. lpp.; *Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve: Ceļinieks. Politikis. Diktators. Moceklis.* – Rīga, 1992, 94. lpp. (turpmāk – *Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve* ..); 20. gadsimta Latvijas vēsture. I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai. 1900–1918. – Rīga, 2000, 687. lpp.
- ¹⁰ Ārlietu ministrija // *Latvija desmit gadus: Latvijas valsts nodibināšanās un viņas pirmo desmit gadu darbības vēsture / Red. M. Arons. Jubilejas komisijas izdevums.* – Rīga, 1928, 57. lpp.; *Līgotnis J. Zigfrīds Meierovics* .., 48. lpp.
- ¹¹ LVVA, 2570. f., 14. apr., 168. l., 1., 28., 30., 71. lp.
- ¹² Turpat, 1597. l., 24-1., 24-5. lp.
- ¹³ Dokumenti stāsta .., 80.–82. lpp.; LVVA, 1307. f., 1. apr., 277. l., 269. lp.
- ¹⁴ LVVA, 1307. f., 1. apr., 277. l., 268. lp.; 1313. f., 1. apr., 1. l., 11. lp.
- ¹⁵ Turpat, 2570. f., 14. apr., 1227. l., 1. lp.

- ¹⁶ Turpat, 1307. f., 1. apr., 277. l., 19. lp.; 1313. f., 1. apr., 1. l., 25. lp.; *Bahmanis K.* Latvieši Ukrainā 1917.–1919. gados. – [Īstlansinga], 1979, 2. izd., 258. lpp.
- ¹⁷ LVVA, 2570. f., 14. apr., 86. l., 1., 19. lp.
- ¹⁸ Turpat, 1307. f., 1. apr., 277. l., 46., 47. lp.; Dokumenti stāsta .., 134., 135. lpp.
- ¹⁹ *Plensners A.* Divdesmitā gadsimta pārvērtības: Atmiņas. – [Nujorka], 1978, 220., 221. lpp.
- ²⁰ *Blanks E.* Latvijas valsts pirmie gadi. – [Īstlansinga], 1985, 2. izd., 12. lpp.
- ²¹ LVVA, 2570. f., 14. apr., 86. l., 3., 7., 18., 19., 30. lp.
- ²² *Nonācs O.* Dienas grāmata (29.VII.1918.–19.III.1919.) // *Nonācs O., Šreiners V.* Pēc 18. novembra. Tautas Padomes locekļu memoāri. – Rīga, 1933, 24., 29.–34. lpp.
- ²³ *Šreiners V.* Vienpadsmit mēneši Vācijā // Turpat, 71.–78., 120.–122. lpp.; *Andersons E.* Latvijas vēsture 1914–1920. – [Stokholma], 1967, 447. lpp.
- ²⁴ LVVA, 1313. f., 2. apr., 33. l., 1. lp.
- ²⁵ Turpat, 1. apr., 4. l., 29. lp.; 5. l., 65. lp.
- ²⁶ Sīkāk sk., piemēram: turpat, 4.–6. l.
- ²⁷ Turpat, 2. apr., 23. l., 2. lp.; 2575. f., 1. apr., 76. l., 123. lp.
- ²⁸ Turpat, 2575. f., 1. apr., 76. l., 48. lp.; *Andersons E.* Latvijas vēsture .., 447. lpp.
- ²⁹ LVVA, 2575. f., 1. apr., 76. l., 16., 59. lp.
- ³⁰ Turpat, 1307. f., 1. apr., 276. l., 46. lp.; 1313. f., 1. apr., 6. l., 33. lp.; 2570. f., 14. apr., 1732. l., 129. lp.; 2575. f., 1. apr., 76. l., 52. lp.
- ³¹ Turpat, 1313. f., 1. apr., 6. l., 52., 65. lp.; *Bērziņš A.* Kārlis Zariņš dzīvē un darbā. – Londona, 1959, 179., 180. lpp.; *Zariņš K.* 35 gadi Latvijas valsts darbā // *Latviešu Almanachs 1954 / Red. A. Bērziņš.* – Londona, 1953, 71. lpp. (turpmāk – *Zariņš K.* 35 gadi ..); *Zariņš K.* Par Latvijas tapšanu: Īsas atmiņas. – Stokholma, 1945, 31. lpp.
- ³² Sīkāk sk.: *Lerhis A.* Latvijas ārpolitiskā dienesta un Ārlietu ministrijas pirmie darbības gadi (1919. gads – 20. gadu pirmā puse) (turpmāk – *Lerhis A.* Latvijas ārpolitiskā dienesta pirmie darbības gadi) // *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* (turpmāk – LVIŽ), 1998, nr. 2, 105., 106. lpp.
- ³³ LVVA, 2570. f., 3. apr., 872. l., 9., 15. lp.
- ³⁴ Turpat, 1313. f., 1. apr., 5. l., 201., 202. lp.; 2570. f., 3. apr., 872. l., 12. lp.; 14. apr., 1356. l., 427. lp.
- ³⁵ Turpat, 1313. f., 1. apr., 6. l., 78., 79. lp.
- ³⁶ Sīkāk sk.: *Lerhis A.* Latvijas ārpolitiskā dienesta un Ārlietu ministrijas izveidošana (1917–1919) // LVIŽ, 1997, nr. 4, 96. lpp.
- ³⁷ LVVA, 1313. f., 1. apr., 4. l.
- ³⁸ Turpat, 5. l., 24., 100., 101. lp.
- ³⁹ Turpat, 1307. f., 1. apr., 327. l., 320., 321. lp.; *Andersons E.* Latvijas vēsture .., 506. lpp.; *Dunsdorfs E.* Kārļa Ulmaņa dzīve, 134., 135. lpp.
- ⁴⁰ Valdības Vēstnesis, 1919, 11. dec., 3. lpp.

- ⁴¹ LVVA, 2570. f., 14. apr., 1215. l., 19. lp.
- ⁴² Turpat, 1313. f., 1. apr., 24. l., 14. lp.
- ⁴³ Turpat, 6. l., 43. lp.; 2570. f., 2. apr., 40. l., 8. lp.
- ⁴⁴ *Andersons E.* Latvijas vēsture .., 525., 526. lpp.
- ⁴⁵ *Valdības Vēstnesis*, 1919, 18. nov., 7. lpp.
- ⁴⁶ LVVA, 1307. f., 1. apr., 276. l., 73. lp.; 2570. f., 14. apr., 1234. l., 14. lp.
- ⁴⁷ *Grosvalds O.* Latvijas de jure atzīšana un diplomātiskais darbs Parīzē pirmajos neatkarības gados // *Universitas*, 1958, nr. 5, 23., 24. lpp. (turpmāk – *Grosvalds O.*).
- ⁴⁸ LVVA, 1307. f., 1. apr., 276. l., 284. lp.; 2575. f., 1. apr., 76. l., 23. lp.
- ⁴⁹ *Seskis J.* Latvijas valsts izcelšanās pasaules kara notikumu norisē: Atmiņas un apcerējumi (1914–1921). – Rīga, [1991], 259. lpp.
- ⁵⁰ Dokumenti stāsta, 215. lpp.
- ⁵¹ LVVA, 2575. f., 1. apr., 76. l., 3., 8.–10., 12.–14. lp.
- ⁵² Turpat, 3., 4. lp.
- ⁵³ Turpat, 1313. f., 2. apr., 33. l., 216. lp.; 2570. f., 2. apr., 24. l., 63., 64. lp.; 66. l., 20. lp.; 2575. f., 1. apr., 76. l., 1. lp.; 1307. f., 1. apr., 278. l., 89. lp.; 2570. f., 14. apr., 46. l., 200. lp.; 520. l.; *Grosvalds O.*, 24. lpp.
- ⁵⁴ LVVA, 2570. f., 3. apr., 846. l., 21. lp.; 14. apr., 1356. l., 421., 423.–427. lp.
- ⁵⁵ Turpat, 14. apr., 1227. l., 1. lp.
- ⁵⁶ Turpat, 1307. f., 1. apr., 276. l., 320. lp.; 1315. l., 127. lp.; *Jēkabsons Ē.* Latvijas attiecības ar Poliju 1919. gadā // *LVIŽ*, 1994, nr. 1, 102., 103. lpp.
- ⁵⁷ LVVA, 2570. f., 14. apr., 1732. l., 23. lp.; *Bērziņš A.* Kārlis Zariņš .., 181., 183., 184. lpp.; *Zariņš K.* 35 gadi .., 78. lpp.
- ⁵⁸ *Šreiners V.* Vienpadsmit mēneši .., 127. lpp.; LVVA, 1307. f., 1. apr., 276. l., 131. lp.; 1315. l., 15. lp.
- ⁵⁹ LVVA, 2570. f., 14. apr., 1507. l., 1. lp.; 1509. l., 1. lp.; *Šreiners V.* Vienpadsmit mēneši .., 133., 136.–138., 140.–143. lpp.
- ⁶⁰ *Šreiners V.* Vienpadsmit mēneši .., 169.–171., 176.–178. lpp.
- ⁶¹ LVVA, 2574. f., 1. apr., 7. l., 34. lp.
- ⁶² Turpat, 4. lp.
- ⁶³ Turpat, 2570. f., 14. apr., 1356. l., 4. lp.
- ⁶⁴ Turpat, 2. apr., 95. l., 104., 110., 122. lp.
- ⁶⁵ Turpat, 126.–134., 136., 140., 146. lp.
- ⁶⁶ Turpat, 156. lp.
- ⁶⁷ *Sikāk sk.: Lerhis A.* Latvijas ārpolitiskā dienesta pirmie darbības gadi, 103. lpp.
- ⁶⁸ LVVA, 2570. f., 14. apr., 22. l., 391. lp.; *Valdības Vēstnesis*, 1920, 9. aug.
- ⁶⁹ LVVA, 1307. f., 1. apr., 278. l., 140. lp.; *Andersons E.* Latvijas vēsture. 1920–1940: Ārpolitika. – Stokholma, 1982, 1. sēj., 20. lpp.; *Druva J.* Mūsu ārpolitikas pieci gadi // *Valsts pieci gadi: 1918–1923.* – Rīga, 1923, 30., 31. lpp.

- ⁷⁰ *Feldmanis I.* Latvijas valsts .., 33. lpp.
- ⁷¹ LVVA, 1307. f., 1. apr., 278. l., 24. lp.
- ⁷² Turpat, 2570. f., 3. apr., 843. l., 3. lp.
- ⁷³ Turpat, 17. lp.
- ⁷⁴ Turpat, 2575. f., 21. apr., 20. l., 114., 116. lp.
- ⁷⁵ Turpat, 1307. f., 1. apr., 278. l., 3., 69., 102. lp.; 2570. f., 14. apr., 909. l., 17. lp.; 1227. l., 31., 32., 34., 40., 41. lp.; Valdības Vēstnesis, 1920, 6. janv., 4. lpp.
- ⁷⁶ Valdības Vēstnesis, 1920, 11. febr., 1. lpp.; *Vigrabs J.* Latvijas atzīšana *de iure* un uzņemšana Tautu Savienībā // LVIŽ, 1938, nr. 4, 577. lpp.
- ⁷⁷ Valdības Vēstnesis, 1920, 18. aug., 2. lpp.; 2. sept., 2. lpp.; LVVA, 1307. f., 1. apr., 278. l., 138. lp.
- ⁷⁸ LVVA, 1307. f., 1. apr., 278. l., 122., 125.–127. lp.; *Šreiners V.* Vienpadsmit mēneši .., 189., 190. lpp.
- ⁷⁹ LVVA, 1307. f., 1. apr., 279. l., 223. lp.
- ⁸⁰ Turpat, 2570. f., 14. apr., 1113. l., 7. lp.
- ⁸¹ Turpat, 1307. f., 1. apr., 278. l., 131. lp.
- ⁸² Turpat, 143. lp.; 279. l., 219., 244., 245. lp.; *Stranga A.* Latvijas–Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Latvijas–Padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā. – Rīga, 2000, 72. lpp.
- ⁸³ Sikāk sk.: *Lerhis A.* Latvijas ārpolitiskā dienesta pirmie darbības gadi, 111. lpp.
- ⁸⁴ LVVA, 2570. f., 14. apr., 1810. a l.
- ⁸⁵ *Andersons E.* Latvijas vēsture .., 583., 584. lpp.
- ⁸⁶ LVVA, 2570. f., 14. apr., 1735. l., 1. lp.; Valdības Vēstnesis, 1923, 17. nov., 11. lpp.
- ⁸⁷ LVVA, 2570. f., 14. apr., 976. l., 2. lp.
- ⁸⁸ Sikāk sk.: *Lerhis A.* Latvijas ārpolitiskā dienesta pirmie darbības gadi, 109. lpp.
- ⁸⁹ LVVA, 2570. f., 10. apr., 39. l., 98. lp.; 14. apr., 674. l., 95., 144. lp.
- ⁹⁰ Turpat, 2570. f., 14. apr., 674. l., 95., 152. lp.; Valdības Vēstnesis, 1921, 28. sept., 3. lpp.

Arturs Žvinklis

Latvijas Pagaidu valdības izveidošanās un tās sastāvs

*"Tagad, kad esam brīvi un vairs negaidām no augšas vai ārienes pabalstu un palīdzību, paši veidosim savu dzīvi. Uzplauks atkal lauksaimniecība, mūsu rūpniecība un tirdzniecība, atjaunosies dzīvība visā mūsu dzimtenē vēl spilgtāk kā agrāk un pārspēs visu, kas līdz šim mums bijis. Pie šī darba varēs ņemt dalību visi Latvijas pilsoņi un varēs baudīt labumus, kas saistīti ar mūsu neatkarību. Visi pilsoņi bez tautības izšķirības aicināti palīdzēt, jo visu tautību tiesības būs Latvijā nodrošinātas. Tā būs demokrātiska taisnības valsts, kurā nedrīkst būt ne apspiešanas, ne netaisnības."*¹

Ar šādiem vārdiem pirmo reizi vēsturē topošās Latvijas valsts pirmās valdības vadītājs Kārlis Ulmanis 1918. gada 18. novembrī Latvijas Tautas padomes sēdē formulēja savas valdības deklarāciju, bet būtībā bija pateikti mūsu tautas un valsts nākamībai vērsti ceļavārdi, kuru piepildīšana dzīvē izrādījās ārkārtīgi grūta un līdz galam nebija pa spēkam arī pašam to teicējam, bet atkāpšanās no šī ceļa noveda pie tragēdijas un pazemojumiem gan pašu valsts dibinātāju, gan viņa milēto tautu.

Latvijas Tautas padomei un tās izveidotajai Pagaidu valdībai darbību nācās uzsākt un ilgāk nekā pusgada garumā veikt ārkārtīgi smagos apstākļos. Pat valsts proklamēšana notika, atrodoties vācu okupācijas varā, bet tautas vairākuma ilgas pēc sociālā taisnīguma savas ietekmes palielināšanai veiksmīgi un veikli izmantoja lielinieki. Atceroties šo situāciju, K. Ulmanis vēlāk atzīmēja:

"Vispārējais iespaids tāds, it kā mēs atrastos ienaidnieku zemē, jo grib valdīt ir vācieši, ir lielinieki. Vieni jādzen laukā; otrs nedrīkst laist iekšā. Ar

kādiem līdzekļiem to panākt? Kādi vispār bija šie līdzekļi? Īstenībā nebija nekādu līdzekļu! Nebija ne armijas, ne ieroču, ne pārtikas, ne naudas, trūka pārvaldes aparāta, trūka arī piedzīvojumu (tas nemaz nav jāslēpj). Un kas tad bija? Tik ticība un pašāvība tautas spēkiem, viņas gribai – neapstāties!”²

Protams, K. Ulmaņa un Pagaidu valdības spēkos nebija ne padzīt vācu okupācijas varu, ne nepieļaut lielinieku diktatūras izveidošanos. K. Ulmaņa vadītās valdības spēks meklējams tās īstenotajā reālpolitikā, kuras pamatā bija likta stingra apņēmība veidot jauno valsti uz demokrātisko principu pamatiem. To noteica izpratne, ka vienīgi Pirmā pasaules kara izraisītā impēriju sabrukuma rezultātā sācies demokrātizācijas process pavēris iespēju realizēt pašnoteikšanās tiesības un izveidot savu valsti arī Latvijas tautai un ka tikai uz demokrātiskiem pamatiem balstīta valsts var cerēt uz Rietumvalstu atbalstu.³

K. Ulmanis iegājis vēsturē ne vien kā Latvijas Pagaidu valdības vadītājs, bet arī kā viens no Latvijas valsts parlamentārās demokrātijas modeļa izveidotājiem. Tieši viņš panāca, ka priekšparlaments – Latvijas Tautas padome tika veidota uz politisko partiju pārstāvniecības principa pamatiem. Tādējādi tika turpināta Demokrātiskajā blokā aizsāktā kopdarbība ar sociāldemokrātiem un – pats galvenais – nodrošināta sociāldemokrātu līdzdalība neatkarīgās Latvijas valsts dibināšanā. K. Ulmanis labi apzinājās, ka bez kompromisa starp pilsoniskajām partijām un sociāldemokrātiem valsts izveidošana nebūs iespējama. Sociāldemokrāti kā lielākā Latvijas politiskā partija ar lielu ietekmi sabiedrībā, īpaši strādniecībā, ar cīņā pret patvaldību iemantotu autoritāti bija vienīgais reālais politiskais spēks, kurš varēja stāties pretī strauji augošajai lieliniecisma ietekmei. Jāatzīmē, ka sociāldemokrātu nozīmīgo lomu Latvijas valsts tapšanā K. Ulmanis atzina pat savas diktatūras laikā. Tā 1938. gadā tika pārpublicēta viņa 1921. gada 8. martā Latvijas Universitātes Studentu padomes vakarā teiktā runa, kurā, starp citu, viņš sacīja: “Šajā [Latvijas tautas. – A. Ž.] padomē piedalās visi latvieši (arī sociāldemokrāti), izņemot lieliniekus un latviešu labo spārnu, kas paliek uzticīgi jaunatrastai (gan sen iemācītai) vāciskai orientācijai. [...] sociāldemokrāti bija nepieciešami, lai radītu valsts proklamēšanai plašu pamatu, kas bija sevišķi svarīgi uz ārpusi.”⁴

Latvijas Pagaidu valdības veidošanas pamati tika noteikti ar Latvijas Tautas padomes politiskās platformas 3. nodaļas "Suverēnā vara un valsts politiskā un saimnieciskā iekārta" 3. punktu, kurā bija norādīts, ka Pagaidu valdība sastādāma, ievērojot koalīcijas principu. Saskaņā ar šīs platformas 4. nodaļu, kura reglamentēja mazākumtautību tiesības, iespēju piedalīties Pagaidu valdībā uz tiem pašiem koalīcijas principu pamatiem ieguva Tautas padomē pārstāvētās nacionālās minoritātes.⁵ Kopumā no 1918. gada 18. novembra līdz Latvijas Satversmes sapulces sanākšanai 1920. gada 1. maijā tika izveidotas trīs pagaidu valdības, kuras visas nemainīgi vadīja K. Ulmanis, reizē ieņemot arī atsevišķus ministru amatus (sk. pielikumu). Saskaņā ar koalīcijas principu vietas valdībā pienācās arī sociāldemokrātiem. Turklāt sociāldemokrātu līdzdalību valdībā vēlējās valdības vadītājs K. Ulmanis. Viņš pamatoti uzskatīja, ka sociāldemokrātu piedalīšanās valdībā veicinātu strādniecības atbalstu topošajai Latvijas valstij un būtu nopietns šķērslis lielinieisma straujajam uzbrukumam. Sociāldemokrāti tam piekrita un piedāvāja izveidot politisku ministru kabinetu, kurā vienlīdzīgi ietilptu trīs sociāldemokrātu un trīs pilsonisko partiju pārstāvji.⁶ Tā kā pārējās partijas šo priekšlikumu noraidīja, LSDSP no līdzdalības valdībā atteicās. Sociāldemokrāti apsolīja valdībai atbalstu ar nosacījumu, ka tā realizēs demokrātisku politiku. Savu atteikšanos piedalīties valdībā sociāldemokrātu vadītāji pamatoja ar taktiskiem apsvērumiem cīņā pret lieliniecismu, jo dažu sociāldemokrātu ministru atrašanās pilsoniskā vairākuma valdībā nozīmētu atbildības uzņemšanos par šādas valdības lēmumiem, bet lielinieki to nekavējoties izmantotu savā aģitācijā, uzdodot sociāldemokrātiju par pilsonības piedēkli un strādnieku šķiras ienaidnieku. Tādējādi tiktu grauta sociāldemokrātu ietekme strādniecībā un partija tās vidū vairs nespētu skaidrot un popularizēt Latvijas neatkarības idejas. Vēlāk LSDSP vadošie darbinieki sociāldemokrātu neiestāšanos valdībā novērtēja kā kļūdu. Tā Bruno Kalniņš, gan atzīstot, ka šādai nostājai 1918. gada situācijā bijis nopietns pamats, apšaubīja toreizējās taktikas lietderību vēsturiskā skatījumā un norādīja, ka lielinieki,

vienalga, par savu uzbrukumu galveno mērķi izvēlējušies "Ulmaņa un Kalniņa [domāts sociāldemokrātu līderis – B. Kalniņa tēvs – Pauls Kalniņš. – A. Ž.] valdību" un nespēju novērst radikalizēto strādnieku masu pievēršanos lielniecismam.⁷ Vēl asāks savos vērtējumos bija Fēlikss Cielēns, kurš sociāldemokrātu prasību pēc puses no ministru vietām raksturoja kā sociāldemokrātu kreisā spārna līdera Friča Mendera izgudrotu formulu savas politiskās nevarības slēpšanai.⁸ Taču vissmagākie pārbaudījumi Pagaidu valdības attiecībām ar sociāldemokrātiem vēl bija priekšā. Izmisuma dzīts, K. Ulmanis 1918. gada 29. decembrī parakstīja līgumu ar Vācijas pilnvaroto pārstāvi Augustu Vinnigu par brīvprātīgo karavīru vervēšanu Vācijā cīņai pret lielinieku uzbrukumu, apsolut šiem karavīriem par vismaz četrus nedēļus piedalīšanos kaujās Latvijas pavalstniecību. Sociāldemokrāti uz to atbildēja ar izstāšanos no Tautas padomes. Tomēr viskritiskākajā brīdī, kad 1919. gada 16. aprīlī Liepājā vācu landesvēra un Dzelzs divīzijas daļas pārņēma varu un gāza K. Ulmaņa valdību, parādīdamas, ka nekāds kompromiss ar Latvijas neatkarībai naidīgajiem vācu bruņotajiem spēkiem nebūs iespējams, bet visa Latvijas Pagaidu valdības vara aprobežojās vairs vienīgi ar kuģa "Saratov" klāju, sociāldemokrāti atgriezās Tautas padomē, apliecinādami savu uzticību Latvijas valstij. Tā viņi uzskatāmi pierādīja, ka tā nebūt nav nelojalitāte pret valsti, ja nepiekrīt atsevišķiem valdības spertajiem soļiem. Sociāldemokrātiem līdz pat 1934. gadam bija lemts kļūt pat galveno Latvijas parlamentārisma demokrātijas virzītājspēku, kas neizbēgami pastāvošajai neapmierinātībai ar sociālo nevienlīdzību, dažādām netaisnībām un nelikumībām neļāva pārāgt kaut cik plašākā Latvijas valstij naidīgā kreisā radikālismā komunistiskās kustības formā. Par to sociāldemokrātu partijai, kaut arī tas bija nemainīgi lielākais un ietekmīgākais politiskais spēks, nācās maksāt ar gandrīz nepārtrauktu opozīciju.

Lai maksimāli ievērotu koalīcijas principu, pirmās K. Ulmaņa vadītās Pagaidu valdības sastāvs bija visplašākais. Tika izveidoti 11 ministru un seši ministru biedra un Valsts kontroliera amati

(sk. pielikumu). Faktiski bija paredzēts arī vēl izglītības ministra biedra amats vācu tautības pārstāvim.⁹ Valdību veidoja Zemnieku savienības, radikāldemokrātu, nacionāldemokrātu, republikāņu, Neatkarības un Vācu progresīvās partijas pārstāvji. No 16 Ministru kabineta locekļiem 13 vienlaikus ietilpa arī Tautas padomes sastāvā.

Faktiski viss lielākais darba smagums uzgūlās K. Ulmaņa pleciem. Pamatos var piekrist vēsturnieka Edgara Andersona atzinumam, ka Ulmanis gandrīz vai viens pats veica valsts organizēšanas darbu.¹⁰ K. Ulmaņa politiskās atbildības nastu vēl vairāk palielināja objektīvu un daļēji arī subjektīvu iemeslu dēļ radušies ilgstošie pārtraukumi priekšparlamenta – Tautas padomes darbā,¹¹ kad Pagaidu valdībai nācās darboties pilnīgi patstāvīgi un tās pieņemtie lēmumi nevarēja tikt koleģiāli apspriesti un izvērtēti. Iespējams, tieši šajos apstākļos K. Ulmaņa uzskatos radās aizmetņi par savas rīcības nemaldīgumu un parlamentārās prakses vājumu vai pat nevajadzību.

Uzsverot K. Ulmaņa noteicošo lomu valsts pamatu izveidē, nepareizi būtu noliegt vai noniecināt ārlietu ministra Zigfrīda Meierovica un iekšlietu ministra Miķeļa Valtera ieguldījumu. Tieši K. Ulmanis, Z. Meierovics un M. Valters veidoja pašu darbīgāko un enerģiskāko valdības kodolu, kurš spēja izvilkst topošo Latvijas valsti pat no visbezcerīgākajām situācijām.

Apstākļos, kad Pagaidu valdības kontrolē neatradās ne cietumi, ne kārtības nodrošināšana valstī, bet, Sarkanās armijas uzbrukuma iedrošināti, aktivizējās vietējie lielinieki, M. Valters formulēja demokrātiskas un tiesiskas valsts principus. Zīmīgi, ka lielinieki jau tūlīt pēc Tautas padomes un Pagaidu valdības izveidošanas tās nosauca par "bankrotējošu demokrātismu" un visasāk vērsās tieši pret neatkarīgās Latvijas valsts ideju un to atbalstošajiem sociāldemokrātiem, nevis pret reālu bruņotu spēku – vācu okupācijas varu. 1918. gada 1. decembrī lielinieki veica sava apvērsuma mēģinājumu Rīgā. Iepriekš izplatītā Pagaidu valdības un sociāldemokrātu noķengājumus saturošā uzsaukumā tika paziņots, ka šajā dienā sanāks lielnieciskā Rīgas strādnieku padome, lai pārņemtu visu varu savās

rokās. Kad vācu policija šo sapulci bija izklīdinājusi, sociāldemokrāti iesniedza pieprasījumu valdībai par pieļautajiem varasdarbiem tās izklīdināšanā. Valdības vārdā sniegtajā atbildē iekšlietu ministrs M. Valters pamatoti aizrādīja, ka Pagaidu valdība policiju nekontrolē un to uz sapulci nav sūtījusi.¹² Tāpat polemikā ar sociāldemokrātiem M. Valters šādi pamatoja policijas nepieciešamību: "Lai Jūsu ideāls, Jūsu humānisms netaptu sagrauts, Jums, tāpat kā visiem citiem, vajag tās briesmīgās iestādes, ko sauc par policiju. Mums jāievada šķiru cīņa demokrātiskās robežās. Latvijas valsts nebūs varmāka, bet tā būs mūsu valsts un Jūsu valsts."¹³ Tā par policijas pamatfunkciju tika pasludināta demokrātiskās valsts iekārtas aizsardzība, nevis brīvības apspiešana kādas šauras kliķes interesēs. Taču arī sociāldemokrātu rīcību šādā situācijā nevajadzētu uzskatīt par valdības darba traucēšanu, jo valdība tā tika mudināta sekot pašas deklarēto demokrātijas principu ievērošanai arī attiecībā pret politiskajiem pretiniekiem. Turklāt sociāldemokrāti ar šo pieprasījumu pauda ne jau atbalstu lielinieciskā puča rīkotājiem, bet norādīja uz pārāk rupjo veidu, kādā tika izklīdināta sapulce. Būtībā tā tika gaisināts lielinieku propagandai tik nepieciešamais mocekļa oreols un naida uzkurināšanai nepieciešamie pierādījumi par "buržuāziskās valsts veikto strādnieku šķiras nežēlīgo apspiešanu". Šo sociāldemokrātu nostāju akceptēja arī Tautas padome un Pagaidu valdība, 1918. gada 6. decembrī pieņemot visplašāko amnestijas aktu. Tā ievadā tika atzīmēts: "Latvijas demokrātiskās brīvvalsts pamatā ir likta politiska brīvība visiem viņas pilsoņiem."¹⁴ Ar šo aktu bija piedoti visi politisku motīvu dēļ pastrādātie noziegumi. Topošā valsts piedeva arī 1918. gada 1. decembra puča rīkotājiem un tiem lielinieku sakūdītajiem cilvēkiem, kuri bija iesaistījušies šajās nekārtībās.

Otrās K. Ulmaņa Pagaidu valdības sastāvā pēc Rietumu sabiedroto prasības tika iekļauti vairāki vācu tautības ministri. Tā finanšu ministra amatu ieņēma Roberts Erhards, tieslietu ministra – Tautas padomes loceklis no Baltijas vācu reformu partijas Edvīns Magnuss. Savukārt Valsts kontroliera amatā vācu tautības ministru Eduardu

Rozenbergu nomainīja Ebreju nacionālās padomes pārstāvis tiesībzinātnieks Pauls Mincs. Ar vācu tautības ministru ienākšanu valdībā nenoliedzami būtiski tika veicināts šis mazākumtautības lojalitātes pieaugums pret Latvijas valsti, kas bija sevišķi svarīgi, ievērojot gadsimtu gaitā tik sarežģīti veidojušās latviešu un vāciešu attiecības, kuras vēl papildus bija saasinājušas 1918. un 1919. gada norises. Visu iepriekšējo varu vajāto un nevēlamo pabērnu stāvoklī nostādīto ebreju pārstāvja uzaicināšana Ministru kabineta sastāvā kļuva par aplicinājumu tam, ka neatkarīgajā Latvijā vismaz valstiskā līmenī nebūs vietas jebkuru civilizētu sabiedrību apkaunojošam antisemitismam. Praksē sāka piepildīties valsts proklamēšanas brīdī teiktie vārdi par Latvijas tautas valsti bez tautību izšķirības. Rietumu demokrātiju izvirzītā prasība nebija vis diktāts vai kāda gražīga iegriba, bet labvēlīga sabiedrotā noderīgs un pareizs padoms, kurš īstajā laikā tapa uzklauts. Plašā mazākumtautību pārstāvju iekļaušana valdībā Latvijas demokrātisko valsti vienīgi stiprināja. Valdību apstiprinot, nepamatoti bija nacionāli orientēto Tautas padomes locekļu visai asi izteikumi par "baronu laimi un spīdošo politisko uzvaru" un pārmetumi K. Ulmanim, ka Zemnieku savienība "sāk notīrīties no nacionāliem elementiem".¹⁵ Viņus sāpīgi bija aizskāris tieši dažu ministru portfeļa zaudējums, un tādēļ viņi pat nevēlējās saprast, ka šis solis sperts valsts interesēs. Pilnībā jāpievienojas vēsturnieka E. Andersona vērtējumam, ka šīs valdības asās kritikas saturēja vienīgi klaju demagoģiju.¹⁶

Trešās Pagaidu valdības sastāvs iezīmēja K. Ulmaņa izlīgumu ar latviešu nacionāli konservatīvajām politiskajām aprindām, kuras iepriekš bija grupējušās ap Latvijas Pagaidu nacionālo padomi (LPNP). Ar bijušā LPNP redzamā darbinieka Arveda Berga izraudzīšanu nozīmīgajam iekšlietu ministra postenim tika kompensēts tas sarūgtinājums, ko tajās bija radījusi Tautas padomes izveidošana uz politisko partiju pārstāvniecības pamata. Vienlaikus tas nozīmēja diezgan krasu pavērsienu pa labi. Tieši šīs valdības laikā ar Lauka karatiesas spriedumu 1919. gada 21. decembrī pēc apsūdzībām par

gatavošanos dibināt bruņotu komunistisku organizāciju, slepkavot valsts ierēdņus un aplaupīt valsts kases nodaļu Valmierā uz nāvi tika notiesāti 11 cilvēki. Spriedums jau pēc septiņām astoņām stundām pēc tā pasludināšanas tika izpildīts. Nošauto vidū sešas bija sievietes, turklāt viena no viņām bija sešpadsmitgadīga meitene, izmeklēšanas gaitā tika lietota morāla pazemošana un fiziska spīdzināšana. 1920. gada 19. janvārī sociāldemokrāti iesniedza steidzamu pieprasījumu valdībai, tā motivācijas runā F. Cielēns pamatoti uzsvēra, ka notikušais "apkauno Latvijas valsti visas civilizētās pasaules priekšā"¹⁷. Atbildot uz šo pieprasījumu, iekšlietu ministrs A. Bergs paziņoja: "Bēdīgākais Valmieras notikumos ir tas, ka ir cietuši bērni [...] Komunisti savā frontē pret mums nostādījuši bērnus. Nav mūsu vaina, ka tie dabūjuši ciest."¹⁸ A. Bergam tiešām var piekrist, ka Valmieras traģēdijas izprovocētāji bija komunisti, kas visnelietīgākā veidā bija izmantojuši bērnus. Par bērnišķīga naivuma pārpilnu jaunu meiteņu dzīvības cenu lielinieki beidzot ieguva objektus savā propagandā tik vajadzīgajām mocekļu lomām. Vēlāk visus padomju režīma valdīšanas gadus Latvijā šie nelaimīgie upuri, pacelti "varoņu – komjauniešu" rangā, tika izmantoti Latvijas neatkarīgās valsts zākāšanai un tādu pašu bērnu idejiskai kropļošanai. Tieši tādēļ šī pārliecīgā bardzība nav ne ar ko attaisnojama. Valdības akcepts, kas A. Berga personā tika izteikts Lauka karatiesas rīcībai, atzīstams par nopietnu kļūdu gan no vispārcilvēcisko un demokrātisko vērtību viedokļa, gan vēsturiskā skatījumā. Praksē uzskatāmi pierādījās, ka, atteikdamies no līdzdalības valdībā, kļūdu pieļāvuši sociāldemokrāti – atrodoties opozīcijā, viņi varēja tikai reaģēt uz pārsteidzīgās rīcības nelabojamām sekām. Ja tad, kad karatiesa Valmierā gatavoja savu lēmumu, valdībā – iekšlietu vai apsardzības ministra krēslā sēdētu sociāldemokrāts, tad šāda traģēdija nebūtu notikusi.

Pielikums

Latvijas Pagaidu valdības sastāvs, 1918.–1920. gads

Amats	Ministru kabinets 18.11.1918.– 13.07.1919.	Ministru kabinets 13.07.1919.– 08.12.1919.	Ministru kabinets 08.12.1919.– 01.05.1920.
Ministru prezidents	Kārlis Ulmanis	Kārlis Ulmanis	Kārlis Ulmanis
Apgādības ministrs	Kārlis Ulmanis	Kārlis Ulmanis	Jānis Blumbergs
Apsardzības ministrs	Jānis Zālītis	Dāvis Simansons, no 05.09.1919. Kārlis Ulmanis	Kārlis Ulmanis
Ārlietu ministrs	Zigfrīds Meierovics	Zigfrīds Meierovics	Zigfrīds Meierovics
Finanšu ministrs	Kārlis Puriņš	Roberts Erhards	Roberts Erhards, no 15.03.1920. Kārlis Puriņš
Iekšlietu ministrs	Miķelis Valters	Miķelis Valters	Arveds Bergs
Izglītības ministrs	Kārlis Kasparsons	Kārlis Kasparsons	Kārlis Kasparsons
Satiksmes un darba ministrs	Teodors Hermanovskis	Teodors Hermanovskis	Teodors Hermanovskis
Tieslietu ministrs	Pēteris Juraševskis	Edvīns Magnuss	Kārlis Pauļuks
Tirdzniecības un rūpniecības ministrs	Spricis Paegle	J. Zēbergs	Kārlis Bušs

Amats	Ministru kabinets 18.11.1918.– 13.07.1919.	Ministru kabinets 13.07.1919.– 08.12.1919.	Ministru kabinets 08.12.1919.– 01.05.1920.
Zemkopības ministrs	Kārlis Ulmanis, no 20.12.1918. Jānis Goldmanis	Augusts Kalniņš	Augusts Kalniņš
Valsts kontrolieris	Eduards Rozenbergs	Pauls Mincs	Pauls Mincs
Apgādības ministra biedrs	Jānis Blumbergs		
Iekšlietu ministra biedri	Rūdolfs Bēnuss, Alfrēds Birznieks		
Tieslietu ministra biedrs	Eduards Strautnieks		
Tirdzniecības un rūpniecības ministra biedrs	Aleksandrs Klots		
Zemkopības ministra biedrs	Augusts Kalniņš		

Atsauces un skaidrojumi

- ¹ Latvijas Tautas padome [stenogrammas]. – Rīga, 1920, 8., 9. lpp.
- ² *Ulmanis K.* Mūsu valsts pirmās dienas (Ministru Prezidenta Kārļa Ulmaņa runa L.U. Studentu padomes vakarā Rīgā, 1921. g. 8. martā) // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1938, nr. 4, 485. lpp.
- ³ Sk.: *Ronis I.* Kārlis Ulmanis Latvijas brīvvalsts likteņa stundās un viņa Golgātas ceļš // Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā: Dokumenti un materiāli / Sast. I. Ronis, A. Žvinklis. – Rīga, 1994, 54.–56. lpp.

- ⁴ *Ulmanis K.* Mūsu valsts pirmās dienas .., 484., 485. lpp.
- ⁵ Latvijas Pagaidu valdības likumu un rīkojumu krājums. – [Rīga], 1919, nr. 2.
- ⁶ *Kalniņš B.* Vēl cīņa nav galā..., I daļa: 1899–1920. – Stokholma, 1983, 170., 171. lpp.
- ⁷ *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi (1904–1954). – Stokholma, 1993, 139. lpp.
- ⁸ *Cielēns F.* Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas. 3. grām.: Latvijas neatkarīgās demokrātiskās republikas lielais laiks. – Stokholma, 1998, 20. lpp.
- ⁹ Latvijas Tautas padome [stenogrammas], 15. lpp.
- ¹⁰ *Andersons E.* Latvijas vēsture 1914.–1920. – [Stokholma], 1967, 358. lpp.
- ¹¹ Tautas padomes sēdes nenotika no 1918. gada 7. decembra līdz 1919. gada 12. maijam un no 1919. gada 13. maija līdz 12. jūlijam.
- ¹² Latvijas Tautas padome [stenogrammas], 23., 24. lpp.
- ¹³ Turpat, 56., 57. lpp.
- ¹⁴ Latvijas Pagaidu valdības likumu un rīkojumu krājums, nr. 18.
- ¹⁵ Latvijas Tautas padome [stenogrammas], 115., 116. lpp.
- ¹⁶ *Andersons E.* Latvijas vēsture .., 359. lpp.
- ¹⁷ Latvijas Tautas padome [stenogrammas], 676. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 823. lpp.

Latvijas neatkarīgās valsts pasludināšana dokumentu atspoguļojumā

Viens no nozīmīgākajiem Pirmā pasaules kara rezultātiem bija tā satricināto impēriju sabrukums un jaunu valstu izveidošanās Eiropā. Ne visām tautām izdevās īstenot vēlmi nostāties uz neatkarīgas attīstības ceļa. Ukrainas, Baltkrievijas, Armēnijas, Azerbaidžānas un Gruzijas patstāvības centienus drīz vien ar rupju spēku pārmāca komunistu jaunradītā padomju impērija. Tā nevēlējās atsācīties arī no Baltijas. Tūlīt pēc Kompjeņas pamiera, paziņojusi par Brestas miera līguma anulēšanu, Padomju Krievija steidzās virzīt uz Baltiju savu Sarkano armiju.

Tolaik kā ārpolitiskā, tā iekšpolitiskā situācija Baltijā bija sašpringta un sarežģīta. Vācu okupācijas vara strauji ira, latviešu, igauņu un lietuviešu pilsoniskās aprindas, inteligence, kā arī sociāldemokrāti un sociālsociālisti (eseri) centās panākt Latvijas, Igaunijas un Lietuvas neatkarību, ko tiecās nepieļaut Padomju Krievijas atbalstītie komunisti, gatavojoties varas pārņemšanai, kā mēdza teikt, "darba tautas rokās". Visnotaļ to visu varēja vērot kara laikā frontes šķērsotajā un milzīgus zaudējumus cietušajā Latvijā. Sakarā ar bēgļu, kā arī līdz ar daudzu evakuēto uzņēmumu strādnieku aizplūšanu tās iedzīvotāju skaits bija sarucis gandrīz par divām piektdaļām. Lietuvai un Igaunijai 1918. gada 16., resp., 24. februārī, proklamējot neatkarību, Latvija šai ziņā izrādījās krietni aizkavējusies. Vēl novembra vidū Latviešu Pagaidu nacionālā padome, pateicoties Z. Meierovicam, panākusi Lielbritānijas oficiālu

akceptu Latvijas *de facto* neatkarībai, visai rezignēti uztvēra t.s. Demokrātiskā bloka kopdarbības piedāvājumu valsts organizēšanas interesēs. Brīdis tam bija izdevīgs, tādēļ latviešu abu politisko grupējumu nesaprašanās pilsoniskajā presē radīja neizpratni un pamatotu satraukumu.

Šādos apstākļos iniciatīvu uzņēmās pilsonisko partiju, sociāldemokrātu un sociālistu revolucionāru veidotais Demokrātiskais bloks. Intensīvi tika gatavots programmas dokuments – politiskā platforma, pārrunāta partiju veidota pārstāvniecības orgāna – Latvijas Tautas padomes radīšana. Praktiski viss tika izšķirts triju dienu laikā, t.i., 1918. gada 16.–18. novembrī. 16. novembrī iztirzāja politisko platformu, dienu vēlāk to apstiprināja, ievēlēja Tautas padomes prezidiju un K. Ulmanim uzticēja Pagaidu valdības Ministru prezidenta pienākumus, bet vēl pēc dienas – 18. novembrī Tautas padomes sēdē pasludināja neatkarīgu Latvijas valsti. Dokumentālas liecības par šiem notikumiem sniedz kā Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) materiāli, tā arī 1920. gadā publicētie Latvijas Tautas padomes sēžu protokoli. Politisko partiju pārstāvju 1918. gada 16. novembra sapulces protokols līdz šim nav ticis publicēts. Ar nelielām redakcionālām izmaiņām un nebūtiskiem saīsinājumiem protokols tiek nodots interresentu uzmanībai.

Valdis Bērziņš

Partiju priekšstāvju sēdes protokols

[Rīgā]

1918. g. 16. novembrī

Sēdi atklāj M. Skujenieks¹ un liek priekšā ievēlēt sēdes vadītāju. Klātošie vienojas ievēlēt prezidiju: sēdes vadītāju, viņa biedru un divus sekretārus. Vienbalsīgi tiek ievēlēti: par sēdes vadītāju – K. Ulmanis, par viņa vietnieku – M. Skujenieks un par sekretāriem – E. Bite² un A. Ķeniņš³.

K. Ulmanis lūdz iepazīstināt klātesošos ar šīs sapulces mērķi. M. Skujenieks paskaidro, ka sapulces mērķis ir jau daudzās sēdēs pārrunāts, un tas ir: dažādu, vēl atsevišķām partijām neskaidru jautājumu noskaidrošana, lai varētu panākt partiju apvienību uz kopējas platformas.

Tiek noskaidrots, no kādām partijām un organizācijām ieradušies priekšstāvji: no Latviešu zemnieku savienības, Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas, Sociālrivolucionāru partijas, Latvijas Demokrātiskās partijas, Radikāldemokrātiskās partijas, Nacionāldemokrātu partijas, Republikāņu partijas. No ebreju "Bunda" un Latvju kareivju nacionālās savienības ieradušies priekšstāvji informācijas nolūkā. Vēl tiek konstatēts, ka uz sēdi nav ieradies priekšstāvis no Latvijas Neatkarības partijas.

Tiek uzstādīta sekojoša dienas kārtība:

- 1) Politiskās platformas pārrunāšana un pieņemšana un
- 2) Konstituēšanās par Latvijas Tautas padomi.

Sapulcējušies pāriet uz minētās platformas iztīrīšanu pa atsevišķiem punktiem, iepriekš nolasot visu platformu. * A. Ķeniņš liek priekšā nolasīt arī no Nacionālpadomes ** demokrātiskajam centram iesniegtos punktus. Klātesošie to uzskata par nevajadzīgu, jo sarunas netiek vestas ar Nacionālpadomi, un pie atsevišķu platformas punktu pārspriešanas paredz iespēju izteikties arī par Nacionālpadomes trīs punktiem. ***

* Politiskās platformas teksts neseko. Sk.: Latvijas Tautas padomes 1918. gada 17. novembra sēdes protokolu.

** T.i., Latviešu Pagaidu nacionālā padome.

*** Spriežot pēc kādas atbildes vēstules, kas datēta ar 1918. gada 13. novembri un adresēta Latvijas Sociāldemokrātiskajai strādnieku partijai, Sociālistu revolucionāru un Latvijas Demokrātu partijai, minētie trīs punkti, kuru pieņemšanai būtu iespējama abu organizāciju apvienšanās, bija šādi: 1) atzīt Latviešu Pagaidu nacionālās padomes ieturēto starptautiski politisko virzienu un orientāciju uz sabiedroto lielvalstīm par pareizu un vadošu turpmākā darbībā; 2) akceptēt Latviešu Pagaidu nacionālās padomes platformas redakciju bez principiālām iebildēm; 3) apvienība uzsāk darbību tikai pēc politisko partiju pārstāvju ievēlēšanas, bet līdz tam darbojas Pagaidu birojs (seši Latviešu Pagaidu nacionālās padomes pārstāvji, kā arī pa vienam pārstāvim no Latgales un Kurzemes, tāpat no minētajām partijām). Kā redzams, tādā gadījumā Pagaidu birojā Latviešu Pagaidu nacionālajai padomei būtu garantēts vismaz vienas balss pārsvars. – LVVA, 1307. f., 1. apr., 327. l., 2. lp.

K. Ulmanis nolasa platformas I nodaļas 1. punktu, kurš tiek pieņemts bez iebildumiem. Bez papildinājuma pieņem 2. punktu. II nodaļas abi punkti, tāpat III nodaļas 1. punkts netiek mainīts, 2. punktu papildina ar vārdiem "Kurzeme un Latgale", bet 3. punkta pieņemšanu pēc pārrunām atliek. Apspriežot 4. punktu, izraisās domstarpības starp Dr. M. Valteru⁴ un F. Menderu⁵ par koalīcijas jēdzienu. Pirmais no viņiem ar to saprot visu partiju piedalīšanos valdībā, turpretim F. Menders – vairāku partiju atrašanos valdībā. Dr. M. Valters uzskata par vajadzīgu pilsonisko un sociālistisko partiju koalīciju un izsaka vēlēšanos, lai koalīcijā piedaloties arī sociāldemokrātiskā partija.

Dr. (med.) P. Kalniņš⁶ ierosina atlikt uz beigām arī šī punkta apspriešanu, ko atbalsta arī M. Skujenieks. Viņiem pievienojas Dr. M. Valters. J. Akuraters⁷ aicina pieņemt G. Zemgala⁸ papildinājumu, ka jāievēro koalīcijas princips, bet E. Freivalds⁹ rosina ievēlēt apakškomisiju vienošanās panākšanai šīnī jautājumā. Šī punkta pārrunāšanu vienojas atlikt, tāpat 5. punkta apspriešanu, jo tas saistīts ar 3. un 4. punktu. 6. punktu pieņem iesniegtajā redakcijā.

IV nodaļas 1. un 3. punktu sēdes dalībnieki pieņem neizmainītu, bet 2. punkta apspriešanu atliek. Bez izmaiņām tiek pieņemta V nodaļa.

Pārrunājot VI nodaļas 1. punktu, sapulcējušies pauž vēlmi uzklaut arī Latvju kareivju nacionālās savienības domas. Kapteinis G. Grīnbergs¹⁰ izsakās, ka bez milicijas pārejas laikā vajadzētu radīt arī armiju. Kad apstākļi nokārtošoties, varētu pāriet uz miliciju – kā Šveicē. Dr. P. Kalniņš uzstājas pret pastāvīga karaspēka radīšanu, bet pieļauj, ka to veido uz laiku. Šā jautājuma galīga izšķiršana atkarīga no Satversmes sapulces. Kapteinis G. Grīnbergs konstatē, ka vārdu "milicija" pārprot, un tādēļ iesaka šī vārda vietā lietot "bruņots spēks". Pret pamatformulējuma grozīšanu ir F. Menders. Viņaprāt, "bruņots spēks" ir pārāk plašs jēdziens. Lai izvairītos no pārpratumiem, Dr. M. Valters ieteic vārda "milicija" vietā lietot "tautas apsardzības spēks", jo milicija no pagājušā gada tautā atstājusi ļoti sliktu iespaidu. F. Menders arī šo apzīmējumu atzīst par izplūdušu. No Kareivju savienības * puses tiek paskaidrots, ka tā saprot vārdu "milicija" plašākā

* Ti., Latvju kareivju nacionālā savienība.

nozīmē un tai vienalga, vai paliek vārds "milicija" vai M. Valtera kunga ierosinātais apzīmējums. V. Beķers¹¹ iestājas par kompromisu: lietot vienu no šiem apzīmējumiem un blakus otru – iekavās. Tiek pieņemts pēc vārda "milicija" iekavās paskaidrot "tautas apsardzības spēks".

Pārrunājot papildpunktu par pašvaldību, tiek izteiktas domas, ka pašvaldības iestādes varētu tikt ievēlētas arī pirms attiecīgā likuma izstrādāšanas, pirms Satversmes sapulces sasaukšanas. Tur, kur nebūtu vēlēšanas izdarītas, Pagaidu valdība organizētu vietējās pārvaldes iestādes. Dr. M. Valters nāk ar priekšlikumu šī jautājuma pārspriešanu atlikt uz vēlāku laiku. G. Zemgals liek priekšā pārtraukt sēdi uz 10 minūtēm, lai varētu apspriesties, arī K. Ulmanis atzīst pārtraukumu par vajadzīgu, taču garāku, jo arī citi punkti esot pārrunājami. F. Mendērs ierosina ievēlēt starpfrakciju komisiju atlikto punktu noskaidrošanai, bet Dr. M. Valters – atklāt ģenerāldebates* un pēc tam pārtraukt sēdi.

Tiek pieņemts priekšlikums pārrunāt vēl punktu par valsts pārvaldi, tās sastāvu un veidu, pirms šos jautājumus nodot komisijai. Dr. M. Valters uztur spēkā 3. punkta redakciju, bet J. Akuraters ieteic pieņemt G. Zemgala priekšlikumu, ka vārda "vēlams" vietā jālieto "jāievēro" koalīcijas principu. Savukārt F. Mendērs izsakās par koalīcijas principa dažādo izpratni, un tas, vai sociāldemokrāti iestājas koalīcijas valdībā, ir atkarīgs no daudziem citiem apstākļiem, kurus sociāldemokrātu frakcija paziņos komisijai. Atbildot E. Freivalda aizrādījumam, ka domāta koalīcija no pilsoņu un sociālistu partijām, F. Mendērs norāda, ka šinī sēdē sociāldemokrāti vēl nevarot izdot vekseli.

Dr. M. Valters izsakās, ka vajadzīga noteiktība par eksekutīvo** varu, jo tauta jautās, kādās formās izteiksies valdība (un nevarot ieturēt kaučuka principu***). Dr. P. Kalniņš aizrāda, ka sociāldemokrāti iestājas par šī jautājuma atlikšanu. Arī sociālisti revolucionāri paziņo, ka šodien par šo jautājumu nevarot galīgi izšķirties. Tiek pieņemts E. Freivalda priekšlikums nodot jautājuma izšķiršanu komisijai un frakciju priekštāvjiem. Pēc

* Vispārējas debātes.

** T.i., izpildu.

*** Acīmredzot prasīta konkrētāka attieksme.

F. Mendera ierosinājuma komisiju izveido pa diviem locekļiem no lielākajām partijām (Latviešu zemnieku savienības un sociāldemokrātiem) un pa vienam loceklim no citām partijām. Pēc tam nolemj, ka sēde pārtraucama līdz plkst. 4 p[ēc] p[usdienas] un ka pati komisija nosaka laiku, kad tās locekļiem jāsanāk uz apspriedi.

Pirms pārtraukuma Latvju kareivju nacionālās savienības pārstāvis nolasa paziņojumu – rezolūciju, kurā tiek uzsvērtas domas par apvienošanās nepieciešamību. Paziņojumu nodod prezidijam, un sēdi pārtrauc plkst. 1 p[ēc] p[usdienas] līdz plkst. 4 p[ēc] p[usdienas].

Pēc pārtraukuma sēde tiek atklāta plkst. 5 p[ēc] p[usdienas] un konstatēts, ka reprezentētas ir visas partijas. E. Freivalds ziņo par starpfrakciju komisijas apspriedes rezultātiem. Koalīcijas jautājums esot noskaidrots, un sociāldemokrātu iestāšanās Pagaidu valdībā paredzama tikai ārkārtējā gadījumā, ar noteikumu, ka puse [valdības] nāktu no pilsoņiem un puse no sociālistiem. Dibinot Pagaidu valdību no pilsoniskām frakcijām, sociāldemokrāti apsolot valdībai savu līdzdarbību, ieņemot ierēdņu vietas un atturoties no sabotēšanas, bet paturot sev tiesību kritizēt Pagaidu valdību, ja tā novērstos no uzstādītās platformas. No Zemnieku savienības puses viņu lūdz atlikt šā jautājuma apspriešanu, jo Zemnieku savienība vēl neesot skaidrībā par to. M. Skujenieks un F. Menders ir pret. Dr. M. Valters aizrāda, ka ar to saistīts tālākais jautājums par vietu skaitu.

Bez pārgrozījumiem tika pieņemts VI nodaļas 2. punkts. Pašvaldību jautājumu atliek.

K. Ulmanis paziņo iepriekšējās apspriedes noteikto partiju delegāciju proporciju, kura ir sekojoša: Zemnieku savienība sūta 11, sociāldemokrāti – 10, demokrāti – 5, radikāldemokrāti – 4, sociālrivolucionāri – 4, nacionāldemokrāti – 2, republikāņi – 1, neatkarīgie – 1, pēc teritoriālā principa Kurzeme – 5 un Latgale – 3. Atbildot J. Akurateram, kas ir pamatā šai proporcijai, M. Skujenieks paskaidro, ka izraudzītas vairākas mērauklas – partiju biedru daudzums un vēlēšanās iegūtais balsu skaits. Proporciju veidotāji atzinuši šīs mērauklas par novecojušām, bet kāda nebūt mēraukla bijusi vajadzīga. Mazākām partijām dots pa vienam priekšstāvim un tad iets uz lielākām partijām.

J. Akuraters atzīst, ka daudz kas mainījies pa šo laiku kopš pagājušajām vēlēšanām, un uzskata, ka nacionāldemokrātiem nodarīta netaisnība, jo viņiem pienāktos vairāk vietu un būtu jāizmaina proporcija. M. Skujenieks izsakās, ka nav vēlams izdarīt pārgrozījumus, jo citas partijas tam pretosies un arī uzstādīs savas prasības, bet tā tik būšot laika kavēšana. O. Nonācs¹² uzskata proporcijas par nesamērīgām; izrādoties, ka te reprezentēta Rīgas un Vidzemes padome un būšot pārmetumi i no Kurzemes, i no Latgales. Tāpēc jārezervējot zināms skaits vietu samērā ar iedzīvotāju skaitu arī Kurzemei un Latgalei. No Zemnieku savienības tiek izvirzīta prasība dot tai tikpat daudz vietu, cik tās ir piešķirtas sociālistiskām partijām kopā, t.i., 14 vietas. Arī republikāņi prasa sev divas vietas. Pumpurs (sociāldemokrāts) izsakās, ka izvirzītā proporcija radījusi Kurzemē izbrīnu un ar to nevarēšot apmierināties. Nepamatots esot uzskats, it kā Kurzemē neesot politisku partiju; tādas esot Jelgavā, Kuldīgā, Ventspilī un Liepājā. Netaisnību vajagot izlabot.

R. Bēnuss¹³ paskaidro, ka, sastādot proporciju, domāts, stājoties sakarā ar Nacionālpadomi, to reorganizēt. Rīgai pienāktos 5, Kurzemei – 5 un Latgalei – 3 vietas. Turpretim tagad tiek radīts jauns orgāns, un tādēļ arī skaitļi varot tikt apspriesti un izmainīti.

Dr. P. Kalniņš izsakās, ka būs jāapmierinās ar esošiem skaitļiem, jo no Kurzemes un Latgales nāktu pastiprinājums Zemnieku savienībai. E. Freivalds aizrāda, ka Valkā notikusi vienošanās principā uzturēt samēru starp sociāldemokrātiem un Zemnieku savienību. Ja uz Rīgu un Vidzemi iespējams attiecināt politiskos principus, tad to nevar Kurzemes un Latgales gadījumā.

M. Skujenieks aizrāda, ka iepriekšējās sarunās no partijas priekšstāvju puses ticis izvirzīts samērs: $\frac{1}{3}$ no sociālistu partijām un $\frac{2}{3}$ no pilsoņu partijām, tātad arī viņiem būtu jāpavairo priekšstāvju skaits. Būtu vēlams, lai Kurzeme nodotu savus mandātus caur šejienes partiju biedriem. E. Bite atzīmē, ka Latgales priekšstāvji izvirzījuši trīs kandidātus, jo viņiem neesot vajadzīgo pārstāvju, ko sūtīt, un tādēļ neesot vēlams uzspiest viņiem vairāk vietu, kā viņi vēlas. M. Bruže¹⁴ ieminas, ka, pēc iedzīvotāju skaita rēķinot, Kurzemei pienāktos 22, bet Latgalei 18 vietas. E. Freivalds uzskata par nepieciešamu uzdot nākamam izpildu orgānam saistīties ar Latgales iestādēm un atstāt pašiem latgaliešiem izšķiršanos par šo jautājumu.

M. Skujenieks, norādot uz statistikas datiem, pēc kuriem Rīgai iznāk 300 000 iedzīvotāju, Vidzemei 500 000, Kurzemei 400 000 un Latgalei 500 000, uzskata, ka grūti būšot šo jautājumu izšķirt ar skaitļiem. To varēšot noskaidrot, pamatojoties tik uz partijām, tās lai būtu reprezentētas.

Dr. P. Kalniņš secina, ka Latgale faktiski vēl neesot pie mums,* šis jautājums vēl jānokārto. Kurzemes delegātu skaitu varētu minēt, ja tas būtu vajadzīgs, bet pareizāk būtu likt par pamatu partijas un to piekritējus un partijām skaitu pārņemt.

K. Ulmanis liek priekšā rezervēt delegātu skaitu samērā ar iedzīvotāju daudzumu. G. Zemgals ieteic noteikt delegātu skaitu un tad samērā ar to nāktu partiju delegāti. O. Nonācs piezīmē, ka tiek minēta Kurzeme, Latgale un arī partijas. Būtu tik partijas vien, tad cita lieta, bet tāds stāvoklis radīs nemieru.

K. Ulmanis ierosina proporciju, pēc kuras $\frac{1}{3}$ delegātu nāktu no sociālistu partijām, $\frac{1}{3}$ – no Zemnieku savienības un $\frac{1}{3}$ no pārējām partijām kopā. Turpretī R. Bēnuss iesaka, ka $\frac{1}{3}$ jānāk no sociālistu partijām, bet $\frac{2}{3}$ no visām pilsoņu partijām, jo visu politisko partiju visur neesot. E. Freivalds ieteic nodot šo jautājumu komisijai.

M. Skujenieks rezumē, kā no pārrunām redzams, tad no Kurzemes un Latgales nāk tikpat pārstāvju, kā no Rīgas un Vidzemes – 38, no Latgales 20 un 18 no Kurzemes; $\frac{1}{3}$ no sociālistu un $\frac{2}{3}$ no pilsoņu partijām.

E. Freivalds paziņo, ka Zemnieku savienība ir mierā ar $\frac{1}{3}$ no delegātu skaita. Dr. P. Kalniņš piezīmē, ka galu galā sociālistu partijas, pieņemot proporciju (3–13–13),** zaudē. F. Menders izsakās, ka tā ir tikai pagaidu proporcija, un nepretojas tai. E. Bite uzskata, ka šī proporcija revidējama pēc Tautas padomes ieskata.

Tiek pieņemts: 13 no Zemnieku savienības, 13 no sociālistu partijām (10 no sociāldemokrātu un 3 no sociālrevolucionāru partijas) un 13 no pārējām partijām kopā. Tātad pavisam 39, no Kurzemes 21 un no Latgales 18 pārstāvju – $\frac{1}{3}$ no sociālistu un $\frac{2}{3}$ no Zemnieku savienības un citām partijām kopā (kopskaitļi viegli dalāmi ar 3).

* Acīmredzot tas attiecas uz Latgales administratīvo saistību ar Vitebskas guberņu.

** Tā tekstā.

Kurzemes pārstāvju vēlēšanos noteikt skaitļus, cik no kurienes nāktu delegāti, atzīst par nenosakāmu, jo Kurzemei nevar priekšā rakstīt, bet, ja izrādīsies par vajadzīgu, tad zināmus aizrādījumus šinī lietā varēs dot.

J. Akuraters jautā, kā būs ar minoritātēm Pagaidu valdībā un Latvijas Tautas padomē. R. Bēnuss aizrāda, ka tautību minoritātēm pēc viņu skaita pienākas $\frac{1}{5}$ (Vidzemē un Kurzemē kopā 20% cittautiešu, tas pats Latgalē).

K. Ulmanis ieteic, lai pēc iespējas tiktu ieturēta taisnīga proporcija.

E. Freivalds jautā, kā šo proporciju domāts realizēt. M. Skujeniņš atbild, ka [tas notiks] uz pieņemtās platformas pamatiem. Kuri platformu pieņems, tie arī nāks sekojošā Tautas padomē ar saviem priekšstāvjiem.

Pulkst. 6.20. min. vakarā sēde tiek pārtraukta līdz plkst. 10. Pēc pārtraukuma sēdi atklāj plkst. $\frac{1}{2}$ 11 vakarā.

K. Ulmanis aizrāda, ka Zemnieku savienības pārstāvji braukuši uz šejieni ar ciešu norādījumu, lai panāktu politisko partiju galīgu un pilnīgu apvienošanos. Kas attiecas uz Nacionālo padomi, viņš atzīmē, ka Zemnieku savienību ar to daudz kas saista jau no pašas tās rašanās, bet vēl nav atrasti ceļi, lai arī tā ietilptu Tautas padomē. Tā kā ieradušies Nacionālās padomes valdes locekļi A. Bergs¹⁵ un V. Zāmuels¹⁶, K. Ulmanis vēršas ar jautājumu, vai sapulcējušies būtu ar mieru, ka sēdē piedalītos arī minētie kungi. Iebildumi pret to netiek celti. [Kamēr] iztīrā jautājumu, par ko viņus uzskatīt – vai kā Nacionālpadomes reprezentantus (Dr. M. Valters) vai kā atsevišķas personas (G. Zemgals), jo visas partijas, izņemot Neatkarīgo partiju, ir sēdē pārstāvētas, tātad Nacionālpadome jau ir reprezentēta sēdē. Kamēr notiek balsošana par priekšlikumiem (A. Ķeniņš un J. Akuraters ieteic abus ieradušos uzskatīt kā partijas un nevis Nacionālpadomes locekļus), izrādās, ka minētie kungi jau ir aizgājuši.

Sapulcējušies pāriet pie atlikto punktu pārspriešanas. Vienojas, ka pašvaldību iestāžu vēlēšanas notiek uz I nod. 2. punktā izteiktiem pamatnoteikumiem un ka pirms Satversmes sapulces sasaukšanas šo vēlēšanu laiku nosaka Pagaidu valdība, kura arī organizē pagaidu vietējās pārvaldes iestādes.

Par citiem atliktiem platformas punktiem Dr. M. Valters izsakās, ka komisijas uzskati sapulcei ir zināmi un par 5. punktu domstarpību nav. Tāpat par koalīcijas principu panākta skaidrība. Atsevišķu frakciju priekšstāvji, uzklusījuši sociāldemokrātu izvirzītos motīvus, atzīst, ka tas ir zināmā mērā pamatoti, un tādēļ šo punktu varētu akceptēt. Tomēr Zemnieku savienība vēlas panākt saprašanos tiktāl, ka koalīcijas principa pielietošanu atzītu arī sociāldemokrāti. Tādējādi būtu panākts, ka arī sociāldemokrātija uzņem smagumu uz saviem kamiešiem, vai vismaz dotu cerību, ka to uzņemsies. Attiecībā uz 3. punktu, kas loģiski saistīts ar 4. un 5. punktu, Dr. M. Valters atzīst, ka, ja koalīcijas principu nav domāts izmantot, šim punktam tad nav arī stingras nozīmes. Šo punktu varētu izvirzīt kā atsevišķu rezolūciju. Turpinot izteikties, Dr. M. Valters pieskaras arī orientācijas jautājumam un pievēršas Nacionālpadomes pēdējam rakstam.* Aizrāda, ka būtu jāpārlicinās, vai [paši] esot bez kļūdām. Būtu jārēķinās arī ar atsevišķiem sabiedrības darbiniekiem (domājot A. Berga un V. Zāmuēla kungu). Dr. M. Valters norāda, kur meklējama konflikta būtība. It kā gribētos noliegt Nacionālpadomes darbību, bet politiskajam blokam un Nacionālpadomei ir bijis viens virziens. Lai šķēršļa akmens tiktu nobīdīts, liek priekšā pieņemt Zemnieku savienības samierināšanās rezolūciju.**

F. Menders dienas kārtības sakarā ierosina vispirms pārrunāt minētos punktus un tad pāriet uz pārrunām par Nacionālpadomi un rezolūciju. G. Zemgals liek priekšā pieņemt šos punktus komisijas ziņojumā.

K. Ulmanis uzskata, ka, ievērojot Dr. M. Valtera ziņojumu, II daļu (konflikts – orientācija) nevarētu vēl galīgi noteikt.

F. Menders domā, ka, ja visas partijas pieņem visus platformas punktus, tātad arī parakstās zem platformas, tad arī varētu pāriet pie konflikta jautājuma. M. Skujenieks atzīst, ka tam nav sakara ar platformu un ir tālākas vienošanās jautājums. E. Freivalds izsakās, ka, slēdzot kontraktu, jāatzīst tie ceļi, pa kuriem gājuši, un tās saites, kas saista ar pagātni. J. Zālītis¹⁷ uzskata, ka bez sakariem ar ārieni nav nekas

* Raksts netiek sīkāk raksturots. Iespējams, domāta iepriekšminētā vēstule.

** Protokolā nav par to norādes.

rodams, un tādēļ arī pašorientācijas nevar būt. E. Strautnieks¹⁸ piekrīt Dr. M. Valtera ierosinātās rezolūcijas apspriešanai, jo tā loģiski saistīta ar II nod. 2. punktu.

Pēc otrreizējas rezolūcijas (par orientāciju) nolasīšanas F. Menders aizrāda, ka no sociāldemokrātu frakcijas ir klāt tikai divi priekšstāvji un tādēļ balsošanā nevarot piedalīties, bet atturēšoties no tās. Sociāldemokrātijai neesot ne vācu, ne arī sabiedroto orientācijas, bet praktiskā darbībā arī tā atzīst, ka būs jāgriežas pie sabiedrotiem. Ja tāda, tīri praktiskas nepieciešamības, praktiska pabalsta dēļ esot tā orientācija, kad sabiedrotiem netiek dota cerība, ka Latvija paliks par kaut kādu piedēkli, tad pret tādu orientāciju arī sociāldemokrātiem neesot nekas ko piebilst. Taču ierosināto rezolūciju pieņemt nevarot, un tā būtu jāpārstrādā, lai to varētu akceptēt arī Nacionālpadome. Ieteic nodot rezolūciju komisijai redakcijas izstrādāšanai.

Pēc J. Zāliša piezīmes, ka nav domāts Latviju padarīt par sabiedroto piedēkli, rezolūcijas izstrādāšanu nodod komisijai.

M. Skujenieks atzīmē, ka politiskā platforma nu esot* pieņemta, bet pats svarīgākais – konstituēšanās vēl neesot panākta. Tā kā šovakar tas vairs neesot iespējams, viņš uzskata, ka to vēl derētu pārrunāt. Tiek izteiktas domas, ka vajadzētu sastādīt Pagaidu valdību un tad konstituēties. Šai sakarā E. Skubiķis¹⁹ aizrāda, ka ilgāk vilcināties nevarot. M. Skujenieks piebilst, ka Pagaidu valdībai jā sastādās no pilsoņiem – tiem būtu iespējams jau šovakar to organizēt, bet dienā frakcijas aprunātos.

K. Ulmanis norāda, ka varētu pārrunāt, cik liela valdība būtu, kura ministrija vai pārvalde būtu pirmā laikā nepieciešama utt.

Pārtraukums priekš apspriešanās tiek noraidīts. Tālāk tiek minēti sekojoši resori (pēc citu valstu parauga): ārlietu, iekšlietu, satiksmes, tirdzniecības un rūpniecības (kopējs), finanšu, zemkopības un pārtikas (abi būtu organizējami), tieslietu, darba, apsardzības, tautas apgaismošanas un valsts kontrole. Daži vēl min tādus atsevišķus resorus kā valsts prokurors, kultus un Kurzemes atjaunošanas resoru.

Nolemj nākamo sēdi noturēt rīt plkst. 7 vakarā.

* Tekstā kļūdains – neesot.

Tiek ievēlēta Komisija rezolūcijas izstrādāšanai no šādām personām: K. Ulmanis, J. Zālītis, M. Valters. F. Menders aizrāda, ka no sociāldemokrātiem vēl nevar tikt norādīta persona. Sociāldemokrātiem atstāj komisijā vienu vietu. Komisijai jāsanāk uz sēdi pusstundu iepriekš vispārējās sēdes sākuma.

Sēdi slēdz plkst. 12.10. min. naktī.

Sēdes vadītājs:

sekretārs: E. Bite (paraksts)

LVVA, 1307. f., 1. apr., 327. l., 15.–26. lp.

Latviešu politisko pārstāvju
kopējās sēdes protokols
par Tautas padomes politiskās platformas pieņemšanu
un prezidija ievēlēšanu

Rīgā

1918. g. 17. novembrī

Sēdē piedalās kā delegāti ar mandātiem:

1) no Latviešu zemnieku savienības: Kārlis Ulmanis, Dr. Miķelis Valters, Jānis Ampermanis²⁰, Jānis Vārsbergs²¹, Vilis Gulbis²², Ernests Bauers²³, Arturs Šērs²⁴, Nikolajs Svemps²⁵, Kārlis Vanags²⁶, Jānis Bērziņš²⁷, Oto Nonācs, Edmunds Freivalds un Pēteris Murits.²⁸

2) No Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas: Dr. Fricis Menders, Jūliuss [Jūlijs] Celms²⁹, Dr. Pauls Kalniņš, Andrejs Petrevics³⁰ un Margers Skujenieks.

3) No Latvijas Demokrātiskās partijas: Erasts Bite, Dāvids Golts³¹, Miķelis Bruže, Augusts Raņķis³² un Jānis Bergsons³³.

4) No Radikāldemokrātiskās partijas: Jānis Zālītis, Gustavs Zemgals, Kārlis Kasparsons³⁴ un Rūdolfs Bēnuss.

5) No Latvijas Revolucionāro sociālistu partijas: Eduards Traubergs³⁵, Emīls Skubiķis un Kārlis Albertiņš³⁶.

6) No Nacionāldemokrātu partijas: Jānis Akuraters un Atis Ķeniņš.

7) No Republikāņu partijas: Eduards Strautnieks.

8) No Latvijas Neatkarības partijas: Spricis Paegle³⁷.

9) No Latgales zemes padomes: Staņislavs Kambala³⁸.

Sēdi atklāj plkst. 8 vakarā un vada priekšsēdētāja biedrs Margērs Skujenieks. Protokolē E. Bite un A. Ķeniņš.

Sēdes vadītājs liek sapulces dalībniekiem pieņemt no prezidija puses uzstādīto sekošo dienas kārtību:

1) Latvijas Tautas padomes politiskā platforma.

2) Latvijas Tautas padomes pagaidu prezidijs.

3) Pagaidu valdības organizēšanas jautājums.

4) Reglamentu komisija un

5) Dažādi citi jautājumi.

Uzstādīto dienas kārtību pieņem bez iebildumiem.

Ārpus dienas kārtības Latviešu zemnieku savienība liek priekšā sekošu sēdes protokolam pievienojamu rezolūciju:

Turpinot Nacionālās padomes un Demokrātiskā bloka darbus un atzīstot viņu starptautiski politisko virzienu, Latvijas augstākam orgānam jāstāv, negrozot attiecības pret sabiedrotiem, par neatkarīgas Latvijas orientāciju tautu savienībā, kā tā izteikusies Sabiedroto programmā par mazo tautu pašnoteikšanos.

Nolasīto rezolūciju no savas puses pabalsta sekošās politiskās partijas: Latvijas Radikāldemokrātiskā, Latvijas Demokrātiskā, Nacionāldemokrātu, Republikāņu un Latvijas Neatkarības partija; pievienojas tai arī Latgales priekšstāvis.

No sociālist[iska]jām partijām, t.i., no Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas un Sociālrivolucionāru partijas nolasa sekošu rezolūciju:

1) Latvijas valsts provizoriskam orgānam ir neatkarīgas Latvijas orientācija tautu savienībā.

2) Latvijas valsts provizoriskam orgānam jāuztur draudzīgas attiecības ar ārvalstīm un jāizlieto viņu materiāls un morālisks pabalsts, ja tas nesaista Latvijas istās demokrātijas rokas.

Arī šo rezolūciju pievieno sēdes protokolam.
Pēc tam nolasa Latvijas Tautas padomes sekošu politisku platformu:

Latvijas Tautas padome

1) Satversmes sapulce

1. Latvijas Satversmes sapulce sasauicama pēc iespējas drīzā laikā.
2. Satversmes sapulces locekļu ievēlēšana notiek, abiem dzimumiem piedaloties, uz vispārīgo, vienlīdzīgo, tiešo, aizklāto un proporcionālo vēlēšanu tiesību pamata.

2) Valsts formas un attiecības pret citām tautām

1. Republika uz demokrātiskiem pamatiem.
2. Apvienota, patstāvīga un neatkarīga Latvija Tautu Savienībā.

3) Suverēnā vara un valsts politiskā un saimnieciskā iekārta

1. Suverēnā vara līdz Satversmes sapulces sasaukšanai pieder Latvijas Tautas padomei, kura ieceļ arī Pagaidu valdību.
2. Pie Latvijas Tautas padomes piedalās ar saviem deputātiem: a) politiskas partijas, b) nacionālās minoritātes un c) tie Latvijas novadi, t.i., Kurzeme un Latgale, kuros šimbrīžam nepastāv politiskas partijas.
3. Pie Pagaidu valdības sastādīšanas jāievēro koalīcijas princips.
4. Līdz Satversmes sapulcei visa izpildu vara atrodas Pagaidu valdības rokās.
5. Pagaidu valdībai līdz Satversmes sapulcei nav tiesības grozīt pastāvošo sociālo iekārtu.

4) Cittautiešu tiesības

1. Nacionālās minoritātes sūta priekšstāvjus Satversmes sapulcē un likumdošanas iestādēs uz proporcionālo vēlēšanu tiesību pamata (sk. 1. p. 2).
2. Nacionālās minoritātes, kuras ietilpst Latvijas Tautas padomē, piedalās Pagaidu valdībā uz 3. nod. 3. p. pamata.

5) Politiskās brīvības

1. Preses, vārda, sapulču un biedrošanās brīvības nodrošināmas ar Pagaidu valdības noteikumiem.
2. Amnestija visās, izņemot krimināllietas.
3. Iespēja Latvijas pilsoņiem atgriezties dzimtenē.

6) Valsts apsardzība

1. Latvijas tautas milicija (apsardzības spēks) dibināma uz iesaukšanas pamatiem, neizslēdzot brīvprātīgu pieteikšanos. Milicija (tautas apsardzības spēks) stāv Pagaidu valdības tiešā pārziņā, kura organizē tautas apsardzību.

2. Vācu karaspēks evakuējams noteiktā laikā.

7) Pašvaldība

Pašvaldības iestāžu vēlēšanas notiek uz 1. nod. 2. p. izteiktiem pamatiem; pirms Satversmes sapulces šo vēlēšanu laiku nosaka Pagaidu valdība, kura arī organizē pagaidu vietējās pārvaldes iestādes.

Nolasīto politisko platformu vienbalsīgi pieņem, ko sēdes vadonis lūdz ieprotokolēt. Pēc tam kad tiek nolasīts Latvijas Tautas padomē piedalošos politisko partiju priekšstāvju samērs, kurš ir sekošais,

no Latviešu zemnieku savienības ... 13

" Latvijas Sociāldem[okrātiskās] strād[n]ieku partijas ... 10

" " Demokrātiskās partijas ... 5

" " Radikāldemokr[ātiskās] partijas ... 4

" Revolucionāro sociālistu partijas ... 3

" Nacionāldemokrātiskās partijas ... 2

" Republikāņu partijas ... 1

" Latvijas Neatkarības partijas ... 1

un tiek aizrādīts, ka bez tam Kurzeme sūta Latvijas Tautas padomē 21 un Latgale 18 delegātus, sēdes vadonis konstatē, ka Latvijas Tautas padome ir konstituējusies.

Sp. Paegle ziņo, ka viņš kā atbildīgais Latvijas Nacionālās padomes zemes apsardzības sekcijas priekšnieks ir pilnvarots paziņot sekošo: iepazīnies ar uzstādīto politisko platformu, kā arī ar abu politisko partiju grupu deklarācijām, paziņoju, ka līdz ar Latvijas organizētiem kareivjiem atdo-damies Latvijas Tautas padomes rīcībā.

Tālāk liek priekšā ievēlēt Latvijas Tautas padomes prezidiju, kurš sastāvētu no priekšsēdētāja un divi viņa biedriem un no sekretāra un diviem tā biedriem. Priekšlikumu pieņem bez ierunām.

Latviešu zemnieku savienība par pirmo Latvijas Tautas padomes priekšsēdētāju uzstāda Jāni Čaksti.

Sociāldemokrāti par pirmo priekšsēdētāja biedru – Marģeru Skujenieku, un Radikāldemokrātu partija par otro priekšsēdētāja biedru – Gustavu Zemgalu.

Par pirmo sekretāru Latvijas Demokrātiskā partija uzstāda Erastu Biti.

Par pirmo sekretāra biedru Sociālrevolucionāru partija uzstāda Emīlu Skubiķi un par otro sekretāra biedru Latviešu zemnieku savienība uzstāda Latgales priekšstāvi Staņislavu Kambalu.

Atklāti balsojot, uzstādītos kandidātus vienbalsīgi ievēl minētos amatos, un uz sēdes vadoņa uzaicinājumu tie ieņem savas vietas.

Otrais dienas kārtības punkts – Pagaidu valdības organizēšanas jautājums.

Latviešu zemnieku savienība liek priekšā izvēlēti šinī sēdē vienu personu, kurai uzticēt Ministru kabineta sastādīšanu saziņā ar atsevišķām politiskām partijām.

Šo priekšlikumu pabalsta arī Latvijas Radikāldemokrātiskā, Nacionāldemokrātu, Latvijas Demokrātiskā un Latvijas Neatkarības partija un balsojot to vienbalsīgi pieņem.

Zīmējoties uz attiecībām, kādās atrodas Ministru prezidents pret Latvijas Tautas padomi, pieņem priekšlikumu, ka Ministru prezidents kā Ministru kabineta galva ir atbildīgs par katra atsevišķa ministra politiku Latvijas Tautas padomes priekšā.

Kā kandidātu uz Ministru prezidenta amatu Latviešu zemnieku savienība uzstāda Kārli Ulmani, kuru arī vienbalsīgi ievēl par pirmo Latvijas Ministru prezidentu.

Tālākās pārrunās tiek izteikta vēlēšanās, lai Ministru prezidents pēc iespējas drīzākā laikā sastādītu Ministru kabinetu un jo drīz izraudzītu nepieciešamākiem, nekavējoties pārņemamiem resoriem priekšstāvjus, piem., pārtikas lietā.

Sēdes dalībnieki stājas pie nākamā dienas kārtības punkta pārsprīšanas.

Latvijas Tautas padome [stenogrammas]. – Rīga, 1920, 5.–8. lpp.

Izraksts no Tautas padomes sēdes protokola par Latvijas valsts pasludināšanu

Rīgā

1918. g. 18. novembrī

Tautas padomes priekšsēdētāja biedrs zvērināts advokāts G. Zemgals ap plkst. 4 1/2 atklāj Tautas padomes sēdi, jo pirmais Tautas padomes priekšsēdētājs zvēr[ināts] adv[okāts] J. Čakste nav paspējis uz sēdi ierasties.

Priekšsēdētājs lūdz sekretāru nolasīt izvilkumu no 17. novembra sēdes protokola.

Protokolu nolasa pirmais sekretārs advokāts Bite.

Pieminot Ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa vārdu, zālē atskan jūsmīgi aplausi.

Pēc protokola nolasīšanas, kuru saņem tāpat ar skaļiem aplausiem, priekšsēdētājs G. Zemgals paziņo, ka, pamatojoties uz notikušo vienošanās faktu, tagad uz Latvijas Tautas padomi pārgājusi suverēnā vara.

Vārds tiek dots pirmajam Latvijas Ministru prezidentam Kārlim Ulmanim, kurš Pagaidu valdības vārdā pasludina par nodibinātu Latvijas valsti kā demokrātisku republiku. Kājās pieceļas Tautas padomes un prezidija locekļi un klātesošie pilsoņi. Atskan no Latvju Operas dalībniekiem dziedāta tautas himna "Dievs, svētī Latviju!", kuru nodzied trīs reizes.

Ministru prezidenta runa

Apzinoties šā soļa svarīgumu un nozīmi, kad Latvijas Tautas padome mani ieceļ par Latvijas izpildošās varas vadītāju, es ņemu sev drošību tai vienprātībā, kura izteicas šai aicinājumā; tāpēc neturēju par iespējamu atteikties. Pagaidu valdības uzdevums būs Latvijas valsts izbūve un nostiprināšana uz ārieni un iekšieni. Valsts jānostiprina uz ārieni, lai tā stāvētu spēcīga un apvienota, labās attiecībās ar tāliem un tuviem kaimiņiem. Iekšējā pārvaldīšanas darbā stāv daudz uzdevumu priekšā; bez kavēšanās

jāizved zemē demokrātiskas reformas. Visus uzdevumus tagad neattēlošu sīkumos; minēšu tikai svarīgākos un neatliekamos. Mūsu priekšā atrodas grūti atrisināmais pārtikas jautājums; viņa nokārtošanai valdība izlietos visus spēkus un līdzekļus, un var cerēt, ka izdosies šo darbu veikt, ja visi pilsoņi uz laukiem, tāpat kā pilsētās, nāks valdībai talkā. Otrais uzdevums – nokārtot agrāro jautājumu. Vispārīgi valdības sociālās reformas un sociālā likumdošana būs plaša un dziļa, lai nodrošinātu darbaļaužu tiesības un stāvokli. Valdība arī apzinās savu pienākumu gādāt par to, lai visi gūstekņi varētu atgriezties mājās un ātri atrastu darbu un maizi. Neatliekami jāspēr stingri soļi, lai nolīdzinātu visus asumus un grūtības, kuras savienotas ar šo ārkārtējo pārejas laikmetu. Bez minētiem jautājumiem valdībai stāv citi uzdevumi priekšā, kas savienoti ar Latvijas valsts izbūvi un nostiprināšanu. Lai veiktu šo darbu, vajadzīga visas tautas jo plaša un sirsnīga pretimnākšana, kā arī ticība, ka patiesi tagad ejam pretī savu ilgu un vēlēšanu piepildīšanai. Grūtums lai neatbaida.

Darbs nebūs viegls, bet mani stiprina apziņa par Latvijas tautas spēku, izturību un ciešu apņemšanos novest iesākto lietu līdz galam. Šai brīdī atcerēsimies, ka ilgiem gadiem daudzi mūsu tautas locekļi lolojuši šo mūsu cerību, jau agrāk klusībā vai atklāti strādājuši priekš viņas un nesuši domu par brīvo Latviju savās sirdīs. Ar pateicību mums jāpiemin tie, kas centušies turēt tautas garu možu šai virzienā un nesuši brīvai Latvijai vislielāko upuri – savu dzīvību. Ja strādās ciešā kopībā, tad nav šaubu, ka rosīgs darbs aizvedīs pie mērķa. Izdosies dziedēt brūces, ko karš sitis. Tagad, kad esam brīvi un vairs negaidām no augšas vai ārienes pabalstu un palīdzību, paši veidosim savu dzīvi. Uzplauks atkal lauksaimniecība, mūsu rūpniecība un tirdzniecība, atjaunosies dzīvība visā mūsu dzimtenē vēl spilgtāk kā agrāk un pārspēs visu, kas līdz šim mums bijis. Pie šī darba varēs ņemt dalību visi Latvijas pilsoņi un varēs baudīt labumus, kas saistīti ar mūsu neatkarību. Visi pilsoņi bez tautības izšķirības aicināti palīdzēt, jo visu tautību tiesības būs Latvijā nodrošinātas. Tā būs demokrātiska taisnības valsts, kurā nedrīkst būt vietas ne apspiešanai, ne netaisnībai.

Ministru prezidenta runai seko nerimstoši aplausi.

Tad seko frakciju priekšstāvju runas. Vārdu dod Latviešu zemnieku savienības priekšstāvim red. O. Nonācim:

Pilsoņi! Kopš latviešu tautas vārds tiek minēts, šis ir pirmais gadījums, kur pie latviešiem notikusi tik plaša apvienošanās – no pilsoņiem līdz sociālistiskiem elementiem. Kur ir šis – varētu teikt – brīnuma parādības izskaidrojums? Teikšu īsi: latviešu tautas šķiras, viņas politiskās partijas ir nostājušās uz valstiska viedokļa. Mums ir jābūt pateicīgiem tiem vēsturiski politiskiem apstākļiem, kuri mums darījuši par iespējamu ne tikai valstiski domāt, bet arī šīs domas realizēt. Latvijas valsts proklamēšana tomēr nebūtu vēl mērķa sasniegšana, ja tūlīn arī netiktu dots šai proklamēšanai viņas saturs. Kā Latviešu zemnieku savienības priekšstāvim man sevišķi jāpasvīto tā vieta pirmā Latvijas Ministru prezidenta runā, kur viņš uzsver agrāro un sociālo reformu nepieciešamību. Sociālā līdzsvara trūkums ir bijis visgrūtākais pagātnes mantojums, kurš mūs allaž ir šķīris vienu no otra. Taisni sociālo reformu, sociālā līdzsvara nepieciešamības vārdā Latviešu zemnieku savienība ar visu savu autoritatīvo vārdu iestājas par apvienošanos. Un, ja tagad apvienošanās ir panākta, tad tas ne mazā mērā ir arī Latviešu zemnieku savienības nopelns. Kā Latvijas valstiskās domas iemiesojumu un sevišķi kā viņas sociālo pamatu nokārtotāju Latvijas Pagaidu valdību Latviešu zemnieku savienība pabalstīs ar visiem viņas varā esošiem līdzekļiem. Lai dzīvo Latvijas valsts! Lai dzīvo viņas Pagaidu valdība, ka tā ar drošu roku novestu zemi līdz Satversmes sapulcei. (Aplausi.)

Latvijas Sociāldemokrātijas strādnieku partijas vārdā Dr. Pauls Kalniņš nolasa sekošu deklarāciju:

Pasaules revolūcijas vētras ir veidojušas arī brīvās un neatkarīgās Latvijas ideju. Šodien, 18. novembrī 1918. g., apvienotās Latvijas demokrātijas priekšstāvji izsludina patstāvīgas Latvijas nodibināšanos. Arī mēs, Latvijas Soc.-dem. strādņ. partijas priekšstāvji, atrodam par nepieciešamu šobrīd veicināt brīvās Latvijas izveidošanos par patstāvīgu valsti. Brīvā, neatkarīgā Latvija mums tomēr nav mērķis, bet tikai līdzeklis mūsu mērķu sasniegšanai. Kā agrāk, tā tagad mēs stāvam uz sociālistiskās internacionāles pamatiem. Viņas un tamlīdz arī mūsu mērķis ir – sociālistiskā republika brīvu tautu savienībā. Sociālistisku republiku var ievest tikai sociālistiska valdība, un arī tā vienīgi tad, ja viņa balstās uz plašām, apziņā stiprām strādnieku organizācijām un ja saimnieciskā dzīve izveidojusies uz pamatiem, kuri

sociālistiskās kārtības nodibināšanu dara iespējamu un nepieciešamu. Abu pēdējo nosacījumu šobrīd mums trūkst. Radīt šos nosacījumus tāpēc ir mūsu tuvākais uzdevums. Neizlaižot iz acīm savu galamērķi, mēs prasām no jaunās Latvijas valdības:

1) Gādāt par kara pārvaldes līdzšinējo orgānu tūlītēju atcelšanu, visu politisko un gūstekņu atsvabināšanu.

2) Visu vietējo pašvaldību orgānu neatliekamam organizēšanu uz vispārējo, vienlīdzīgo, tiešo, aizklāto un proporcionālo vēlēšanu pamata, piedaloties abiem dzimumiem ar aktīvām un pasīvām vēlēšanu tiesībām, sākot ar 20 g. vecumu.

a) uz laukiem – pagastu iedzīvotāju tūlītēju sapulču sasaukšanu pašvaldības iestāžu ievešanai;

b) pilsētās līdz vispārīgu vēlēšanu izveidošanai sastādīt pagaidu pašvaldības no iedzīvotāju politisko partiju priekšstāvjiem;

c) apriņķu pagaidu pārvaldes sastādīšanu no lauku un pilsētu izvēlētiem priekšstāvjiem.

3) Pārtikas komiteju tūlītēju sastādīšanu pie vietējiem pašvaldības orgāniem, kuri nokārto pārtikas jautājumu saskaņā ar centrāliestāžu nosacījumiem. Tūlīt apturama okupācijas varas rekvizēto uzturas līdzekļu un citu materiālu izvešana no Latvijas.

4) Plaša sabiedrības * darbu organizēšana. Bēgļu, atgriezušos gūstekņu un bezdarbnieku apgādāšanu uzņemas valsts un nokārto to saziņā ar vietējām pašvaldības iestādēm un strādnieku padomēm.

5) Latvijas tautas milicijas dibināšanu caur vispārīgiem iesaukumiem kārtības uzturēšanai un zemes apsardzībai. Milicija nedrīkst tikt izlietota kā ierocis politisko brīvību apspiešanai, nedz kļūt par vienas šķiras ieroci pret otru.

6) Visu atsevišķu kārtu privilēģiju tūlītēju atcelšanu.

7) Neaprobežotu apziņas, runu, preses, sapulču, streika un biedrošanās brīvību, dzīvokļu un personas neaizskaramību, pilnīgu kustības brīvību.

8) Vienādas tiesības visām valodām skolā un dzīvē. Nacionālām minoritātēm nacionāli personālu autonomiju.

* Pareizāk – sabiedrisko.

- 9) Vēlētus tiesnešus.
 - 10) Baznīcas atdalīšanu no valsts un skolas atdalīšanu no baznīcas.
 - 11) Brīvas un obligatoriskas skolas līdz 16 gadiem visiem uz valsts rēķina. Tiesības piedalīties politiskās organizācijās jaunatnei.
 - 12) Maksimālo darba laiku 8 stundas ar 42 stundu nepārtrauktu atpūtu nedēļā.
 - 13) Sociālu likumdošanu tiklab priekš pilsētas, tā arī laukstrādniekiem saskaņā ar Latvijas Sociāl.-dem. strādnieku partijas minimālās programmas prasībām.
 - 14) Baznīcas, klosteru un domēņu zemju nacionalizāciju. Muižas zemju bezmaksas atsavināšanu, apturot tūliņ viņu pārdošanu, atdāvināšanu un ieķīlāšanu. Agrārjautājuma galīga izšķiršana atstājama Satversmes sapulcei.
 - 15) Satversmes sapulces neatliekamu sasaukšanu (uz vispārīgo, vienlīdzīgo, tiešo, aizklāto un proporcionālo vēlēšanu pamata, piedaloties abiem dzimumiem, ar aktīvām un pasīvām vēlēšanu tiesībām, sākot ar 20 gadiem) Latvijas iekšējās dzīves un ārējo attiecību nokārtošanai.
- Soc.-demokrāti, neizlaižot no acīm šķiras cīņas pamatus, pabalstīs Latvijas Pagaidu valdību, ciktālu viņa noteikti stāsies par minēto prasību izvešanu dzīvē.
- Mūsu galamērķis paliek sociālistiskā Latvija sociālistiskā tautu savienībā.

Pēc tam runā Latvijas Demokrātiskās partijas priekšstāvis D. Golts:

Pienācis brīdis, kurā piepildās tas, ko nesen atpakaļ varējām iedomāties tikai kā tālu, nerasniedzamu sapni: latviešu tauta, kura daudzus gadu simteņus bija spiesta dzīvot atkarībā no citu gribas, kurai nebija atļauta nekāda pašnoteikšanās, kurai pat par to domāt nebija ļauts, kura savā zemē varēja ieņemt ne otras, bet gan trešās šķiras pilsoņu vietu, šodien nu reiz nostājas uz savām kājām, tiek proklamēta apvienota, brīva un neatkarīga Latvija. Liels un augsts bija šis mērķis, pēc kura centās katrs krietns Latvijas dēls. Jādomā, ka to kā tādu mēs arī pratīsim cienīt. Tagad, kur mums šķiet, ka to esam sasnieguši, šai nopietnā brīdī man šķiet, ka vispirmā kārtā mums jāpatur prātā tās prasības un pienākumi, kuri mums

jāievēro, lai brīvā Latvija varētu uzplaukt un zelt. Nebūs man sevišķi jāuzsver, ka latvieši ir demokrātiska tauta, kura vēlas savā zemē dzīvot un kura pratis cienīt visas pilsoniskās brīvības, no kurām viņa savā pagātnē maz ko redzējuse.

Latvijas Tautas padome vienojās uz politiskas platformas, kuru nolasiņa un kuru es še atkārtāju, uz platformas, kuru dzīvē izvedot, šīs brīvības ir garantētas. Latvijas Demokrātiskā partija, kura atbalstās uz plašām šo pilsoņu masām un daļu no strādniecības un kuras vārdā es še runāju, sagaida, ka jaunā Latvijas valdība centīsies pēc labākās apziņas ievērot dibinātās prasības un staigāt pa viņai nosprausto ceļu. Mēs sagaidām, ka bez kavēšanās demokrātiskās prasības tiek izpildītas, ka izved dzīvē vārda, preses, biedrošanās un sapulču brīvības, ka nodibina pašvaldības un citas iestādes uz vispārīgu, vienlīdzīgu, tiešu, aizklātu un proporcionālu vēlēšanu pamata, īsiem vārdiem sakot, mēs sagaidām, ka visiem Latvijas pilsoņiem tiek dota iespēja dzīvot brīvu dzīvi un līdzī darboties pie Latvijas valsts izbūves un izkopšanas darba. Ja Latv. Tautas padome un viņas dibinātā Latvijas valdība uzstādīto platformu apzinīgi izpildīs un brīvās Latvijas pilsoņu dibinātās vēlēšanās ievēros, tad Latv. Demokrātiskā partija to pabalstīs, cik tik iespējams. – Lai uzplaukst apvienotā, brīva un neatkarīga Latvija! Lai dzīves pabērni tiek izvesti saulītē! (Aplausi.)

J. Zālītis runā sekoši:

Latvijas Radikāldemokrātiskās partijas vārdā apsveicinu apvienotās, neatkarīgās Latvijas nodibināšanu un pasludināšanu. Apsveicu arī Latvijas Tautas padomi kā augstākās varas pagaidu orgānu. Piepildās Latvijas tautas vēlēšanās – nostāties stingri uz savām kājām, būt pašai par sava likteņa noteicēju. Smagi, ļoti smagi bija nežēlīgā kara upuri, ko nesa Latvija. Bet pacelsies viņa no drupām ar jaunu sparū un droši ies pretim gaismai un labklājībai. Līdz ar viņas pasaules demokrātiskām valstīm, Latvija brīvi ies pasaules tautu savienībā. Nav bijuši veltīgi Latvijas labāko dēlu pūles un upuri, ir svētīta labiem panākumiem pasaules demokrātisko valstu ziņā par imperiālisma gāšanu un mazo tautu pašnoteikšanās viedokļa uzvaru. Lai dzīvo neatkarīgā Latvija! Lai dzīvo tautu savienība! (Aplausi.)

E. Skubiķis:

Pilsones un pilsoņi! Sociāldemokrātiskās partijas priekšstāvja un mana vecā cīņas biedra Kalniņa nupat nolasītās politiskās un sociālās prasības aizstāv arī Revolucionāro sociālistu partija, kuras uzdevumā runāju. Tādēļ neturu par vajadzīgu tās vēlreiz atkārtot. Gribu tikai vēl piemetināt, ka mūsu piedalīšanās pie Latvijas valsts proklamēšanas akta pierāda, ka nepamatotas ir domas, ka sociālisti neatzīstot nacionālo jautājumu. Tie laiki, kad viena daļa sociālistu skatījās uz šo jautājumu kā uz tādu, kuram nav vietas sociālistiskā strādnieku kustībā, ir laimīgi garām un sociālistiskās organizācijas ņem dzīvu dalību pie nacionālā jautājuma pareizas atrisināšanas, apzinādamās, ka bez šī jautājuma taisnīgas nokārtošanas, t.i., ka katrai tautai dota iespēja pašai lemt par savu likteni, tām nav iespējams ziedot visus savus spēkus vienīgi savam tiešam uzdevumam: strādnieku šķiras emancipācijai. Bet nacionālā patstāvība ir priekš sociālistiskās kustības tikai viens no cīņas līdzekļiem, etapa punktiem, ne pats mērķis. Tās galamērķis ir un paliek: nodibināt tādu sabiedrības kārtību, kurā nebūtu iespējams vienai šķirai ekspluatēt otru un katram cilvēkam būtu dota iespēja attīstīt savas spējas līdz visaugstākajai pakāpei. Sasniegt šo cēlo mērķi tādiem līdzekļiem, kā tas patlaban notiekas Padomju Krievijā, nav iespējams. Kā līdz šim, tā arī turpmāk pieturēsimies pie demokrātiskiem cīņas līdzekļiem, jo, vienīgi ejot pa demokrātijas attīstības ceļu, mēs, kaut gan pamazām, toties droši sasniegsim sev sprausto galamērķi: sociālistisku sabiedrības iekārtu.

Beigās vēl atvēlos sacīt dažus vārdus attiecībā uz šā vēsturiskā brīža.

Pilsones un pilsoņi! Pagājuši septiņsimts gadu, kamēr latvju tauta, šis bāru bērns lielo tautu starpā, dzīvo, nē, veģetē tumsā un svešnieku jūgā. Pašlaik, kad Imanta mostas no ilgā letargiskā miega un, sarāvis savas važas, grasās atstāt Zilo kalnu, valda visapkārt krēsla, tiklab dabā kā politiskā dzīvē. Neviens no mums nezīn, ko īsti nesīs mums nākamā diena. Bet mēs ticam, nē, mēs cieši pārliecināti, ka, tāpat kā šim liktenīgajam vakaram sekos atkal jauna diena, arī atbrīvoto latvju tautu vairs neizdosies iekalt vergu ķēdēs un sen, sen ar karstām ilgām gaidītās brīvības saules stari mūžīgi vizmos pār latvju zemi. Bet, pilsoņi, nav vienalga, pār kādu Latviju

laistīsies šie zelta stari. Ja šie stari apspīdēs Latvijā netaisnību, patvarību un kailu nabadzību, tad tā nebūs Latvija, kuru mūs vēlējamies, par kuru mēs cīnījāmies un cietām. Dosim, pilsoņi, šinī lielajā vēsturiskā brīdī, kur mūsu sirdis jūsmo aiz svētlaimības, svinīgu solījumu, ka pieliksim visus savus intelektuālos, ētiskos un fiziskos spēkus, lai Latvijā viņas pilsoņi būtu nevis vien brīvi, bet arī laimīgi. Pilsones un pilsoņi, vai jūs to apsolāties? ... Es dzirdu jūsu svinīgo "jā!" – un ceru, ka šis solījums nebūs tukša skaņa, kas drīz izkaisīs no atmiņas, no sirds apziņas... Ar šo svēto solījumu nevis uz lūpām, bet gan savās sirdīs, lai sveicam patstāvīgās un laimīgās Latvijas austošo brīvības sauli! (Aplausi.)

Latvijas nacionāldemokrātu vārdā runā rakstnieks A. Ķeniņš:

Brīvie latvieši un brīvās latvieties!

Gadu simteņus esam dzīvojuši tumsā. Šausmā baigu naktī Latvija drebēja it īpaši pēdējos gadus. Un tikai tagad, kad apklususi lielgabalu rūkoņa, kad nežvadz vairs ieroči tautu iznīcināšanai, kad jaunais dzīves rīts aust un līdz ar to arī pār pasauli arvienu augstāk un redzamāk paceļas baltais miera, brālības un taisnības karogs – tikai tagad un tādām atziņām valdot, varēja tikt par konkrētu, reālu patiesību Latviešu Nacionāldemokrātu partijas ilgu sapnis – brīvā latviešu nācija patstāvīgā neatkarīgā Latvijas valstī.

Kā pēc lieliem plūdiem, kas tautas izkaisīja tālu pār valstu robežām, tagad, miera rītam austot, ūdeņi atkrīt savās dabiskās gultnēs, – tautas ieņem savas sensenās mītnes un nodibina valstis savās etnogrāfiskās robežās uz apvienošanās un pašnoteikšanās pamatiem. Tas dod arī latviešiem no Kurzemes, Vidzemes un sengaidītās Latgales sasniegties rokas apvienotās Latvijas vidū. Latvijas brīvības karogu tātad saņemam ne no varas, bet no taisnības dievietes rokas.

Un kad šodien, šinī svētā brīdī, kad liekam pamatus savas valsts ēkai, raugoties uz tautu likteņiem pagātnē un vērojot savas nākotnes politikas ceļus, – šinī brīdī latviešu Nacionāldemokrātu partija ieteic tautai un valdībai par pamataakmeni Latvijas valsts ēkai likt – taisnību! Starptautiskā satiksmē Latvijas vieta lai ir tanī tautu savienībā, kas sarauj tautu važas un pāri varai paceļ taisnības karogu – pie Sabiedrotiem! Pašu dzimtenē,

kur mēs latvieši tagad noteicam mazākuma tautību stāvokli, arī te mūsu politikai jādibinās uz taisnības un tautu pašnoteikšanās principiem. Latvijas nacionāldemokrātu partijas programma šinī jautājumā pilnīgi saskan ar Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas nupat dzirdēto deklarāciju par nacionālu personāla autonomiju Latvijas mazākuma tautībām.

Kā nacionālā, tā arī sociālā politikā Latvijas valdībai jādibinās uz taisnības tiesībām. Ir norimusi tautu cīņa, vēl bango sociālās nogrupēšanās un šķiru cīņas viļņi. Arī tā, neraugoties uz eksciesiem, ir cīņa dēļ taisnības, kas izaugusi iz tiesību apziņas. Mūsu nacionālpolitikai jābūt reizē demokrātiskai un sociālā ziņā progresīvai, taisnai. Tad un tikai tad miers un brālība nodibināsies mūsu sabiedrisko grupu attiecībās. Nacionālā politika nedrīkst būt pretrunā ar sociālo un otrādi.

Bet, kad izpostītajos Daugavas krastos celsim savas mājas, kad Latvijas druvās krāsies mūsu labklājības materiālie pamati, klaudzēs atkal āmuri mūsu fabrikās, kurām nākotnē jātop gaišākām daudzējādā ziņā, kad būs miers pilsoņu starpā un labklājība zemē, tad lai atgādājamies mūsu tautas sapni par Latvijas gaismas pili, par īpatnēju latviešu kultūru. Lai nenogrimstam materiālismā! Lai visam pāri liesmo latviešu nacionālā gara uguns. Pilsoņu miers un ekonomiskā labklājība lai netop par mietpilsonību. Tautas, kas nav radījušas savu kultūru, savas īpatnējas gara vērtības, ir dzīvojušas par velti.

Brīvie latvieši un brīvās latvietes, mēs esam nostājušies ar citām tautām uz līdzīgu tiesību pamata. Latviešu Nacionāldemokrātiskā partija grib uzsvērt, ka līdz ar tiesībām esam uzņēmušies līdzīgus pienākumus tautu starpā. Tautām ir tiesība sagaidīt no brīvās latvju tautas gaišus, īpatnējus latviešu kultūras darbus. Mums jārada jaunas gara vērtības. Arī mums sava daļa patiesības, laba un daļa jāienes tautu svētnīcā. Uzņemoties ar tiesībām arī pienākumus, lai apņemamies šinī svētajā brīdī par mūsu zemes miera un labklājības ēku celt to augsto torni, kuru sauc – ideālismu! Tanī lai plīvo mūsu sarkanbaltais karogs kā zīme, ka mūsu tauta, caur sviedriem un asinīm visādās cīņās pārbaudīta, ir apņēmusies uz darba un taisnības pamatiem ar liesmojošu gribu uz latviešu nacionālās kultūras radīšanu.

Latv[ijas] nacionāldemokrātu partija, apsveikdama Tautas padomi un valdību, apsolas to pabalstīt aprādīto sabiedrisko ideālu sasniegšanā un pūlēties tautā šo ideālu apziņu padziļināt un izplatīt. Ir tapusi Latvija, mēs apsveicam "Brīvo Latviju"!

Latvju Republikāņu partijas vārdā runā zvēr. adv. E. Strautnieks:

Ar šķēpu aizstāvētais un pasaules karā izcīnītais pašnoteikšanās ceļš caur uguni un liesmām novedis arī latviešu tautu pie brīvības vārtiem ar uzrakstu: "Neatkarīgā nedalītā Latvija".

Sūrā darbā norūdītā latvieša roka satver tagad valdības varas grožus, lai caur šiem vārtiem vestu savu tautu pretim labākai, gaišākai nākotnei un lai pierādītu, ka "Latvija" ir tautu savienības un viņas ierosinātāju uzticīgs un cienīgs biedrs.

Šinī vēsturiskā brīdī, kur tiek likts stūra akmens Latvijas nākamai iekārtai, Latvju Republikāņu partija, nostādāmās uz kopīgo platformu, apsveic Latvju Tautas padomi un novēl viņai sekmju pilnu darbu. Lai dzīvo brīvā Latvija!

Latvijas Neatkarības partijas vārdā runā inženieris Sp. Paegle:

Tu izmocītā latvju tauta – mēs izpostītās dzimtenes bērni!... Šodien tas lielais tautu likteņu lēmējs grib, ka mūsu pārbaudīšanas laikam būs beigties, jo viņš ir lēmis, ka mūsu sirmo teiku tulkojums, ka mūsu seno dziesmu dziedājums, ka mūsu sapņu tēls, ka mūsu domu lolojums: brīva, neatkarīga un nedalīta Latvijas valsts ir dabūjusi tagad reālu iemiesojumu. Tagad mums – brīviem Latvijas pilsoņiem ir dota iespēja būt par savas dzimtenes kulturālās, saimnieciskās, politiskās un fiziskās dzīves noteicējiem. Tādēļ mūsu vidū pienākums ir gādāt, lai brīvajā Latvijā latvju griba un latvju gars atrastu pilnos apmēros savu izteiksmi it visos pasākumos, it visos kā valsts, tā privātos orgānos. Bet, kad es še runāju par latvju gribu, tad domāju un atzīstu tikai tādu gribu, kura gan dzenas pēc brīvības, bet kura arī zin, ka īsta brīvība ir tikai tā, kura pati sevī prot vilkt robežas. Kad es tālāk runāju par latvju gribu, tad es domāju to tikai tādu, kura gan prasa pēc tiesībām, bet kura arī reizē saprot, kā tiesības uzliek pienākumus. Un, kad es vēl trešām kārtam minu latvju gribu,

tad es sevīm to stādos priekšā skaidra latvju gara apstarotu, ne gara, kas murgu māņos apmiglots, bet gan gara, par kuru varam teikt:

Viņš baltā pateicības tērpā tīts

Un kristāltīrs, kā saules rīts!

Gan gadu simteņu ilgais mūsu pārbaudīšanas laiks ir atstājis dziļus un nevēlamus iespaidus uz mūsu tautas garu un dabu, bet tomēr tanī vēl atrodas daudzas pozitīvas sastāvdaļas. Par visām lietām mums vēl ir mūsu latvju sirds kā kurzemniekiem, jo ne bez pamata mēdz teikt: "Sirds – kurzemnieka gods!" Mēs esam izturīgi un stingri, kā vidzemnieki, tālāk mēs esam pacietīgi un pieticīgi, kā latgalieši, un beigās – mēs esam uzņēmīgi kā rīdzenieki. Ar šādām īpašībām apbruņoti, tad nu mēs, latvju tauta, ar drošu prātu lai stājamies šodien kopā ar daudzām citām tautām Eiropā pēc mūsu jaunās valsts nostiprināšanās. Sniegsimies visi rokās un, uzticīgi saviem ideāliem, plecu pie pleca tad nu mēs jaunie kalnā kāpēji kāpsim augšā Saules kalnā... saulei pretim, gaismai pretim, cilvēces lieliem ideāliem tuvāk. Šis Saules kalns – tā mūsu brīvā Latvija –, lai zeļ un plaukst!

Latgales vārdā runā Latgales zemes padomes loceklis St. Kambala:

Metot skatu uz mūsu tautas vēstures pēdējiem septiņi simti gadiem, ieraugām Latgali kā no koka atgrieztu zaru, kuram nepieplūst vairs dzīvības vielas. Latgales garīgā kultūra bijusi galvenā kārtā poļu rokās, bagātie meži piederējuši muižniekiem, tirdzniecība ir svešnieku rokās, ierēdņi bijuši krievi. Mums pašiem nekā nebija. Ne runāt latgaliski nedrīkstēja, ne domāt. Tādos apstākļos tauta nevarēja dzīvot. Tādēļ tā vienmēr gribējusi pieslieties pārējai Latvijai. Jau pagājušā gadu simteņa 80. gados izteikta šī vēlēšanās, bet muižniecība šim nodomam nostājusies ceļā. Tā tas gājis līdz tagadējam laikam. Kad ienāca vāci, mēs domājām, ka tie izpildīs mūsu prasības, bet atbildes vietā nāca Brestas pamiera papildu noteikumi, ar kuriem Latgale tika atkal pievienota Krievijai. Apvienotā Latvija nu jāceļ pašu rokām, ar pašu spēku, ar politisku partiju un grupu apvienošanas. Dievs lai svētī brīvo Latviju!

Latgales priekšstāvja runai seko ilgi, ilgi visas Padomes un pilsoņu vienprātīgi aplausi. Runa nāca no sirds un gāja pie sirds.

Latvju kareivju nacionālās savienības vārdā virsnieks Dambīts apsveic Latvijas Tautas padomi un paziņo, ka minētā savienība nodod sevi un viņas organizētos kareivjus Tautas padomes rīcībā. (Aplausi.)

G. Zemgals, Latvijas Tautas padomes sēdi slēdzot, griežas pie visiem tautas dzīvajiem spēkiem ar uzaicinājumu nākt palīgā pie grūtā Latvijas izveidošanas darba. Vienīgā mūsu vēlēšanās – lai Latvijai saules mūžs. Lai dzīvo demokrātiskā Latvija!

Lielā sajūsmā trīs reizes atkal nodzied "Dievs, svētī Latviju!".

LVVA, 1307. f., 1. apr., 327. l., 40. lp. Noraksts.

Komentāri

- ¹ Skujenieks Mārgers (1886–1941) – publicists, statistiķis un politiķis, 1905. gada revolūcijas dalībnieks. Studējis Maskavas komercinstitūtā. Pirmā pasaules kara gados organizēja bēgļu uzskaiti. 1917. gadā ievēlēts Vidzemes bezzemnieku padomē. Vācu karaspēka okupētajā Rīgā darbojās Demokrātiskā bloka prezidijā, bija Tautas padomes priekšsēdētāja biedrs. 1919. gadā tika iekļauts Latvijas delegācijā, kas devās uz Parīzi, lai miera konferencē aizstāvētu jaunās valsts intereses. Vēlāk vairākkārt bija Latvijas Ministru prezidents. Autoritārajā valdībā 1934.–1938. gadā – Ministru prezidenta biedrs, arī Nacionālās celtniecības komitejas priekšsēdētājs. Padomju okupācijas laikā 1941. gadā apcietināts, aizvests uz Maskavu un tur nošauts.
- ² Bite Erasts (1880–1942) – Tērbatas universitātes Juridiskās fakultātes absolvents, Pirmā pasaules kara laikā darbojās bēgļu organizācijās. 1917. gadā ievēlēts Rīgas pilsētas domē, izpildīja šīs domes sekretāra pienākumus. 1918. gada rudenī darbojās Demokrātiskajā blokā, ievēlēts par Tautas padomes sekretāru. Satversmes sapulcēs sekretāra biedrs, vēlāk – Senāta prokurors. 1926.–1927. gadā bija tieslietu ministrs. Padomju okupācijas laikā 1941. gadā deportēts.
- ³ Ķeniņš Atis (1874–1961) – rakstnieks, redaktors un sabiedriskais darbinieks. Studējis Maskavas universitātes Juridiskajā fakultātē. Pirmā pasaules kara laikā darbojies latviešu bēgļu organizācijās. Tautas padomes loceklis. 1919.–1921. gadā bija Latvijas sūtnis Polijā, 1931.–1933. gadā – izglītības un tieslietu ministrs. Padomju okupācijas laikā 1940. gadā apcietināts, notiesāts uz pieciem gadiem izsūtījumā Kazahstānā. 1951. gadā notiesāts uz 10 gadiem. Rīgā atgriezās 1955. gadā.

- ⁴ Valters Miķelis (1874–1968) – publicists, politiķis, dzimis strādnieku ģimenē Liepājā. Kā viens no “Dienas Lapas” jaunstrāvnikiem izsūtīts uz Daugavpili, no kurienes aizbēdzis uz ārzemēm. Kopš 1900. gada propagandēja Latvijas neatkarības ideju, izvirzīja lozungu “Prom no Krievijas!”. Latvijā atgriezās 1905. gada revolūcijas laikā, bet, ierodoties soda ekspedīcijām, atkal emigrēja. Pēc studijām Cīrihes universitātē strādāja Vācijā. 1917. gadā atgriezās Latvijā, iestājās Latviešu zemnieku savienībā. 1918. gadā Rīgā iesaistījās Demokrātiskajā blokā. Bija Latvijas Pagaidu valdības pirmais iekšlietu ministrs, vēlāk – sūtnis Romā, Parīzē, Varšavā, Briselē. PSRS karaspēkam okupējot Latviju, palika dzīvot Beļģijā.
- ⁵ Menders Fricis (1885–1971) – žurnālists, pazīstams latviešu sociāldemokrāts. Par piedalīšanos 1905. gada revolūcijā apcietināts un izsūtīts uz Sibīriju. No Sibīrijas aizbēdzis uz ārzemēm, kur studējis tieslietas un tautsaimniecību. Latvijā atgriezās pēc carisma krišanas, ievēlēts Rīgas strādnieku deputātu padomē. Kādu laiku darbojās laikraksta “Brīvais Strēlnieks” redakcijā. Līdz ar citiem sociāldemokrātiem, kam nebija pieņemams lieliniecisms, vācu karaspēka okupētājā Rīgā iesaistījās Demokrātiskajā blokā. Vēlāk bija Tautas padomes, Satversmes sapulces un brīvvalsts visu četru saeimu loceklis, no 1929. gada arī LSDSP priekšsēdētājs. Padomju okupācijas laikā 1948. gadā apcietināts, notiesāts uz 10 gadiem un izsūtīts no Latvijas. Pēc atbrīvošanas atgriezies Rīgā, kur nepārtraukti tika čekistu izsekots un pazemots.
- ⁶ Kalniņš Pauls (1872–1945) – ārsts, 1898. gadā Tērbatas universitātes Medicīnas fakultātes absolvents, viens no LSDSP dibinātājiem. Emigrēja uz Šveici, kur 1903.–1906. gadā strādāja par ārstu. Pēc atgriešanās Latvijā līdz 1915. gadam bija ārsts Rīgas Jūrmalā. Kā mediķis piedalījies Pirmajā pasaules karā. Viens no Demokrātiskā bloka dibinātājiem. Tautas padomes, Satversmes sapulces un visu četru saeimu loceklis. Pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma arestēts un četrus mēnešus turēts apcietinājumā. 1944. gadā emigrēja uz Zviedriju, bet ceļā nacistu aizturēts un nogādāts Vācijā. Tomēr viņam izdevās pārcelties uz Austriju, kur drīz vien mira.
- ⁷ Akuraters Jānis (1876–1937) – rakstnieks, sabiedriska darbinieks, strādājis par skolotāju. Piedalījās 1905. gada revolūcijā, par ko tika apcietināts. 1907. gadā devās uz Somiju, bet nākamajā gadā atgriezās Latvijā. Pirmā pasaules kara laikā iestājās latviešu strēlniekos, 5. Zemgales pulkā pieredzēja Ziemassvētku kaujas. 1917. gadā kļuva par Latviešu Pagaidu nacionālās padomes locekli. 1919.–1920. gadā bija Mākslas departamenta, 1930.–1934. gadā – Rīgas radiofona direktors.
- ⁸ Zemgals Gustavs (1871–1939) – jurists, politiķis un valstsvīrs. Pēc Maskavas universitātes Juridiskās fakultātes absolvēšanas strādāja par advokātu Rīgā. Aktīvi darbojās dažādās biedrībās. Krievu–japāņu kara laikā mobilizēts, Krievijas armijā

atradās pusotra gada. Pēc demobilizēšanas kļuva par laikraksta "Jaunā Dienas Lapa" atbildīgo redaktoru. 1917. gada aprīlī ievēlēts par Rīgas pilsētas galvu. Tautas padomes priekšsēdētāja biedrs, vēlāk priekšsēdētājs. Ievēlēts Satversmes sapulcē, taču no mandāta atteicās un strādāja par notāru. 1921.–1923. gadā bija apsardzības (kara) ministrs. 1927. gadā pēc Jāņa Čakstes nāves ievēlēts par Latvijas Valsts prezidentu.

- ⁹ Freivalds Edmunds (1891–1922) – žurnālists, studējis bioloģiju Odesas universitātē, pēc tam tieslietas Maskavā. Pēc studijām 1915. gadā strādājis Petrogradā laikraksta "Baltija" redakcijā, vēlāk saistījies ar "Līduma" redakciju. 1917. gadā aktīvi atbalstīja Latvijas neatkarības ideju. Neatkarīgajā Latvijā ieņēma Informācijas departamenta direktora vietu Ārlietu ministrijā, taču drīz atkal pievērsās žurnālistikai. 1920.–1922. gadā bija laikraksta "Brīvā Zeme" redaktors.
- ¹⁰ Grīnbergs Gustavs Jēkabs (1884–1981) – virsnieks, piedalījies Pirmajā pasaules karā, 1. latviešu strēlnieku brigādes štāba priekšnieks 1916.–1917. gadā, Latvijas Pagaidu valdības tautas apsardzības ministra biedrs, šīs ministrijas Organizācijas daļas vadītājs. Pēc Pagaidu valdības pārcelšanās uz Liepāju saņēma atļauju Latviju atstāt. 1919. gada martā iestājās Dienvidkrievijas Brīvprātīgo armijā. Pēc ģenerāļa A. Deņikina spēku sagrāves devās pie ģenerāļa P. Vrangaļa. Latvijā atgriezās 1921. gadā. 1922.–1924. gadā bija Latvijas militārais atašejs Polijā, 1931.–1934. gadā – Zemgales devīzijas štāba priekšnieks, 1935. gadā atvaļināts no Latvijas armijas. 1944. gadā emigrēja uz Vāciju, no 1951. gada dzīvoja ASV.
- ¹¹ Beķeris Voldemārs (1881–?) – jurists. Studējis tieslietas un arheoloģiju. Piedalījies Pirmajā pasaules karā, 1917. gadā pārnācis uz latviešu strēlnieku pulkiem, vēlāk karojis par Latvijas neatkarību. 20. gados līdzdarbojās "Latvijas Tranzīta", "Latvijas linu centrāles", akciju sabiedrības "Būve" organizēšanā, strādāja par advokātu Rīgā.
- ¹² Nonācs Oto (1880–1942) – žurnālists un sabiedriska darbinieks. Pēc studijām Rīgas Politehniskajā institūtā strādāja dažādu laikrakstu ("Dzimtene", "Latvija", "Liepājas Atbalss") redakcijās. Kopš 1915. gada laikraksta "Līdums" redaktors. Pēc carisma krišanas 1917. gadā ievēlēts Vidzemes zemes padomē, darbojās Latviešu Pagaidu nacionālajā padomē. Vēlāk bija Satversmes sapulces un pirmo saeimu loceklis. 1919. gadā Valkā organizēja laikraksta "Tautas Balss" izdošanu, bet tā paša gada otrajā pusē kļuva par "Valdības Vēstneša" redaktoru. Padomju okupācijas laikā 1941. gadā izvests no Latvijas. Gājis bojā Vjatlagā.
- ¹³ Bēnuss Rūdolfs (1884–1940) – zvērināts advokāts, sabiedriska politisks darbinieks. Pirmā pasaules kara laikā darbojās bēgļu organizācijās. 1917. gadā bija Rīgas pilsētas valdes loceklis. Vadīja amnestijas komisiju Tautas padomē. Pirmajā Pagaidu valdībā ieņēma iekšlietu ministra biedra vietu. 1920.–1921. gadā bija tieslietu ministrs.

- ¹⁴ Bruže Miķelis (1868–1941) – inženieris ķīmiķis, pēc Rīgas Politehnikuma pabeigšanas 1894. gadā līdz 1909. gadam strādāja dažādās fabrikās Turkešānā. Atgriezies Latvijā, vadīja Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisiju. Pēc carisma krišanas ievēlēts par Rīgas pilsētas domes un valdes locekli. Viens no radikāl-demokrātu partijas dibinātājiem. Tautas padomes, Satversmes sapulces loceklis. No 1924. gada – Latvijas Hipotēku bankas galvenais direktors.
- ¹⁵ Bergs Arveds (1875–1942) – uzņēmējs, jurists un politiķis. Pēc Tērbatas universitātes Juridiskās fakultātes beigšanas strādājis par tieslietu amata kandidātu Pēterburgā (apgabaltiesā, Tiesu palātā). No 1901. gada – advokāts Rīgā. Izvirzījies par vienu no liberālās pilsonības līderiem, 1905. gadā nodibina demokrātu partiju. Karastāvokļa laikā 1907. gadā tika izraidīts no Latvijas. Pirmā pasaules kara gados darbojās bēgļu organizācijās. Enerģiski veicināja Latviešu Pagaidu nacionālās padomes organizēšanu, bija šīs organizācijas Ārlietu nodaļas priekšsēdētāja biedrs. 1919. gada sākumā komandēts uz Lielbritāniju, vēlāk – uz Franciju, resp., Parīzi. No 1919. gada decembra – Latvijas Pagaidu valdības iekšlietu ministrs. 1921. gadā izveidoja t.s. Nacionālo centru, sāka izdot laikrakstu "Latvis". 1934. gada maijā atbalstīja valsts apvērsumu, bet drīz vien sāka kritizēt autoritāro valdību. Padomju okupācijas laikā 1941. gadā aizvests uz Čkalovas apgabala Soļiļeckas cietumu, kur nošauts.
- ¹⁶ Zāmuels Voldemārs (1872–1948) – jurists, politiķis. Studējis tieslietas Tērbatas universitātē, kopš 1895. gada strādājis par advokātu Rīgā. Pirmā pasaules kara laikā darbojies Latviešu strēlnieku bataljonu Organizācijas komitejā. 1917. gadā ievēlēts par Vidzemes Pagaidu zemes padomes locekli. Aktīvi veicinājis Latviešu Pagaidu nacionālās padomes izveidošanu, izvirzīts par tās valdes priekšsēdētāju. 1919. gada sākumā izbrauca uz Lielbritāniju, no kurienes atgriezās gada otrajā pusē. Ievēlēts par Satversmes sapulces locekli, darbojies Lāčplēša Kara ordeņa padomē. 1921. gadā – zemkopības ministrs, 1924. – Ministru prezidents un tieslietu ministrs.
- ¹⁷ Zālītis Jānis (1874–1919) – jurists, sabiedrisks darbinieks, Krievijas Valsts 4. domes deputāts. Pēc Tērbatas universitātes Juridiskās fakultātes absolvēšanas strādājis Rīgā par advokātu. Darbojies Rīgas Latviešu biedrībā, piedalījies šīs biedrības organizētajā Latviešu konversācijas vārdnīcas izdošanā pirms Pirmā pasaules kara. Ieguva popularitāti pēc vairākām tiesā veiksmīgi aizstāvētām revolucionāru lietām. Kara laikā gādāja par Tatjanas komitejas pabalstiem latviešu bēgļu organizācijām, iesaistījās latviešu strēlnieku bataljonu organizēšanā. Vēlāk – Latviešu Pagaidu nacionālās padomes un Tautas padomes loceklis, Latvijas Pagaidu valdības pirmais apsardzības (kara) ministrs.
- ¹⁸ Strautnieks Eduards (1886–?) – jurists, sabiedrisks darbinieks. Pēc Maskavas universitātes Juridiskās fakultātes beigšanas strādājis kā advokāts Rīgā. Pirmā

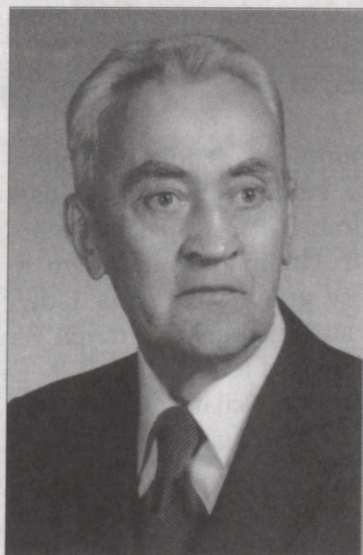
- pasaules kara gados darbojies latviešu bēgļu organizācijās, bija viens no Republikāņu partijas dibinātājiem. Tautas padomes un Satversmes sapulces loceklis. Pēc Latvijas valsts nodibināšanas pirmajā Ministru kabinetā bija tieslietu ministra biedrs, vēlāk – tieslietu ministrs. 1919. gada otrajā pusē laikraksta "Latvijas Sargs" izdevējs un redaktors.
- ¹⁹ Skubiķis Emīls (1875–1944) – ģeologs, sabiedriska darbinieks. Studējis Freiburgas Kalnu akadēmijā, Cīrihes universitātē papildinājis ģeoloģijā. Kopš 1898. gada aizstāvējis Latvijas autonomijas ideju. Pirmā pasaules kara laikā darbojies bēgļu organizācijās un Rīgas Izglītības biedrībā. Tautas padomes un Satversmes sapulces Izmeklēšanas komisijas priekšsēdētājs. Kopš 1923. gada politiskajā dzīvē nepiedalījās.
- ²⁰ Ampermanis Jānis (1889–1942) – lauksaimnieks, sabiedriska darbinieks. Piedalījies Pirmajā pasaules karā. Latviešu zemnieku savienības aktīvistis, Tautas padomes loceklis. 1919. gadā cīnījies Latviešu atsevišķajā bataljonā, ko komandēja O. Kalpaks. Vēlākajos gados bija Latvijas Zemnieku kredītbankas un akciju sabiedrības "Ķieģelniņi" padomes loceklis, aizsargu rotas komandieris. Padomju okupācijas laikā 1941. gadā arestēts, gājis bojā Severurallagā.
- ²¹ Vārsbergs Jānis (1879–1961) – agronoms, sabiedriska darbinieks. Beidzis Rīgas Politehnisko institūtu, strādājis Rīgas Lauksaimniecības centrālbiedrībā, "Baltijas Lauksaimnieka" redaktors. Pirmā pasaules kara laikā iesaistījies bēgļu organizāciju darbā. 1917. gadā piedalījies Latviešu zemnieku savienības organizēšanā, darbojies Vidzemes guberņas pārtikas komitejā. Tautas padomes un Satversmes sapulces loceklis. (Satversmes sapulcē vadīja Finanšu un budžeta komisiju.) No 1919. gada septembra – Latvijas Universitātes docents; 1939. gadā – Lauksaimniecības akadēmijas profesors. Vairāku zinātnisku darbu autors. 1944. gadā emigrēja uz Zviedriju.
- ²² Gulbis Vilis Gustavs (1890–1942) – agronoms, valstsvīrs. Pēc Rīgas Politehniskā institūta absolvēšanas strādājis par rajona agronomu, vēlāk – Vidzemes guberņas pārtikas valdes priekšsēdētājs. Tautas padomē pārstāvēja Latviešu zemnieku savienību. Vairākkārt bija zemkopības ministrs, 1934.–1939. gadā – Latvijas iekšlietu ministrs. Padomju okupācijas laikā aizvests uz Astrahaņu, kur cietumā nošauts.
- ²³ Bauers Ernests (1882–1926) – agronoms, sabiedriska darbinieks. Lauksaimniecību studējis ārzemēs, no 1911. gada darbojies Rīgas Lauksaimniecības centrālbiedrībā, bija laikraksta "Lidums" līdzdibinātājs. Tautas padomes, Satversmes sapulces un Saeimas loceklis. 1923.–1924. gadā – zemkopības ministrs, aktīvi veicināja agrārās reformas īstenošanu. Rediģējis žurnālus "Latvijas Lauksaimnieks" un "Mazsaimnieks". Vairāku grāmatu autors.

- ²⁴ Šērs [arī Žers] Arturs (1885–1941) – agronoms, studējis Rīgas Politehniskajā institūtā. Viens no Latviešu zemnieku savienības dibinātājiem, Tautas padomes un Satversmes sapulces loceklis.
- ²⁵ Svemps Nikolajs (1889–1944) – Latvijas Tautas padomes loceklis.
- ²⁶ Vanags Kārlis (1883–1942) – finansists. Beidzis Rīgas Politehnisko institūtu, strādājis dažādās latviešu kredītbiedrībās. 1919. gadā iecelts par Valsts kases pārvaldnieku. No 1926. gada septembra – Latvijas Bankas galvenais direktors. Padomju okupācijas laikā izsūtīts uz Usoļlagu (Molotovas apgabals).
- ²⁷ Bērziņš Jānis (1894–?) – ierēdnis, Latvijas Tautas padomes loceklis.
- ²⁸ Murits Pēteris (1891–1924) – agronoms, Latvijas Tautas padomes loceklis.
- ²⁹ Celms Jūliuss/Jūlijs (1879–1935) – skolotājs, vēlāk virsnieks. Beidzis skolotāju semināru Kuldīgā, studējis Maskavas Komerinstitutā tautsaimniecību. Piedalījies neatkarīgās Latvijas proklamēšanā un Brīvības cīņās. Tautas padomē, Satversmes sapulcē un Saeimā pārstāvēja LSDSP. Rīgas pilsētas Diskonta bankas direktors, no 1926. gada – Latvijas Bankas padomes priekšsēdētājs.
- ³⁰ Petrevics Andrejs (1885–1939) – skolotājs, žurnālists. Tautas padomes, Satversmes sapulces un pirmo divu saeimu loceklis, sociāldemokrāts.
- ³¹ Golts Dāvids (pseud. Zeltiņš, 1867–1943) – rakstnieks, grāmatizdevējs. Ilgus gadus bija Rīgas amatnieku krājaizdevu sabiedrības direktors. Piedalījies neatkarīgās Latvijas proklamēšanā.
- ³² Raņķis Augusts (1875–1937) – grāmatizdevējs un tirgotājs, sabiedriska darbinieks. Tautas padomē pārstāvēja Latvijas Demokrātisko partiju. Šaha mācību grāmatas autors.
- ³³ Bergsons Jānis (1881–?) – skolotājs, pašvaldību darbinieks. 1906. gadā bija spiests emigrēt uz Vāciju. Atgriezies Latvijā, strādāja lauksaimniecības un rūpniecības firmās un kredītiestādēs. Pirmā pasaules kara laikā darbojies “Jaunās Dienas Lapas” redakcijā Petrogradā. Latvijas Demokrātiskās partijas Centrālkomitejas priekšsēdētājs, Tautas padomes Ārlietu un Agrārkomisijas loceklis. 1919.–1922. gadā bija Rīgas pilsētas domnieks.
- ³⁴ Kasparsons Kārlis (1865–1962) – ārsts, sabiedriska darbinieks, zinātnieks. Tērbatas universitātē studējis teoloģiju, valodniecību, dabaszinības un medicīnu. No 1902. gada strādājis par ārstu Rīgā. Darbojies daudzās biedrībās, piedalījies Latviešu konversācijas vārdnīcas veidošanā. Pirmā pasaules kara laikā aprūpēja ievainotos latviešu strēlnieku lazaretē. Tautas padomes loceklis, neatkarīgās Latvijas pirmais izglītības ministrs. Ievēlēts Satversmes sapulcē, darbojās Lāčplēša Kara ordeņa padomē un Kultūras fonda domē. Ilgāku laiku bija Rīgas pilsētas domes loceklis un bezpartijiskā Nacionālā centra galvenās valdes priekšsēdētājs. Miris Dānijā.

- ³⁵ Traubergs Eduards (1883–?) – jurists, studējis Rietumeiropā. Piedalījies 1905. gada revolūcijā, lai izvairītos no soda ekspedīcijām, devās uz Somiju, bet no turienes uz Šveici. Pēc atgriešanās Latvijā turpināja revolucionāro darbību, tika arestēts un ievietots cietumā. Pēc atbrīvošanas aizbrauca uz Briseli, kur vadīja laikrakstu "Strādnieks". Pēc carisma krišanas atgriezās Latvijā. Tautas padomē pārstāvēja Latvijas Revolucionāro sociālistu partiju. 20. gados bija juriskonsults vairākos ārzemju tirdzniecības uzņēmumos.
- ³⁶ Albertiņš Kārlis (1889–1925) – jurists. Studējis tieslietas Berlīnes universitātē. Vēlāk aizstāvējis doktora disertāciju. Pirmā pasaules kara laikā atgriezās Latvijā, iesaistījās sabiedrisko organizāciju darbībā. Tautas padomē viņu delegēja Latvijas Revolucionāro sociālistu partija.
- ³⁷ Paegle Spricis (1876–1962) – inženieris tehnoloģos, sabiedrisks darbinieks. Studējis Rīgas Politehniskajā institūtā, strādājis par muitas ekspertu, bijis rūpnieks, tirgotājs un lauksaimnieks. Pirmā pasaules kara laikā rūpējās par palīdzību bēgļiem. Tautas padomē pārstāvēja Latvijas Neatkarības partiju. Pirmajā Pagaidu valdībā bija tirdzniecības un rūpniecības ministrs. Daudz rakstījis preses izdevumos. Miris Vācijā.
- ³⁸ Kambala Staņislavs (1893–1941) – virsnieks, Pirmā pasaules kara dalībnieks, 1917. gadā pārnāca uz 2. Rīgas latviešu strēlnieku pulku. Ievēlēts Latgales zemes padomē, pārstāvēja Latgali Latviešu Pagaidu nacionālajā padomē, kā arī Tautas padomē. Satversmes sapulcē tika ievēlēts par priekšsēdētāja biedru. Dibināja un līdz 1920. gada novembrim vadīja laikrakstu "Latgalīts". No 1926. gada līdz 1934. gadam izpildīja Latvijas Bankas valdes locekļa pienākumus.

Pēcoārda vietā

Profesora Dr. hist. h.c. Jāņa Labsvīra piemiņai

Šis Latvijas valsts tapšanai un Kārļa Ulmaņa agrīnās politiskās darbības iztīrījumam veltītais rakstu krājums iznāk ar profesora Jāņa Labsvīra testamentārā novēlējuma fonda finansiālu atbalstu. Profesors bija izteikts un patiess Kārļa Ulmaņa personības un veikuma cieņītājs, kuram paša spēka gadi un, iespējams, raženākais darbības posms sakrīt ar Kārļa Ulmaņa valdīšanas laiku Latvijā, tādēļ arī viņa vēstures vērtējumi un attieksme pret laikmetiem ir personiskās pieredzes spilgto, varbūt nedaudz subjektīvo iespaidu iekrāsota. Krājuma sastādītāji uzskatīja par savu morālo pienākumu šajā izdevumā sniegt nelielu ieskatu profesora Jāņa Labsvīra mūža gājumā un raksturot viņa personību.

Jānis Labsvīrs ir aizgājis mūžībā 2002. gada 27. jūnijā tālajā Indianapolisā (ASV) 95 gadu vecumā. Sava mūža pēdējā posmā šis latviešu tautsaimnieks un sabiedriskais darbinieks emeritētais Indiānas pavalsts universitātes profesors Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktors un LU Latvijas vēstures institūta goda biedrs bija guvis ievēribu trimdas sabiedrībā un arī neatkarību atguvušajā Latvijā ar saviem darbiem par tautsaimniecības vēsturi un K. Ulmaņa laika dažādu aspektu vērtējumiem, ar mecenāta darbību dažādu kultūras pasākumu veicināšanā.

Profesors ir vidzemnieks, dzimis 1907. gada 13. martā Valkas apriņķa Bilskas pagastā, beidzis Smiltenes vidusskolu. Studējis Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātē pie profesora Kārļa Baloža un citiem prominentiem mācībspēkiem, beidzis universitāti ar *mag. oec.* grādu 1930. gadā. Līdztekus studijām un vairākus gadus pēc tām strādājis skolotāja darbu Ventspils arodskolā, Gulbenes komercskolā, Jelgavas tehnikumā. 1936. gadā pārcēlies uz Rīgu, J. Labsvīrs līdz Latvijas okupācijai strādāja Darba kamerā par Izglītības nodaļas vadītāju un bija Krišjāņa Barona Tautas augstskolas inspektors. 1937. gadā sākās viņa sabiedriskās darbības apogeja laiks – K. Ulmaņa valdības sabiedrisko lietu ministrs Alfrēds Bērziņš pajauno cilvēku aicināja savā ministrijā par nodaļas vadītāju, kopš 1938. gada J. Labsvīrs bija ministrijas Sabiedriski kulturālā departamenta direktors. Šajā amatā būdams, cita starpā, J. Labsvīrs vadījis 9. vispārējo dziesmu svētku (Rīgā 1938. gadā) administratīvo un tehnisko pusi kā šo svētku Rīcības komitejas priekšsēža prof. Jāzepa Vītola biedrs, oficiāli atklājis Lībiešu tautas namu Mazirbē 1939. gadā, aprūpējis Latvijas mazākumtautību kultūras aktivitātes, pārstāvējis Valsts prezidentu K. Ulmani Daugavpils sinagogā liktenīgo Latgales dziesmu svētku laikā 1940. gada 16. jūnijā. Bet, galvenais, viņš sācis vērienīgi veidot latviešu nacionālo kinematogrāfiju, būdams sabiedrības "Filma" vicedirektors, veicināja populāro mākslas filmu "Zvejnieka dēls" un "Kaugurieši" uzņemšanu. Šie un citi J. Labsvīra vadībā veiktie pasākumi vēl gaida plašāku un objektīvu vēsturnieka vērtējumu.

Vācu okupācijas laikā J. Labsvīrs bija Tukuma ģimnāzijas un komercskolas direktors, bet 1944. gadā, tāpat kā daudzi citi inteligenti, devās bēgļu gaitās uz Vāciju. Tur viņš strādāja *International Refugee Organization* (IRO), pazīstamajā Eslingenes nometnē tika ievēlēts par Izglītības un kultūras daļas vadītāju, bija Latvijas Sarkanā Krusta pilnvarotais Bādenes-Virtembergas federālajā zemē. Kopā ar Saeimas vicepriekšsēdētāju bīskapu Jāzepu Rancānu un bijušo Rīgas pilsētas lielvecāko Robertu Liepiņu darbojās Latvijas Centrālajā padomē, par kuras locekli tika ievēlēts Vācijā.

J. Labsvīrs organizatoriski veidoja sabiedrisko un kultūras dzīvi latviešu bēgļu nometnēs angļu, amerikāņu un franču okupācijas zonās, Eslingenes Tautas augstskolā, organizēja tur pašdarbību, kā arī bijušo pašvaldību darbinieku kvalifikācijas celšanu (lekciju konspekti sakopoti grāmatā "Pagastu pašvaldību grāmatvedība un darbvedība", 1947. g.; pēc Latvijas neatkarības atgūšanas izdota arī Latvijā).

Kopā ar trimdinieku straumi, tolaik necerot uz Latvijas neatkarības drīzu atgūšanu, J. Labsvīrs 1950. gadā devās uz ASV, kur 1956. gadā Batlera universitātē Indianapolisā ieguva maģistra grādu, bet 1959. gadā Indiānas universitātē – *Ph. D.* grādu par tēmu: "A Case Study in the Sovietization of the Baltic States: Collectivization of Latvian Agriculture, 1944–1956" (336 lpp.). Šī disertācija izdota grāmatā, kas pieredzējusi četrus izdevumus un iepazīstinājusi ASV zinātnisko sabiedrību ar tradicionālās lauksaimniecības iznīcināšanu Latvijā – morālā ziņā noziedzīgu un tautsaimnieciskā ziņā aplamu. Turklāt Latvijas pieredze tika aplūkota detalizēti – kā īpašs gadījums, ilustrējot PSRS lauksaimniecības kolektīvizācijas praksi – kolhozu veidošanu vispār. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas grāmatu 2000. gadā atkārtoti izdevusi arī izdevniecība "Zinātne" Rīgā. Ar šo darbu autors tika atzīts akadēmiskajās aprindās – Labsvīru ievēlēja par tautsaimniecības profesoru tajā pašā Indiānas pavalsts universitātē Terotā (*Terre Haute*). Šo amatu J. Labsvīrs ieņēma no 1959. gada līdz 1973. gadam, pēc tam saglabājot emeritētā profesora nosaukumu minētajā universitātē.

J. Labsvīrs bija saņēmis Denforda pētniecisko stipendiju (1961) un Indiānas universitātes stipendiju studijām Vācijā (1966).

Trimdas gados J. Labsvīrs pievērsies vēsturiskajai publicistikai, īpaši apceru un atmiņu žanrā, atstājot daudzas aculiecinieka un notikumu aktīva līdzgaitnieka liecības Latvijas vēsturei. Minamas grāmatas: "Atmiņas par Kārli Ulmani" (kopā ar Alfrēdu Bērziņu, četri izdevumi, 1947), "Kam drosme ir" (paplašināts un pārveidots iepriekšējās grāmatas izdevums, nācis klajā ASV un Latvijā, 1990), "Kārlis Ulmanis" (neliela informatīva brošūra vēstures skolotājiem un skolēniem, 1988, ASV un Latvijā), "Atmiņas un pārdomas" (I daļa, 1984; 2. pārstrādātais izdevums Rīgā, 1993), "Kurp ejam?" ("Atmiņas un pārdomas", II daļa, 1996), "Klausīsimies vēstures soļos" ("Atmiņas un pārdomas", III daļa, 2002). Publicēti daudzi raksti angļu un latviešu valodā par tautsaimniecības problēmām, kā arī par nacionālpolitiskiem un latviešu kultūras jautājumiem (žurnālos "*Slavic Review*", "*Canadic Slavic Studies*", "*Baltic Revue*", "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls", "Latvijas Vēsture", "Akadēmiskā Dzīve", "Jaunā Gaita" u.c.; arī laikrakstos "Laiks", "Latvija Amerikā", "Austrālijas Latvietis", "Brīvā Latvija", "Lauku Avīze").

J. Labsvīra atmiņu un pārdomu raksti ir veltīti Latvijas valsts neatkarības laika politiskās un kultūras dzīves dažādām norisēm, tajos ieskicētas ievērojamas tālaika personības – Kārlis Ulmanis, Jūlijs Auškāps, Alfrēds Bērziņš, tautsaimniecības profesors Kārlis Balodis, agrārstatistiķis un tautsaimnieks Dr. Jānis Bokalders, tāpat Aspazija, Vilhelms Purvītis, Teodors Reiters, Ludvigs Reiters u.c. Savulaik trimdas sabiedrības ievēribu izraisīja J. Labsvīra polemikas ar prof. E. Dunsdorfu un Dr. A. Aizsilnieku par K. Ulmaņa saimnieciskās un politiskās darbības izvērtēšanu. J. Labsvīrs ir cildinājis autoritārā laikmeta sasniegumus, mēģinājis argumentēti atspēkot kritiķu iebildumus, īpaši vairākos kopā ar savu bijušo šefu – sabiedrisko lietu ministru Alfrēdu Bērziņu sacerētos darbos, noraidījis tēzi par V. Muntera iespējamiem sakariem ar PSRS izlūkdienu neatkarīgās Latvijas posmā, kritizējis igauņu vēsturnieka M. Ilmjerva atzinumus par K. Petsu un K. Ulmani u.tml.

Atzīmējami J. Labsvīra trimdas presē publicētie raksti par 15. maija Latvijas pozitīvajiem aspektiem ar autora zināmā mērā apoloģizētu laikmeta skatījumu. Viņš bija "labo gadu" koncepcijas dedzīgs paudējs, kura viedokli šajā ziņā raksturo profesora J. Auškāpa piemiņai veltītās rindas:

"Ja varam runāt par 15. maija Latvijas ideoloģiju un ideologiem, tad J. Auškāps ir izcilākais no tiem. Arī šo rindu autors ir sekojis viņam. Ja vaicātu, kas tad bija šīs ideoloģijas pamatā, atbilde ir viena: tas bija patriotisms, nacionālā apziņa, savas tautas un tēvijas mīlestība. Pārspīlēt, radot negatīvas sekas, var katru lietu gan fiziskā, gan garīgā nozīmē [...] Pārspīlēt var arī reliģiju un nacionālismu. To vēl šodien redzam Balkānos, bijušajā Dienvidslāvijā. Asinsizliešana notiek gan reliģiskas, gan nacionālas neiecietības dēļ. Brīvā pasaule gan to ņem par pamatu, lai nosodītu nacionālismu, bet ne reliģiju. Tomēr pareizi izprasts patriotisms un nacionālā apziņa ir galvenie elementi, kas ļauj mazām tautām izdzīvot un pastāvēt."

Kaut arī retrospektīvā skatījumā daudzas autora tēzes varbūt izraisīs iebildes, nevaram liegt tiesības viņam izsacīt šādu viedokli un nevaram to neuzklaustīt.

Jau trimdas gados pirms Latvijas neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā, bet īpaši laikā pēc neatkarības atgūšanas ir izpaudusies profesora J. Labsvīra mecenāta darbība. Viņš ir ziedojis līdzekļus Gar ezera nometnei gadskārtējām balvām labākajiem skolēniem, humanitāriem, kultūras un nacionālpolitiskiem mērķiem. Plaši šīs aktivitātes izpaudušās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas – profesors ziedojis Latvijas Nacionālajai operai, Latvijas vēstures institūtam un Latvijas Zinātņu akadēmijai, skolām, Rīgā uzstādāmajam Kārļa Ulmaņa piemineklim, ko atklāja 22. jūlijā. Ar J. Labsvīra finansiālu un morālu atbalstu tika iedibinātas divas Zinātņu akadēmijas vārdbalvas: 1994. gadā – Kārļa Baloža balva tautsaimniecībā un 1996. gadā – Arveda Švābes balva vēstures zinātnēs (kā veltījumi J. Labsvīra skolotājiem LU gados).

Latviešu trimdas zinātnes dzīvē profesors J. Labsvīrs ir bijis Latviešu akadēmisko mācībspēku un zinātnieku apvienības (LAMZA) viceprezidents. Viņš bija arī vairāku citu organizāciju biedrs un godabiedrs

(t.sk. *Royal Economic Society*), saņēmis PBLA Kultūras fonda balvu, trimdā aktīvi iestājies par Latviešu zemnieku savienības atjaunošanu un tās darba turpināšanu Latvijā, par nacionālās identitātes saglabāšanu un veselīgas (bet ne agresīvas) pašapziņas audzināšanu latviešu sabiedrībā. Kaut gan veselības dēļ J. Labsvīrs ne reizes nav bijis atjaunotajā Latvijā, taču garā viņš tai bija tuvs, sāpīgi izjuta tās neatrisinātās problēmas.

Ziņas par J. Labsvīru publicētas vairākās starptautiskās enciklopēdijās, to skaitā arī prestižajā *"Who is Who in the World"*. Profesora mūža devums augstu novērtēts arī Latvijā – 1995. gadā viņam piešķirts Triju Zvaigžņu ordenis par nopelniem Latvijas labā. J. Labsvīrs ievēlēts par Latvijas vēstures institūta goda biedru (1993), un viņam piešķirts Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktora grāds vēstures zinātnē (1995). 2003. gada jūnijā J. Labsvīram piešķirts LZA Goda mecenāta nosaukums (*post mortem*).

Šo rindiņu rakstītājam ir bijusi visai dzīva vēstuļu sarakste ar profesoru Labsvīru viņa mūža pēdējā desmitgadē (1993–2002), kas pēdējos gados gan nedaudz apsīka. Sarakste aizsākās ar K. Ulmanim un profesoram J. Auškāpam veltīto pētījumu iztirzājumu, skāra ļoti dažādas Latvijas politisko un kultūras norišu puses, un katrā jomā profesoram bija savs – pamatots vērtējums. Jau 1994. gadā J. Labsvīru izdevās piesaistīt par Zinātņu akadēmijas mecenātu pirmo humanitārajās zinātnēs iedibināto vārdbalvu finansiālā atbalstā.

Arī savos "Bībeles gados", kā ar humoru kādā šo rindiņu rakstītājam adresētā vēstulē rakstīja Labsvīrs, viņš moži turējās un ieinteresēti sekoja notikumiem pasaulē un Latvijā, publicēdams vienu otru apceri un vērtējumu trimdas presē. Tās sakopotas rakstu krājumā (*"Klausīsimies vēstures soļos"*, *"Atmiņu un pārdomu"* 3. daļa, Rīga, 2002). No viņa rakstītā, kas balstās uz bagātu mūža pieredzi, strāvo optimisms, latviska pieeja norisēm un parādībām, ticība mūžīgajai Latvijai.

Ja arī ne gluži visiem profesora spriedumiem un secinājumiem par norisēm dzimtenē varam pilnībā piekrist, tad autora vēlme iedziļināties notikumos, viņa dziļais patriotisms, vēlēšanās turēt godā Latviju izraisa cieņu. Par autora paša politiskajām simpātijām liecina tas, ka viņa

pēdējā grāmata veltīta Gunāra Astras un Gunāra Freimaņa piemiņai; viņš atbalstīja nacionālpatriotiskos virzienus, kritizēja, viņaprāt, aplam īstenoto sabiedrības integrāciju un pašreizējo Latvijas valdošo aprindu politisko ievirzi vairākos tās aspektos. Tomēr J. Labsvīrs augstu vērtēja gan Latvijas Zinātņu akadēmiju, gan LU Latvijas vēstures institūtu, uzskatot tos nevis par padomju režīma veidojumiem, bet par institūcijām, kuru saknes un tradīcijas iesniedz K. Ulmaņa laika "labajos gados".

Saskaņā ar nelaiķa pēdējo vēlēšanos urna ar viņa mirstīgajām atliekām guldīta ģimenes kapos Smiltenes pilsētā. Piemiņas dievkalpojumu Smiltenes baznīcā noturēja profesors Vilis Vārsbergs, LZA bērēs pārstāvēja prezidents Jānis Stradiņš, Senāta loceklis akadēmiķis Jānis Bērziņš un *Dr.* Ilga Tālberga. Jānis Stradiņš sacīja atvadu vārdus LZA un Latvijas vēstures institūta vārdā, raksturojot J. Labsvīru kā zinātnieku, publicistu un pirmā neatkarības laika Latvijas valsts darbinieku. LZA vainags tika nolikts nevis Smiltenē, bet gan Rīgā pie Brīvības pieminekļa, jo J. Labsvīrs līdz 1940. gadam bija Latvijas Republikas pēdējās valdības Sabiedriski kulturālā departamenta direktors, un tādējādi atvadijāties no pēdējā pirmskara Latvijas Republikas valsts darbinieka. J. Labsvīra bērēs runāja arī Saeimas deputāts Dainis Stalts, Smiltenes un Tukuma vidusskolas pārstāvji, profesors Ivars Dūmiņš, fonda "Latvietis Latvijā" priekšsēdētājs mācītājs Kārlis Zuika, kordiriģents Roberts Zuika u.c. 2003. gadā uz profesora J. Labsvīra kapa uzstādīts skaists piemineklis.

Savā testamentā profesors J. Labsvīrs prāvākas naudas summas novēlēja Tukuma un Smiltenes ģimnāzijai, kā arī Latvijas Zinātņu akadēmijai (pēdējai apmēram 75 tūkstošus ASV dolāru), izsakot vēlējumus, lai novēlētu summu izmantotu balvai, kas būtu veltīta prezidenta Kārļa Ulmaņa piemiņai ("*.. all the rest and residue to Zinātņu Akadēmija, Rīga, Latvija, c/o Prof. Stradins for the creation of an award in the name of Karlis Ulmanis*"). Ievērojot J. Labsvīra testamentāro novēlējumu, Zinātņu akadēmijas prezidijs nolēma izveidot LZA balvu par sasniegumiem Latvijas tautsaimniecības un valsts vēstures izpētē, kura sauktos "Profesora J. Labsvīra iedibinātā Kārļa Ulmaņa balva", kā arī profesora J. Labsvīra vārdā nosauktas ikgadējas stipendijas

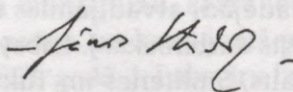
vēstures specialitātes studentiem. Pirmoreiz LZA Kārļa Ulmaņa balva tiks piešķirta 2003. gada novembrī sakarā ar Latvijas Republikas proklamēšanas 85. gadadienu, bet attiecīgās stipendijas paredzēts piešķirt, sākot ar 2004. gadu.

Uz pašu profesoru Jāni Labsvīru – K. Ulmaņa līdzgaitnieku – var attiecināt attiecīgā laikmeta stilistikai raksturīgos patētiskos vārdus, ko savulaik bija sacījis profesors Jūlijs Auškāps, 1938. gadā stājoties Latvijas Republikas izglītības ministra amatā:

“Savas dzīves un darba pamatā esmu licis devīzi: Es ticu, ka latvietis spēj dot lielus sasniegumus, un šajā ticībā esmu runājis daudz skaļu vārdu. Es tā nebaidos un nekautrējos, bet gribu šiem ideāliem sekot. [..] Ja man šodien atļauts kaut ko vēlēties, tad es vēlos, lai mana ticība Latvijai, latviešu zinātnei un latviešu jaunatnei neapdzistu. Es gribu pa šo ceļu iet un tajā savā ticībā sadegt.”

Profesoru Jāni Labsvīru atcerēsimies ar cieņu un pateicību.

Profesors Jānis Stradiņš,

Latvijas Zinātņu akadēmijas
prezidents

Rīgā 2003. gada 1. jūlijā

KRĀJUMĀ IEVIETOTO RAKSTU AUTORI

- Bērziņš Jānis, Dr. hab. hist. Latvijas ZA akadēmiķis, LU Latvijas vēstures institūts
- Bērziņš Valdis, Dr. hab. hist. prof. Latvijas ZA akadēmiķis, LU Latvijas vēstures institūts
- Butulis Ilgvars, Dr. hist. prof., LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Feldmanis Inesis, Dr. hab. hist. prof. LZA korespondētājloceklis, LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Jēkabsons Ēriks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Lerhis Ainārs, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Pelkaus Elmārs, Latvijas Valsts arhīvs
- Stradiņš Jānis, Dr. hist. h.c. prof. Latvijas ZA akadēmiķis, LU Latvijas vēstures institūts
- Stranga Aivars, Dr. hab. hist. prof. LZA korespondētājloceklis, LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Zariņš Vilnis, Dr. phil. LZA korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts
- Zunda Antonijs, Dr. hab. hist. prof., LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Žvinklis Arturs, LU Latvijas vēstures institūts

SATURS

Priekšvārds	5
Zinātniskā konference "Latvijas valsts tapšana 1918.–1920. gadā un Ministru prezidents Kārlis Ulmanis"	
Latvijas Valsts prezidente <i>Vairas Vīķes-Freiberga</i> . Uzruna Kārļa Ulmaņa 125. dzimšanas dienai veltītās zinātniskās konferences dalībniekiem	11
<i>Jānis Stradiņš</i> . 18. novembra Ulmanis (Latvijas Republikas pirmais Ministru prezidents)	14
<i>Vilnis Zariņš</i> . Tautas pašnoteikšanās ideju attīstība Eiropā	36
<i>Jānis Bērziņš</i> . Latvijas valstiskuma idejas veidošanās (19. gs. otrā puse – 20. gs. sākums)	54
<i>Inesis Feldmanis</i> . Latvijas valstiskuma idejas un to risinājumi 1917. gadā	69
<i>Valdis Bērziņš</i> . Kārlis Ulmanis un neatkarīgas Latvijas valsts izveidošana	87
<i>Ilgovars Butulis</i> . Kārlis Ulmanis un Jānis Čakste. 1918–1920	94
<i>Aivars Stranga</i> . LSDSP un neatkarīgās Latvijas izveide. 1918–1920	106
<i>Antonijs Zunda</i> . Kārlis Ulmanis un Latviešu zemnieku savienība Latvijas valsts izveides posmā (1918–1920)	129

<i>Elmārs Pelkaus</i> . Pēteris Stučka, Andrievs Niedra, Kārlis Ulmanis – trīs alternatīvas Latvijai 1919. gadā	142
<i>Ēriks Jēkabsons</i> . Latvijas Pagaidu valdības loma Neatkarības karā (1918–1920)	155
<i>Ainārs Lerhis</i> . Latvijas Pagaidu valdības sakari ar ārvalstīm 1918.–1920. gadā	162
<i>Arturs Žvinklis</i> . Latvijas Pagaidu valdības izveidošanās un tās sastāvs	184
Pielikums. Latvijas neatkarīgās valsts pasludināšana dokumentu atspoguļojumā (<i>Valža Bērziņa</i> ievadvārdi, materiālu apkopojums un komentāri)	195
Pēcvārda vietā <i>Jānis Stradiņš</i> . Profesora Dr. hist. h.c. Jāņa Labsvīra piemiņai	229
Krājumā ievietoto rakstu autori	237

125th ANNIVERSARY
OF KĀRLIS ULMANIS

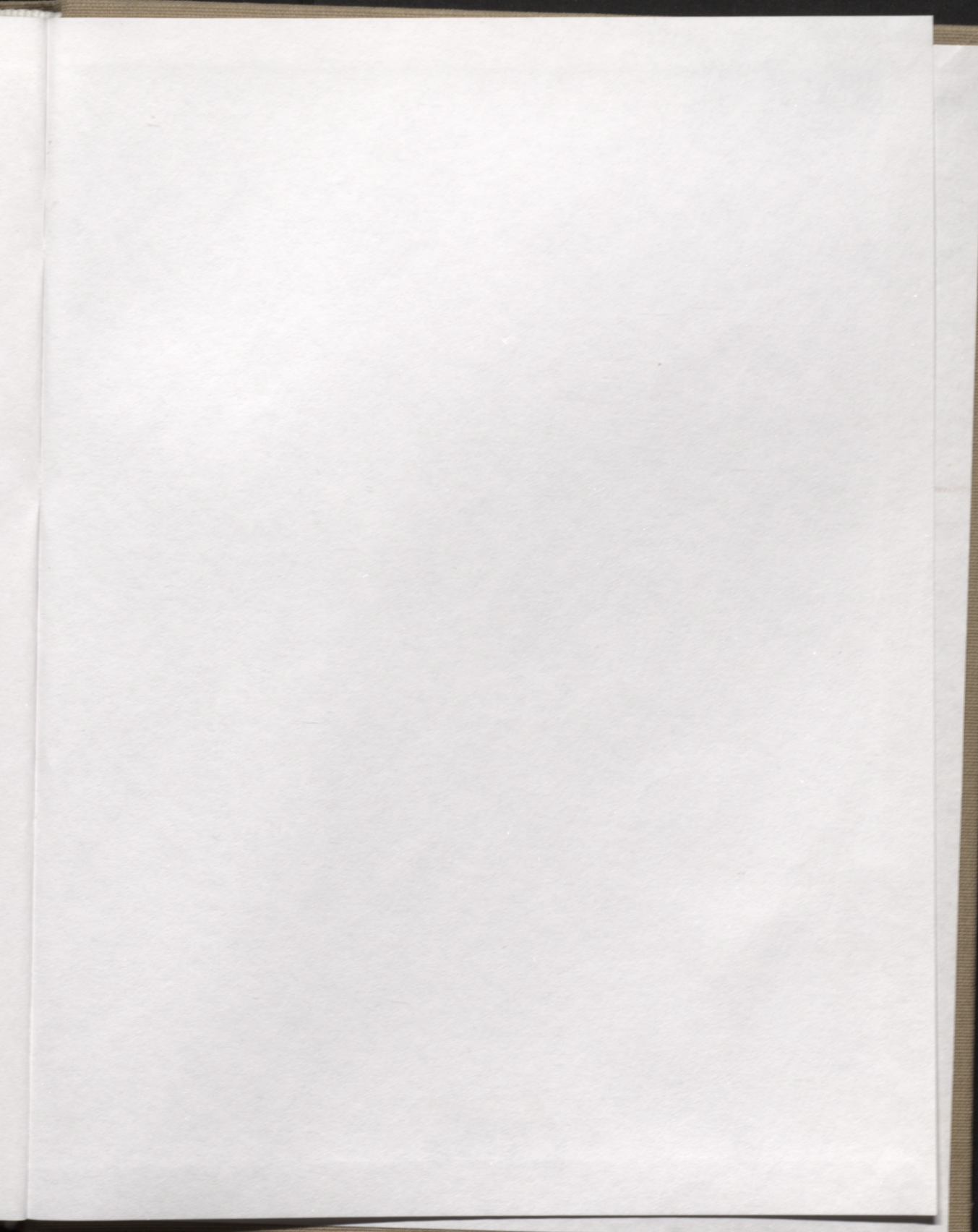
Institute of the History of Latvia Publishers
Riga 2003

KĀRLIM ULMANIM – 125

Atklātais sabiedriskais fonds
"Latvijas vēstures institūta apgāds",
Akadēmijas laukumā 1 Rīgā, LV-1050.
Reģistrācijas apliecības nr. 2-1095.
Iespiesta un iesieta a/s "Paraugtipogrāfija"
Puškina iela 12, Rīga, LV-1050

Kārlim Ulmanim 125. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds,
Ul 560 2003. – 239 lpp.: il. + 8 lpp. il.
ISBN 9984-601-78-1

UDK 94(474.3)(092)(063)+929

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

1000 S. EAST ASIAN BLDG.
CHICAGO, ILL. 60607

UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
1000 S. EAST ASIAN BLDG.
CHICAGO, ILL. 60607

UNIVERSITY OF CHICAGO LIBRARY
1000 S. EAST ASIAN BLDG.
CHICAGO, ILL. 60607

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304013979

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS**

5/

2004-4
19